

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

LET. XV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

1-12

SESTAVINE:

- »Socializem in »dežele v razvoju«
- »Seminarski delavnica: Krajevna skupnost in urbanistično planiranje
- »Delovanje delegatskega sistema v samoupravnih skupnostih (ugotovitve iz raziskave)
- »Iz gradiva mednarodnega znanstvenega srečanja »Socializem in dežele v razvoju« objavljamo prispevke, ki so jih napisali: Dušan Popović, Anton Vranicki, Radovan Radonjić, Vido Tomšić, Anouar Abdel-Malek, Pablo González Casanova, Wolfgang Abendroth, Georgi Kim, Konstantin Lebowitz
- »Posebne pravice narodnosti in samoupravljanje

TEORIJA IN PRAKSA

1978

11-12

revija za družbena vprašanja, let. 15, št. 11—12, str. 1269—1508, Ljubljana, november—december 1978 — UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge individualne naročnike 120 din, za delovne organizacije 200 din, za tujino 300 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- VOJAN RUS: Socializem in »dežele v razvoju« 1271

ČLANKI, RAZPRAVE:

- ZDRAVKO MLINAR: Krajevna skupnost in urbanistično planiranje 1281
CIRIL RIBIČIČ: Delovanje delegatskega sistema v SIS (ugotovitve iz raziskave — II) 1299

CAVTAT 1978:

- DUŠAN POPOVIČ: Uvodna beseda 1313
ANTON VRATUŠA: Načela in cilji politike opiranja na lastne sile 1321
PREDRAG VRANICKI: Novi teoretični problemi razvoja nerazvitih dežel 1338
RADOVAN RADONJIČ: Razvoj socializma v deželah v razvoju 1343
VIDA TOMSIČ: O globalnem, svetovnem pomenu boja za enakopravnost žensk 1357
SAMIR AMIN: Razredna struktura sodobnega imperialističnega sistema 1372
ANOUAR ABDEL-MALEK: Politični islam (stališča) 1388
PABLO GONZALES CASANOVA: Etnične manjšine v Latinski Ameriki (iz kolonialne nerazvitosti v socializem) 1401
HORACE GATIEN: Sistem Fokonolon 1423
WOLFGANG ABENDROTH: Petnajst tez o problemu: socializem in dežele v razvoju 1430
GEORGI KIM: Socialistični svet in narodno-osvobodilno gibanje 1440
KONSTANTIN BOTORAN: Narod — objektivni okvir in dejavnik družbenega napredka v deželah v razvoju 1450
MICHAEL A. LEBOWITZ: Kapitalistična struktura potreb, dežele v razvoju in socializem 1454

VPRAŠANJA POLITICNEGA SISTEMA:

- STEFAN SOŠ: Posebne pravice narodnosti in samoupravljanje 1467

DISKUSIJSKA TRIBUNA:

- JANEZ JEROVSEK: Stevilčno razmerje med vodilnimi in nevodilnimi (v delovnih organizacijah) 1479

PRIKAZI, RECENZIJ:

- MIHA RIBARIČ: Adolf Bibič — Politična znanost, ideologija, politika 1491
Med novimi knjigami 1494
Iz domačih revij 1497
Bibliografija knjig in člankov 1500
Avtorski sinopsisi 1507

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. 15, št. 11—12, str. 1269—1508,
Ljubljana, november—december 1978

CONTENTS

EDITORIAL

VOJAN RUS: Socialism and the »Developing Countries« 1271

ARTICLES, DISCUSSIONS:

ZDRAVKO MLINAR: Local Community and Town-planning 1281

CIRIL RIBIČIČ: The Functioning of the Delegate System in Self-management Communities of Interest (Research findings — II) 1299

CAVTAT 1978:

DUSAN POPOVIĆ: Opening Address 1313

ANTON VRATUŠA: Principles and Goals of the Policy of self-Reliance 1321

PREDRAG VRANICKI: New Theoretical Problems of the Development of Developing Countries 1338

RADOVAN RADONJIC: The Development of Socialism in Developing Countries (Socialism as a World Process) 1343

VIDA TOMŠIČ: On the Global, World-wide Importance of Women's Struggle for the Equality of Rights 1357

SAMIR AMIN: The Class Structure of the Imperialist System of To-day 1372

ANOVAR ABDEL-MALEK: Political Islam (Standpoints) 1388

PABLO GONZÁLES CASANOVA: The Ethnic Minorities in Latin America (From Colonial Backwardness to Socialism) 1401

HORACE GATIEN: The Fokolon System 1423

WOLFGANG ABENDROTH: Fifteen Theses on the Problem: Socialism and the Developing Countries 1430

GEORGI KIM: The Socialist World and the National-Liberation Movement 1440

KONSTANTIN BOTORAN: Nation — an Objective Framework and Factor of Social Progress in Developing Countries 1450

MICHAEL A. LEBOWITZ: The Capitalist Structure of Needs, Countries in Development and Socialism 1454

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

STEFAN ŠOŠ: Particular Nationality Rights and Self-management 1467

THE TRIBUNE:

JANEZ JEROVSEK: The Numerical Proportion of Leading and Non-leading Workers in Working Organizations 1479

REVIEWS, NOTES:

MIHA RIBARIČ: Adolf Bibič — Political Science, Ideology, Politics 1491

A survey of New Books 1494

From Domestic Reviews 1497

Bibliography of Books and Articles 1500

Authors' Synopses 1507

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ВОЯН РУС: Социализм и »развивающиеся страны« 1271

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ЗДРАВКО МАИНАР: Местное содружество и урбанистическое планирование 1281

ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Функционирование делегатской системы в самоуправляемых объединениях основанных на общности интересов (Выводы исследования II.) 1299

ЦАВТАТ 1978:

ДУШАН ПОПОВИЧ: Вступительное слово 1313

АНТОН ВРАТУША: Принципы и цели политики наклонения на собственные силы 1321

ПРЕДРАГ ВРАНИЦКИ: Новые теоретические проблемы развития неразвитых стран 1338

РАДОВАН РАДОНИЧ: Развитие социализма в развивающихся странах 1343

ВИДА ТОМШИЧ: О глобальном мировом значении борьбы за равноправие женщин 1357

САМИР АМИН: Классовая структура современной империалистической системы 1372

АНОУАР АБДЕЛ МАЛЕК: Политический ислам (точки зрения) 1388

ПАБЛО ГОНЗАЛЕС КАЗАНОВА: Этнические меньшинства в Латинской Америке (из колониальной отсталости в социализм) 1401

ХОРАС ЦАТИЕН: Система Фоколон 1423

ВОЛФГАНГ АБЕНДРОТ: Пятнадцать тезисов касающихся проблемы: Социализм и развивающиеся страны 1430

ГЕОРГИИ КИМ: Социалистический мир и народноосвободительное движение 1440

КОНСТАНТИН БОТОРАН: Народ объективный предел и фактор общественного прогресса в развивающихся странах 1450

МИХАИЛ А. ЛЕБОВИЦ: Капиталистическая структура потребностей, развивающиеся страны и социализм 1454

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ШТЕФАН ШОШ: Особые права народностей и самоуправление 1467

ДИСКУССИОННАЯ ТРИБУНА:

ЯНЕЗ ЕРОВШЕК: Числовая пропорция между руководящими и не руководящими (в трудовых организациях) 1479

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

МНХА РИБАРИЧ: Адольф Бибиш: Политическая наука, идеология, политика 1491

Среди новых книг 1494

По страницам отечественных журналов 1497

Библиография книг и статей 1500

Авторские синопсисы 1507

Socializem in »dežele v razvoju«

I

To vprašanje zajema celotno človeštvo, ne samo današnje, ampak tudi človeštvo v prihodnjih stoletjih.¹ Zato se bom tu omejil le na razmišljanje ob nekaj podvprašanjih, ki so se najbolj izrazila letos v Cavtatu.

Temeljita, kritična, znanstvena obravnava te teme je prišla v pravem trenutku in na pravem mestu — v Jugoslaviji, ki lahko zagotovi najbolj objektivno in najširšo tribuno za tako diskusijo.

Veliko — morda celo večina azijskih in afriških držav je razglasila po osvoboditvi socialistično usmeritev. Po preteku desetletja ali dveh pa je nujno pretehtati, kakšne so izkušnje, kakšne so dejanske vsebine, možnosti in težave teh socialističnih napovedi.

Nisem še doživel, da bi se kdaj tako ostro kot v Cavtatu razodela vsa zahtevnost, ki jo sodobna razpotja človeštva zastavljajo teoretski misli. Nič čudnega: tako sta morala delovati snov razprave in sestav razpravljalcev.

Ker »dežele v razvoju« obsegajo največji del človeštva, je seveda tu navzoča velika raznovrstnost, ki ima prve začetke v zelo pisani tisočletni zgodovini vsake izmed njih. To raznovrstnost pa je zaostрила zlasti novejša zgodovina: a) zelo različni načini vključevanja teh dežel v svetovni kapitalizem, v različni angleški ali različni francoski itn. kolonializem; b) zelo različni načini osvoboditve in družbenogospodarskega razvoja v zadnjih desetletjih.

Že na prvi pogled je jasno, da se tej raznovrstnosti ni mogoče približati samo z metodo abstrakcije, ki bi npr. samo opazovala gole ekonomske ali samo tržne zakonitosti; ki bi ekonomiko ostro ločila od razrednoslojevne strukture in to spet od političnih dejavnikov, vse to pa ločeno

¹ Kot kaže naslov, ki je bil glavna tema letošnje okrogle mize v Cavtatu (prireja jo mednarodna tribuna »Socializem v svetu«), ne gre samo za socializem v samih »deželah v razvoju«, ampak tudi za odnos socialističnih gibanj v drugih delih sveta do teh dežel. Sam izraz »dežele v razvoju« ni dovolj točen, ker se razvijajo — večkrat hitreje — tudi druge dežele. Dežele v razvoju bi lahko grobo imenovali vse tiste — in teh je v svetu večina — ki glede svoje gospodarske razvitosti (npr. glede poprečne proizvodnje) močno zaostajajo za najbolj razvitimi deželami. Ko razmišljamo o tem, upoštevamo tudi izkustva tistih dežel, ki so danes že razvite (npr. Japonska, ZSSR), ki pa so pred desetletji še zaostajale za najbolj razvitimi.

od »ideološke« strukture; ki bi povsem ločila notranje in mednarodne dejavnike.

Glede tega so bili enotni vsi razpravljalci v Cavtatu — in to je močna potrditev potrebe po »teoretski konkretnosti« — se pravi po miselni celostnosti, kot jo zahteva Marx v Grundrisse nasproti goli empirični deskripciji. Ta potrditev je bila še močnejša, ker so bila po svojih predstavnikih navzoča vsa glavna področja sveta, strokovnjaki vseh glavnih družbenih ved in različnih idejno-teoretskih usmeritev. Vsi — ekonomisti ali ne — so bili enotni, da je goli ekonomizem tu nemočan, da je tudi ožja ekonomska vprašanja, kot je gibanje produktivnosti v nerazvitih deželah, nemogoče razložiti samo z odnosom delovna moč — proizvodno sredstvo, ampak šele s pritegnitvijo in sintezo prav vseh družbenih dejavnikov.

Ob najbolj bolečem družbenem vprašanju sodobnosti — siromaštvo nerazvitih dežel — se je na najbolj naraven način pokazala potreba po renesansi družbene misli, ki je v novi enotnosti same teorije in med njo in izkustvom: vse večja potrebna specializacija znanosti zahteva obenem več prizadevanj za teoretsko integracijo; koristne ožje empirične raziskave ne zahtevajo manj, ampak več teoretičnosti.

Vse to velja zlasti za sam marksizem, ki je bil v zadnjem stoletju vodeča družboslovna misel. V tem času se je izvirni marksizem pogosto drobil v svoje sestavine. Celo kadar je bil zožen na ekonomske in sociološke dele, je bil precej učinkovit, dokler se je ukvarjal z dosti enostavno in uniformno stvarnostjo kapitalističnih dežel ali z uspehi in pomanjkljivostmi socialističnih dežel. Zapleteno stvarnost »dežel v razvoju« pa lahko zajame samo tisti ustvarjalni in celoviti marksizem, ki bo nadaljeval in poglobljal teoretsko celostnost izvirnega marksizma, ki seže od ekonomije preko politične in socialne teorije do filozofije.

Poleg te neprestano navzoče zahteve po interdisciplinarnem, celostnem prijemu in v zvezi z njim je posebna zasluga okrogle mize v Cavtatu, da je verjetno prva v svetu kritično razgrnila (tako rekoč) vse najvažnejše teoretične probleme družbe teh dežel in njihovo medsebojno odvisnost. V kakšni smeri mora dozorevati sodobna znanost, da bi lahko prispevala k čimbolj zavestni, aktivni in humani socialistični praksi in še posebej v nerazvitih deželah, kakšne so izkušnje iz Cavtata — o tem nekaj ilustracij v naslednjem.

II

Kot je pokazala diskusija v Cavtatu, je danes v teoriji skoraj nemogoče resno zagovarjati obvezen splošni model, dogmatični recept za razvoj socializma v nerazvitih deželah. Raznovrstnost družbenih poti vsake izmed približno sto nerazvitih dežel se je že v nekaj desetletjih tako močno uveljavila v samem življenju, da se ob njej morajo drobiti vsi dogmatizmi. Teza o različnih poteh v socializem se je uveljavila zlasti pod pritiskom prebogate družbene raznovrstnosti »dežel v razvoju«. Zato je danes nemogoče oporekati izkustvu: niti ene konkretne socialistične rešitve v posa-

mezni socialistični deželi (ZSSR, Kitajska, Jugoslavija, Kuba, itd., itn.) — četudi je bila zanjo izredno uspešna, optimalna — ni mogoče v tej konkretni obliki prenesti v nobeno drugo deželo v razvoju. Te so, zaradi posebnih, individualnih pogojev, prisiljene iskati same, ustvarjalno lastne poti.

Zato je razumljivo odkritje Cavtata: stotine nedavno potlačenih narodov in dežel so nehalo biti objekti in so postali subjekti ne samo politično, ampak tudi glede družbene misli, kar so nam dokazala sveža dognanja in razmišljanja mislecev teh narodov. Njihovo izvirno iskanje in prispevki skupnemu teoretskemu fondu svetovnega socializma delujejo spodbujevalno, zdravilno (nikakor »avtarkično«) tudi na celotno misel klasičnega delavskega gibanja in jo pomagajo osvobajati ozkosti.

Pri tem pa smo se tudi v Cavtatu srečali s teoretskim vprašanjem, ki je prav v središču sodobne družbene znanosti: ali ta izrazita raznovrstnost pomeni, da v družbenem in socialističnem razvoju teh dežel ni nič bistveno skupnega, da ni prav nobenih zakonitosti, da so »dežele v razvoju« samo kaos popolnoma ločenih enot, izoliranih »družbenih atomov«, in da so zato tukaj nepotrebni in celo škodljivi splošni pojmi kot družbeni zakon, socializem, kapitalizem, menjalna in presežna vrednost, družbeni razred, družbeno-ekonomska osnova in vrhnja stavba, socialistični humanizem. Ali je že kar zadosti nedoločno govoriti, da se te dežele upirajo »zaostalosti«, »nehumanosti«, »zatiranju« in da težijo k »modernem« in »boljšemu« življenju, ne da bi določneje opredelili, v čem je ta zaostalost in nehumanost in v čem je boljše življenje? Ali je pod zastavo take nedoločnosti sploh možno organizirano, smiselno delovaje za resničnoboljšanje človekovega položaja v teh deželah?

Omenjenih družbenih pojmov (družbeni zakon, socializem, kapitalizem, razred, itn.) nikakor ne moremo zavreči, ampak jih je nujno spremeniti v objektivno utemeljeno metodo s tem, da jih kot hipoteze vključimo v raziskave konkretnih družbenih pogojev, ne pa da jih dogmatično nadredimo. Nujno je te pojme ponovno združiti z Marxovo in Leninovo dialektično metodologijo: osvoboditi jih evropske togosti, ki so jo dobili zlasti v prvi polovici XX. stoletja, še pred antikolonialno revolucijo; še bolj jih moramo precizirati s tem, da jih bolj razčlenimo. Šele tedaj bodo sposobni prožno zajeti raznoliko družbeno stvarnost nerazvitih področij sveta, v katerih se križajo zakonitosti socializma, kapitalizma in vseh prejšnjih formacij v zelo individualiziranih sintezah posameznih dežel.

Razprava v Cavtatu je ponovno potrdila, da oboje — bodisi uporaba togih in enostranskih »splošnih« pojmov, ki prenašajo le ozka izkustva Evrope in Severne Amerike v Azijo, Afriko in Latinsko Ameriko, bodisi zanikanje splošnih družbenih pojmov, zlasti marksističnih — osiromaši teoretske poglede na dežele v razvoju.

Oba — dogmatizem in ateoretičnost — zbudjata nepotrebno črnogledost glede perspektiv socializma v nerazvitih deželah, ker oba zaradi svoje ozkosti ne vidita njegovih dejanskih temeljev. V resnici brez teh in po-

dobnih splošnih pojmov ni možno ugotoviti, v čem so posebnosti teh dežel in kaj se vse križa v njihovi individualni stvarnosti; brez splošnih pojmov se pogled zadržuje na površinskih nebitvenostih dnevnih dogodkov.

Izdelan teoretsko-metodološki pristop mora res — ker ugotavlja, da socializem v nerazvitih deželah izvršuje tudi predsocijalistične zgodovinske naloge, kot so začetna (»prvobitna«) akumulacija, industrializacija, in da je kapitalizem v svetu še kvantitativno močan, da gre za dolgotrajen proces, v katerem so nujna mnoga nihanja — odstraniti iluzije tistih, ki so zaradi pogostih socialističnih deklaracij v nerazvitom svetu upali, da bo socializem tukaj zgrajen v nekaj letih. Toda izdelan prijem najde dosti močnejše in stalnejše temelje možnega socializma, kot so besede v sintezi takih dolgoročnih konstant, kot so objektivna protislovja kapitalizma, zlasti v nerazvitih deželah in pekoče nujnosti njihovega gospodarskega in družbenega razvoja.

Če uporabimo dovolj precizne družbene pojme (kot je to nakazala že ZKJ v svojem programu), so dejanske možnosti kapitalizma v svetu — in tudi v nerazvitom — dosti manjše, kot se zdi. Kapitalizem je kvantitativno še močan in se lahko ponekje še širi; trenutno tudi v kaki nerazviti deželi. Dejansko pa nima prav nikjer nobene perspektive kvalitetne rasti, ker je ta lahko le v krepitvi bistva: »svobodnega« privatnega razpolaganja s kapitalom, ki teži obenem k maksimalnem profitu v kratkem roku in k upravljanju nad celo družbo, zlasti nad gospodarstvom. Ta dvojna težnja kapitala — maksimalni privatni profit in družbeno vodenje — je tako protislovna, da se je bistvena kvaliteta kapitala začela zagotovo in dokončno krhati, drseti navzdol že z veliko gospodarsko krizo 1928—1932.

Že od tedaj (in delno od prej) živi kapital povsod v svetu — v razvitih in nerazvitih področjih — z najmanj dvema nekapitalističnima protezama v svojem telesu: s predkapitalistično (polfevdalne oblike v deželah v razvoju) in pokapitalistično (državna intervencija). V zadnjem času bi lahko dodali tretjo — zavestno, načrtno združevanje svetovnega kapitala od njegove »politične internacionale« v obliki »tripartitne komisije« do skupne mednarodne finančne politike, vojnega združevanja in še kaj. Prav vse nerazvite dežele, tudi tiste, v katerih se trenutno kvantitativno krepi kapitalizem, lahko zagotavljajo razvoj le z intenzivno državno intervencijo (planiranje), s sredstvi, ki so kapitalizmu »zunanja«; tudi tukaj je »čisti« kapitalizem nemočan.

Ni mogoče zanikati, da je celotni sistem svetovnega kapitalizma — z vsemi svojimi protezami, vse do oboroževalne tekme — glavni vzrok za težak položaj človeka nerazvitih dežel (podhranjenosti, nepismenosti, nezaposlenosti, pomanjkanja osnovnega zdravstva) in da s krepitvijo čistega bistva kapitalizma ni mogoče najti izhoda. Kapitalizem je bil seveda tisti, ki je stoletja edini izkoriščal nerazvite dežele (tu ni bila do osvoboditve udeležena nobena socialistična dežela!) in jim zapustil v dediščino sedanje najtežje probleme; kapitalizem ima še danes največ realnih izvorov

(skoraj tri četrtine svetovne proizvodnje), ki bi lahko izdatno pomagali k ekonomskemu napredku nerazvitih brez škode za razvite (iz sredstev, dobljenih z razorožitvijo) in kljub temu ni vse do danes nič bistvenega prispeval (neuspeh dveh dekad razvoja OZN); kapitalizem še danes absorbira daleč največji del zunanje trgovine nerazvitih dežel. To pomeni: v ekonomskih vezeh razvite-nerazvite dežele delujejo do zdaj še vedno predvsem ekonomski zakoni kapitalizma (če teh vezi kapitalizem ne izsili z odnosom sil; tedaj so še slabše).

Svetovni kapitalizem je torej nedvomno največja ovira za napredek nerazvitih dežel. Teza, da je glavno nasprotje sodobnega sveta odnos med »Severom in Jugom«, zamegli ta dejstva, ker med krivce za nerazvitost vključijo ne samo razvite kapitalistične, ampak tudi vse socialistične države (celo tiste nerazvite, ki so na severu).

O socializmu v nerazvitih deželah torej ne govorijo tisti, ki so obsedeni s »socialističnimi« miti, utopijami in dogmami, ampak tisti, ki so racionalno in izkustveno dognali, da se je kapitalizem v nerazvitih deželah pokazal toliko bolj nemočan, kolikor bolj je čist, in da je zato izhod le v drugačni družbeni obliki. Iz te preizkušene nemoči kapitalizma izhaja le sklep: če hočejo nerazviti napredovati, morajo razvijati številne oblike in prijeme (množična ljudska in socialistična gibanja, zveza delavcev in siromašnih razredov, nacionalizacije, državni sektor, državna intervencija, zadružništvo, delavsko upravljanje itn.), ki niso niti predkapitalistični niti kapitalistični, ampak so pokapitalistični in ki po svoji splošni težnji vodijo k socializmu, čeprav večkrat vsebujejo še kapitalistične sestavine (npr. državna intervencija). V teh oblikah se socialistični odnosi kaj lahko krepe, včasih pa tudi trenutno oslabijo. Vse to se dogaja glede na spremembe v odnosih notranjih in zunanjih razrednih sil; gre za socializem kot zelo dolgotrajen in neenakomeren proces.

Ob ustreznem odnosu razrednih in političnih sil je možno dati pojavo, ki so bili nekdanj kapitalistični, bolj socialistično vsebino ali pa nagnati kapitalistične sestavine (npr. določene blagovne odnose), da »služijo« socializmu. Ni nujno, da vsaka sodobna akumulacija — kot se še danes sliši — pomeni podaljšanje kapitalizma, saj je njeno breme možno drugače razdeliti in jo bolj smotrno vlagati kot v kapitalizmu — in tako krepiti pogoje ali celo vsebine socializma.

Če so novi gospodarski prijemi (državna intervencija in pod.) precej očitni, je večkrat bistvo dela pojavov zamegljeno: kako je, na primer, z delovanjem zakona vrednosti in presežne vrednosti ter z zakonom razrednega boja v odnosih med razvitimi kapitalističnimi deželami in nerazvitim svetom?

To je večkrat nejasno, ker so, na primer, še danes poljedelci v nerazvitih deželah v veliki večini. Ker niso vključeni v »klasične« mezdne odnose, se zdi, da so oni in drugi sloji izven kapitalističnega sistema in zakonitosti in da to velja za največji del družbe, saj siromašni in srednji

kmetje predstavljajo po ocenah Samir Amina 55 % celotnega aktivnega prebivalstva kapitalistično imperialističnega sveta (v 1975. letu).

Številni siromašni in srednji kmetje, zakupci in spolovinarji, — ki tvorijo večino poljedelcev — ne prodajajo svoje delovne sile kot delavci, imajo na videz svoja proizvodna sredstva in ali dajejo rento velikemu lastniku. Na videz ustvarjajo le presežno delo in ne presežne vrednosti; na videz se ne vključujejo v zakone vrednosti, niti v svetovni kapitalistični trg niti v svetovno kapitalistično-razredno strukturo.

Vendar je v nerazvitih deželah, v katerih revolucija ni prinesla korenitih sprememb, resnica močno drugačna od videza. Številni poljedelci prodajajo prek posrednikov svoje proizvode (bombaž, juto, kavčuk, kakao, kikiriki, agrume itn.) razvitim kapitalističnim deželam. Pri tem veliko »prispevajo« k delovanju zakona vrednosti, k profitom svetovnega kapitala (saj se renta in druge oblike presežnega dela plačujejo iz cene surovine na svetovnem trgu). Stopnja presežne vrednosti, ki so ji podrejeni, je zelo visoka in to ne samo zaradi škarij cen, ampak ker delajo v nizko produktivnih vejah in ker je na vasi navzoča pogosto velika skrita nezaposlenost. Tudi to zbija ceno vse poljedelske delovne sile — ne glede na to, ali ima videz meznega odnosa ali ne — zlasti ker se pogosto ne more zaposliti v mestu. Ta množična nezaposlenost in nizka cena poljedelske delovne sile pa zbijata tudi mezdo modernega delavca v nerazviti deželi daleč pod mezdo njegovega kolega v razviti kapitalističnih deželi. Če dodamo temu še pogosto zadolženost kmetov, ki spreminja njegovo lastnino v navidežno in le formalno, odkrijemo prave procese proletarizacije, ki velik del teh poljedelcev krepko vključujejo v razredno piramido svetovnega kapitalizma, in to prav pri dnu.

Tudi kategorijam »srednji sloji«, »inteligenca«, »nacionalna buržoazija« in »malomeščanstvo« v nerazvitih deželah so pogosto pripisovali samo ozko zahodnoevropsko vsebino in s tem zameglili objektivno neugodni položaj teh skupin v svetovnem kapitalističnem sistemu, ki jih v marsičem odmika od kapitalizma. Poleg siromašnih in srednjih kmetov »periferije« je po omenjenih ocenah Samir Amina zelo številna tudi »drobna proletarizirana buržoazija« tega področja, ki tvori sama 6 % celotnega aktivnega prebivalstva kapitalistično imperialističnega sveta, skupaj z omenjenimi kmeti pa kar 61 % tega prebivalstva. Razredna podlaga socialističnega gibanja v nerazvitih deželah je torej dosti širša, kot se še danes dozdeva nekaterim pogledom skozi zoženo evropsko in severnoameriško sociološko dioptrijo.

Če je torej kapitalizem v nekaterih kvantitativnih pogledih (obseg proizvodnje in mednarodnih ekonomskih odnosov) še vedno močan, je pa le gol ekonomski determinizem in fatalizem proglašati, da je vse sodobno človeštvo ustrojeno s »centrom« v kapitalističnih deželah in s »periferijo« v nerazvitih deželah in da oboje absolutno podreja kapitalizem. Če to (le delno in omejeno) še do neke velja za nekatere kvantitetne ekonomske tokove, gotovo ne velja za politične in mednarodno-politične. Žarišče in

center spreminjanja svetovnega kapitalističnega političnega »ravnotežja« (ki je dokončno zrušeno in se ne bo več obnovilo: nauki razpada starega kolonializma, poraza treh imperializmov v Indokini itn.) so bile socialistične in napredne sile v nerazvitih deželah. Te so zlomile »klasični« kapitalistični kolonializem in fašizem in s svojo politično kvaliteto — z enotnostjo avantgarde in množičnega gibanja, z njegovo moralo — omogočile številne začetne obrate k socializmu in z njim tudi že realno boljše življenje človeka. Če so ali bodo te spremembe za zdaj zagotovile neprepletnim množicam v nerazvitih svetih le zaposlitev, osnovne materialne, izobrazbene in zdravstvene dobrine, več dostojanstva in več možnosti socialnega napredovanja, je to verjetno še daleč od razvitega socializma, gotovo pa daleč nad včerajšnjim kolonializmom in polkolonializmom in sodobnim neokolonializmom.

Res pa je, da kapitalističnim silam — ki same ne morejo preiti več v svetovno politično ofenzivo — oboroževalna tekma najbolj koristi pri zaviranju celotnega razvoja socializma, saj mora ta za približno enako oborožitev porabiti dosti večji del svojega (manjšega) proizvoda. Zato vojaška moč socialističnih dežel ni dinamična sila spreminjanja svetovnega kapitalizma v socializem.

Tu smo seveda pri tezi, ki jo je bilo slišati v Cavtatu nekako takole: glavno zagotovilo socialističnih teženj v nerazvitih deželah je moč socialističnega tabora. Gotovo je, da so bile in da bodo še razne vrste pomoči socialističnih dežel nerazvitim občutne in pogostno koristne za razvoj socializma. Toda najmočnejše zagotovilo socializma v vsaki deželi so njene lastne notranje moči. In še nekaj: ali moč socialističnega tabora koristi socializmu ali ne in koliko koristi, je odvisno tudi od vsakokratne politike; od tega, kako se ta moč uporablja. Stalin je s svojo dosledno taborsko politiko (»kdor ni povsem z nami, je povsem proti nam«) odbil več osvobojenih azijskih dežel, katerih vodstva (Nehru v Indiji, Sukarno v Indoneziji, anti-fašistična liga v Burmi) so bila bližja socializmu kot kapitalizmu; s tem je škodoval ne le socializmu v svetu, ampak tudi neposredno ZSSR kot državi (samoizolacija).

Poglede na možnosti socializma v nerazvitih deželah pesimistično zoži tudi teza o »nekapitalistični poti«, ker v preddvorje socializma uvrsti tisto, kar je že neposredno socialistični začetek (če so na oblasti socialistično usmerjene sile, ki so podružbile glavne gospodarske položaje). Ta nejasna in ozka optika nastaja, če se merijo nerazvite dežele le s stališča modela, po katerem je socializem absoluten.

Brez intenzivnega delovanja države ni gospodarskega in družbenega napredka nerazvitih dežel; do tod se lahko strinjamo s predstavniki teze o »nekapitalistični poti«. Zgrešena pa je podmena, da se je od »nižje« nekapitalistične poti možno povzpeti na višjo in pravo socialistično pot šele in samo tistim, ki bodo »končno« sprejeli prav določen model države in stranke. Boleče izkustvo je že zdavnaj pokazalo, da absolutna moč državnega in političnega aparata, brez ustrezne mere vsebinske demokracije

in brez vpliva množic, ovira in ogroža napredek socializma in gospodarstva.

Ko govorimo o dogmatizmu, pogosto pozabljamo, da ne obstoji samo dogmatizem »komunistične« vrste, ampak tudi socialdemokratski in buržoazni dogmatizem glede nerazvitih dežel (saj je dogmatizem vsako neustvarjalno, nekritično, verniško prenašanje ozkih modelov). Ozki, dogmatični so tudi tisti pogledi, ki z zaničevalno gesto odpravijo vsa pripovedovanja o socializmu v nerazvitih deželah, ker gledajo nanje z »absolutnih višin« kapitalistično-potrošniške družbe, »države blagostanja« in večstrankarske ureditve razvitih kapitalističnih dežel in njihovih »človeških« pravic.

V določenih zgodovinskih pogojih lahko tudi večstrankarske oblike postanejo delec poti v socializem (na primer, zamenjava vojaških diktatur v Latinski Ameriki z bolj demokratičnimi formami). Vendar je izkustvo pokazalo, da v sami tej formi ni bistvo, da je ona ustrezna samo, če je le eno od sredstev nastanka višjih demokratičnih oblik in vsebin, ki so šele pravi politični temelj gospodarskega in socialističnega razvoja: nastanek demokratičnih ljudskih gibanj s socialistično avantgardo, tudi s pomočjo zveze vseh socialističnih in naprednih strank in podobno. Prazno, večstrankarsko izživiljanje (npr. v Indoneziji takoj po osvoboditvi, večkrat v Cejlonu) pa le razkraja bistvo demokratične, zavestne politične enotnosti, ki je nujna za načrten gospodarski razvoj. V dogmatično karikaturu se spreminja tudi prenašanje modela porabniške družbe in »države blagostanja«, se pravi razvitega kapitalizma v dežele v razvoju. Potrošniška družba je tukaj možna le kot razmetovanje skromnih izvorov akumulacije (npr. izvoznih dohodkov za luksuzne dobrine) ali kot imperialistično podkupovanje, ki je obenem razkrajanje (pretvarjanje velikih mest v zaledju imperialističnih vojsk v nekašne pisane bordele).

Nemočno protislovnost kapitalizma kot svetovnega sistema izraža dejstvo, da je prav on sam odstranil v deželah Latinske Amerike, Azije in Afrike celo vrsto vlad, nastalih v večstrankarskih pogojih, in da je kapitalizem glavni vzrok za neuresničene »človeške pravice« v dveh tretjinah sveta, kar je glavni vzrok njihove bede. Tu ne gre v prvi vrsti samo za moralno pokvarjenost kapitalizma, ampak za njegova omenjena protislovja, zaradi katerih ne more rešiti najbolj življenjskih vprašanj nerazvitega sveta.

Edini izhod iz vseh takih enostranskosti in dilem (država-vsebinska demokracija itn.) je izvirno določanje vsake posamične dežele, kakšno mero in obliko naj ima državna intervencija prav v njenih razmerah, kakšen naj bo v teh razmerah odnos posameznih političnih oblik, kakšen odnos med razvojem poljedelstva in industrije, med akumulacijo in porabo.

Tu nastopi nujnost filozofije; ne kot svetovnega nazora, ampak kot teorije in projekcije sodobnega humanizma, ki za glavno metodološko načelo, družbeno merilo in normo postavi vsestranski razvoj človeka. To praktično ne pomeni nič drugega kot razvoj vseh sodobnih družbenih

možnosti in njihovo ustrezno sorazmerje v posamičnih deželah. Šele s takega gledišča je možno razrešiti vprašanje uporabe vrednosti (ki ga popačena kopica »uporabnih vrednosti« potrošniške družbe povsem zamegli), odnose med materialno proizvodnjo in izobrazbo in vzgojo, med industrijo in poljedelstvom. Vsi ti odnosi morajo biti oblikovani v vsaki deželi, tako kot ustreza optimalnemu razvoju njenih možnosti zdaj in v perspektivi; to je realni humanizem sodobnosti, ne pa absolutizacija ali potrošniških dobrin ali ton jekla ali oblasti in politike ali maksimalne stopnje rasti (taki delni elementi se morajo podrediti in koristiti celostni koncepciji).

Pomemben mednarodni okvir za dolgotrajne procese socializma v nerazvitih deželah je gibanje neuvrščenosti, saj zagotavlja tisto politično samostojnost, ki omogoča vsaki deželi lastno pot; tisto zmanjševanje blokovskih napetosti, ki ublažuje zunanje pritiske na notranji socialistični razvoj in spodbuja tiste mednarodne odnose, ki ga olajšujejo (novi mednarodni gospodarski red). Med neuvrščenimi deželami so seveda socialistične in nesocialistične; toda širina neuvrščenega gibanja je gotovo trdnješe zagotovilo perspektivnega prostora za socialistične procese, ki bodo prišli brez zunanjega nasilja, kot sektaško zoževanje tega gibanja na nekakšen »čisti« socializem.

Ugodnejše stališče skoraj vseh delov delavskega gibanja do neuvrščenosti — kljub občasnim poskusom, da se to gibanje instrumentalizira — priča, da vse bolj prodira zavest: napredni in socialistični procesi so postali tako raznovrstni, da jih ni mogoče vključiti v noben uniformen notranji ali mednarodni model. Moč in obseg teh procesov so posredno priznale tudi najmočnejše kapitalistične države, saj je po neprijetnih izkušnjah (Vietnam, Kambodža) manj poskusov neposrednih intervencij s silo. Čeprav je seveda še pričakovati pogoste poskuse, da kdo od zunaj zavira napredek in socializem v nerazvitih deželah, je vse širša svetovna zavest o njegovi postopni, toda nujni krepitvi in perspektivi.

Vse bolj je očitna povezanost socializma in temeljnih »človeških pravic« v širšem smislu, tako kot jih definira OZN: pravica do dela, do svobode, do udeležbe v oblasti, do življenjske ravni itn. ter gospodarskega razvoja v nerazvitih deželah. K tem dolgotrajnim procesom bodo največ prispevali tisti, ki bodo najodločneje delovali proti vojni nevarnosti, proti blokovski delitvi in za nove svetovne gospodarske odnose, ker bodo tako odstranili najglobalnejše pritiske in osvobodili najglobalnejše izvire za napredek nerazvitih dežel. To so glavna merila socializma v mednarodnih odnosih, ne pa ta ali oni »model«.

III

Spoznanja o družbenih procesih v »deželah v razvoju« bi morala dosti bolj prežemati celotno družbeno zavest naše skupnosti. Ti družbeni procesi so zagotovilo neuvrščenosti — ne glede na to, ali so samo napredni ali

pa celo socialistični. Ta pa je najmočnejše mednarodno zagotovilo za obstoj in napredek naše samoupravne skupnosti.

Ker so narodi Jugoslavije na najbolj občutljivih mednarodnih križiščih, zadeva v nas vsako resnejše povečanje vojne napetosti; trajni izhod za nas pa je šele odstranitev vseh monopolov v svetu. V tej smeri delujejo zelo temeljito tudi socialistične težnje dežel v razvoju.

Čeprav je notranja množična podpora naši politiki neuvrščenosti res nedvomna in iskrena, pa še ni povsod dozorela zavest o najglobljih družbenih in mednarodnih konstantah, ki nosijo te procese. Celo v sredstvih informiranja je ob poročanju o dnevnih dogodkih — ob spremembah vlad v deželah v razvoju, ob njihovih takih ali drugačnih zunanjih stikih — mogoče včasih dobiti vtis, da kak del teh dežel nezaustavljivo drsi k temu ali onemu bloku ali modelu, da so besede o socializmu v teh deželah le deklarativne. Tak vtis lahko dobi tudi nezlonameren poročevalec, bralec ali poslušalec, če ne zna misliti o globljih tokovih v teh deželah in v svetu.

Zato postajajo temeljna znanja vseh naših občanov o teh procesih življenjska potreba našega samoupravnega bivanja, nujne sestavine vsega izobrazbenega in vzgojnega dela, političnega in šolskega dela.

ZDRAVKO MLINAR

Krajevna skupnost in urbanistično planiranje

1. Enostranosti v dosedanjem razpravljanju o krajevnih skupnostih

Za dosedanje razpravo o krajevnih skupnostih¹ je značilno, da se je osredotočala na *organizacijske in normativne okvire* njihovega delovanja. To je razumljivo glede na to, da nenehno iščemo tiste oblike organiziranja, ki bi najbolj ustrezale samoupravnemu sistemu in zakonitostim razvoja socialistične družbe. Poleg tega, da preokupacija z normativno-organizacijskimi vprašanji izraža dinamiko delovanja subjektivnega faktorja, je povezana tudi še z drugimi okoliščinami:

1. Ob prvenstveni preokupaciji z normativnoinstitucionalno sfero zanemarjamo širšo družbenoekonomsko in fizično pogojenost delovanja oz. vloge krajevnih skupnosti.² Težnja, da bi čim hitreje uresničili nove koncepcije, navaja na tiste razsežnosti družbene stvarnosti, ki jih je najlažje spremeniti (npr. predpisi, statuti ipd.), pri tem zanemarjamo drugo dejstvo, da te razsežnosti dostikrat niso obenem tudi najpomembnejši determinirajoči faktorji individualnega in družbenega življenja.

2. Normativne spremembe (npr. spremembe statuta) krajevnih skupnosti, do katerih prihaja z nadaljnjim izgraževanjem sistema samoupravljanja, včasih upoštevamo preveč same po sebi. Obravnavamo (analiziramo) jih predvsem v ozkem krogu organov in aktivistov, ne pa glede na njihov širši pomen in *dejanske spremembe v delovanju širšega kroga občanov krajevnih skupnosti*. Namesto da bi analiza zajela celovitost in dialektično enotnost normativnega in stvarnega, dejansko dostikrat ostaja izključno v sferi pravnopolitične nadgradnje. S tem zanemarjamo razno-

¹ Ta tekst je bil prvotno predstavljen kot referat z naslovom »Mesna zajednica kao sredina društvenog života« na znanstvenem srečanju »Krajevna skupnost — družbeni in prostorski aspekti razvoja«, ki ga je priredila Urbanistična zveza Jugoslavije v sodelovanju z Zvezno konferenco SZDL, Svetom za človekovo okolje in prostorsko ureditev ZIS in Stalno konferenco mest Jugoslavije v Beogradu 29.—30. septembra 1978.

² »... v teoretičnem obravnavanju krajevnih skupnosti pa tudi v strokovnih delih, se posveča dosti večja pozornost njenim organizacijsko-pravnim elementom, zapostavlja pa se njene sociološke in politološke značilnosti«. Zivan Šljukić, 1974, str. 67.

vrstnost dejanskih potreb in življenjskih razmer občanov. Na ta način ostajajo tisti, ki naj bi bili ustvarjalni subjekt in družbeni cilj našega družbenopolitičnega delovanja v krajevnih skupnostih v ozadju. Obenem pa normativna določila izgubljajo potencialno moč kot instrument družbenih sprememb v smeri uresničevanja dominantnih vrednot samoupravne družbe.³

3. Krajevno skupnost obravnavamo preveč statično, premalo pa po udarjamo dialektiko protislovnosti njenega obstoja in *dolgoročno perspektivo njenega spreminjanja in razvoja*. S tem se zabrisujejo tudi njene bistvene značilnosti, po katerih se razlikuje od tradicionalnih patriarhalnih vaških skupnosti kot tudi predvidljive spremembe njene vloge v prihodnosti.

4. Krajevno skupnost prevečkrat jemljemo kot enoto samo zase, premalo pa jo pojasnjujemo v širšem kontekstu medsebojnih odvisnosti *večjega števila ravni* prostorsko-družbene organizacije (lokalne, regionalne, nacionalne ipd.) in vloge osebnosti posameznika.

5. Enostranost v obravnavanju krajevnih skupnosti se pojavlja tudi zaradi *pomanjkanja informacij o širšem kompleksu potreb in družbenega življenja*. Medtem, ko imajo širše družbenopolitične skupnosti večje možnosti, da si zagotovijo ustrezni informacijski sistem in (znanstveno) raziskovanje, pa krajevna skupnost sama praviloma ni v stanju, da bi organizirala takšna raziskovanja.⁴ Čeprav izpopolnjevanje družbeno informacijskega sistema vključuje tudi krajevne skupnosti, pa vendar ne moremo reči, da so občani posameznih krajevnih skupnosti dosedaj že imeli na voljo kompleksno sliko o dejanskem stanju svojega življenjskega okolja.⁵

6. Odsotnost družbenih (socioloških, politoloških) raziskovanj, je eden od nadaljnjih razlogov, da ne pride bolj v ospredje širši družbeni kompleks pogojenosti delovanja krajevnih skupnosti. Nezadostno so izkoriščena tudi spoznanja dosedanjih geografskih, ekonomskih in urbanističnih raziskovanj problematike krajevnih skupnosti. Če bi v večji meri aktivirali tudi ta področja raziskovanja, bi s tem hitreje presegli normativizem, ki je za sedaj še močno prisoten v obravnavi te tematike. Obenem pa je treba preseči podedovano prakso ločenega obravnavanja družbeno-

³ Glej tudi: Lukič Radomir, »Naše novo pravo in kmečka družba«, Teorija in praksa, let. 8, št. 1, Ljubljana 1971.

⁴ Tudi naša statistična služba nam nudi npr. bogate podatke za občine (več stotin indikatorjev za vsako občino), katere lahko, vsaj v posameznih republikah, analiziramo tudi glede na spremembe v teku časa. Za krajevne skupnosti je fond dosti bolj omejen. Prihaja do protislovne situacije, da različne institucije izven krajevne skupnosti razpolagajo z več informacij o njej kot ona sama. Torej bi lahko rekli, da je v preteklosti — v tem pogledu — tudi ona prišla v položaj, ko smo jo obravnavali bolj kot objekt in ne kot subjekt. V zvezi s tem gl. tudi razpravo za okroglo mizo o statistiki in informiranju na občinah, ki sta jo priredila 7. 11. 1978 Zavod SRS za statistiko in uredništvo revije »Obveščanje in odločanje« (objava sledi).

⁵ Napačno bi bilo misliti, da že zaradi same bližine in neposrednosti ni potrebno sistematsko zbiranje informacij v okviru krajevnih skupnosti. Kot smo prikazali že na drugem mestu, so podane možnosti, da se tudi v tem pogledu aktivirajo sami občani, ne da bi čakali prvenstveno na morebitno pomoč od zunaj; gl. Z. Mlinar, »Samoupravljalci kot raziskovalci«; »Družboslovno raziskovanje in samoupravno odločanje«, TiP, št. 10, 1978.

politične ter sociološke in politološke vsebine na eni strani ter ožje prostorsko fizične in arhitektonsko-urbanistične tematike na drugi strani.

7. Do enostranskosti v obravnavi krajevnih skupnosti prihaja tudi zato, ker nimamo izgrajenega *konceptualnega okvira za stalno spremljanje družbenopolitičnih sprememb* na tem področju. S tem prihaja do občasnega ponavljanja istih vprašanj v številnih razpravah, ne da bi bila zagotovljena *kontinuiteta in akumulacija doseženih spoznanj*. Poenostavljeno bi lahko rekli, da vsakdo začenja od začetka in nima občutka odgovornosti v odnosu do tistega, kar je bilo že prej pojasnjeno o določenem vprašanju. V takšnem kontekstu stalno razpravljamo o »najaktualnejših vprašanjih« določenega trenutka, pri tem pa ne upoštevamo, da so bila številna od njih prav tako aktualna že pred deset in več leti. Na ta način se neposrednost v obravnavi tematike izraža tako, da ostajamo na površini problema.

Ce naša pozornost ne bo usmerjena k osnovnim determinantam (tako objektivnim kot subjektivnim) delovanja krajevnih skupnosti, tudi družbenopolitično delovanje v praksi ne bo moglo učinkoviteje, radikalnejše spreminjati danega stanja v želeni smeri.

2. Krajevna skupnost kot dialektična enotnost objektivnih razvojnih procesov in delovanje subjektivnih sil

Krajevno skupnost je treba upoštevati kot dialektično enotnost objektivnih, stihijskih razvojnih procesov in zavestnega delovanja subjektivnih sil, usmerjenih k uresničevanju temeljnih vrednot samoupravnne socialistične družbe. Aktualna problematika krajevnih skupnosti kaže na nenehno konfrontacijo in prepletanje obeh komponent. V tem procesu postaja vse bolj jasna slika objektivnih trendov družbenih sprememb, tako kot tudi zavest o ciljih in sredstvih oz. načinu delovanja subjektivnih sil v okviru globalne družbe in v okviru vsake krajeвне skupnosti.

To naj bi bilo tudi področje delovanja za znanstveno raziskovanje in za družbenopolitične organizacije. Glede na že preseženo togo ločevanje znanstvenega raziskovanja in politične akcije, se pravzaprav ena in druga vloga vključujeta v enotno delovanje v okviru sistema samoupravljanja. E. Kardelj npr. poudarja, da je dolgoročna ustvarjalna vloga zveze komunistov predvsem v njeni aktivnosti in sposobnosti, da *teoretično oz. znanstveno spoznava objektivne zakonitosti gibanja in razvoja socialistične družbe* in da ta gibanja *povezuje s težnjami in interesi samoupravnih subjektov* (E. Kardelj, 1977, str. 56—67). S tem, ko je nova ustavna ureditev globalno opredelila vlogo vodilnih subjektivnih sil, je obenem izrazila tudi spodbudo za hitrejšo osveščanje in aktiviranje razvojnih potencialov v vsaki krajevni skupnosti.

Takšna usmerjenost delovanja mora upoštevati objektivne pogoje in zakonitosti razvoja; ekonomske zakonitosti družbe ni mogoče preskako-

vati. V nasprotnem primeru nujno pride do prevladovanja voluntarizma in subjektivizma in do krepitve administrativne prisile držav, tedaj tudi najbolj idealni koncepti postanejo povsem naivne iluzije. (E. Kardelj, *Ibidem*, str. 69, 70, 83.)

Jugoslovanska koncepcija krajevne skupnosti se sooča tako z dediščino tradicionalnih, patriarhalnih vaških skupnosti kot tudi z bolj ali manj stihijskimi tendencami rasti mest, ki vodijo do velikih koncentracij prebivalstva in do brezobličnih urbaniziranih območij. Interes za osvobajanje človekove osebnosti je osnova nenehnega iskanja vse večjega »prostora« za samostojno in kreativno vlogo človeka kot subjekta zavestnega usmerjanja in kot družbenega cilja tega usmerjanja. Dolgoročno, zgodovinsko vzeto lahko ta proces pojasnujemo glede na tri značilna razdobja oz. situacije:

a) *Kontekst izolacije in stagnacije* izključuje samostojno in kreativno vlogo osebnosti človeka. K. Marx in F. Engels sta na večih mestih opozorila na to, da izolacija nujno pomeni tudi stagnacijo. Stagnacija pomeni stanje, ki se iz preteklosti avtomatsko podaljšuje v sedanost in prihodnost. Vloga človeka je samo v tem, da se *prilagaja* takšni »naravni« logiki in fatalistično sprejema, kar mu je dalo okolje. V takšnem tradicionalnem okolju ni mesta za posebno identiteto in samostojnost osebnosti. Človek je utopljen v nediferencirano družbeno okolje; informacije o tem okolju nam že pretežno pojasnjujejo tudi vsakega posameznika.

Navedeno nam torej zadosti jasno potrjuje, da se današnja politična koncepcija krajevne skupnosti bistveno razlikuje od tradicionalnih vaških skupnosti. Zato prizadevanje za njeno uresničenje nikakor ne more pomeniti vračanja na prejšnje stanje. Pojavljajo se ugovori, češ da poudarjanje pomena krajevne skupnosti v današnjih razmerah predstavlja nostalgijo po nečem, kar je že preseženo; vendar po iz gornjega jasno izhaja, da se vsebina in usmerjenost delovanja subjektivnih sil ravno spopadata z dediščino iz preteklosti.

b) *Kontekst razredne oz. etatične dominacije*. Druga situacija, ki jo postavljamo nasproti koncepcije dejanske skupnosti ljudi na določenem območju, predstavlja kontekst razredne neenakosti na osnovi privatne lastnine in dominacije državne oblasti.

Tako kot je tradicionalistično, avtarkično okolje izključevalo samostojno osebnost človeka nasploh, tako tudi situacija razredne neenakosti in državne dominacije onemogoča takšno vlogo za večino prebivalstva. S tem tudi ni osnove za dejansko skupnost ljudi.⁶ Delavski razred je izključen kot subjekt odločanja in planiranja. Družbena neenakost izključuje oblikovanje dejanske skupnosti, pa bodisi, da se pojavlja kot segre-

⁶ Marx in Engels govorita o surogatih skupnosti in o iluzorni navidezni skupnosti, v kateri so se posamezniki do sedaj združevali tako, da se je ta stalno osamosvajala nasproti njim, ker je predstavljala združevanje enega razreda nasproti drugemu. Takšni »skupnosti« so posamezniki pripadali le kot poprečni posamezniki, pravzaprav ne kot individui, temveč kot pripadniki razreda. Gl. Karl Marx in Friedrich Engels, 1961, str. 398–399. Gl. tudi D. Rodin, 1974.

gacija znotraj lokalnih okvirov, bodisi kot dominacija centra nad periferijo. Organizacija prostora izraža razredne interese ali tehnobirokratske tendence in intervencijo državnega aparata. Etatistični sistem odločanja izključuje samostojno vlogo občanov in lokalnih skupnosti.

Vse kar kaže na elemente razredne neenakosti, objektivne razmere tako kot mentaliteta, ki vključuje sprejemanje podrejenosti in dominacije, vse to se spopada s koncepcijo samoupravne socialistične skupnosti na sploh in krajevne skupnosti še posebej.

c) *Samoupravna socialistična skupnost* predstavlja tretjo značilno situacijo v dolgoročni razvojni perspektivi. Kot takšna se pojavlja tako na ravni globalne družbe kot na lokalni ravni; kot koncepcija in kot akcija; kot teorija in praksa. Predstavlja *negacijo omejenosti* prvih dveh tipov, t. j. *tako izolacije* (stagnacije) *kot tudi dominacije*. Za razliko od tradicionalne avtarkičnosti je odprta; namesto prejšnje stagnacije izstopa njena razgibanost. Namesto podrejanja posameznika izpostavlja njegovo samostojnost in kreativnost. Samoupravljanje predpostavlja in obenem usposablja občana da — ne samo sprejema, temveč tudi — spreminja svoje okolje. Da bi ga lahko spreminjal, se mora intenzivno vključevati, obenem pa biti tudi samostojen in se razlikovati od njega kot edinstvena identiteta.

Namesto državne prisile izstopa pluralizem samoupravnih interesov; namesto nepovezanega izražanja parcialnih interesov prihaja do njihovega medsebojnega usklajevanja. Namesto demokracije kot dominacije večine prihaja do sporazumevanja in upoštevanja soglasja vseh pripadnikov skupnosti. Vsak pripadnik skupnosti postaja edinstven subjekt in kot takšnega ga pravzaprav v celoti nihče ne more ustrezno predstavljati ali nadomeščati. Ni ga več mogoče vključiti v določene kategorije. Zato samo preko njegove lastne neposredne udeležbe prihaja do (re)integracije (osebnosti) človeka in družbe. Ravno krajevna skupnost predstavlja tisti družbeni kontekst, v katerem se — vsaj danes še — uresničuje največji del takšnega neposrednega sodelovanja človeka.

Aktivnost v zvezi z uresničevanjem ustavne koncepcije krajevne skupnosti mora upoštevati tudi dolgoročne zakonitosti razvoja in objektivne, materialne omejitve. Seveda pa nas to ne bi smelo privedi na pozicije »teorije spontanosti« ali tehnokratskega pojmovanja razvojnih procesov. Teorija spontanosti, kot pravi E. Kardelj, predstavlja iluzijo o samodeljavnosti delavskega razreda, ki avtomatsko, empirično, spontano in neinstitucionalizirano proizvaja progresivne rezultate (Ibidem, str. 71).

Ta vprašanja posegajo v celoten kompleks organizacije samoupravljanja kot tudi v kompleks planiranja, vključno tudi urbanističnega planiranja, na ravni krajevnih skupnosti. Kot ne bi bilo ustrezno, da bi se omejevali na sam proces odločanja brez njegove širše ukoreninjenosti v danih družbenih razmerah, tako bi po drugi strani omejevanje samo na strukturalno obravnavo krajevnih skupnosti (npr. z vidika tipa naseljevanja krajevnih skupnosti kot prostorsko-geografskih enot) pomenilo izpustiti bistveno vsebino razvojne preokupacije naše družbe.

3. Krajevna skupnost kot okvir humanizacije medčloveških odnosov

Ena najpogostnejših kritičnih pripomb na družbeno življenje, ki ga prinaša pospešena urbanizacija zlasti v velikih mestih, se nanaša na tendenco k dehumanizaciji odnosov med ljudmi. F. Engels je že v svoji študiji o položaju delavskega razreda v Angliji razkrival grobost odnosov med ljudmi v velikih kapitalističnih mestih. Čeprav živimo v bistveno drugačnih družbenopolitičnih razmerah, pa je problem dehumanizacije (kot na to opozarjajo številni avtorji, gl. npr. S. Šuvar, 1973, M. Prelog, 1973, M. Živković, 1975), prisoten tudi pri nas. V kontekstu velikih mestnih območij se ljudje utapljajo v amorfnih aglomeracijah in se izgubljajo kot osebnosti s tem, ko delujejo v formaliziranih vlogah in se vključujejo v mrežo institucionaliziranih odnosov. Prebivalci v okviru velikih mestnih naselij se medsebojno ne poznajo, čeprav stanujejo v neposredni bližini. Že iz tega pa sledi pomembna posledica, da namreč ne morejo računati na pomoč drugih ljudi v svojem najbližjem okolju. Ostajajo jim bolj ali manj oddaljene in odtujene institucije, ki dostikrat delujejo povsem rutinsko ter operirajo bolj s številkami kot pa z osebnostmi.

Takšna situacija zahteva tudi določene *politične in urbanistične rešitve*. Iluzorno bi bilo pričakovati, da bomo samo s *prostorsko (re)organizacijo* in *spremembo fizične strukture* okolja spremenili tudi značaj družbenih odnosov. Takšno pričakovanje, ki je sicer znano iz literature in je bilo že kritično ocenjeno kot »arhitektonski determinizem«, konec koncev vodi do tehnokratskega obravnavanja človeka v prostoru (marksistično kritiko takšnih teženj je med drugim podal M. Castells, 1977, o tem razpravlja tudi Joe Bailey, 1975). Zato bi bilo treba izkoristiti vsaj tiste možnosti, ki so v rokah urbanističnega planiranja, tako da bi to delovanje vključili v širše področje akcij za spremembo teh odnosov.

Ena od urbanističnih rešitev je *koncept soseske* oz. — na osnovi prakse v Sovjetski zvezi — »*mikrorajona*«. Urbanistično planiranje ima možnost, da s pomočjo a) prostorske organizacije, b) funkcionalne opremljenosti, c) z vplivanjem na strukturo prebivalcev in d) na simboličen način izrazi posebno identiteto ožjih prostorskodružbenih enot znotraj obsežnejših urbaniziranih območij. S tem prihaja v spopad s stihijsko tendenco kontinuiranega kvantitativnega širjenja mestnih naselij (glej npr. M. Prelog, Zagreb, 1973), kar vodi do — že omenjenega — brezobličnega naseljevanja kot tudi do vse večjega razmikanja delovnega in bivalnega okolja.

Dosedanja praksa nam kaže malo ustreznih primerov uspešnega reševanja tega problema tako z vidika prostorske celovitosti in jasne razločljivosti od drugih naselij kot tudi z vidika funkcionalne opremljenosti in simboličnega izražanja posebne identitete krajevne skupnosti.⁷ Takšna

⁷ Ravno uvodoma omenjeno posvetovanje pa je padalo vpogled v prakso, ki je dejansko dosti bogatejša z raznimi novimi rešitvami, kot se je zdelo do sedaj. Ob tem pa ostaja odprto, pri nas še ne proučeno vprašanje, ki zadeva zlasti sociologe, namreč — kje so meje dopustne variabilnosti strukture prebivalstva po posameznih soseskah (homogena-heterogena struktura).

prostorska organizacija (»mikro-rajonov«, »soseska«) predstavlja enega od možnih ukrepov, s pomočjo katerih se je urbanistično planiranje spopadlo z nenehnim prostorskim širjenjem mestnih naselij in z vse večjo »utopljenostjo« posameznikov v velemestnih aglomeracijah. V tem smislu bi prav krajevna skupnost morala postati tudi osnovna enota prostorskega planiranja tako v mestu kot na vasi. Soseska kot krajevna skupnost je lahko zlasti v mestih spodbuda za preseganje anonimnosti depersonaliziranega okolja in drugih oblik odtujitve.

Človek kot samoupravljaec v kontekstu velikih mest ne more aktivno uresničevati svoje vloge subjekta odločanja in kontrole, če ne pozna drugih ljudi v svojem neposrednem okolju. Če se le sam individualno spopada z brezosebnim okoljem, ne more uveljaviti svojega vpliva npr. ob izboru in volitvah delegatov, ki ga zastopajo na raznih ravneh družbenopolitičnega odločanja. Torej anonimnost ni le socialnopsihološki temveč je tudi politični problem, saj omejuje tudi uresničevanje ustavnih pravic občanov. Zato je krajevna skupnost potencialno eden od okvirov za reševanje tega problema.

Krajevna skupnost bo predstavljala resnično skupnost v sociološkem pomenu besede, če bomo prostorsko-urbanistične rešitve istočasno podkrepili z organizacijo družbenega življenja, ki bo spodbujala k povezovanju (ne le v ozko funkcionalnem smislu v zvezi z opravljanjem profesionalnih vlog temveč) tudi v širšem smislu, to je na osnovi kulturnega, političnega, rekreacijskega idr. delovanja. V situaciji, ko je vsebina zadovoljevanja potreb v krajevnih skupnostih v mestih omejena na spanje in elementarne usluge (trgovine in podobno), krajevna skupnost očitno ne more dobiti vloge pomembnejšega središča družbenega življenja.

Prostorske rešitve je treba dopolniti tudi z organizacijo družbenih centrov znotraj krajevnih skupnosti. Živahno prizadevanje, ki je že pred časom steklo v tej smeri, je v zadnjem obdobju žal skoraj povsem zamrlo. (V. Tomšič, diskusija . . . 1977).

Tako kot je dehumanizacija v urbaniziranih območjih⁸ posledica določenih objektivnih razmerij in zakonitosti, ki jih je treba upoštevati, tako je po drugi strani vendarle odprt določen prostor zavestnega, načrtnega vplivanja in spreminjanja življenjskih razmerij. Tudi v bodoče bo treba upoštevati objektivne trende prostorsko-družbenih sprememb k vse večji disperziji povezav in odnosov med ljudmi v vse širšem prostoru. S tem pa nastaja v najožjem stanovanjskem okolju določena praznina, vakuum, ki je značilna za današnjo krizo in dehumanizacijo stanovanjskega okolja. Ob tem pa še vedno ostaja večje število temeljnih, vsakdanjih potreb ljudi, ki jih lahko zadovoljujejo v neposrednem okolju. To še posebej velja za otroke, mladino in starejše ljudi, ki se pretežno zadržujejo v ožjem okolju (glej npr. A. Škarica in S. Lazić, 1978).

⁸ Redko kdaj pa govorimo o nehumanosti na podeželskih območjih glede na ostanke tradicionalnega, patriarhalnega sistema, ki je praviloma še bolj zoževal možnosti samostojnega in kreativnega delovanja človeka.

Kot smo že omenili, je treba krajevno skupnost postaviti v dolgoročno perspektivo in na ta način potem lahko razkrivamo dialektično enotnost nasprotnih tendenc: po eni strani razširjanje povezovanja v prostoru, procese (samoupravnega) združevanja preko lokalnih, regionalnih pa tudi nacionalnih okvirov; po drugi strani pa istočasno prihaja do prenašanja določenih vlog iz višjih ravni na nižje in s tem se vse bolj približujemo vsakemu posamezniku. Zavestno organizirano delovanje oz. usmerjanje delovanja v kontekstu krajevne skupnosti bi moralo upoštevati takšne protislovne tendence. Na ta način bi preprečili, da bi krajevna skupnost postala *utesnjujoči okvir* ustvarjalnega delovanja ljudi in obenem zagotovili bogatejšo vsebino dejavnosti na področjih, katera naj bi to zagotavljala z vidika dolgoročne perspektive razvoja.⁹

4. Krajevna skupnost kot področje reintegracije vloge proizvajalcev in potrošnikov

Marksistična razlaga družbenega razvoja in osvobajanja kreativnih potencialov osebnosti človeka kaže na dolgoročno perspektivo preseganja omejenosti družbene delitve dela in tudi omejenosti, ki izhajajo iz delitve na vlogo proizvajalcev in potrošnikov. Industrializacija je zaostрила takšno delitev, ki se je najbolj ekstremno pokazala v kontekstu velikih urbaniziranih območij. Tu se vsaj navidezno spopadata dve tendenci. Ena kaže na vse večjo razpršitev interesov in na širjenje prostorskega okvira njihovega zadovoljevanja; druga kaže na potrebo preseganja parcializacije življenja in razdrobljenost dela s tem, da ravno v okviru krajevne skupnosti lahko najde vsebinsko dopolnjevanje interesov proizvajalcev.

Naše urbanistično in prostorsko planiranje se dosedaj še ni dovolj ukvarjalo s tem problemom. Iskati je treba možnosti tesnejšega povezovanja na družbenopolitičnem področju (ko gre za povezovanje osnovnih organizacij združenega dela z organi in dejavnostjo krajevne skupnosti), obenem pa tudi iskati ustrezno prostorsko rešitev. Prav tu ugotavljamo, da še nimamo organiziranega iskanja novih oblik organizacije prostora, ki bi ustrezale takšni dolgoročni usmeritvi.

Z urbanističnega vidika te problematike se že danes odpirajo vprašanja, ki jih bodo reševale še prihodnje generacije, z bogatejšimi materialnimi sredstvi. Gre za načine medsebojnega povezovanja in zbliževanja sfere proizvodnje in potrošnje, pri čemer lahko opozorimo na naslednje možnosti:

a) Vsebinska obogatitev delovnega okolja.

V tem pogledu nam že dosedanji razvoj kaže na določeno izpopolnjevanje funkcij, ki prehajajo ozke potrebe samega proizvodnega procesa,

⁹ S tem bomo tudi preseglili tendence, da se ob prvenstveni preokupaciji z »makrostrukturnimi«
zanemari realnost »vsakdanjega življenja«
in potreb ustvarjanja družbenega okolja z razvitimi medčloveškimi odnosi. Glej tudi: J. Đorđević, 1971, str. 897.

npr. zagotavljanje družbene prehrane v delovnih organizacijah, organizacija različnih oblik rekreacije bodisi v okviru samih delovnih organizacij bodisi v širšem okolju oz. v povezanosti z ustreznimi institucijami krajevnih skupnosti mesta ali občine (športne aktivnosti, organizacija obiskov kulturnih prireditev, uporaba mestnih bazenov, ekskurzije, ki jih organizirajo sindikati ipd.). Čim bolj bo *proizvodni proces* vključeval *delo kot človekovo potrebo* in način uresničevanja njegovih ustvarjalnih potencialov tem bolj *raznovrstne bodo tudi aktivnosti* znotraj organizacije združenega dela in tem bolj se bodo te aktivnosti prepletale s krajevno skupnostjo kot celoto. Nadaljnje povečevanje produktivnosti dela bo osnova večjih možnosti izgraditve materialne infrastrukture, ki je danes še močno omejena.¹⁰

b) Preseganje siromaštva stanovanjskega okolja.

Še zlasti v velikih mestih prihaja do siromašenja stanovanjskega okolja človeka, kar pogosto ugotavljamo v kritičnih obravnavah t. i. »palnih naselij«. V takšnih naseljih se vse reducira samo na možnost oddiha oz. spanja, medtem ko sta delo in, pogosto tudi, rekreacija izločena iz teh naselij. Ljudje imajo omejene možnosti angažiranja v neposrednem bivalnem okolju izven samega stanovanja; utesnjeno je tudi njihovo gibanje in pretežni del svojega prostega časa preživljajo v zaprtih prostorih. Celo v primerih, ko urbanistični načrti predvidevajo osnovne objekte družbenega standarda, dostikrat ne pride do dejanske izgradnje teh objektov (ali pa z veliko zamudo).

Osnovna vsebina razprave o odnosu med organizacijo združenega dela in krajevno skupnostjo do sedaj je izpostavljala možnosti povezovanja interesov proizvajalcev in potrošnikov ter združevanja materialnih sredstev znotraj krajevnih skupnosti. Takšna družbenoekonomska vsebina bi morala najti tudi svojo *urbanistično rešitev*. Urbanisti in raziskovalci iz relevantnih znanstvenih disciplin bi morali poiskati odgovor na vprašanje: *kakšne so urbanistične možnosti in naloge v povezovanju proizvajalcev in potrošnikov v okviru krajeвне skupnosti?*

V praksi se postavlja vprašanje, kakšne vsebine dejavnosti naj bi bile zastopane v vsaki krajevni skupnosti (soseski); ali razvrstiti v stanovanjskih naseljih samo nujne spremljajoče objekte za storitve potrebne lokalnemu prebivalstvu, ali pa razvrstiti znotraj vsake krajeвне skupnosti tudi industrijske in druge gospodarske objekte (glej o tem tudi dr. Vladimir Bjelikov, 1978). Nekatera proučevanja kažejo tako na negativne posledice

¹⁰ Vendar pa današnje ocenjevanje nečesa kot »odmaknjenega« ali iluzornega istočasno lahko pomeni tudi podaljševanje stare prakse in odsotnosti jasne zavesti o dolgoročni perspektivi. Posamezne urbanistične rešitve danes bodo imele pomembne negativne posledice za reševanje teh vprašanj, tudi čez petdeset, sto ali več let. Zato je pomembno, da že danes bolj jasno anticipiramo bodočo smer reševanja teh vprašanj in tako zmanjšujemo negativne posledice. Če v današnji situaciji sicer nimamo materialnih sredstev, da bi odločneje spreminjali dosedanje prakso izgrajevanja in organizacije delovnega okolja človeka, s tem še ne izključujemo potrebe, da bi poznali možnosti, ki prihajajo (npr. rezervirati potrebni prostor za objekte, ki bodo šele v prihodnosti kompletirali delovno okolje človeka).

ločevanja bivalnega in delovnega okolja (zlasti velika poraba časa in sredstev za potovanje) kot tudi na določena negativna izkustva, ko pride do popolnega prekrivanja delovnega in stanovanjskega okolja.¹¹ Urbanistično planiranje ne bi smelo pristati niti na popolno fizično zlivanje in zapiranje teh dveh sfer ter iste skupine ljudi v okvir ene same krajevne skupnosti. Dosedanja kritika je opozorila na posledice enega in drugega ekstrema. Kritika prvega ekstrema se pojavlja kot kritika že omenjenih »spalnih naselij«, kritika drugega ekstrema pa se pojavlja kot odklanjanje *tovarniških stanovanjskih kolonij*, v katerih prihaja do popolnega izenačevanja delavcev iz istega delovnega okolja s prebivalci naselja neposredno ob sami tovarni. Drugi primer nam kaže, da tudi navidezno najpopolnejša skladnost oz. zblížanje delovnega mesta in bivališča ni nujno tista optimalna rešitev, ki bi ustrezala potrebam ljudi in procesu osvobajanja ustvarjalnih potencialov osebnosti človeka. Zaradi popolnega prekrivanja iste skupine ljudi v dveh situacijah prihaja do določenega siromašjenja življenjskega okolja posameznika in istočasno do ogrožanja svobode njegovega osebnega življenja.¹²

5. Krajevna skupnost kot okvir integracije vloge proizvajalcev in upravljalcev

Vsa programska in normativna določila o vlogi krajevne skupnosti izpostavljajo predvsem njen pomen kot družbenega konteksta, ki nudi možnost *neposrednega sodelovanja* in odločanja občanov. Na ta način naj bi se v vsakdanji praksi uresničeval proces deatizacije, ne kot odmaknjen proces, temveč kot del osebnega izkustva posameznika. Proizvajalec se istočasno pojavlja kot tisti, ki odloča o delitvi dohodka in ni več podrejen diktatu državne oblasti. Vse bolj prihaja do preseganja elementov državne prisile in konec koncev tudi diktata večine nad manjšino.

Nova situacija spodbuja k »spoznavanju nujnosti« in s tem k svobodnemu prostovoljnemu združevanju sredstev za skupne potrebe.

To pa vseeno ne pomeni, da se bo proces osvobajanja osebnosti v kontekstu krajevne skupnosti odvijal spontano. Čim nižja je stopnja druž-

¹¹ Zbliževanje ter ločevanje delovnega in bivalnega okolja je bilo deležno velike pozornosti v sovjetski urbanistični literaturi. Pri tem prihaja na površje določena protislovnost tendenc, ki po eni strani terjajo bližino delovnega mesta in bivališča, obenem pa čimbolj popolno ločevanje. Upoštevali so predvsem ekonomske in ekološke kriterije, manj pa sociološke (humanistične). Neracionalnost, do katere pride z vse večjo oddaljenostjo od delovnega mesta, zaostruje kritiko velikega mesta. Po drugi strani pa je zbliževanje med stanovanjskimi območji in industrijo v nasprotju z ekološkimi zahtevami ter sanitarnozdravstvenimi oziri. Zato naj bi izločili iz bivalnega okolja znatni del industrije; le t. i. čista industrija naj bi omogočala zbliževanje delovne in bivalne sfere. Obenem pa je prisotna tudi težnja ljudi kot razvitih osebnosti, da se povezujejo v vse širšem prostoru. Gl. npr. M. O. Hauke, Beograd 1969.

¹² Novinarski prikaz (Politika) je opozoril npr. na takšne kritične pripombe delavcev, ki stanujejo v »tovarniških kolonijah« v Nišu. Vse kar se dogaja v stanovanjskih zgradbah se takoj prenaša tudi v delovno organizacijo in obratno.

Simptomatična pa je tudi določena nerazpoloženost zaposlenih, da bi preživljali svoj letni dopust v krogu istih ljudi, npr. v počitniškem domu svoje delovne organizacije.

benoekonomske razvitosti določenega območja, tem večja je potreba,* da s pomočjo zunanjih spodbud zagotovimo nadaljnji razvoj krajevnih skupnosti. Bilo bi škodljivo, če bi po uniformnem modelu, z istimi sredstvi v različnih razmerah, de facto dosegli nasprotno rezultate od želenih oz. pričakovanih.¹³

Krajevna skupnost kot prostorsko družbena in urbanistična enota lahko najlažje postane področje, na katerem se »šola socialistična zavest občanov« (Kardelj). Gre za okolje, ki ga posameznik relativno najbolj pozna in obvladuje in katero mu je tudi največkrat potrebno, da bi zadovoljil svoje potrebe oz. potrebe svoje družine. V tem smislu strategija usmerjanja angažiranosti ljudi v krajevnih skupnostih lahko upošteva to kot prvo stopnjo preseganja nasprotja med individualnim in skupnim interesom.¹⁴

Čim bolj neposredna je možnost spoznavanja širših potreb, tem večja bo tudi pripravljenost proizvajalcev, da bodo prispevali določena sredstva za zadovoljevanje potreb skupnosti brez državne prisile. Temeljna ideja neposrednega povezovanja različnih interesov na osnovi samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov je ravno v tem, da pridemo do neposrednega spoznavanja potreb in možnosti njihovega usklajevanja brez intervencije državne oblasti.

Z vidika urbanističnega planiranja ostaja odprto vprašanje o *prostorskih implikacijah takšne usmeritve* k zbliževanju vloge proizvajalcev in upravljalcev. Očitno gre za veliko število raznih možnosti organizacijskih rešitev, nejasna pa ostaja njihova prostorska in fizična struktura.

6. Problem velikosti krajevnih skupnosti

Vprašanje velikosti krajevnih skupnosti predstavlja eno od osrednjih preokupacij v razpravah o krajevnih skupnostih. Ustavna koncepcija krajevnih skupnosti zahteva, da najdemo tudi ustrezen prostorskodružbeni okvir za uresničevanje njenih funkcij. Glede na to, da je možnost neposrednega sodelovanja občanov v samoupravnem odločanju ena od osnovnih zahtev, iz tega izhaja tudi iskanje optimalne velikosti krajevnih skupnosti. To iskanje se praviloma usmerja na vprašanje optimalnega števila prebivalcev v krajevni skupnosti. V zvezi s tem je že v teku akcija za zmanjševanje njihove velikosti, zlasti v velikih mestnih območjih, v katerih dosegajo tudi do trideset tisoč prebivalcev.¹⁵

¹³ Če večja samostojnost pomeni tudi večjo izoliranost, to nujno vodi do stagnacije in zaostajanja. Samo povečevanje samostojnosti, ki istočasno spodbuja tudi intenzivnejše povezovanje, je lahko osnova hitrejšega razvoja krajevnih skupnosti. V empiričnih raziskovanjih (Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, FSPN) stališč občanov se je pokazalo, da tisti, ki živijo v manj razvitih območjih relativno bolj poudarjajo vlogo centralnih državnih organov (federacij), medtem ko občani iz razvitejših območij (republik) bolj poudarjajo potrebno samostojnost nižjih ravni odločanja.

¹⁴ V naših prejšnjih raziskovanjih smo že ugotovili, da je stopnja angažiranosti občanov višja v okviru krajevnih skupnosti, kot pa v okviru občine.

¹⁵ Obstoj teritorialno velikih krajevnih skupnosti, ki pogosto obsegajo več naselij in na katerih območjih živi več tisoč prebivalcev, predstavlja samo po sebi pomembno motnjo uresni-

V tem smislu se zahteva za zmanjševanje oz. omejevanje velikosti krajevnih skupnosti neposredno nanaša tudi na urbanistično planiranje. To zahtevo pravzaprav lahko uresničujemo na dva načina:

a) s pomočjo *organizacijsko-političnih sprememb* v teritorialni razdelitvi krajevnih skupnosti; kot primer lahko vzamemo sedanje akcije za povečanje števila krajevnih skupnosti v velikih mestih, da bi tako zmanjšali njihov obseg;

b) s pomočjo urbanističnega planiranja in *samega izgrajevanja* novih naselij, ki bi se moralo opirati na spoznanja o optimalni velikosti krajevnih skupnosti. Takšen način reševanja je očitno dosti počasnejši in ga ne moremo uporabiti v vseh situacijah, vendar pa je obenem učinkovitejši glede na cilje teh prizadevanj. V že zgrajenih urbanih območjih lahko spremenimo organizacijo (organizacijsko-politično razdelitev) prostora, ne pa tudi dejanske fizične strukture naselitve prebivalstva. Zato takšne spremembe same po sebi še ne bodo imele zadostnega vpliva na spremembe v želeni smeri. V tem smislu je zato toliko bolj pomembno, da urbanistična praksa bolj jasno določi kriterije nadaljnjega planiranja urbanističnih enot, ki bodo najbolj optimalno upoštevali koncepcijo krajevnih skupnosti.¹⁶

Navzlic pogostim razpravam o tej temi za sedaj še nimamo jasnih kriterijev za določanje velikosti krajevnih skupnosti. Samo z opozarjanjem na to, da naj bi bila krajevna skupnost »zaokrožena«, »naravna enota«, v kateri ljudje zadovoljujejo svoje osnovne potrebe, še ne bomo prišli do operativnih urbanističnih rešitev. V zvezi s problemom krajevnih skupnosti bi bilo treba upoštevati tudi naslednje omejitve:

a) Problem velikosti, izražen v številu prebivalcev predstavlja samo enega od možnih načinov upoštevanja *zahteve po neposrednem sodelovanju v odločanju* oz. zahteve, da preprečimo odtujevanje odločanja od proizvajalcev (glej tudi S. Tomić, 1976). Poleg same velikosti naselja in lokacije posameznikov v prostoru, je treba *neposrednost* vse bolj presojati tudi glede na *razlike v dostopnosti dobrin, storitev in idej*. Sama gostota (fizična bližina) in velikost populacije sta vse manj indikator takšne dostopnosti.

b) Zmanjševanje velikosti krajevnih skupnosti preko določene meje bi lahko osiromašilo vsebino življenjske sfere, zadovoljevanja potreb in odločanja občanov. S tem bi prišlo do situacije, ko bi se sicer neposrednost povečevala, vsebina pa bi toliko izgubljala na pomenu, da bi zaradi svoje trivialnosti ne bila več zadostna motivacijska osnova za angažiranje

čevanja ustavnega koncepta krajevnih skupnosti na teh območjih. To bi bilo treba upoštevati pri sprejemanju urbanističnih načrtov, še posebno v mestih. (*Aktuelna pitanja ostvarivanja ustavne koncepcije o opštini*, 1978, str. 16).

¹⁶ Po tem zapisu je izšla oktobrska številka (št. 38, okt. 1978) »Arhitektovega biltena«, ki je v celoti posvečena problematiki soseske in prinaša vrsto zanimivih ugotovitev, vendar pa — izrecno — malo govori o krajevni skupnosti.

občanov. Upoštevanje takih posledic naj bi bilo sestavni del iskanja optimalne velikosti krajevnih skupnosti.

c) Iz številnih razlogov se zdi, da bi bilo škodljivo vsako iskanje uniformne rešitve oz. absolutiziranje rešitve tega vprašanja za vse situacije. Kot smo že nakazali, se v teku družbenega razvoja spreminja tudi prostorski okvir delovanja občanov; to bi bilo treba upoštevati tudi v iskanju optimalne velikosti. Glede na to, da imamo krajevne skupnosti, ki se bistveno razlikujejo po stopnji družbenoekonomske razvitosti, po izobrazbeni strukturi prebivalstva, po dohodku ipd., naj bi se to nujno izražalo tudi v določanju različne »optimalne velikosti« za različne družbenoekonomske in geografske razmere.

d) Glede na to, da se zmanjšuje determinacijska (pojasnjevalna) vloga lokacije v prostoru in pomen teritorialnosti kot dimenzije krajevne skupnosti, se s tem spreminja tudi smisel vprašanja o njeni velikosti. Povezovanje ljudi izraža vedno bolj raznovrstne potrebe in interese posameznikov in vse bolj pogosto prehaja lokalne okvire. S tem je tudi krajevno skupnost vedno težje določiti kot kompaktno teritorialno enoto. Razumevanje v odnosu do drugih — kot smo že prikazali, postaja vse bolj arbitrarno; s tem pa tudi izgublja na pomenu.¹⁷

Nerazumevanje zakonitosti takšnih razvojnih sprememb bi lahko vodilo v sterilno trošenje človeških sil in bi končalo v slepi ulici.

7. Programska koncepcija in prostorska organizacija krajevne skupnosti

Na osnovi zgornje analize izbranih dimenzij krajevnih skupnosti bomo tukaj v sumarni obliki podali pregled tistih vprašanj, ki vključujejo vsaj dve implikaciji; a) možnost akcijske uporabe določenih spoznanj in b) prostorsko dimenzijo kot manipulabilno spremenljivko v urbanističnem oz. prostorskem planiranju. Ustavna koncepcija krajevne skupnosti poudarja predvsem določene vsebinske značilnosti upravljanja oz. zadovoljevanja skupnih potreb in usklajevanja različnih interesov. Iz tega izhaja naloga družboslovnih raziskovanj in urbanističnega planiranja, da takšno vsebino prevedeta v prostorsko dimenzijo in fizične strukture. Za razliko od dosedanjih tendenc stihijskega naseljevanja, še posebej na podeželju, je treba določiti *model optimalne prostorske organizacije, ki bi najbolj olajševal uresničevanje programsko in normativno določenih ciljev*. V tej smeri lahko vsaj začnemo razkrivati nekatere elemente.

1. Ureditev prostora in fizične strukture krajevne skupnosti naj ne bi le spremljala že spontano izražene potrebe prebivalcev, temveč bi morala vedno biti za *korak pred temi potrebami* in predstavljati določeno spod-

¹⁷ V razpravah o velikosti krajevne skupnosti se premalo upošteva takšen objektivni trend prostorskodružbenih sprememb. Namesto tega se razpravljalci prehitro zadovoljijo s preveč splošnimi oznakami kriterijev njenega določanja (kot npr. »realna življenjska celota« itd.) ali pa se takšno nedoločenost kritično zavrača, kot da gre za nesposobnost subjektivnega faktorja.

budo za delovanje občanov v smeri dolgoročnih ciljev in zakonitosti razvoja.¹⁸ V tem smislu sta urbanistično in prostorsko planiranje samo specifično področje usmerjevalnega delovanja subjektivnih sil, ki naj bi bilo čim bolj usklajeno z družbenopolitičnimi cilji in akcijami.

2. Ustavna koncepcija ne določa podrobnejše organizacije krajevne skupnosti, ki bi bila »monotipsko« uporabna v vseh situacijah. V tem se kaže realistično upoštevanje izredne raznovrstnosti krajevnih skupnosti v Jugoslaviji. Če bi isto organizacijo mehanično uporabili v različnih razmerah,¹⁹ bi s tem prišlo do različnih in celo nasprotnih učinkov od tistih, ki smo jih želeli oz. pričakovali. Če je cilj predvsem osvoboditev kreativnih potencialov osebnosti človeka, tedaj naj bi bila tudi prostorska organizacija različna in s tem naj bi v različnih objektivnih okoliščinah šele delovala v smeri *k istemu cilju*.²⁰

3. Velikost krajevne skupnosti, ki naj jo ne bi določali samo s številom prebivalcev ali z velikostjo prostora, temveč tudi glede na prometno povezanost,²¹ ekonomsko razvitost, geografske razmere ipd., naj bi bila instrumentalno določena glede na zahtevo za *neposredni vpliv in samoupravno odločanje* občanov. Velikost krajevne skupnosti je torej — kot smo že omenili — lahko zelo različna, pa vendar služi istim temeljnim ciljem. Zmanjševanje obsega oz. velikosti skupnosti istočasno pomeni tako večjo neposrednost vpliva kot tudi omejenost vsebine, ki je predmet odločanja. Ta protislovnost in takšno dialektično razumevanje nam nakazuje smer iskanja »optimalne velikosti« krajevne skupnosti.

4. Tip naselitve naj bi predvsem zagotavljal čim lažjo dostopnost do skupnih institucij oz. možnost neposrednega vključevanja v družbeno življenje na ravni krajevne skupnosti. Vsekakor lahko kot neugodno označimo izredno razpršenost, ki še danes prevladuje na obsežnih podeželskih območjih. Za razliko od tega bi koncepciji krajevne skupnosti bolj ustrezala tista struktura naselitve, ki bi jo lahko označili kot *decentralizirana koncentracija* v okviru širših teritorialnih območij. To pomeni, da tudi velika koncentracija prebivalstva v obsežnih mestnih aglomeracijah omejuje možnosti za izoblikovanje samostojne identitete krajevne skupnosti. Čeprav za sedaj še nismo v stanju, da bi podrobneje določili kriterije pro-

¹⁸ Na osnovi že opravljenih raziskav javnega mnenja se je jasno pokazalo, da prihaja do velikega razkoraka med preferencami vprašancev, ki izražajo zelo ozke individualistične težnje (če že ne malomeščansko miselnost) in usmerjenostjo našega prostorskega planiranja, zato niti sociologija niti urbanizem ne moreta registrirati in mehanično upoštevati izraženih preferenc.

¹⁹ Določene tendence v tem smislu se npr. pojavljajo v pripravah statutov krajevnih skupnosti; ti so bili največkrat izdelani na osnovi »vzorčnega« statuta in niso zadosti prilagojeni posebnostim krajevnih skupnosti (S. Jogan, 1978, str. 3).

²⁰ V dejavnosti subjektivnih sil in v določanju prostorske organizacije je treba še posebej upoštevati bistveno različne potrebe v okviru krajevnih skupnosti na vasi in v mestu. Medtem, ko je osnovni problem na vasi predvsem izoliranost, se v mestu pojavlja visoka gostota, ki spet v drugi smeri zastruje vrsto neželenih posledic, kot npr. hrup in onesnaženost zraka, prometna nevarnost ipd.

²¹ K. Marx in F. Engels sta pogosto obravnavala pomen prometne povezanosti kot dejavnika, ki je pomembnejši od same fizične (ekološke) strukture naselitve. Več o tem tudi v: Z. Mlinar, 1976.

storske organizacije krajevne skupnosti, se lahko vendarle — na osnovi razpoložljivega znanja — vsaj izogibamo najneugodnejšim rešitvam.

5. Znotraj okvira krajevne skupnosti se pojavlja potreba, da posameznikom in družinam zagotovimo možnosti upoštevanja dveh potreb; po eni strani gre za potrebo po aktivnejšem vključevanju, ki bi jo lahko označili kot *potrebo po družbenosti* (socializaciji), ki jo lahko zadovoljujemo tam, kjer je zagotovljena najlažja prisotnost za vse pripadnike krajevne skupnosti (družbeni centri). Istočasno pa je treba vedno bolj upoštevati tudi potrebo, ki bi jo eventualno lahko označili kot *potrebo po individualizaciji*, ki lahko pride do izraza v urbanističnih rešitvah tako stanovanjskega okolja kot tudi delovnega mesta.

Uspešnost urbanističnih rešitev na ravni krajevne skupnosti bi lahko presojali po tem, koliko je *istočasno* zagotovljeno zadovoljevanje obeh potreb.²² Tudi v tem pogledu razkrivamo protislovje, ko se ob vse večji koncentraciji prebivalstva v mestnih stanovanjskih naseljih ne uveljavlja tudi višja stopnja kolektivizacije potrošnje na ravni krajevne skupnosti in v okviru večjih stanovanjskih zgradb.

6. Problem lokacije gospodarskih objektov: verjetno bi lahko rekli, da programski koncepti krajevne skupnosti bolj ustreza situacija, ko se v okviru iste krajevne skupnosti pojavlja človek istočasno kot proizvajalec in potrošnik. V tem smislu bi prišli tudi do sklepa, da naj bi v vsaki krajevni skupnosti zagotovili tudi gospodarske objekte za organizacije združenega dela, ki bi predstavljale eno od osnov delovanja krajevnih skupnosti. To vprašanje pa vendarle ne dovoljuje tako enostavnih rešitev, saj bi na ta način lahko hitro prišli v nasprotje z ekonomskimi kriteriji optimalne lokacije gospodarskih objektov.²³

7. Tendence sektorskega organiziranja družbenega življenja vodi do neracionalnosti (tudi) glede uporabe fizične infrastrukture različnih dejavnosti; npr. šolski objekti praviloma služijo izključno za šolanje otrok in se ne uporabljajo za širše področje družbenopolitičnih in kulturnih aktivnosti v okviru krajevne skupnosti. To ni naključje, temveč izraz določene *tradicije sektorskega organiziranja* družbenega življenja, ki je tipično ustrezala etatističnemu načinu odločanja v centralnih organih države. Samoupravna krajevna skupnost pa terja reintegracijo teh sektorjev, kar pomeni tudi povsem konkretne zahteve za urbanistično planiranje.²⁴ Koncentracija objektov družbenih dejavnosti (ob izogibanju morebitnih med-

²² Dosedanja praksa verjetno ni dovolj upoštevala to dialektično enotnost nasprotij dveh potreb, tako da je praviloma odsoten prvi ali drugi kriterij, ali pa gre celo za nezadovoljivo rešitev z vidika enega in drugega istočasno. To tematiko smo podrobneje obravnavali v: Z. M., »Urbanizem in osvobajanje človekove osebnosti«, referat, »Sedlarjevo srečanje«, Urbanistično društvo Slovenije, Ljubljana 1978.

²³ Potrebna bi bila temeljitejša analiza tega vprašanja, da bi ugotovili, kakšno je sploh dejansko stanje, npr. v koliko primerih krajevne skupnosti razpolagajo z lastno ekonomsko osnovo in kako pogosto se morajo opirati na takšno osnovo izven svojega prostora.

²⁴ Imamo tudi primere v praksi, kot npr. na Orehku pri Kranju, ko je nova šola (zgrajena s samopriskevkom občanov) dejansko že postala središče družbenopolitičnega življenja v kraju.

sebojnih izključnosti) bi lahko spodbujala prostorsko oz. fizično reintegracijo kot tudi nove rešitve glede medsebojnega vsebinskega povezovanja ločenih aktivnosti.²⁵ Določena koncentracija skupnih aktivnosti v okviru krajevne skupnosti lahko ljudem v večji meri — kot pa naključna, razpršena lokacija teh aktivnosti v prostoru — zagotovi zadovoljevanje potreb po dinamičnem in vsebinsko bogatem družbenem okolju (potreba po družbenih centrih).

8. Prostorska organizacija krajevne skupnosti naj bi čimbolj zmanjševala neenakost med posamezniki z vidika morebitne segregacije med posameznimi kategorijami prebivalcev, kot tudi z vidika *neenake dostopnosti*, ko gre za uporabo skupnih institucij (sredstev), ki naj bi služile zadovoljevanju potreb vseh občanov. Ta vidik neenakosti je neposredno odvisen od urbanističnih rešitev, npr. od načina razporeditve stanovanj različnih kategorij oz. velikosti, tj. bodisi ločeno, za posamezne kategorije ali pa skupno, »pomešano« v okviru istega naselja. Prostorska in fizična struktura krajevne skupnosti že s svoje strani določata tudi odnos med *individualno in kolektivno akumulacijo* materialnih dobrin. Glede na to, da socialistični model prostorske organizacije daje prednost kolektivnemu standardu v odnosu do individualnega (V. Lay, 1977), se s tem obenem zmanjšujejo razlike med družinami (npr. z vidika potreb, ki jih sicer otroci zadovoljujejo znotraj družine).

9. Normativna koncepcija krajevne skupnosti in občanov, ki kot aktivni subjekti vplivajo na svoje okolje preko sistema samoupravljanja, predpostavlja *poznavanje okolja, v katerem delujejo*. Tudi v tem pogledu srečujemo bistveno različne situacije. Medtem, ko v podeželskih krajevnih skupnostih posamezniki dejansko in osebno poznajo vsaj pretežni del drugih občanov, je v mestnih stanje največkrat ravno nasprotno. Anonimnost ljudi v mestnem okolju zmanjšuje možnosti delovanja občanov kot aktivnih subjektov kontrole, ki s tem prihajajo v situacijo, da le sprejemajo tisto, kar so jim drugi predlagali kot rešitev npr. predlog kandidatov, ki jih ne poznajo, za različne funkcije.

10. Eno od pomembnih vprašanj, tako z vidika družbenopolitičnega kot tudi prostorskega oz. urbanističnega delovanja, zadeva dilema — ali je treba predvsem spodbujati identifikacijo občanov, njihovo privrženost krajevni skupnosti, ali v enaki meri odpirati možnosti za vse večjo prostorsko mobilnost.

Po eni strani je ravno krajevna skupnost, vsaj na podeželskih območjih tisti prostorskodružbeni okvir, kjer se najbolj izraža občutek pripadnosti (identifikacije). Po drugi strani pa naj krajevna skupnost ne bi navzemala značilnosti tradicionalnih, patriarhalnih vaških skupnosti, ki so za-

²⁵ Če sama prostorska bližina bi spodbujala nove kombinacije med področji, ki so bila do sedaj povsem ločena: npr. dejavnost hortikulturenega društva lahko, konec koncev, najde skupni imenovalac s programom zdravstvenega izobraževanja odraslih v okviru Delavske univerze, z rednim programom osnovne šole in tudi s športno rekreativnimi dejavnostmi, ki so sedaj organizirane spet čisto posebej.

pirale človeka v svoje okvire in s tem zmanjševale možnost njegovega samostojnega in kreativnega delovanja, tako v odnosu do širšega sveta kot tudi znotraj same »skupnosti«, ki je večino prebivalcev, še zlasti pa mladino in ženske, omejevala s svojo patriarhalno ureditvijo.²⁶

11. Dialektično razumevanje pogojenosti družbenih pojavov na *večjih ravneh prostorskodružbene organizacije* je treba neposredno povezovati z družbenopolitičnim delovanjem in usmerjevalno vlogo subjektivnih sil. V teku družbenega razvoja se spreminja determiniranost družbenega življenja tudi v tem smislu, da se povečuje število relevantnih ravni in spreminja njihova vloga.²⁷

Krajevno skupnost naj ne bi — ne glede na njen pomen — obravnavali izdvojeno tako v odnosu do širših prostorskodružbenih okvirov kot tudi v odnosu do ožjih prostorskih enot. Čeprav je krajevna skupnost osnovna enota zadovoljevanja vsakdanjih potreb občanov, je vendar treba upoštevati, da tako na podeželskih območjih kot tudi v mestih lahko identificiramo še ožje prostorske enote, ki so priznane že v dosedANJI praksi; delovanje zborov občanov ali njihovih svetov po posameznih ulicah ali posebej po manjših vaških naseljih so primeri takšnega organiziranja. V tem smislu se teoretična razlaga (zahteve) in družbena praksa medsebojno dopolnjujeta.

Literatura

1. Aleksandrovič Boris, Čagin, *Subjektivni faktor, struktura i zakonomernosti*, Izdajateljstvo »Mysl«, Moskva 1968.
2. *Aktuelna pitanja ostvarivanja ustavne koncepcije o opštini*, Savezni savet za pitanja društvenog uređenja, Radna grupa za komunalni sistem, Beograd, januar 1978.
3. Arhitektov bilten, številka 39, oktober 1978.
4. Bailey Joe, *Social Theory for Planning*, Routledge & Kegan Paul; 1975.
5. Barbič Ana in dr., *Družbenopolitična aktivnost občanov v krajevni skupnosti*, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1973.
6. Barbič Ana, *Lokalno vodstvo v aktivnostih krajevnih skupnosti*, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1976.
7. Baylon Mate (urednik), Prilog posleddiplomskog kursa *Stanovanje* naučnom skupu »Mesna zajednica«, u Beogradu, juna 1978.
8. Bjelajac Slobodan, *Bespravna stambena izgradnja u Splitu* — Sociološka studija, Urbanistički zavod Dalmacije, Split 1970.

²⁶ V našem empiričnem raziskovanju smo ugotovili, da višja stopnja navezanosti na kraj oz. krajevno skupnost ne kaže obenem tudi na stopnjo družbenopolitične angažiranosti posameznika. Najaktivnejši v podeželskih skupnostih niso bili najbolj navezani na svoj kraj, pač pa so najbolj navezani predvsem starejši ljudje, ki so dokaj imobilni in obenem družbeno neaktivni. Več o tem: Z. Mlinar, *Sociologija lokalnih skupnosti*, FSPN, Ljubljana, 1973, str. 132—137.

²⁷ Dinamičen razvoj ali stagnacijo podeželske krajevnne skupnosti danes ni več mogoče pojasniti samo z »notrajnimi« dejavniki. Vse bolj je treba upoštevati tudi vplive iz širših prostorskodružbenih okvirov (npr. občine, republike, stanje na svetovnem tržišču ipd.). V našem raziskovanju razvojnih sprememb v občinah SR Slovenije smo ugotovili jasno tendenco, da je pojasnjevalna moč (determinacijska vloga) te ravni tem večja, čim nižja je stopnja (ekonomske) razvitosti občine. Na višjih stopnjah razvitosti pa pojasnjevalna moč prehaja na širše teritorialne okvire (integriranih družbenih skupnosti), obenem pa — vsaj hipotetično — takšno tendenco spremlja tudi vedno večji pomen posameznika in individualne ravni analize. Gl. npr. Z. Mlinar, C. Trampuž, A. Ferligoj, »Socialna ekologija razvojnih promena«, Sociologija sela, Zagreb 1978, (v tisku).

9. Bjelikov Vladimir, *Stanovanje u gradu i regionu*, Beograd 1978.
10. Castelis Manuel, *The Urban Question, A Marxist Aproach*, Edward Arnold Publ., 1977.
11. Engels Friderich, *Položaj radničke klase u Engleskoj*, Kultura, Beograd 1951.
12. Hauke M. O., »Neke karakteristike naseljavanja u velikim gradovima i zonama koje se sa njima graniče« v: *Urbanizam, regionalno planiranje, gradske aglomeracije* (prevod), Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja, Beograd 1969.
13. Đorđević Jovan, *Politički sistem*, Savez udruženja pravilnika Jugoslavije, Beograd 1971, str. 897.
14. Jernejc Mitja, Mušič Braco, Družbeni centri, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana 1964.
15. Jogan Savin, »Krajevna skupnost kot temeljna samoupravna skupnost in sestavni del združenega dela«, Primorska srečanja, februar 1978.
16. Kardelj Edvard, »Mesna zajednica u našem društveno-političkom sistemu«, Stalna konferencija gradova Jugoslavije, Beograd 1966.
17. Kardelj Edvard, *O sistemu samoupravnega planiranja*, DZS, Ljubljana 1977.
18. Kokole Vera in dr., *Urbanistični vidiki oblikovanja in delovanja krajevnih skupnosti*, I. faza, Urbanistični inštitut SR Slovenije, Ljubljana 1978.
19. Kraigher Sergej, »Aktualne naloge uresničevanja ustave glede vloge in delovanja občin v Sloveniji«, Občan, 28. 9. 1978, št. 20.
20. *Krajevne skupnosti v mestnem območju Ljubljane*, Mestna konferenca SZDL, Ljubljana 1972.
21. Kržičnik Ermin, Majcen Nada, »Metodološki pristup društvenom planiranju u opštini«, Inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj, Ljubljana 1975.
22. Lay Vladimir, *Sociološki aspekti usmjeravanja urbanih procesa*, Filozofski fakultet, Zagreb 1977.
23. Lukić Radomir, »Naše novo pravo in kmečka družba«, Teorija in praksa, let. 8, št. 1, Ljubljana 1971.
24. Marković Jan, Mlinar Zdravko in dr., »Sociološki vidiki načrtovanja in prostorsko družbene ureditve soseske CS-6 Nove Poljane« Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1977.
25. Marinković Radivoje, Ko odločuje u komuni, Institut društvenih nauka, Beograd 1971.
26. Marx Karl in Engels Friedrich, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb 1961.
27. Mlinar Zdravko, »Ekološke koncepcije, prostorsko družbene spremembe in razvoj«, Teorija in praksa, 1976, št. 11.
28. Mlinar Zdravko, Anuška Ferligoj, »Sličnosti i razlike u prostorno-društvenim promenama«, Sociologija 2—3, Beograd 1977.
29. Mlinar Zdravko, *Urbanizam in osvobajanje človekove osebnosti*, »Sedlarjevo srečanje«, Urbanistično društvo Slovenije, Ljubljana 1978.
30. Mlinar Zdravko, *Urbanizacija, urbanizam in sociologija*, FSPN, Ljubljana 1978.
31. Mnenja občanov o komunalni ureditvi Ljubljane, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, FSPN, 1971.
32. Prelog Milan, *Prostor-Vrijeme*, Zagreb 1973.
33. Rezolucija o nadaljnjem razvoju krajevnih skupnosti na podlagi ustave SFRJ (osnutek), Skupščina SFRJ, januar 1978.
34. Rodin Davor, *Marxova misao zajednice*, Beograd 1974.
35. Škarica Andrej, Lazić Slobodan, *Stanovanje u uvjetima visoke gustoće*, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana 1978.
36. Sljukić Zivan, *Mesne zajednice*, Radnički univerzitet Radivoj Čirpanov, Novi Sad 1974.
37. Suvar Stipe, *Između zaseoka i megalopolisa*, Zagreb 1973.
38. Tomšić Vida, »Vloga in delo komunistov v krajevni skupnosti«, Komunist, Ljubljana 1977.
39. Tomšić Vida, diskusija — okrugli sto »SSRN i njegovo mesto u političkom sistemu«, Beograd 17. i 18. oktobra 1977.
40. Tomić Stojan in sodelavci, *Prostorne determinante mjesnih zajednica*, Marksistične veske, 1—4, Sarajevo 1976.
41. Urbanistični inštitut LRS, *Človek—stanovanje—naselje*, Ljubljana 1962.
42. Živković Miroslav, *Uvod u sociologiju stanovanja*, Univerzitet u Beogradu, 1975.

Delovanje delegatskega sistema v SIS¹

(ugotovitve iz raziskave — II)

I

Za temelj raziskovanja delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih v letu 1977/78 so bile ugotovitve prve faze raziskovanja iz leta 1976.² Raziskovanje je bilo usmerjeno predvsem v praktično delovanje delegacij, delegatov in skupščin samoupravnih interesnih skupnosti v prvem mandatnem obdobju (1974—1978), pri čemer smo predvsem preverjali hipoteze, postavljene na podlagi vrste analiz, ugotovitev in stališč družbenopolitičnih organizacij ter občinskih in republiške skupščine, oblikovanih do leta 1977. Empirično preverjanje teh hipotez so omogočile številne analize in ocene, izdelane po letu 1977, zlasti pa širokopotezno zasnovana anketa za javno mnenje, izvedena od aprila do junija 1977 v 12 slovenskih občinah, v katerih je bilo izbranih 35 krajevnih skupnosti in v njih anketiranih 2544 krajanov ter 67 TOZD in delovnih skupnosti in v njih anketiranih 2112 delavcev.³ Posebna pozornost je bila posvečena tudi spremembam, ki so nastale v samoupravnih interesnih skupnostih z volitvami marca 1978.

II

Delegatski sistem je ustavno opredeljen in se vse bolj uveljavlja kot ureditev, ki omogoča stalno delovno povezanost delovnih ljudi v temeljnih samoupravnih skupnostih s člani delegacij in delegati v zborih skupščin ter neposredno izražanje pluralizma interesov delovnih ljudi in občanov,

¹ Ta prispevek povzema poročilo druge faze raziskovalne naloge »Delegatski sistem v samoupravnih interesnih skupnostih«, ki je sestavni del raziskovalnega projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema«.

² Prim. Skupina avtorjev, *Delegatski sistem v samoupravnih interesnih skupnostih*, DDU-Univerzum, Ljubljana, 1976 in C. Ribičič, *Delovanje delegatskega sistema v SIS*, Teorija in praksa, 1977, št. 1—2, str. 18—29.

³ Natančnejše podatke o ciljih raziskave, izbiri vzorca in izvedbi ankete o javnem mnenju glej: Raziskovalni projekt »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema«, fazno poročilo, Bilten št. 1, FSPN, Ljubljana, december 1977.

njihovo soočanje in usklajevanje v teh zborih. Samoupravne interesne skupnosti so ustavno opredeljene in se vse bolj uveljavljajo kot institucija, ki omogoča deatiziranje družbenih dejavnosti s tem, da nadomešča državno intervencijo z enakopravnim sporazumevanjem uporabnikov in izvajalcev družbenih dejavnosti kot subjektov svobodne menjave dela. Delegatski sistem v samoupravnih interesnih skupnostih naj zagotavlja, da se bodo te skupnosti resnično razvijale kot mesto neposrednega izražanja interesov delovnih ljudi v temeljnih samoupravnih skupnostih — članicah samoupravnih interesnih skupnosti in kot mesto enakopravnega sporazumevanja delegatov uporabnikov in delegatov izvajalcev v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti.

Takšna ustavna koncepcija je danes bolj ali manj v celoti sprejeta; popolnoma izjemni so še načelni ugovori oz. nerazumevanja ciljev uresničevanja delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih, ki jih je bilo v obdobju uvajanja samoupravnih interesnih skupnosti in uvajanja delegatskega sistema precej.

Zdaj stopajo v ospredje vprašanja praktičnega delovanja delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnosti od temeljnih samoupravnih skupnosti in njihovih delegacij do skupščin interesnih skupnosti ter njim odgovornih organov, kot tudi vprašanja v zvezi z odkloni in slabostmi, ki pomenijo nedosledno uresničevanje opisane ustavne koncepcije.⁴ Nekoliko pogostejše se še postavljajo odprta vprašanja in nejasnosti v zvezi s posebnostmi delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih oz. njegovo razmejitvijo z delegatskim sistemom v okviru družbenopolitičnih skupnosti.

III

Po ustavi SFRJ in ustavi SR Slovenije so med položajem delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti in položajem delegatov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti nekatere razlike. Medtem ko delegati v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti »delajo po smernicah članov samoupravnih interesnih skupnosti, ki so jih izvolili in so jim za svoje delo odgovorni«⁵, pa v zborih skupščin družbenopolitičnih skupnosti »ravnajo delegati v skladu s smernicami svojih samoupravnih skupnosti in s temeljnimi stališči delegacij oziroma družbenopolitičnih organizacij, ki so jih delegirale, kakor tudi v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi in potrebami, vendar so samostojni pri opre-

⁴ M. Strobl poudarja, da morajo biti kritike položaja in funkcioniranja samoupravnih interesnih skupnosti usmerjene tako, da prispevajo k uresničevanju ustavne koncepcije glede družbeno-ekonomskega položaja delovnega človeka, in ne tako, kot da se zavzemajo za odpravo samoupravnih interesnih skupnosti in za vračanje na neposredno proračunsko financiranje države, ki bi tedaj sama določala, kaj je splošni in kaj skupni interes in tudi obseg in način uresničevanja teh interesov oz. zadovoljevanja potreb. — M. Strobl, »Praksa samoupravnih interesnih zajednica zasluži kritiko«, Socializam, 1978, št. 4, str. 236.

⁵ 2. odstavek 111. člena ustave SFRJ in 2. odstavek 136. člena ustave SR Slovenije.

deljevanju in glasovanju».⁶ Iz teh ustavnih določil izhaja, da so delegati v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti tesneje povezani pri svojem delu s pobudami, stališči in mnenji svoje delegatske baze. Ustava jim torej ne daje enake samostojnosti pri opredeljevanju in glasovanju, kot to velja za delegate v zborih skupščin družbenopolitičnih skupnosti. Glede razmerij nasproti samoupravnim delegatski bazi so ti delegati po ustavnih določilih izenačeni z delegati v delavskih svetih TOZD in ne z delegati v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti.⁷ Isto velja tudi za določila zakona o združenem delu glede tega vprašanja.⁸

Seveda bi bilo napačno opisano ustavno ureditev pravic in dolžnosti delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti razlagati tako, kot da gre za v celoti vezani (imperativni) mandat teh delegatov. Tudi delegati v zborih skupščin samoupravnih interesnih skupnosti imajo pri svojem delu relativno samostojen položaj, to je tolikšno samostojnost, ki jim omogoča, da v postopku usklajevanja stališč ustvarjalno prispevajo k oblikovanju takšnih odločitev, ki so v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi.

Temelj opisanih razlik v pravicah in dolžnostih delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti je dejstvo, da gre za samoupravne skupnosti, ki se od družbenopolitičnih skupnosti razlikujejo po tem, da nimajo elementov politične oblasti oz. pristojnosti oblastnega odločanja. Skupščina samoupravne interesne skupnosti je organ samoupravne skupnosti, samoupravno telo, medtem ko so skupščine družbenopolitičnih skupnosti po ustavi opredeljene kot organi družbenega samoupravljanja in najvišji organi oblasti.

Kljub načelnim, ustavnopravno opredeljenim razlikam, se v praksi položaj delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti in delegatov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti v mnogočem približujeta oz. izenačujeta. Za to obstoji vrsta razlogov. Eden izmed njih je v tem, da se samoupravne interesne skupnosti razlikujejo od drugih samoupravnih skupnosti po tem, da so to »izvedene«⁹ in ne »temeljne« samoupravne skupnosti (TOZD, delovne in krajevne skupnosti). Posebnost samoupravnih interesnih skupnosti je tudi v tem, da njihove skupščine občasno nastopajo kot enakopraven zbor skupščin družbenopolitičnih skupnosti. Položaj in vloga skupščin samoupravnih interesnih skupnosti se približuje položaju in vlogi skupščin družbenopolitičnih skupnosti tudi po tem, da se v okviru skupščin samoupravnih interesnih skupnosti od-

⁶ 1. odstavek 141. člena ustave SFRJ in 1. odstavek 165. člena ustave SR Slovenije.

⁷ Prim. 4. odstavek 101. člena ustave SFRJ in 4. odstavek 126. člena ustave SR Slovenije.

⁸ Zakon o združenem delu posebej v 486. in 487. členu opredeljuje delegatska razmerja za delegate v skupščinah samoupravnih interesnih in za delegate v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Pri tem so delegati v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti »različno od delegatov v delavskem svetu in skupščini samoupravne interesne skupnosti — samostojni pri opredeljevanju in glasovanju v skupščini«. Komentar Zakona v združenem delu, Delo, Ljubljana 1978, knjiga II, str. 156, 166.

⁹ Prim. S. Kraigher, »Nekaj misli ob zakonu o združenem delu,« Delo, 29. 9. do 2. 10. 1976.

loča o pomembnih vprašanjih, za katerih reševanje je zainteresirana družba kot celota.¹⁰ Iz teh razlogov je tudi način delegiranja delegatov v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti urejen tako (delegacije, konference delegatov, zamenljiva sestava skupščin itn.), da veliko bolj spominja na delegiranje v skupščine družbenopolitičnih skupnosti kot pa na delegiranje v delavske svete ali skupščine krajevnih skupnosti. Na tej podlagi se v praksi pogosto v celoti enači položaj delegatov v skupščinah interesnih skupnosti s položajem delegatov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti,¹¹ kar seveda ni v skladu z ustavo. Delno lahko takšno izenačevanje opazimo tudi v zakonu o volitvah in delegiranju v skupščine iz leta 1977, ki enotno ureja materijo, ki je bila leta 1974 urejena v dveh posebnih ločenih zakonih.¹² V tem zakonu so nekatera določila, ki so do njegovega sprejema veljala samo za delegatski sistem v okviru družbenopolitičnih skupnosti, uveljavljena tudi za samoupravne interesne skupnosti.

IV

Delegatski sistem je sredstvo v rokah delovnih ljudi, organiziranih v temeljne samoupravne skupnosti, da odločajo o vseh bistvenih vprašanjih družbene reprodukcije in družbene politike v celoti, na vseh ravneh organiziranja naše samoupravne družbe.¹³ Temelj organiziranja samoupravnih interesnih skupnosti in njihovih skupščin so delovni ljudje v TOZD, delovnih in krajevnih skupnostih. S tega stališča je popolnoma napačno delegatsko bazo skupščin samoupravnih interesnih skupnosti enačiti samo s člani delegacij za samoupravne interesne skupnosti. Prav tako ni dovolj razvijati le delegatskih razmerij med delegati v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti in člani delegacij, zapostavljati pa delegatska razmerja med njimi in vsemi delovnimi ljudmi samoupravnih organizacij in skupnosti. Seveda bi bilo nerealno zahtevati, da delovni ljudje z oblikami osebnega izjavljanja oblikujejo smernice za delovanje delegatov glede vseh vprašanj, ki se obravnavajo v skupščinah interesnih skupnosti. Takšen način obravnave vprašanj je nujno omejen le na nekatera najpomembnejša vprašanja, kot so npr.: družbeni načrti, srednjeročni razvojni programi, vprašanja ustvarjanja in razporejanja dohodka ipd.¹⁴ V temeljnih samoupravnih skupnostih delegacije za skupščine interesnih

¹⁰ Prim. M. Šuković, *Delegatsko odlučivanje*, Delegatski priručnik, PP, Beograd 1976, str. 274.

¹¹ Takšno izenačevanje zasledimo v samoupravnih splošnih aktih, statutih OZD in statutih krajevnih skupnosti ter samoupravnih splošnih aktih samoupravnih interesnih skupnosti. Prim. Skupina avtorjev, »Delegatski sistem v SIS«, str. 140, 141.

¹² Več o tem glej: J. Sinkovec in C. Ribičič, *Volitve v OZD*, DDU-Univerzum, Ljubljana, 1978, str. 94 in nasl.

¹³ Prim. J. Vidović, *Delegatski princip u samoupravnim interesnim zajednicama*, Samoupravno interesno organizovanje, Grafični zavod Hrvatske, Zagreb 1977, str. 51; N. Stefanović, *Delegatski sistem kao osnova funkcionisanja skupština društveno-političkih zajednica*, Delegatski priručnik, str. 21 in M. Pajvančič, »Funkcionisanje delegatskog sistema u samoupravnim interesnim zajednicama«, Socializam, 1978, št. 4, str. 128.

¹⁴ »Poglavitne smeri razvoja in funkcioniranja delegatskega skupščinskega sistema«, Zvezna konferenca SZDL Jugoslavije, Informacije RK SZDL Slovenije, 1978, št. 3, str. 9.

skupnosti vse premalo uporabljajo druge možne poti konsultiranja delegatske baze, kot so: konsultiranja delavskega sveta, skupščine krajevne skupnosti, drugih samoupravnih organov, osnovnih organizacij zveze komunistov in sindikata oz. krajevnih organizacij SZDL, članov drugih delegacij iste samoupravne skupnosti itn.

Ceprav podatki o številu zborov, sklicanih za obravnavo vprašanj, ki so na dnevnem redu skupščin interesnih skupnosti, kažejo dokaj ugodno sliko¹⁵, dokazujejo podatki, zbrani z anketo o javnem mnenju, precejšnjo nerazvitost razmerij med člani delegacij in delovnimi ljudmi in občani v njihovih organizacijah in skupnostih. Najbolj ilustrativen je glede tega podatek, da velik del delavcev-nedelegatov (44,9 %) sploh ne pozna nobenega člana delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, oblikovane v njihovi TOZD oz. delovni skupnosti. V krajevnih skupnostih je delež krajanov-nedelegatov, ki ne poznajo nobenega člana delegacije še večji in znaša 57,5 %.

Za uresničevanje delegatskih razmerij je posebnega pomena t. i. povratno informiranje, tj., informiranje delavcev in krajanov o delu članov delegacij. Podatki, zbrani z anketo o javnem mnenju kažejo, da le majhen delež delavcev v TOZD in delovnih skupnostih (10,4 %) in občanov v krajevnih skupnostih (16,8 %) pozna člane delegacij za skupščine interesnih skupnosti zato, ker redno poročajo svoji delegatski bazi. Precejšen delež delavcev (58,8 %) in krajanov (41,2 %) je odgovorilo, da člani njihove delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti poročajo delavcem oz. krajanom o svojem delu.

V

Nekateri vzroki za nedosledno uresničevanje delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih so neprimerno bolj poudarjeni v analizah in stališčih družbenopolitičnih organizacij in skupščin kot pa v odgovorih delavcev in krajanov, zbranih z anketo o javnem mnenju. Pri tem gre zlasti za podcenjevanje vzročne zveze med razvojem samoupravnih odnosov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih in uresničevanjem delegatskih razmerij, podcenjevanje možnosti spreminjanja delegatskih razmerij z večjim aktiviranjem družbenopolitičnih organizacij in podcenjevanje vloge, ki jo imajo pri odločanju v samoupravnih skupnostih in skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti poslovodni organi, izvršilni organi in strokovne službe.

Med odgovori delavcev in krajanov imajo precejšno težo mnenja, da niso dorasli, dovolj izobraženi ali drugače usposobljeni za odločanje v delegatskem in skupščinskem sistemu. Precejšen del delavcev in krajanov navaja med razlogi za svojo neaktivnost na primer: »nimam nagnenja za takšne aktivnosti«, »s problemi naj se ukvarjajo tisti, ki več znajo«, »pre-

¹⁵ Prim. O. Mauser, »Dejavnost samoupravnih interesnih skupnosti v letu 1975«, Družbeni razvoj SRS, št. 8 in 9/1976 in Mesečnik statističnih podatkov SRS, št. 7 in 8/1976.

Na vprašanje: »V čem je poglavitni vzrok, da niste aktivni?«, so anketirani delavci oz. člani delegacij (podatki v oklepajih) TOZD in delovnih skupnosti odgovorili (v odstotkih):

— nimam nagnenj za take aktivnosti	8,2	(3,3)
— s problemi naj se ukvarjajo tisti, ki več znajo	5,7	(0,3)
— problematika me ne zanima	0,7	(0,0)
— premalo poznam probleme	8,2	(3,9)
— nisem večč javnega nastopanja	4,5	(2,6)
— zakaj bi jaz opozarjal na probleme, ko pa drugi molče	1,7	(1,0)
— zakaj bi bil aktiven, ko pa nič ne koristi	4,8	(3,6)
— ne razpravljam, da se ne bi komu zameril	1,4	(0,7)
— drug razlog	3,7	(2,3)
— brez odgovora	6,3	(6,2)
— sem aktiven	44,7	(73,3)
— ne udeležujem se zborov delavcev	10,1	(2,9)

malo poznam probleme«. Enega izmed navedenih razlogov je uvrstilo na prvo mesto med poglavitnimi razlogi za neaktivnost 26,6 % delavcev in 13,5 % krajanov, ki so bili anketirani. Podatki o poglavitnih razlogih za neaktivnost, kot jih čutijo delavci TOZD in delovnih skupnosti, so navedeni v razpredelnici I. V oklepajih so navedeni odgovori delavcev, ki so člani delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ki kažejo njihovo precej večjo aktivnost. Iz navedenih podatkov jasno izhaja potreba po dviganju samozaveesti delavcev in krajanov in ustvarjanju pogojev za aktivno vključevanje v družbenopolitično življenje njihovih samoupravnih skupnosti, potreba po odločnejšem zavračanju teorij o tem, da je za vse slabosti in težave samoupravljanja krivo le neznanje delavcev¹⁶, predvsem pa potreba po organiziranju obsežnejšega in učinkovitejšega usposabljanja članov delegacij in delovnih ljudi za opravljanje samoupravnih delegatskih funkcij.

VI

Leta 1974 je bilo v delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti izvoljenih skupno 56.345 delovnih ljudi in občanov. Teh delegacij je bilo 5159 in so štele povprečno po 11 članov, medtem ko je v 2692 manjših samoupravnih organizacijah in skupnostih funkcije delegacije opravljala celotna delovna skupnost. V delegacijah za skupščine interesnih skupnosti je bilo 17,3 % članov zveze komunistov in 5,3 % udeležencev NOV. V vseh slovenskih občinah, razen v občini Ravne na

¹⁶ Prim. Resolucija VIII. kongresa ZKS, Komunist, Ljubljana 1978, str. 5.

Koroškem, so absolutno prevladovale splošne delegacije, oblikovane za skupščine vseh interesnih skupnosti družbenih dejavnosti; samo 211 ali 4,3 % je bilo posebnih delegacij.

Če primerjamo delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti, lahko ugotovimo, da so prve po svoji sestavi, aktivnosti oz. delovanju, po informiranosti svojih članov in udeleževanju sej delegacij in skupščin, po povezanosti s samoupravnimi organi itn. v dokajšnji meri zastajale za drugimi. Delno je temu vzrok dejstvo, da so bile delegacije za skupščine interesnih skupnosti leta 1974 oblikovane posebej in pozneje kot delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti, delno pa podcenjevalni odnos do pomena teh delegacij, ki so v začetnem obdobju svojega delovanja bile brez dvoma v položaju »drugorazrednih« delegacij. Pri tem velja upoštevati, da je funkcija člana delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti ravno tako — če že ne bolj — zahtevna kot funkcija člana delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti. To še posebej velja za člane splošnih delegacij, vsaj kar zadeva obremenjenost teh delegacij. Analiza podatkov, zbranih z anketo o javnem mnenju kaže, da so razlike glede aktivnosti in sestave obeh vrst delegacij nekoliko manj občutne v krajevnih skupnostih kot v TOZD in delovnih skupnostih.

VII

Podatki, zbrani z anketo o javnem mnenju potrjujejo hipotezo, da se delegacije v temeljnih samoupravnih skupnostih še niso uveljavile kot normalna in enakopravna organizirana možnost za reševanje perečih problemov delovnih ljudi v teh skupnostih in da nanje še vedno gledamo pretežno, kot da so oblikovane zaradi nekaterih »zunanjih potreb«, to je zaradi normalnega delovanja skupščin interesnih skupnosti. To potrjujejo tudi podatki, navedeni v razpredelnici II za TOZD in delovne skupnosti, medtem ko so podatki o uveljavljanju delegacij pri reševanju problemov krajevnih skupnosti nekoliko ugodnejši.

Na vprašanje, na koga so se obrnili, ko je bilo treba rešiti kakšen problem TOZD oz. delovne skupnosti, so člani delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na prvem mestu navedli delavski svet v 20,2 % primerov in člana delegacije v 5,5 % primerov. V krajevnih skupnostih je bilo razmerje odgovorov na podobno vprašanje takšnote: svet krajevnih skupnosti — 49 % in član delegacije — 16,8 %. Ti podatki kljub vsemu kažejo, da so se delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti v letu 1977, to je po manj kot treh letih delovanja, že v neki meri uveljavile kot ena izmed oblik vplivanja na reševanje problemov samoupravnih skupnosti.

Dokaj ugodni so podatki o siceršnji aktivnosti članov delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti v TOZD, delovnih in krajevnih skupnostih. Poglobljena analiza teh podatkov pa nedvoumno po-

Razpredelnica II

Na vprašanje: »Kdo ima po vašem mnenju največji vpliv na rešitev problemov v vaši TOZD oz. delovni organizaciji?« so člani delegacij za skupščine interesnih skupnosti odgovorili (v odstotkih):

— delavci na svojih zborih	38,4
— delavski svet	19,9
— sindikat	4,2
— Zveza komunistov	5,9
— delegacija za družbenopolitične skupnosti	0,0
— delegati v občinski skupščini in skupščini SIS	0,3
— zbor združenega dela občinske skupščine	0,7
— strokovne službe TOZD	6,2
— neformalne skupine	0,6
— vplivni posamezniki	15,0
— nihče nima odločilnega vpliva	2,6
— ne vem	6,2
— brez odgovora	0,0
— skupaj	100,0

kaže, da odgovori ne morejo ustrezati resničnim razmeram v družbeni praksi, ker delovni ljudje, še posebej pa člani delegacij v precejšnji meri »lepšajo« in nerealno prikazujejo dejansko stanje in svojo aktivnost. V zvezi s to ugotovitvijo so posebno značilne velike razlike med odgovori in ocenami delavcev oz. krajanov na eni in članov delegacij TOZD, delovnih in krajevnih skupnosti na drugi strani. V krajevnih skupnostih je na primer 70,5 % anketiranih članov delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti zatrdilo, da poročajo o svojem delu krajanom, medtem ko je samo 41,2 % anketiranih krajanov v istih krajevnih skupnostih menilo, da je temu res tako. Pri ocenjevanju stopnje razvitosti delegatskih razmerij torej tisti, ki je sam aktivni udeleženec (član delegacije), odgovoren za njihovo razvijanje, bistveno bolje ocenjuje kot drugi krajan oz. delavci.

Navedeni in drugi podatki pomenijo relativno pozitivne ocene delavcev in krajanov ter članov delegacij, in sicer tako glede načelnih prednosti delegatskega sistema, kot tudi glede uveljavljanja delegatskih razmerij v družbeni praksi. Pri tem so bile v celoti potrjene ocene iz poprejšnjih analiz, po katerih se delegatski sistem v samoupravnih interesnih skupnostih ne uresničuje enako uspešno v interesnih skupnostih kot v družbenopolitičnih skupnostih.

VIII

Med temeljnimi vzroki za slabosti v delovanju delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih so prav gotovo nerazvitost samo-

upravnih odnosov v temeljnih samoupravnih skupnostih, nerešena sistemska vprašanja svobodne menjave dela, ostanki proračunskih razmerij pri financiranju družbenih dejavnosti itn. Poleg teh in drugih temeljnih vzrokov, katerih odpravljanje je dolgotrajno in postopno, je na številne slabosti v delovanju delegatskega sistema vplivalo oblikovanje splošnih delegacij za skupščine vseh samoupravnih interesnih skupnosti družbenih dejavnosti. Te delegacije so bile v obdobju 1974—78 preobremenjene in bi morale zaradi nezadostne koordiniranosti dela različnih interesnih skupnosti bolj ali manj stalno zasedati. To je vplivalo tudi na nekatere druge slabosti, kot so na primer: nesestajanje delegacij, prenašanje funkcij delegacij na njihove vodje oz. na posamezne, vnaprej določene stalne delegate, pasivno proučevanje gradiv brez zadostnega razvijanja lastne iniciativnosti itn.

Kljub temu preusmeritev od splošnih k posebnim in združenim delegacijam ni bila sprejeta hitro ter brez zastojev in odporov. V TOZD in delovnih skupnostih se je na primer 30,6 % anketiranih članov delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti zavzelo za oblikovanje ene splošne delegacije, 30,0 % za oblikovanje več posebnih delegacij in 29,3 % za oblikovanje nekaj združenih delegacij (10,1 % članov delegacij na to vprašanje niso odgovorili). V krajevnih skupnostih je 28,9 % članov delegacij prepričanih, da je treba oblikovati v njihovi krajevni skupnosti eno splošno delegacijo, 28,5 % jih je za oblikovanje več posebnih delegacij, 16,8 % pa se jih zavzema za oblikovanje združenih delegacij (kar 25,8 % članov delegacij na to vprašanje ni odgovorilo). Ti odgovori, zbrani sredi leta 1977, to je v času, ko se je RK SZDL zelo odločno zavzela za takojšnje oblikovanje posebnih delegacij, so zlasti presenetljivi za krajevne skupnosti, v katerih je danih praviloma precej več pogojev za oblikovanje posebnih in združenih delegacij.

IX

Na volitvah, ki so bile 9. marca v TOZD in delovnih skupnostih ter 12. marca v krajevnih skupnostih, in ki se jih je udeležilo 92,2 % delavcev in 93,7 % krajanov, je bila bistveno preoblikovana osnova za delegiranje delegatov v skupščine interesnih skupnosti.¹⁷ Na teh volitvah je bilo namreč izvoljenih v TOZD in delovnih skupnostih 12.285 delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ki štejejo skupaj 103.481 članov ter v krajevnih skupnostih 4675 delegacij, ki štejejo 28.674 članov. To pomeni, da je vseh delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti v SR Sloveniji 16.960, ki štejejo 142.155 članov (za primerjavo: vseh delegacij za skupščine družbenopolitičnih skupnosti je »le« 5793 in štejejo 45.796 članov). V primerjavi z volit-

¹⁷ Podatki so povzeti iz gradiva za sejo RK SZDL Slovenije in RS zveze sindikatov Slovenije, ki je bila 7. junija 1978.

vami leta 1974 je bilo leta 1978 oblikovanih kar 11.801 več delegacij in izvoljenih 85.810 novih članov v delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti.

Ena najpomembnejših novosti, uveljavljenih na podlagi nove volilne zakonodaje z volitvami marca 1978, je v tem, da postanejo splošne delegacije resnična izjema, kot pravilo pa so uveljavljene posebne in združene delegacije. V tistih TOZD in delovnih skupnostih, v katerih se oblikujejo delegacije, je oblikovanih poprečno po 2,6 delegacij za skupščine interesnih skupnosti, medtem ko je v krajevnih skupnostih oblikovanih poprečno kar 4,3 teh delegacij.

Kljub tako izrednemu povečanju števila delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti ter števila njihovih članov, se je v njih povečal delež članov zveze komunistov, ki znaša 19,66 % vseh članov delegacij. Struktura delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti je tudi po novih volitvah deloma slabša kot struktura delegacij za skupščine družbenopolitičnih skupnosti. V delegacijah za interesne skupnosti je v povprečju za 5,5 % manjši delež članov zveze komunistov in za 2,2 % manjši delež udeležencev NOV. Na drugi strani je v delegacijah za interesne skupnosti poprečno za 4,4 % večji delež žensk in za 2,5 % večji delež članov, ki so mlajši od 27 let.

X

Preoblikovanje delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti z volitvami leta 1978 postavlja pred subjektivne sile v temeljnih samoupravnih skupnostih vrsto nalog, med njimi tudi tele:

- usposabljanje članov in vodij delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, pri čemer je treba izhajati od tega, da mora to usposabljanje potekati ob reševanju konkretnih problemov posamezne TOZD, delovne oz. krajevne skupnosti in ob upoštevanju izkušenj iz prvega mandatnega obdobja,

- koordiniranje delovanja več posebnih oz. združenih delegacij posamezne samoupravne skupnosti, sklicovanje skupnih sej in uresničevanje drugih oblik sodelovanja, za kar mora skrbeti predvsem delavski svet v TOZD in delovnih skupnostih in skupščina krajevne skupnosti oz. njen svet v krajevnih skupnostih,

- aktiviranje delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti ne le pri proučevanju gradiv za seje zborov, temveč tudi pri razvijanju njihove iniciativnosti ter angažiranje članov delegacij pri reševanju »notranjih« problemov samoupravnih skupnosti.

Obsežna, zapletena in zahtevna mreža delegacij za skupščine interesnih skupnosti lahko ustrezno zaživi le ob angažiranju osnovnih oz. krajevnih organizacij ZK, SZDL, sindikata, ZSMS in zveze združenj borcev in ob ustrezni pomoči strokovnih in poslovnih struktur. Pri tem velja upoštevati, da izredno veliko število delovnih ljudi in občanov, ki

delujejo v delegacijah, s tem pridobivajo dragocene izkušnje tudi za svoje siceršnje samoupravno delovanje.

S preoblikovanjem delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti je postalo očitno, da ne morejo uspešno delovati nekakšne »splošne« konference delegacij, ki bi delegirale delegate v skupščine vseh tistih interesnih skupnosti, ki so del občinskega skupščinskega sistema. Uspešne so lahko samo posebne delegacije, ki povezujejo več (posebnih, združenih ali splošnih) »temeljnih« delegacij, zaradi delegiranja skupnega delegata v skupščino ene od interesnih skupnosti.

Končno velja omeniti, da je preoblikovanje delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti opozorilo, da bo treba za prihodnje volitve leta 1982 v čim večji meri poenostaviti volilno proceduro in tehniko glasovanja.

XI

Dosledna uveljavitev načela »stalna delegacija — zamenljiv delegat« zahteva, da se delegacija sestane pred vsako sejo konference delegacij oz. zbora skupščine interesne skupnosti, razpravlja o gradivu, po potrebi dá pobudo za sklic zbora, skupne seje z delavskim svetom ali drugo delegacijo, konsultira organe družbenopolitičnih organizacij, zahteva podatke od strokovnih služb, oblikuje temeljna stališča za delo delegata v konferenci delegacij oz. v skupščini občinske interesne skupnosti in določi, kdo izmed članov delegacije se bo udeležil posamezne seje konference delegacij oz. zbora skupščine občinske interesne skupnosti. Pri tem je edino smiselno in nujno, da imajo tudi konference delegacij in ne le skupščine interesnih skupnosti nestalno, zamenljivo sestavo. Na drugi strani je očitno, da mora biti določitev posameznega člana delegacije, ki se udeleži posameznega zasedanja konference delegacij oz. zbora skupščine interesne skupnosti, samo sklepni akt vsebinskih priprav.

Podatki, zbrani z anketo o javnem mnenju kažejo, da smo v prvem mandatnem obdobju pogosto odstopali od zamenljive sestave konferenc delegacij. Na drugi strani je bilo uveljavljanje zamenljivega mandata v skupščinah interesnih skupnosti relativno uspešno, saj je bilo malo takšnih članov delegacij, ki bi se stalno udeleževali sej zborov skupščin interesnih skupnosti. Ob tem moramo upoštevati, da je bilo vendarle precej primerov vnaprejšnjega določanja vrstnega reda udeleževanja sej in vnaprejšnjega določanja »interesnih sfer«, na podlagi katerega se je posamezen delegat stalno udeleževal sej skupščine ene od interesnih skupnosti.

Podatki za obdobje 1974—77 kažejo, da se je zelo velik del članov delegacij vsaj enkrat udeležil seje skupščine občinske interesne skupnosti. Samo 29 % članov delegacij za skupščine interesnih skupnosti v TOZD in delovnih skupnostih in 42 % članov teh delegacij v krajevnih skupnostih se ni udeležilo niti enega zasedanja zbora skupščine interesne skupnosti. Od tistih članov delegacij, ki so bili delegirani v zборе skupščin

interesnih skupnosti, se je več kot 5-krat udeležilo sej zborov 53 % delegatov iz TOZD in delovnih skupnosti ter 54 % delegatov iz krajevnih skupnosti. Pri tem velja upoštevati dejstvo, da so se delegati, ki so se večkrat udeleževali sej zborov skupščin interesnih skupnosti, praviloma udeleževali sej zborov različnih interesnih skupnosti.

Navedeni podatki kažejo relativno uspešno uresničevanje načela zamenljivosti delegatov v skupščinah interesnih skupnosti, prav gotovo uspešnejše, kot je bilo mogoče razbrati iz doslej napravljenih analiz in ocen. Kljub temu pa so še premalo proučeni vsebinski vidiki uresničevanja tega načela, kot so, na primer, vprašanje vpliva zamenljivosti delegatov na kontinuiteto delovanja skupščin interesnih skupnosti in na vlogo izvršnih odborov skupščin interesnih skupnosti ter strokovnih služb, da bi lahko dali celostnejšo oceno uresničevanja zamenljivosti delegatov.

XII

Pri analiziranju podatkov, zbranih z anketo o javnem mnenju nas je posebej zanimalo vprašanje, ali struktura delegatov, delegiranih v skupščine interesnih skupnosti, odstopa od socialne strukture samih delegacij. Analiza je pokazala, da resnično prihaja do odstopanj. Pri tem je odstotek žensk med delegati, ki so bili delegirani v skupščine interesnih skupnosti iz TOZD in delovnih skupnosti, celo za malenkost večji od odstotka žensk v delegacijah. Delež mlajših od 35 let v delegacijah in v skupščinah interesnih skupnosti je skoraj enak. Do pomembnejših odstopanj pa prihaja pri izobrazbeni strukturi med vsemi člani delegacij in tistimi, ki so bili delegirani v skupščine interesnih skupnosti iz TOZD in delovnih skupnosti. Delavcev s končano osnovno in poklicno šolo je na primer v delegacijah za skupščine interesnih skupnosti 40 %. 56,2 % pa je teh delavcev med člani delegacij, ki niso bili nikoli delegirani na seje zborov skupščin interesnih skupnosti, medtem ko jih je 26,5 % med tistimi, ki so bili delegirani v te zbore 10 ali večkrat. Manjša odstopanja so bila uveljavljena v krajevnih skupnostih. V delegacijah krajevnih skupnosti za interesne skupnosti je 51,3 % članov z končano osnovno in poklicno šolo. Teh delegatov je med tistimi, ki niso bili delegirani v skupščine interesnih skupnosti 58,4 % med tistimi, ki so bili delegirani 10 in večkrat pa 24,1 %.

Vodilni poslovodni delavci ne morejo biti izvoljeni v delegacije TOZD in delovnih skupnosti, medtem ko jih je v delegacijah krajevnih skupnosti za skupščine interesnih skupnosti precej — 10,8 %. 6,4 % jih je med člani delegacij, ki se niso nikoli udeležili seje skupščine interesne skupnosti, kar 23,8 % pa med delegati, ki so se udeležili sej skupščin interesnih skupnosti 10 ali večkrat.

Podatki o sestavi delegacij za interesne skupnosti kažejo, da so organizacije izvajalcev v precejšnji meri navzoče v zborih uporabnikov, in sicer prek delegacij krajevnih skupnosti. V teh delegacijah je 17,2 % takšnih

članov, ki so zaposleni v organizacijah s področja družbenih dejavnosti. Kar 31,0 % pa jih je med delegati, ki so se v obdobju 1974—77 udeležili sej skupščin interesnih skupnosti 10- ali večkrat.

Navedeni podatki kažejo, da boj za čim ustreznejšo socialno strukturo in večje uveljavljanje delavcev, mladih in žensk ni in ne more biti končan z izvolitvijo članov delegacij, temveč se nadaljuje v vsakdanji aktivnosti delegacij, pri usposabljanju članov delegacij in pri delegiranju delegatov v zbore skupščin interesnih skupnosti.

XIII

Podatki, zbrani z anketo o javnem mnenju neposredno potrjujejo oceno E. Kardelja, po kateri je glavni razlog za to, da je v našem političnem sistemu problem odgovornosti organov, institucij in funkcionarjev precej zamegljen, to, da »so odločitve, ki naj bi jih sprejel določen organ ali institucija, ne tako redko sprejete zunaj njih, potem pa jih ti organi oziroma institucije samo formalno potrjujejo«. ¹⁸ Velik del delovnih ljudi, pa tudi članov delegacij za skupščine interesnih skupnosti namreč ocenjuje, da so nekatere ali vse odločitve dokončno oblikovane že vnaprej pred sejo občinske skupščine oz. skupščine občinske interesne skupnosti. O tem glej podatke v razpredelnici III.

Vse dosedanje analize delovanja delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih so si edine v oceni, da v interesnih skupnostih še vedno v precejšnji meri prevladujejo interesi izvajalcev družbenih dejavnosti. Ti so bolj organizirani, ker jih povezujejo skupni interesi, medtem ko so uporabniki slabše organizirani za vplivanje na odločanje v interes-

Razpredelica III

Na vprašanje: »Ali se vam zdi, da so odločitve, ki jih sprejemajo v občinski skupščini oz. skupščini SIS, že vnaprej dokončno oblikovane ali ne?«, so delavci oz. člani delegacij odgovorili (v odstotkih):

	Delavci- nedelegati	Člani delegacij za SIS
— nobena odločitev ni vnaprej dokončno oblikovana	20,0	16,3
— nekatere odločitve so dokončno oblikovane že vnaprej	42,0	63,5
— vse odločitve so dokončno oblikovane že vnaprej	21,6	11,7
— ne vem	21,6	8,5
— brez odgovora	0,3	0,0
— skupaj	100,0	100,0

¹⁸ E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana, II. dopolnjena izdaja, 1978, str. 167, 186.

nih skupnostih.¹⁹ Neenakopravna vloga uporabnikov in njihovih delegatov naravnost spodbuja in zahteva intervencijo državnih organov,²⁰ ki naj zaščitijo interese uporabnikov. S tega vidika je očitno, da sta hitrejši razvoj in doslednejše uresničevanje delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih predvsem v interesu uporabnikov, ki nimajo drugih učinkovitih poti vplivanja na odločanje skupščin interesnih skupnosti in njim odgovornih organov.

Prevladujoča vloga izvajalcev se kaže v sestavi delegacij, pri delegiranju delegatov v zbor skupščin interesnih skupnosti, v razpravah delegatov na sejah zborov skupščin (posebej, kadar gre za skupne seje obeh zborov), pa tudi v izvršnih odborih skupščin interesnih skupnosti in strokovnih službah interesnih skupnosti. Vzroke za takšno stanje je treba iskati tudi v tem, da je od odločitev organov interesnih skupnosti neposredno odvisen materialni položaj izvajalcev, pa tudi v tem, da v organizacijah uporabnikov še vedno pogosto napačno gledajo na družbene dejavnosti kot na »skupno porabo«, »potrošnjo«, premalo pa poudarjajo in uveljavljajo vzročno zvezo med rezultati dela delavcev v družbenih dejavnosti in produktivnostjo dela in ustvarjenim dohodkom v materialni proizvodnji. V kolikšni meri čutijo člani delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti prevlado interesov uporabnikov, kažejo podatki, navedeni v razpredelnici IV.

Razpredelnica IV

Na vprašanje: »Ali obstojijo po vaših izkušnjah v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti . . .« so člani delegacij za SIS v TOZD in delovnih skupnostih oz. v krajevnih skupnostih (podatki v oklepajih) odgovorili (v odstotkih):

— prevlada interesov izvajalcev družbenih dejavnosti	23,1	(20,5)
— prevlada interesov uporabnikov	8,5	(10,7)
— enakopravno oblikovanje skupnih rešitev	34,2	(27,5)
— prevlada koga drugega	1,0	(0,3)
— ne vem	25,7	(15,8)
— brez odgovora	7,5	(25,2)
— skupaj	100,0	(100,0)

¹⁹ Prim. M. Pajvančič, nav. delo, str. 130.

²⁰ Prim. M. Strobl, nav. delo, str. 236, 237.

DUŠAN POPOVIĆ

Uvodna beseda*

Dragi tovariši in prijatelji! Že tretjič se sestajamo v prelepem ambentu tega mesteca, ki je staro več kot dva tisoč let in je kot ustvarjeno za prijateljske teoretske razprave o problematiki sodobnega socializma. V teh treh letih se je po svetu dogajalo marsikaj takega, kar vse tiste, ki se z mislijo in dejavno borijo za družbeni napredek in socializem, lahko razveseljuje in zaskrbljuje, kar spodbuja k akciji in razmišljanju. Z novimi izkustvi so pred nami tudi nova vprašanja in problemi. Na nekaterih področjih je vsekakor poraslo medsebojno razumevanje, strpnost in komunikacije znotraj socializma kot svetovnega procesa, ohranjajo in celo poglobljajo pa se tudi nestrpnost in spopadi.

Vse to je potrdilo upravičenost in koristnost cavtatske okrogle mize »Socializem v svetu«, njeno temeljno zamisel in vlogo, da kot srečanje na teoretski ravni razgrne bogastvo revolucionarnih preobrazb, gibanj, tokov in teženj, ki napolnjujejo danes socializem kot svetovno-zgodovinski proces.

Na srečanju, ki se danes začanja, so se še v večjem številu kot doslej zbrali teoretiki in bojovníki za napredek in socializem različnih političnih in ideoloških naravnosti. To nam kajpak vsem nalaga dolžnost, da spoštujemo vse izražene opredelitve, stališča in razlike ter se izogibamo političnim diskvalifikacijam in obtožbam. Naš namen je namreč, da v demokratičnem in prijateljskem ozračju razvijamo teoretske diskusije, kritična soočanja in ustvarjalne razprave ter s tem prispevamo h globljemu razu-

* Na letošnjem mednarodnem znanstvenem srečanju v Cavtatu (ki je že tretje po vrsti) so udeleženci (84 iz tujih dežel in 61 iz Jugoslavije) obravnavali za okroglo mizo temo »Socializem in dežele v razvoju«. Razprava je potekala v štirih skupinah, ki so pretresale naslednja tematska področja: a) predpostavke, sile in poti socializma v deželah v razvoju, b) razvite kapitalistične dežele in dežele v razvoju, c) socializem kot svetovni proces in dežele v razvoju, d) marksizem in druge socialistične teorije o socializmu v deželah v razvoju. Iz zajetnega šopa zanimivih prispevkov objavlja naša revija (poleg uvodnega zapisa prof. dr. Vojana Rusa) trinajst referatov, ki so jih mednarodni tribuni predložili avtorji: Dušan Popović (Novi Sad), dr. Anton Vratuša (Ljubljana), prof. dr. Predrag Vranicki (Zagreb), prof. dr. Radovan Radonjić (Titograd), Vida Tomšič (Ljubljana), dr. Samir Amin (Senegal), prof. dr. Anouar Abdel-Malek (Egipt), prof. dr. Pablo Gonzáles Casanova (Mehika), Horace Gatién (Madagaskar), prof. dr. Wolfgang Abendroth (ZR Nemčija), prof. dr. Georgi F. Kim (ZSSR), dr. Konstantin Botoran (Romunija), prof. dr. Michael Lebowitz (Kanada). Celotno gradivo letošnjega znanstvenega srečanja bo objavila revija »Socializem v svetu«.

mevanju in celostnejšemu osvetljevanju preobrazbenih osvobodilnih procesov v sodobnem svetu.

Naša okrogla miza je že dokazala prednost teoretske argumentacije in teoretske ravni elaboracije izraženih stališč in kritik — pred golo ostrino besed in tekmovanjem med obstoječimi ideološkimi in političnimi koncepti socializma. Socializmu je imanentna svoboda človeka in naroda. To pa pomeni, da se lahko samo s krepitvijo človekovih in narodovih pravic razvijajo socialistični produkcijski, družbeno-ekonomski in politični odnosi. In ker je prav to naš cilj, želimo, da bi naša mednarodna tribuna zajela vse bistvene vidike boja za družbeni napredek in socializem, za demokratizacijo mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov, za boljše mednarodno razumevanje in sodelovanje vseh socialističnih in drugih progresivnih demokratičnih sil. Engels je že konec osemdesetih let preteklega stoletja opozarjal, da »vladavina proletariata ne more obstajati« brez »harmoničnega internacionalnega sodelovanja narodov«. In dalje: »Če hočemo zagotoviti internacionalni mir, je treba najprej odpraviti vsa tista nacionalna trenja, ki se jim dá izogniti, in vsak narod mora biti neodvisen in gospodar v svoji hiši.«

Načelna razprava o vseh vprašanjih, ki so pomembna za socializem, je nujno potrebna za nadaljnji razvoj njegove teorije in prakse. Naša tribuna hoče prispevati svoj delež k vzajemnemu odpiranju, neposrednemu spoznavanju in spodbujanju ustvarjalnega dialoga vseh dejavnikov demokracije, progressa in socializma. Njen namen je poglobljanje teoretskih komunikacij in medsebojno zблиževanje, ne pa sprožanje konfliktov in razhajanj. Povabili smo vas k teoretični razpravi o problematiki socializma in dežel v razvoju v prepričanju, da bo boj dežel v razvoju, se pravi boj velike večine človeštva za hitrejši lastni in obči napredek, za pravičnejše in bolj humane odnose v svetu dajal vse močnejši pečat nadaljnjemu socialističnemu preobražanju sodobnega sveta.

I

Ko smo se odločali za temo »Socializem in dežele v razvoju«, smo imeli pred očmi dve temeljni skupini vprašanj te vsebinsko in problem-sko bogate teme.

Prva skupina zadeva pogoje in sile, oblike in poti socializma v deželah v razvoju.

Druga skupina zajema problematiko družbenih transformacij dežel v razvoju v okviru socializma kot svetovnega procesa — in še širše — v razmerah občega razvoja sodobnega sveta. Gre torej za tiste mednarodne razmere, moči in komunikacije, ki olajšujejo ali otežujejo, omogočajo ali preprečujejo te zgodovinske tokove. Gre torej tudi za odnos in medsebojni vpliv družbenih preobrazb v deželah v razvoju ter vseh drugih socialističnih procesov in sil na drugi strani.

Rad bi opozoril na del teoretske in s tem tudi politične problematike, ki je bila navzoča v koncipiranju teme našega razgovora. Sam naslov

teme implicira vprašanje: ali so, globalno gledano, dežele v razvoju teoretsko in tendenčno sestavni del socializma kot svetovnega procesa? Naš odgovor na to vprašanje je pritrdilen. Sodobni svet je tako ali drugače zajet v veliko prehodno obdobje — ne glede na to, ali so elementi nove družbe ponekod bolj, drugod pa manj navzoči, ali so socialistične in celotne družbene preobrazbe že prestopile Rubikon ali pa so še pred njim. Socializem ni teritorialni ali geografski pojem — ne dá se ga utesniti v že obstoječe socialistične države, marveč je to zgodovinski proces, ki si dejansko na zelo protisloven in zapleten način s težavo utira pot naprej ter pri tem neprestano podira in presega odnose in strukture stare družbe. Ne obstajajo tako imenovane »čiste« in »brezkonfliktne« družbe, zato se tudi socialistični sistem ne poraja iz revolucije ali prek drugačnih preobrazbenih oblik avtomatično in naenkrat, čist in brez vsakršnih protislovij, brez ostankov odnosov in pojmovanj družbe, iz katere nastaja. Ko se trga iz neder kapitalizma in se poraja kot socialistični sistem, bo še dolgo, kot pravi Marx v »Kritiki Gothskega programa«, nosil na sebi materinska znamenja stare družbe. V študiji »Zgodovinske korenine neuvrščenosti« Edvard Kardelj ugotavlja, da »vrsta vzrokov povzroča, da so ne samo notranji družbeni odnosi v socialističnih deželah, temveč tudi odnosi med njimi, kot tudi odnosi socialističnih dežel z drugimi deželami še vedno obremenjeni z nekaterimi karakteristikami in tendencami sistema, proti kateremu se ideologija socializma bojuje«. (cit. po izd. ČZP Komunist, Ljubljana 1975, str. 25).

Prav tako seveda tudi ni »čistih« kapitalističnih družb, ker v notranjosti sodobnega kapitalizma — če ga opazujemo kot celoto in predvsem z vidika nastajanja novih fenomenov, zaostrovanja starih in pojavljanja novih protislovij — poleg že dominantnih kapitalističnih odnosov dozorevajo številni materialni elementi in predpostavke nove družbe; da ob tem sploh ne govorimo o tem, kako močno so narasle subjektivne socialistične in sploh progresivno-demokratske sile v teh družbah, sile, ki se bore za socialni prevrat — in med temi je predvsem močno delavsko gibanje.

Ta svetovno-zgodovinski proces spreminjanja in družbenega preobrazanja, naravnane ga k socializmu, je ne glede na različno intenzivnost, zajel tudi dežele v razvoju oziroma tiste, ki so postale njegov neločljiv sestavni del. Poleg drugega utemeljujemo to s temile dejstvi.

1. Domala vse dežele v razvoju so bile subjekti velike antiimperialistične revolucije narodov. Dva temeljna rezultata te revolucije sta: *prvič*, v manj kot tridesetih letih se je podrl sistem mogočnih imperijev, ki so jih gradili nekaj sto let; *drugič*, močna emancipacija narodov, med katerimi je največji del dosegel svobodo in neodvisnost. Njihov nastop na mednarodnem prizorišču je hkrati tudi negiral poprejšnje mnogotere oblike dominacije in hegemonije. Vse to je v končni konsekvenci povzročilo močan premik razmerja družbenih sil v mednarodnih razsežnostih. In to toliko bolj, ker so bile v posameznih deželah, kot so Kitajska, Ju-

goslavija, Vietnam, Kuba, Alžir, Kampučija itn. narodnoosvobodilne vojne hkrati tudi oblika narodnih in socialističnih revolucij, ki so bistveno zožile manevrski prostor imperialističnih sil. Omenjene in njim podobne revolucije so s svojo originalnostjo in s posebnostmi razvoja postavile pred sodobni svetovni socializem vrsto novih življenjsko pomembnih vprašanj: od tistih, ki se nanašajo na samo demokratičnost in humanistično vsebino socializma, do onih, ki zadevajo odnose med narodi, ki so šli po poti socializma, oz. odnose med neodvisnimi socialističnimi državami.

Velika antiimperialistična revolucija narodov je hkrati s tem postavila na dnevni red vprašanje sedanjega sistema mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov in v okviru tega tudi vprašanje prepada med razvitimi in nerazvitimi deželami kot bistveno svetovno protislovje; ta revolucija je namreč vpeljala v razredno-politični boj v mednarodnih razsežnostih praktično vse subjekte v razvoju, ne glede na to, kako se posamezni med njimi razvrščajo oz. opredeljujejo do ideologije socializma.

2. Velika večina dežel v razvoju je vključena v gibanje neuvrščенosti, ki je nastalo kot izraz, rezultat in kot nadaljevanje svetovne protimperialistične revolucije narodov in ki je »ne le močna opora gibanju neuvrščенosti, pač pa tudi njegova temeljna družbeno-zgodovinska vsebina« (Kardelj). Gibanje neuvrščенih se ne omejuje zgolj na to, da ne pristaja na bloke ali da se bori proti blokovski razdelitvi sveta, proti nevarnosti nove svetovne vojne, proti kateri je svet potiskala in ga še potiska taka razdelitev. Ker je gibanje nastalo v času hladne vojne, je objektivno moralo prevzeti in ohraniti antiblokovsko naravo; kljub temu pa se ne predaja utvari, da stoji človeštvo pred preprosto alternativo: za blokovsko ali za neuvrščeno politiko. Bloki so posledica obstoječih svetovnih družbenih, političnih in kulturnih protislovij in nasprotij in se svet zaradi enostavnega razpuščanja blokov ne bi bistveno spremenil. V bistvu gre za odpravljanje tistih nasprotij sodobnega sveta, ki so materialni in družbeni temelj njegove blokovske razklanosti. Gibanje neuvrščенih se bori predvsem za tako spreminjanje današnjega sveta, se pravi za enakopraven, demokratičen, human celosten sistem ekonomskih, političnih in kulturnih odnosov med narodi, v katerih bodo postali vojaški in politični bloki nepotrebni in absurdni in v katerih ne bo mogoče narodom vsiljevati stare in nove oblike ekonomske in politične odvisnosti. Gibanje neuvrščенih je torej zgodovinsko sredstvo mnogih narodov, ki si prizadevajo odpraviti še vse preostale oblike imperializma in dominacije, eksploatacije in nadvlade nad narodi in ljudmi.

3. Gibanje neuvrščенih je tudi izraz novega položaja, vloge in teženj nacije v sodobnem svetu. Odtod tudi tako pristna zveza med gibanjem neuvrščенosti in nacionalnim vprašanjem v našem času, izredno velik pomen nacionalnega fenomena v prostranstvih Afrike, Azije in Latinske Amerike. Vzrokov za to je veliko, vendar naj tu opozorimo le na vse večje število tako imenovanih zunanjih funkcij nacije. Mnogi narodi so

prišli do svoje nacionalne samobitnosti prav prek antiimperialistične revolucije, ko so se podirali kolonialni imperiji; zato so postale v njihovi zavesti nevzdržne tudi vse druge oblike dominacije in hegemonizma. Po drugi strani živijo sodobni narodi v razmerah bistveno večje medsebojne odvisnosti, naraščanja materialnih in kulturnih komunikacij, neslutnega razmaha znanstveno-tehnološke revolucije in materialnih proizvodnih sil; vse to pa pospešuje naraščanje skupnih interesov narodov sveta, jih navaja k medsebojnemu zблиževanju in vse tesnejšemu sodelovanju — tudi k regionalnim integracijam — vendar na drugačnih, demokratičnih in enakopravnih temeljih.

Glede take vloge nacije v sedanjih razmerah se zastavlja več vprašanj, med temi tudi tile dve:

a) Prvič, uresničevanje in zagotavljanje nacionalnih pravic svobodnega nacionalnega razvoja, samostojnega razpolaganja z lastnim nacionalnim bogastvom, z naravnimi viri in celotnimi rezultati svojega dela — kot temeljni dejavniki ekonomske, socialne, politične in kulturne emancipacije vsake nacije — so postali imperativ sedanjega časa. Samo svet, v katerem je zagotovljena samostojnost vsakega naroda in njegova varnost pred zunanjimi pritiski in vmešavanji, je lahko svet miru.

b) Brez miroljubnega, enakopravnega in demokratičnega sodelovanja med narodi — kljub razlikam v njihovih družbenih sistemih — ne more biti sreče niti svobode človeka in naroda. Vsak narod ima legitimno pravico, da si sam izbira poti in sredstva svojega notranjega razvoja, brez vmešavanja od zunaj, v skladu s svojimi razmerami in možnostmi. To vključuje tudi pravico narodov do različnih poti v socializem.

c) Neizogibna je temeljita sprememba sedanjih mednarodnih ekonomskih odnosov, o čemer bomo govorili kasneje.

4. Dežele v razvoju so po svojem zgodovinskem položaju sestavni del svetovnega procesa boja za socializem. Pri nekaterih so družbene preobrazbe, ki se nagibajo k socializmu, komaj v povojih, druge so prišle pri tem že precej daleč, v nekaterih pa so že izvedli socialistično revolucijo. Pri deželah v razvoju je značilno to, da ima v teh procesih država izredno pomembno vlogo, vendar se njena družbena narava bistveno razlikuje od vloge države v razvitih deželah. V večini dežel v razvoju je država ne le zgodovinsko sredstvo za zaščito nacionalne svobode in neodvisnosti, marveč tudi osnovni nosilec ekonomskega in družbenega razvoja. V mnogih deželah v razvoju organizira država ekonomsko življenje na temelju lastnih proizvodnih sredstev, ki so državna lastnina. V drugih deželah se začenjajo tudi procesi participacije in samoupravljanja. V nekaterih pa je še močno zasidrana zasebna lastnina, vendar tudi za te dežele ni moči v celoti trditi, da so to dežele »periferne kapitalizma«, kot po drugi strani teh dežel ne bi smeli ocenjevati tako, da so zaradi svoje nerazvite socialno-ekonomske strukture zgolj »potencialna rezerva socializma«.

Velika antikolonialna revolucija je razklenila okove svetovnega imperializma; na svetovno prizorišče je vpeljala množico nekdanj zasužnjenih in zatiranih narodov, zdaj izoblikovanih v svobodne in neodvisne nacionalne in državne skupnosti; s tem se je začel širok proces družbenega presnavljanja, ki je po svojih velikih razsežnostih in razvojnih težnjah izjemen fenomen. Ta osvobodilni proces, ki je zajel več kot dve tretjini človeštva, navadno imenujemo politična dekolonizacija. Toda politične dekolonizacije ne dohaja tudi ekonomska dekolonizacija. Nasprotja v mednarodnih ekonomskih odnosih so se tako zaostila, da so postala največji vir konfliktov v sodobnem svetu, v končni posledici pa tudi materialni temelj novih oblik imperializma, neokolonializma in vseh drugih vidikov neenakopravnosti ter eksploatacije ljudi in narodov. Ta tema je zdaj v žarišču pozornosti gibanja neuvrščenih držav.

1. Vzpostavljane novega mednarodnega ekonomskega reda je zapleten in dolgotrajen proces, ki je močno pod vplivom obstoječih mednarodnih političnih in ekonomskih pogojev in odnosov, vključno z vojaškimi, kulturnimi, zgodovinskimi razmerami, pa tudi ideološkimi in filozofskimi nazori ter njim ustreznimi razrednimi razhajanj. Kljub veliki medsebojni odvisnosti deluje svetovno gospodarstvo kot zelo pester, protisloven in heterogen splet ekonomskih odnosov, v katerih imajo subjekti teh odnosov ne samo različne, marveč pogosto tudi nespravljive interese in stališča. Ob tej realnosti se kaže še druga: v obstoječih mednarodnih ekonomskih odnosih še vedno prevladuje logika notranjih socialno-ekonomskih sistemov najbolj razvitih dežel in na tem je zasnovan tudi njihov posebni in odločujoči položaj v svetovnem gospodarstvu. Kljub temu pa je vzpostavljane novega in pravičnejšega mednarodnega ekonomskega reda objektivna zakonitost sveta, v katerem živimo, ne glede na to, koliko časa bo ta proces trajal in s kakšnimi odpori, nasprotji in konflikti se bo srečeval. Prav zato je boj, ki ga danes bojujejo v svetu za novi ekonomski red tudi močne razredne narave, saj teži k odpravljanju eksploatacije med narodi in ljudmi.

2. Svetovni kapitalistični sistem je v svoji klasični imperialistično-kolonialistični podobi končno razpadel, vendar še naprej prevladujejo kapitalistični mednarodni ekonomski odnosi. Ti odnosi — kot smo že ugotovili — črpajo svojo moč, logiko in vpliv iz same narave notranjih sistemov najbolj razvitih in najbolj vplivnih držav v svetovnem gospodarstvu. Seveda pa to ne pomeni, da spremembe v mednarodnih razsežnostih niso možne — in to danes, v času, v katerem živimo. Prav zaradi tega boj za novi mednarodni ekonomski red ni le stvar gibanja neuvrščenih in dežel v razvoju, marveč vseh socialističnih, progresivnih in demokratičnih sil v svetu. Najbolj daljnosežne spremembe bodo odvisne od odločnejših, bolj usklajenih in s tem tudi bolj učinkovitih prizadevanj samih dežel v razvoju — predvsem na področju razvijanja medsebojnega ekonomskega sodelovanja in njihove notranje socio-ekonomske preobrazbe.

3. Svetovno gospodarstvo, gledano v celoti, deluje danes kot tržno gospodarstvo in takšno bo ostalo tudi v bližnji prihodnosti; ta njegova lastnost bo tudi vnaprej vplivala na prelivanje vrednosti iz nerazvitih v razvite dežele prek mehanizma ekstra-profita in drugih oblik prilaščanja. Seveda to ni več trg liberalnega kapitalizma, marveč je to modificiran in transformiran trg, ki tudi ni edini in odločujoči regulator mednarodnih ekonomskih odnosov. Na te odnose pogosto (in odločilno) vplivajo nekateri netržni dejavniki (močne gospodarske integracije držav, multinacionalne korporacije, pogodbeni meddržavni aranžmaji, carinske in necarinske omejitve, regionalne ekonomsko-vojaške grupacije itn. Toda dilema ni v tem, ali trg ali ne trg, marveč v globljem razumevanju vsega, kar se danes dogaja predvsem v bazi sodobnega razvitega kapitalizma: kako se kažejo stara protislovja in — kar je še važnejše — kakšne nove težnje in fenomeni nastajajo v njegovi notranjosti. To je pomembna postavka za uspešnost boja neuvršenih in dežel v razvoju za novi mednarodni ekonomski red, za snovanje lastne strategije razvoja, oblik medsebojnega ekonomskega sodelovanja in sploh učinkovitejšega vključevanja v mednarodno delitev dela.

4. Zmanjševanje prepada med razvitimi in nerazvitimi deželami je imperativ našega časa. Toda ta prerazdelitev svetovnega bogastva ni naperjena proti že doseženim standardom delavskega razreda in drugih delovnih slojev v razvitih deželah, kot to trdijo nekateri meščanski ekonomisti. Njihov življenjski standard ogrožajo predvsem krizna stanja, še posebej naraščanje nezaposlenosti in inflacija v gospodarstvu njihovih dežel. Podiranje vladajočega svetovnega denarnega sistema, inflacije in znamenja stagnacije v velikem številu razvitih dežel imajo globljo, trajnejšo in organsko naravo; zato so razvite dežele prisiljene, da iščejo nove temelje in nove prostore, da bi ohranile zadovoljivo raven industrijskega in sploh ekonomskega razvoja in stabilnosti. Taka usmeritev pa bi ustvarjala tudi ugodnejše mednarodno ozračje za vzpostavljanje NEU.

5. Medsebojno odvisnost sodobnega sveta, zlasti razvoja proizvodnih sil v tej etapi lahko dokažemo z več strani, posebej še s stališča nujnosti in objektivnosti vzpostavljanja novega mednarodnega ekonomskega reda. Gre namreč predvsem za sedanjost in v perspektivi vse močnejšo odvisnost razvitih dežel od uvoza surovin iz nerazvitih dežel; dalje za tržne potenciale dežel v razvoju in za »prenasičenost« razvitih dežel, s čimer nastajajo možnosti za novo mednarodno delitev dela; in končno gre tudi za paradokse, ki so nastali z zadolževanjem dežel v razvoju in za načine razreševanja teh problemov. Sem sodi vsekakor tudi transfer nove tehnologije in znanja, kar je svetovno-zgodovinske narave in vloge, vendar je to hkrati tudi reverzibilen in protisloven proces.

6. Osrednja točka ekonomskih odnosov samih dežel v razvoju je koncepcija kolektivnega opiranja na lastne sile; vendar to ni zamišljeno kot nekakšen sklenjen, avtarkičen in izoliran sistem, ki bi se razvijal vzporedno z obstoječim sistemom mednarodnih ekonomskih odnosov. V svetu,

v katerem živimo, morajo v medsebojnem ekonomskem sodelovanju dežel v razvoju prevladovati demokratična načela, odklanjanje postulatov neoklasične teorije razvoja, ter vključevanje — kjerkoli je to možno — načel vzajemne solidarnosti in reciprocitete. Na tej lestvici spremenjenih vrednot in ciljev socialnega in ekonomskega razvoja so vsekakor nujne skupne akcije za obrambo politične in gospodarske neodvisnosti, pravice do lastnega družbenega in nacionalnega razvoja; vse to pa terja tudi tesnejše ekonomsko sodelovanje, skupne investicijske in finančne podvige, medsebojne preferencialne — pa tudi regionalno in subregionalno povezovanje dežel v razvoju.

Boj dežel v razvoju za svobodo, za politično in ekonomsko enakopravnost, za družbeni napredek in socializem ima velik pomen za ves svet. Iz tega izhaja tudi obveznost vseh demokratičnih, progresivnih in socialističnih dejavnikov, da nudijo boju večine človeštva za vsestransko emancipacijo vso podporo.

Dolžnost socialističnih dejavnikov je, da podpirajo in dajejo pomoč osvobodilnim gibanjem pri odpravljanju vseh še preostalih oporišč kolonializma in rasizma. Njihova dolžnost je tudi, da prispevajo k boljšemu medsebojnemu razumevanju problemov dežela v razvoju. Bistvenega pomena za krepitev sodelovanja in solidarnosti z deželami v razvoju ima tudi boj za demokratične odnose med vsemi delavskimi in drugimi naprednimi partijami in gibanji v svetu — kar predpostavlja dosledno upoštevanje in uresničevanje načel enakopravnosti, samostojnosti in odgovornosti pred lastnim delavskim razredom in narodom kot tudi načela neodvisnosti, nevmešavanja v notranje zadeve in upoštevanje medsebojnih razlik. Družbeni razvoj in boj za socializem bo lahko uspešen le tedaj, če bo doseženo spoštovanje konkretnih zgodovinskih razmer v vsaki deželi in če bodo zagotovljene nacionalne poti socialističnega razvoja.

Za uresničevanje novih mednarodnih odnosov in stabilnega razvoja narodov in dežel je treba najprej odpraviti vzroke in razmere, ki reproducirajo protislovja in spopade, predvsem pa ekonomska protislovja in prepad med razvitimi in nerazvitimi deželami. Boj za novi ekonomski red predpostavlja in terja popolno solidarnost socialističnih subjektov z deželami v razvoju, hkrati pa osamitev in spopadanje z nazadnjaškimi silami, ki jim sedanji odnosi neenakopravnosti in izkoriščanja ustrezajo. To je tudi pogoj za premagovanje razhajanj in sporov med socialističnimi dejavniki v svetu, pogoj za zmago demokracije in socializma v razvitih deželah. Resnična solidarnost med socialističnimi subjekti, posebej pa še solidarnost z deželami v razvoju, je danes možna le na podlagi svobode in enakopravnosti, na vsestranski vzajemni podpori in pomoči, na katero ne vpliva pripadnost zaključenim ideološkim, verskim, rasnim, regionalnim, blokovskim in njim podobnim skupnostim.

Prepričan sem, da bo naša letošnja okrogla miza obogatila teoretična dognanja, ki bodo prispevala k razvoju zavesti, ki združuje dejavnike napredka v boju za socialistično preobrazbo sveta.

Načela in cilji politike opiranja na lastne sile

I. Nekatere značilnosti sedanjega mednarodnega trenutka

1. Med poglobitnimi oznakami sedanjega sveta sta čedalje večja medsebojna odvisnost in prehajanje k socializmu. Velikanska rast proizvodnih sil in dinamične ekspanzije svetovnih komunikacij in prometa sta skupaj z vse zajemajočo tehnološko revolucijo ustvarili materialne in druge pogoje za zbliževanje narodov in ljudi ter za odpiranje novih, revolucionarnih razsežnosti razvoja v svetu. Meje med državami postajajo ovira za prosto kroženje blaga in ljudi, za integrativne procese, zlasti če se vztraja pri obveznih formalnostih ob prestopu čez mejo. Ljudje in narodi se čedalje bolj zavedajo, da so drug drugemu potrebni. Če bi se meje reducirale na običajne administrativne razmejitve, bi to bil dobrodošel korak v zaželeni smeri. Toda politika sile sili države, da na svoje meje budno pazijo.

Socializem je postal svetovni proces: v raznih delih sveta prihaja do socialističnih revolucij, vrsta držav pa gradi socialistični sistem; delavski razred po številu raste, njegova družbena vloga in vpliv v skupnosti pa sta čedalje večja po vsem svetu; demokratične institucije postopoma zamenjujejo diktature in suženjstvo; človekove pravice in svoboščine postajajo predmet skrbi v svetovnem obsegu in apartheid je okvalificiran za mednarodni zločin. Odnosi med socialističnimi državami in znotraj socialističnega gibanja so postali najpomembnejši za graditev demokratične svetovne skupnosti in trajnega miru.

Imperializem ne more več oblikovati socializma, kakor se je v času med dvema svetovnima vojnoma zgodilo ZSSR, prvi in edini socialistični državi v tem času. Politika koeksistence med državami z različnimi družbenimi sistemi je opravila zgodovinski izpit med drugo svetovno vojno, ko se je prva socialistična dežela borila skupaj z nekaterimi kapitalističnimi deželami proti drugim kapitalističnim državam. Koeksistenca med socialističnimi in kapitalističnimi državami, ki se izvaja že

več kot pol stoletja, se je zdaj utrdila. Ta politika postaja materialna sila, ki zagotavlja mir in napredek v svetu. Toda zavoljo prevladujočega vpliva imperializma in drugih oblik dominacije odnosi med kapitalističnim in socialističnim svetom ostajajo poglavitno protislovje na sodobnem prizorišču.

2. Dejstvo je, da imperialistični sistem kot sistem razpada. Anti-kolonialne in narodnoosvobodilne revolucije so uničile kolonialna kraljestva. Zadnji ostanki kolonialnih svetovnih sil in klasičnega kolonializma razpadajo pred našimi očmi. Metropole nekdanjih kolonialnih imperijev, reducirane na države drugorazrednega pomena, se skušajo prilagoditi novemu položaju in se na vse načine trudijo, da bi vsilile svoj ekonomski in politični vpliv drugim. S takšnim ravnanjem želijo v raznih oblikah ohraniti ekonomske temelje imperializma, ki so jih zmage zatiranih narodov bistveno zožile. Takšna neokolonialna politika ovira napore za osamosvojitve novih držav, ne more pa zaustaviti teka zgodovine. Ni verjeti, da bi velike imperialistične države tvegale izbruh še ene vojne med kapitalističnimi državami zaradi nove imperialistične razdelitve sveta, saj so notranja protislovja čedalje večje breme za vse kapitalistične dežele. Še več, sodobno orožje je dobilo nesluteno uničevalno moč in je v nekem smislu tudi samo ovira za vojno. Razen tega poteka v sami buržoazni družbi proces politične diferenciacije, in sicer na podlagi vse močnejšega občutka, da stvari ne morejo teči po starem.

Po drugi strani je mogoče v reakcionarnih krogih kapitalističnega sveta najti protagoniste agresivne vojne proti socialističnim državam. Toda dva odločilna omejevalna faktorja delujeta proti tem vojnohujskaskim tendencam. To sta: dejstvo, da so socialistične države postale pomemben politični in ekonomski faktor v svetu pa tudi močna antiimperialistična in protivojna sila; drugi faktor je, kakor smo že omenili, neslutena uničevalna moč sodobnih sredstev za vodenje vojne. Vendar ta stvarnost ne preprečuje različnih lokalnih vojn, zlasti proti deželam tako imenovanega tretjega sveta in na račun novih držav.

Poglavitni dejavnik, ki naj preprečuje take vojne in druga agresivna dejanja je politika novih držav in njihova sposobnost, da se same branijo, kakor tudi usklajena akcija vseh socialističnih in drugih demokratičnih in progresivnih sil v svetu. To se pravi politika, ki naj zagotavlja vsem narodom pravico do neodvisnega razvoja in jih kar najbolj osvobaja strahu zaradi vmešavanja od zunaj.

3. Da bo slika odnosov družbenih sil današnjega sveta popolna, moramo omeniti nov zgodovinski faktor z velikim mednarodnim pomenom, faktor, ki je dosegel svojo afirmacijo zlasti v zadnjih treh desetletjih. V mislih imam nove neodvisne države. Korenine tega procesa segajo sto in več let v preteklost. Med drugo svetovno vojno pa je ta proces pre-rastel v svetovno antikolonialno in nacionalnoosvobodilno gibanje. Vojaki iz britanskih dominionov in kolonij pa tudi vojaki iz francoskih čezmorskih posesti so se hrabro bojevali proti skupnemu sovražniku — nacifa-

žizmu. Seveda so se bojevali tudi za svojo svobodo in neodvisnost. Niso bili kratkomalo pripravljeni vrniti se pod kolonialni jarem.

Imperializem bi se izneveril svoji naravi, če bi se prostovoljno umaknil in dovolil narodom kolonialnih teritorijev, da bi po končani vojni živeli v svobodi, kar so tudi zaslužili z lojalnostjo in zelo pomembnim prispevkom, ki so ga dali k skupni stvari v vojni proti fašizmu. Imperializem je skušal nadaljevati svojo običajno politiko izkoriščanja naravnih virov na ozemljih, kjer je vladal, ter tamkajšnje prebivalstvo pustiti v zaostalosti in revščini. V takšnih razmerah so kolonialni narodi morali biti še eno vojno — vojno za osvoboditev. V svojem pravičnem in opravičenem boju za svobodo in samoodločbo so prav od začetka imeli vso moralno, politično, pa tudi materialno podporo vseh miroljubnih narodov, naprednih gibanj in demokratičnega svetovnega javnega mnenja.

Druga za drugo so se pojavile nove, neodvisne države in že v šestdesetih letih XX. stoletja postale pomemben faktor tudi na mednarodnem prizorišču. V tej zvezi pa sta nastala dva specifična problema. Predvsem se metropole nekdanjih kolonij ob pomoči ostalih kapitalističnih sil še nadalje obnašajo, kakor da so še naprej gospodarji v teh deželah. V nekaterih primerih so se lotile celo oborožene intervencije, da bi zavarovale svoje privilegije in vsilile svoje gospodarstvo. V bistvu nič manj negativno je stališče nekaterih antikolonialnih krogov, ki nikakor ne priznajo novih držav kot enakopravnega neodvisnega soborca za skupno stvar v boju zoper imperializem, marveč jih obravnavajo kot »prirodnega zaveznika« v obliki nekakšne rezerve v globalnem razmerju sil v sodobnem svetu.

Položaj je postal skrajno občutljiv, ko se je povojni svet razdelil na vojaške bloke, ki jim stojita na čelu dve glavni svetovni sili. Zahodne zaveznice — ZDA, Združeno kraljestvo in Francija — skupaj s Kanado in nekaterimi drugimi kapitalističnimi državami Zahodne Evrope — so začele to z ustanovitvijo severnoatlantskega pakta (NATO), Vzhod pa je odgovoril z ustanovitvijo druge vojaške organizacije — varšavskega pakta. ZDA so dale pobudo za ustanovitev še dveh blokov v Aziji — SEATO in CENTO — ter skušajo obkoluti ZSSR z juga. Vendar novi poskusi imperialistov, da bi obkolili ZSSR, niso uspeli. Med nekdanjimi članicami velike protihitlerjevske zveze je prišlo do konfrontacije in do hladne vojne. Konfrontacija se je pojavila tudi na ekonomskem področju. Obe strani sta gojili upanje, da bosta podredili svet, predvsem pa nove države odločilnemu vplivu svojih blokov. Toda nove države niso pokazale nobene pripravljenosti, da bi sledile blokovski politiki.

Države in narodi, ki niso pokazali želje, da bi se uvrstili v bloke, so združili sile, da bi ohranili svojo neodvisnost in revolucionarne dosežke, pa tudi zato, da bi mogli samostojno razvijati svojo političnoekonomsko, družbenokulturno in moralno identiteto. Organizirana akcija se je začela s tem, da so v Bandungu (Indonezija) formulirali pet načel miroljubne koeksistence (pancha shila) leta 1955. Šest let pozneje je na prvi konferenci

šefov držav ali vlad neuvrščenih dežel v Beogradu ta akcija dobila trdne temelje in koncept univerzalnega, avtohtonega demokratičnega gibanja za neodvisnost, teritorialno integriteto, za mir, varnost in neodvisen razvoj vsakega naroda.

Gibanje neuvrščenosti ima globoke zgodovinske korenine v boju narodov proti kolonializmu, imperializmu, fašizmu in proti drugim oblikam dominacije in zatiranja. V novih zgodovinskih okoliščinah pomeni politika neuvrščenosti afirmacijo demokratičnih pravic narodov in ljudi, njihovega boja za lastne pravice. Ta boj jim mora omogočiti, da bodo uresničili pravico do samoodločbe in da se bodo svobodno razvijali kot enakopravni člani demokratične svetovne skupnosti.

Politika, ki temelji na načelih neuvrščenosti, je potemtakem jamstvo in instrument v rokah narodov in ljudi za graditev lastne domovine, brez vmešavanja od zunaj. Po drugi strani je zares demokratična in progresivna usmeritev v notranji politiki odločilen faktor, ki omogoča narodu, da dosledno zastopa linijo neuvrščenosti. Oba ta dva aspekta predstavljata v sedanjem svetovnem položaju temeljne faktorje in gonilno silo politike opiranja na lastne sile. Na ekonomskem področju so ista načela ne- ločljivo povezana s cilji novega mednarodnega ekonomskega reda.

4. To so poglavitne značilnosti kvantitativnih odnosov družbenih sil in najrazličnejše tendence razvoja v sodobnem svetu. Prav tako pa so to zelo vplivni faktorji, zlasti s stališča interesov dežel v razvoju.

Ta proces se neomahljivo razvija naprej. Kvantitativne spremembe v teh odnosih vodijo h kvalitativnim spremembam v okviru svetovnih polov tistih protislovij, ki proizvajajo hkrati nove kvantitativne spremembe. Ta proces je neizogibno v prid krepitve sil socializma, miru in napredka. Z drugimi besedami povedano: moč kapitalizma in imperializma je danes bistveno manjša v primerjavi z močjo socializma, kakor je bila takrat, ko je Lenin pisal svojo prodorno marksistično analizo imperializma svojega časa. To zaradi tega, ker je kapitalistično-imperialistični sistem izpostavljen naglemu notranjemu razpadanju, socialistične sile pa se krepijo ekonomsko, politično in tudi vojaško.

Imperialistične in neokolonialistične sile ne skrivajo, da nasprotujejo svobodnemu razvoju novih narodov kot neodvisnih in enakopravnih mednarodnih faktorjev. Korak za korakom se umikajo edino pod pritiskom organizirane akcije novih držav in svetovnih demokratičnih antiimperialističnih sil. Že so spoznale, da se more v novih okoliščinah z odkrito vojno doseči le malo ali pa nič. Zato so spremenile svojo prejšnjo strategijo in taktiko, ki sedaj variirata od dežele do dežele, od primera do primera.

Izkušnje kažejo, da jasna politika emancipacije in konsistentne krepitve zvez z demokratičnimi gibanji v svetu kakor tudi aktivno angažiranje v svetovnih zadevah pomeni učinkovite instrumente v boju dežel v razvoju, da se potrdijo kot neodvisni in enakopravni faktorji v svetovnih zadevah. Iluzorno bi bilo, če bi si predstavljali, da je neodvisnost in mir mogoče ohraniti tako, da bi stale ob strani in bi razvoj opazovale od daleč. Edino,

če delujejo kot neodvisni in aktivni faktorji v mednarodnih odnosih, lahko dežele v razvoju upajo, da bodo postale dejavnik, ki uživa spoštovanje na mednarodnem prizorišču. In spoznale bodo, da je z njimi vrsta soborcev in zaveznikov, ki zasledujejo to linijo.

To pa so predvsem: gibanje antikolonialne in nacionalno-osvobodilne revolucije, gibanje neuvrščenosti in vse druge miroljubne in demokratične sile v svetu. Te sile zmorejo včasih le moralno podporo. Toda kadar se kdo bori za neodvisnost in za demokratične spremembe v svetu, je dragocena vsakršna podpora.

5. Gibanje neuvrščenosti je pravi izraz vere demokratičnih sil v prihodnost človeštva in njihove borbe za boljši svet. Kot takšna sta to gibanje in politika, ki temelji na načelih neuvrščanja, zelo učinkovita kot faktorja podpore politiki opiranja na lastne sile.

Ta politika — skupaj z ostalimi demokratičnimi in naprednimi silami — predvsem preprečuje ali bistveno omejuje imperialistično agresijo. Najtežjim konsekvencam blokvske politike smo se uspešno izognili, svet pa že nekaj časa uživa v določeni stopnji miru. Aktivnost neuvrščenih dežel je pozitivno vplivala na politiko popuščanja med velikimi silami. Svetovne krize so pod kontrolo, vsaj v najsplošnejšem smislu. Prostor za izvajanje politike sile se postopoma zožuje. Oboroževalna tekma med glavnimi svetovnimi silami je zdaj pod čedalje večjo demokratično kontrolo. Notranje reakcionarne sile je težko mogoče neposredno uporabiti za vmešavanje od zunaj, čeprav niso redke subverzivne akcije in poskusi, da bi spodkopali notranjo enotnost v nekaterih deželah. Začele pa so se tudi akcije pomoči, ki jo žrtvam pritiska ali agresije dajejo neuvrščene in druge progresivne sile. Narodi se potemtakem lahko osredotočijo na razvijanje svojih dežel in na graditev demokratičnih notranjih odnosov.

Na ekonomskem torišču je gibanje neuvrščenosti vrglo na površje najbolj pereče probleme. Pokazalo pa je tudi poti in načine za njihovo reševanje. Predvsem neuvrščenim deželam se je treba zahvaliti, da je danes vsesplošno sprejeta ocena, da je treba prepad med razvitim in nerazvitim svetom v interesu obeh strani zmanjševati.

V tem smislu so neuvrščene in druge dežele v razvoju izdelale lastni program akcije in storile ukrepe v okviru gibanja, da bi se program tudi izvajal. Na raznim mednarodnih forumih, zlasti v Združenih narodih, so sprožile veliko število predlogov. Mnogi izmed njih so že predmet napor- nih pogajanj z razvitimi državami ali intenzivne akcije samih neuvrščenih in drugih dežel v razvoju. Ni oblike ali načina mednarodne eksploatacije, podrejanja ali dominacije, ki ga ne bi spravile na dan in dale na dnevni red demokratičnih mednarodnih zborovanj. Res pa je, da je proces njih odpravljanja ali urejanja zelo počasen. V nekaterih področjih se kažejo celo možne tendence zastoja.

Na področju znanosti in tehnologije, ki pomeni ključni problem za svet v razvoju in ki je eden izmed najpomembnejših virov politike opiranja na lastne sile, je aktivnost neuvrščenih in drugih dežel v razvoju nenado-

mestljiva, zlasti kadar gre za jedrsko tehnologijo in njeno uporabo v miro-ljubne namene.

Isto je mogoče reči v zvezi z zgodovino in kulturo, ki so jo kolonialne sile namenoma pačile ali celo zanikale. Mojstrovine stare in izvirne umet-nosti in kulture se lahko ohranijo za prihodnje rodove samo z aktivno za-zvetostjo tudi na teh dveh področjih.

Kar zadeva sistem informiranja, so aktivnosti v skladu s politiko opira-nja na lastne sile pomagale pobijati monopol vesti poglavitnih časopisnih agencij, ki so v rokah imperialističnih krogov. Pa ne samo to. Ko so ne-uvrščene dežele združile svoje zmogljivosti na področju informiranja, so se tudi same odprle ena proti drugi. Nedvomno bo to pospešilo med-sebojno spoznavanje, razumevanje in zaupanje, vrednote, ki so med naj-pomembnejšimi pogoji vsake politike opiranja na lastne sile.

II. *Bistvo problema*

1. Ko razpravljamo o problemu opiranja na lastne sile, moramo naj-prej ugotoviti, kaj v današnjih mednarodnih odnosih pomeni ta politika; videti moramo, kakšne so njene možnosti in perspektive in kateri družbeni faktorji so sposobni, da jo izvajajo.

Opiranje na lastne sile kot politika temelji na načelih, ki so bila mno-gokrat preverjena in ponovno potrjena v zgodovini borbe človeštva za svo-bodo in napredek. Skladno s tem bi se sleherno socialno ali politično gibanje moralo opirati predvsem na lastne sile in sposobnosti. To pa ne pomeni samoizolacije, avtarkije ali sektaštva. Nasprotno, politika opiranja na lastne sile računa na solidarnost in medsebojno pomoč vseh demokra-tičnih in progresivnih sil. Deluje pa v dveh poglavitnih smereh. Prva je orientirana na optimalno mobilizacijo vseh razpoložljivih materialnih in človeških virov v družbi. Druga je usmerjena na sodelovanje s sosednjimi in drugimi državami pri vprašanih skupnega pomena.

Dejansko je politika opiranja na lastne sile zainteresirana za izmenjavo izkušenj, za sodelovanje in za medsebojno pomoč demokratičnih sil in gi-banj, ki imajo podobne poglede. Hkrati je obrnjena na udeležbo v dejav-nostih bližnjih sil ali daljnih sosedov in pri mednarodnem sodelovanju nasploh. Prizadeva si razviti ustvarjalne zveze z vsemi zainteresiranimi in naprednimi silami in tendencami. V takšnih okoliščinah je na mednarodno solidarnost mogoče gledati kot na del politike samoopiranja.

Toda poglavitni faktor te politike je moč ljudstva in samega gibanja. Zato je za politiko opiranja na lastne sile najpomembnejša čim aktivnejša udeležba vseh narodov. Kolikor intenzivneje se ljudstvo vključuje v proces odločanja, toliko trdnejši so temelji politike opiranja na lastne sile in toliko bolj demokratična bo vsa njena vsebina.

Vozlišče pomeni zategadelj participativna demokracija ljudstva, ne pa avtokracija ali tehnokracija in tudi ne centraliziran državni birokratizem.

Seveda si sodobne družbe ne moremo misliti kot razbito skupnost. Ta problem je posebno pereč v tistih državah, ki so si neodvisnost pridobile pred kratkim in v katerih še obstaja tradicionalna plemenska organizacija. Je pa globoka in bistvena razlika med demokratično integracijo ter centralistično, birokratsko upravljano državo z vsemogočnimi centralnimi organi.

V prvem primeru rasteta enotnost in kohezija med ljudstvom od spodaj navzgor, ker sta rezultat doseženega soglasja in motivirane akcije ljudstva z nenehnim procesom usklajevanja individualnih in skupnih interesov. Enotnost, zasnovana na vzajemni odgovornosti in solidarnosti, je pravi integracijski faktor odpora proti vsem udarcem ali proti vmešavanju kakršnekoli vrste; to je poročilo za notranji mir in napredek. V drugem primeru se pa enotnost dosega z ukazom in temelji na poslušnosti in disciplini podložnikov; zaradi tega je zelo krhka in se ne more upreti močnejšemu sunku vetra, naj že pride od znotraj ali od zunaj.

2. Na področju mednarodnih odnosov pomeni politika samoopiranj, da se dežela aktivno vključuje v mednarodne zadeve kot neodvisen faktor na svetovnem prizorišču. Zatorej je politika opiranj na lastne sile odprta politika in politika dobrega sodelovanja. Za povračilo upravičeno računa s poštenim in konstruktivnim stališčem mednarodnih faktorjev. Drugače povedano, od mednarodnih dejavnikov se pričakuje in zahteva, da sodelujejo z vsako deželo in jo vzamejo takšno, kakršna je, na podlagi enakosti, vzajemnega spoštovanja in solidarnosti. Vprašanje ni o tem, kaj bi partnerji morali delati ali kako bi se morali individualno obnašati, marveč gre za to, kako zagotoviti, da se bo s sodelovanjem ali skupno akcijo kreplil položaj vseh, ki so vključeni v to.

V takšnih odnosih bi moralo biti izključeno sleherno zunanje vmešavanje v notranje stvari. Pri teh odnosih ne sme biti nobenih pritiskov ali poskusov, da bi se mehanično presajali ali vsiljevali tuji » modeli« ali ideologije. Samo po sebi pa je razumljivo, da se konstruktivna diskusija v okviru progresivnih gibanj o razlikah v pogledih ne more kvalificirati kot vmešavanje v notranje stvari.

Takšna kritika mora biti konstruktivna in temelji naj na kvalificirani in znanstveni analizi pojavov, tendenc in odnosov, ki so predmet razprave. Vemo pa, da so takšne razprave pogosto preveč strastne in premalo strpne. Ne zgodi se redko, da potrebe tekoče politike — domače ali mednarodne — zatemnijo vrednost dejstev.

Izhodišče kritike bi morala biti dialektična, znanstvena analiza dejstev, dogajanj, procesov in odnosov. Cilj pa: približati se resnici, držeč se odprte revolucionarne perspektive in razširjajoč vidike in razsežnosti.

3. Glede prej omenjenih premis je stanje v deželah v razvoju dokaj zapleteno, zlasti v luči dejstva, da se je pretežna večina teh dežel pojavila šele v zadnjih petnajstih letih. Velika večina med njimi je bila prisiljena biti oborožen boj za svojo svobodo in neodvisnost. Le v manjšem številu

primerov so kolonialni upravljavci oblast razmeroma mirno predali v roke narodov bivših kolonij.

Narodi, ki so si nedavno pridobili neodvisnost, se v obeh primerih soočajo s skupnim problemom — da si zgradijo lastno domovino v sodobnem svetu. So pod bremenom in pritiskom dveh poglavitnih protislovij: znotraj dežele, to je, prvič, podedovana zaostalost zaradi kolonialne eksploatacije in kolonialne politike, zaradi katere je ljudstvo ostalo v neznanju in razdeljeno; drugič, to je blokovska politika, ki še prevladuje v današnjem svetu in ki je stalen vir pritiska in vmešavanja od zunaj.

Nove države niso vedno dovolj opremljene, da bi se lahko uspešno upirale takšnim pritiskom in vmešavanju, posebno kadar tuji faktorji zaradi svojih ciljev uporabljajo določene sloje ljudstva ali državljane, ki so iz političnih ali drugih razlogov zapustili svojo deželo. Niso redki primeri, da tuji faktorji organizirajo oborožene spopade in subverzije v državi, ki je predmet njihovega specifičnega interesa. Tvorci agresije hujskajo eno pleme proti drugemu ali netijo spopade med sosednjimi državami.

Kadar voditelji kakšne dežele niso dovolj budni ali se iz kakšnih drugih razlogov ne morejo izogniti sporu, lahko njihova dežela postane torišče spopada med bloki ali velikimi silami, ki si prizadevajo uresničiti vpliv v deželi ali regiji in kontinentu. Najnovejša dogajanja v Afriki zelo zgovorno pričajo, da so takšne ocene resnične. Spominjajo pa nas na afriški pregovor, ki pravi: če se sloni spopadejo, vso travo pomendraj.

4. Zgodovinsko dejstvo je, da so vse dežele, ki so si izbojevale svobodo po ustanovitvi gibanja neuvrščenosti, kot organizirana mednarodna sila izrazile svojo predanost načelom neuvrščenosti in voljo, da v svoji zunanji politiki uporabljajo ta načela. Resda more biti intenzivnost njihove aktivnosti na podlagi deklarirane politike različna. Odvisna je od številnih pogojev, notranjih in mednarodnih. Nekatere izmed teh dežel se objektivno utegnejo znajti v takšnem mednarodnem položaju, ki jim narekuje previdnost. Pa tudi notranji razvoj posameznih dežel lahko prav tako prepreči obsežnejšo aktivnost na mednarodnem prizorišču. Vendar se nobena izmed njih ni odločila za to, da bi pristopila h kateremu od obstoječih blokov.

Eden izmed izvorov moči gibanja neuvrščenosti je njegova koncepcija, po kateri se mu kot polnopravna članica lahko pridruži vsaka dežela, če vodi politiko miru, neodvisnosti in suverenosti, pomoči antikolonialnim in drugim naprednim gibanjem v svetu, prijateljskega mednarodnega sodelovanja med deželami, nevmešavanja v notranje zadeve drugih in neudeležbe v vojaških blokkih, ki jih vodijo velike sile. Prav tako v teh deželah ne bi smelo biti tujih vojaških baz, ki delujejo v kontekstu spopadov med velikimi silami in blokovske politike.

To je pot, po kateri moramo iti, da se bo prostor za blokovsko politiko nenehno zoževal in da se bo dajala pomoč deželam v razvoju, kadar si prizadevajo okrepiti svojo neodvisnost in ohraniti avtonomno graditev svojega družbenoekonomskega in političnega sistema.

Prav tako je zgodovinsko dejstvo, da si je veliko številno dežel v razvoju izbralo socializem kot temeljno usmeritev v družbenoekonomskem in političnem razvoju. Takšna njihova usmerjenost izvira iz njihovega spoznanja, da kapitalizem ni več v stanju, da bi jim lahko pokazal, kako naj bi dosegli svoje pglavitne nacionalne cilje — kolikor mogoče hitrejši in skladnejši ekonomski, družbeni in kulturni razvoj vseh slojev ljudstva. Tudi pri izpopolnjevanju te zgodovinske naloge so različni pristopi, različne koncepcije ter različna intenzivnost pri izvajanju sprejetih programov in načrtov. To je posledica velike raznolikosti faktorjev, ki opredeljujejo položaj v dani deželi.

V zvezi s tem se ne bi bilo koristno prepirati o »modelih« s stališča, ali so koncepcije, ki jih v dani deželi razvijajo, v skladu s citati iz socialističnih tekstov, ki pripadajo različnim obdobjem socialističnega razvoja. Sam K. Marx je vztrajal, da bodi marksistična misel le vodilo za akcijo, ne pa dogma.

5. Dežele v razvoju so soočene z velikimi nalogami in odgovornostmi. Predvsem morajo obnoviti svoja nacionalna gospodarstva, ki so jih kolo-nisti praviloma pustili v izredno slabem stanju.

Izšolati morajo kadre, ki bodo sposobni reševati probleme razvoja na vseh področjih, poštene in neustrašne kadre, ki bodo sposobni spopri-jeti se z vsemi vrstami izzivov, preskušenj in pritiskov. Njihova dolžnost je, da pripravijo optimalne načrte za nacionalni ekonomski, družbeni in kulturni razvoj, ki temelji na načelih opiranja na lastne sile in vzajemne pomoči.

Ne morejo se izogniti nalogi največjega pomena — graditvi lastnega sistema izobraževanja in organiziranja lastnih ustanov v znanosti, zdravstvu in socialnem skrbstvu. Ne obstaja samo problem izobraževanja in usposabljanja kadrov za opravljanje današnjih dolžnosti, čeprav je to naj-nujnejše. Nič manj pomembna je tudi naloga, da razvijajo sistem izobraže-vanja za prihodnje rodove v duhu pravega patriotizma, lojalnosti in med-narodne solidarnosti kot najpomembnejših vrednot za trajno politiko samo-opiranja.

Med najbolj pereče probleme šteje vprašanje, kako zagotoviti nujno koncentracijo virov za položitev temeljev narodnega gospodarstva, mate-rialne podlage ekonomske in politične neodvisnosti. Sredstva so praviloma dokaj skromna in je treba z njimi ravnati kar najbolj disciplinirano in ekonomično. Zatekanje k državni intervenciji je najpogostejši ukrep, ki se uporablja v takšnih okoliščinah. Vseh dežel, ki imajo nacionaliziran kapital, nacionalne vire, veliko industrijo in druga sredstva, resda ni mo-goče uvrstiti med dežele, ki gradijo socializem. Ne gre pa oporekati, da v takšni politiki sploh ne bi bilo socialističnih elementov.

Nacionalizacija sredstev odpira drug problem: kako upravljati nacio-nalizirani sektor gospodarstva. Očitno mora vlada v takšnem položaju razvijati specifične mehanizme v okviru državne administracije. Vendar s

takšnim ravnanjem še ni rešen odločilni problem: status delavcev, delovnih ljudi na splošno.

Delavci imajo prav, ko se v takšnih okoliščinah sprašujejo: »Zakaj smo se borili proti kapitalizmu, ko so nas izžemali na podlagi tega, da so bile tovarne njihova privatna lastnina? Zdaj je država nastopila kot kolektivna lastnica tovarn, mi pa smo spet brez svojih pravic, ker so jih drugi obdržali v svojih rokah. Naša beseda bi se morala slišati tudi kadar gre za upravljanje tovarne in za razpolaganje z rezultati našega dela; država pripada ljudstvu; državna lastnina je potemtakem ljudska (družbena) lastnina, ne pa odtujena sila.«

Problem lastninskih odnosov v deželah v razvoju kakor v svetu sploh je v resnici pglavitni problem. Nacionalizacije in državne lastnine niso izumile dežele v razvoju. Poznani sta po vsem svetu in najdemo ju celo v industrijskih deželah, ki so oporišča kapitalizma. Vendar se ta dva primera nacionalizacije med seboj bistveno razlikujeta. V kapitalistični deželi se produkcijska sredstva nacionalizirajo praviloma samo v tistih panogah, za katere kapitalisti nimajo interesa (npr. premogovniki v času nizkih cen nafte), ali v podjetjih, v katere je treba posebej investirati ali pri katerih je določen riziko (atomska energija).

V deželah v razvoju na drugi strani pa se zatekajo k nacionalizaciji zato, da zagotovijo nujno družbeno akumulacijo za razširjeno reprodukcijo in za zvišanje družbenega standarda. Vendar nacionalizacija ne pomeni, da je določena dežela začela graditi socialistično skupnost. Nacionalizacija edino pomeni, da je konec s privatno lastnino in anarhijo, ki vlada na tej podlagi.

Nacionalizacija produkcijskih sredstev ustvarja potemtakem pogoje za socialistično graditev, organizirane socialistične sile pa morajo na tej osnovi ustrezno ukrepati za uresničevanje socialističnih smotrov.

Specifični ukrepi na podlagi nacionalizacije (razlastitev razlaščevalcev) so potrebni tako v območju družbenoekonomskega kakor političnega sistema.

Na torišču družbenoekonomskega sistema je treba vsemogočno državno administracijo postopoma omejiti na tiste funkcije, ki jih je po njihovi naravi nujno opravljati iz centra, vse druge pa prenašati na delavce, organizirane na temelju samoupravljanja. Seveda, prenašanje pravice upravljanja na delavce predstavlja zelo zamotan proces, v katerem delujejo protislovne tendence. Današnja praksa glede tega se razlikuje od dežele do dežele — od položaja, ko imajo delavski predstavniki v organih upravljanja samo posvetovalne pravice (delavska participacija), do primera, ko delavci s posebnim sistemom teles, ki jih volijo sami (delavski sveti), samostojno odločajo o vseh stvareh — od proizvodne politike, prodaje in cen do investicijske politike in vse družbene reprodukcije.

Na torišču političnega sistema ni treba sprejeti ničesar posebnega za primer, kadar ostanejo delavske pravice v okviru organov konzultacije. Delavske pravice participacije v takih primerih navadno ne prestopajo

zidov njihove tovarne. Večstrankarski in enostrankarski sistem s parlamentom reprezentativne demokracije bosta potemtakem povsem ustrezala potrebam političnega sistema v pogojih družbenoekonomskih odnosov, kjer se zadržijo mezdni odnosi.

So pa oblike participacije državljanov, zlasti v organih krajevne uprave, vendar je to ločeno od participacije delavcev v upravljanju tovarne. V prvem primeru gre za politično demokracijo, v drugem pa za tako imenovano industrijsko ali ekonomsko demokracijo. Vendar to vrsto delitve, ki je v glavnem podedovana od industrijskih dežel s klasično obliko buržuazne parlamentarne demokracije v vse večjem številu dežel v razvoju opuščajo in zamenjujejo z raznimi vrstami participativne demokracije, zvečine v okviru posebnega enostrankarskega sistema.

Če se pravica odločanja v tovarni ali ustanovi popolnoma prenese na neposredne proizvajalce, postane klasičen parlamentarni sistem prej ali pozneje preozek za motivirano demokratično politiko. Pravice delavskega samoupravljanja predvsem ne morejo biti omejene edino na delovno mesto v tovarni. Nasprotno, delavci morajo imeti možnost, da vplivajo na odločanje v okviru celotnega družbenega sistema — od krajevne skupnosti do centralnih državnih organov.

Zaradi tega je treba klasičen politični sistem, ki temelji na političnih strankah in na klasičnem parlamentarnem predstavniškem sistemu, v teh okoliščinah korenito spremeniti. Ali bolje povedano: vse oblike posredne politične demokracije v političnem predstavljanju ljudstva sploh je treba zamenjati s posebnimi oblikami neposredne socialistične demokracije. V takem sistemu bodo delavci, delovni ljudje in državljani sploh, kadar koli je to mogoče, odločali z neposrednim izražanjem svoje volje na zborih ali individualno na referendumih. Kadar pa se odloča v telesih, ki predstavljajo širok krog zainteresiranih, pošljejo delavci v tovarnah in občani v krajevnih skupnostih svoje delegate v volilna telesa z navodili in priporočili o tem, kako naj delujejo v procesu usklajevanja različnih interesov v izvoljenih delavskih svetih ali skupščinah občin oziroma na ravni države in federacije (primer Jugoslavije).

7. Kakšen naj bo sklep na osnovi teh opisov in ilustracij? Iz praktičnih razlogov se bom omejil le na nekatere momente, ki se zdijo najpomembnejši.

Prvič, čeprav je obdobje neodvisnega razvoja na novo osvobojenih držav zelo kratko, so narodi v razvoju pokazali veliko stopnjo iznajdljivosti, poguma in odločnosti pri iskanju oblik upravljanja, ki bi ustrezale njihovim tradicijam in potrebam, pa tudi z ozirom na odnose v svetu okrog njih. Vse to kaže in potrjuje, da so sprejele, načelno in v vsakodnevni praksi, politiko opiranja na lastne sile.

Drugič, dežele v razvoju so pokazale, da so se kot enakopravni faktorji pripravljene aktivno vključevati v mednarodna dogajanja. Zaradi tega so pristopile k gibanju neuvrščenosti; so aktivne članice skupine 77

dežel v razvoju kakor tudi Združenih narodov in drugih mednarodnih organizacij. Zavedajo se, da lahko v današnjem svetu medsebojne odvisnosti svojo neodvisnost, nacionalno varnost in suverenost najbolj ohranijo, če v mednarodnih odnosih aktivno sodelujejo kot odgovorne in enakopravne članice svetovne skupnosti. Vse to dokazuje, da so dežele v razvoju usmerjene na politiko opiranja na lastne sile tudi v mednarodnih odnosih in pa na mednarodno solidarnost kot drugo stran medalje.

Tretjič, te značilnosti politike dežel v razvoju opominjajo vse dežele sveta na njihovo posebno odgovornost, da pomagajo ustvarjati take odnose v sodobnem svetu, ki vsaj ne bodo v oviro ljudem in narodom dežel v razvoju pri njihovih naporih, da si gradijo boljšo prihodnost, da izvršujejo svoje pravice kot enakopravni člani svetovne skupnosti, da v mejah možnosti pospešujejo mir, stalno demokratizacijo odnosov med narodi kakor tudi varnost za vse.

Četrto, socialistične sile v sodobnem svetu, ki vsekakor niso vezane samo za socialistične države, morajo dajati pravo pomoč — brez sleherne sebičnosti — deželam v razvoju kot neodvisnim in enakopravnim mednarodnim faktorjem. V interesu samega socializma je, da dežele v razvoju krepijo politiko opiranja na lastne sile. Politika resnične socialistične mednarodne solidarnosti bi kot primer vplivala na demokratične faktorje v kapitalističnem svetu, da bodo delovali tako, da bodo industrijske države dosledno izpolnjevale svoje mednarodne obveznosti in dolžnosti do sveta v razvoju, s čimer bi se tem narodom vsaj deloma oddolžile za bogastva, ki so jih industrijske države nakopičile z izkoriščanjem naravnih virov in dela ljudstev v teh delih sveta.

In naposled, politika opiranja na lastne sile je v današnjih okoliščinah brez dvoma edina trdna osnova uspešnega boja za socialno emancipacijo in neodvisnost. Ta politika terja hrabrost, revolucionarni entuziazem in realizem. Razmerja med družbenimi silami v okviru naroda ali v mednarodnih razsežnostih morejo kdaj pa kdaj zahtevati kompromisne rešitve. V takšnem primeru je najpomembnejše, da se ne izgubi revolucionarna perspektiva na poti k postavljenim ciljem. Morebiten korak nazaj mora biti usmerjen tako, da bo pozneje mogoče narediti dva koraka naprej. Vse to je neizogibno povezano s številnimi težavami. Pričakujem, da se bo naša diskusija osredotočila nanje ter na poti in sredstva za njihovo reševanje.

III. *Jugoslovanske izkušnje*

1. Socialistična federativna republika Jugoslavija si je pridobila bogate izkušnje med svojim dologotrajnim bojem za pravico, da samostojno razvija svoj družbeni sistem v skladu s svojo zgodovino, tradicijami, družbenoekonomskimi, političnimi in kulturnimi pogoji, ob politiki opiranja na lastne sile. Čeprav je bila Jugoslavija ustanovljena kot skupna

država narodov te dežele že proti koncu prve svetovne vojne, uživajo narodi in narodnosti v tej večnacionalni skupnosti svobodo, enakost in blaginjo šele od leta 1945, v novi socialistični federativni republiki.

Socialistična in neuvrščena Jugoslavija kot država na križpotjih jugovzhodne Evrope, med dvema vojaškima blokoma, ki razdeljujeta stari kontinent od severa do juga, je doživela silovit pritisk komaj tri leta po izgonu zadnjega fašističnega agresorja. Do takšnega koncentričnega napada je prišlo iz dveh razlogov: *prvič*, zaradi odločnosti mlade socialistične države, da ostane neodvisen mednarodni faktor, in *drugič*, zaradi koncepcije samostojne nacionalne poti pri graditvi socializma, brez priznavanja stalinistične hegomonije. Narodnoosvobodilna vojna je trajala štiri leta (1941—1945), boj za ohranitev revolucionarnih pridobitev, ki je potekal v razmerah popolne blokade s strani ZSSR in držav ljudske demokracije vzhodne Evrope pa celih pet let (1948—1953). Brez dvoma je tudi hladna vojna, ki je takrat divjala na svetu, posebno pa na evropskem kontinentu, občutno prispevala, da je bil pritisk kominforma na Jugoslavijo tako oster.

Toda jugoslovansko stališče je končno dobilo priznanje z beograjsko deklaracijo, z dokumentom, ki je bil podpisan obojestransko z ZSSR. To se je zgodilo tisto leto, ko je bila bandunška konferenca (leta 1955), predhodnica gibanja neuvrščenosti. Nič manj pomembno ni dejstvo, da so ista načela dobila polno priznanje na konferenci evropskih komunističnih in delavskih partij (v Berlinu julija 1976), torej na multilateralni podlagi, hkrati s konferenco šefov držav ali vlad neuvrščenih dežel (Colombo, avgusta 1976), ko je gibanje neuvrščenosti doseglo svojo najpopolnejšo afirmacijo kot univerzalen, avtohton, demokratičen mednarodni faktor, ki se bori za mir, neodvisnost, prijateljsko sodelovanje med državami ne glede na razlike v njihovih družbenih sistemih, za varnost vseh. Ti dve ilustraciji kažeta, da demokratizacija mednarodnih odnosov sicer počasi, vendar neustavljivo napreduje.

Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju (Helsinki, 1975) je v sklepni listini potrdila v bistvu iste principe. To je najboljši dokaz, da so principi politike neuvrščenosti univerzalni in da morajo veljati za odnose med vsemi državami. Zares je bilo vredno in je vredno boriti se za to.

2. Jugoslovanske izkušnje pri izvajanju politike opiranja na lastne sile v boju narodov in narodnosti Jugoslavije za skupno neodvisno domovino in za napredek zajemajo tudi že stoletja bojev za osvoboditev izpod turškega jarma (Kosovo polje, leta 1389) in avstroogrškega cesarstva. Med dvema vojnama, ko sta buržoazni razred in vlada Jugoslavije izdala pričakovanja demokratičnih sil v deželi, so se francoski, britanski in nemški imperialisti borili med seboj za vpliv nad jugoslovanskim ozemljem. Jugoslavija je bila ena najmanj razvitih dežel v Evropi z bruto narodnim proizvodom okoli 200 dolarjev na prebivalca in v polkolonialnem statusu. Kot unitarno državo sta jo na znotraj razjedali

in do skrajnosti obremenjevali nepravilen družbeni red. Zato ni bila sposobna obrambe in je padla kot ena izmed prvih žrtev Hitlerjeve agresije ob pomoči njegovih fašističnih zaveznikov Mussolinija (Italija), Horthyja (Madžarska) in kralja Borisa (Bolgarija).

V obdobju med obema vojnama je v kraljevini Jugoslaviji bilo več ko ducat političnih strank, toda nobene demokracije. Kraljevski vojaško-fašistični režim je okrutno preganjal Komunistično partijo in druga demokratična in resnično ljudska gibanja.

Zaradi hrabrosti in pogumnega boja vseh demokratičnih in rodoljubnih sil pod vodstvom Komunistične partije in Ljudske fronte je tem silam uspelo, ne samo da so ostale, ampak so se tudi okrepile, seveda, v globoki ilegalnosti.

Dejansko je bilo to obdobje, ko so se pod vodstvom kovinarskega delavca Josipa Broza Tita (Tito je vodstvo prevzel leta 1937) krepile zveze Komunistične partije s širokimi ljudskimi množicami in ko je vpliv delavskega razreda prodiral med vse družbene sloje. Tito je kot generalni sekretar partije zavrnil ponujeno finančno pomoč od zunaj ter izjavil, da je KP Jugoslavije partija jugoslovanskega delavskega razreda in da je ta razred skupno z drugimi demokratičnimi silami sposoben, da skrbi sam zase in za svojo revolucionarno avantgardo.

Komunistična partija Jugoslavije, globoko zakoreninjena v delavskem razredu in v narodih Jugoslavije ter dosledna v svoji praksi politike opiranja na lastne sile, se je mogla ne le izogniti fizičnemu uničevanju svojega članstva, marveč je v okviru Osvobodilne fronte leta 1941 strnila vse rodoljubne elemente v državi v boju proti agresorjem in raznetila boj za nacionalno osvoboditev v središču Hitlerjeve evropske trdnjave. To je zmogla narediti, ker je kombinirala tri bistvene smotre in interese: *prvič*, urejanje vsakodnevnih perečih družbenih in drugih problemov; *drugič*, demokratično združevanje vseh rodoljubnih sil za boj proti okupatorju in njegovim domačim pomagačem; *tretjič*, izvajanje odprte in jasne revolucionarne strategije, ki vodi k boljšemu, pravičnejšemu in bolj demokratičnemu družbenemu redu.

3. Ves čas okupacije je jugoslovanska kraljevska vlada, ki je pobegnila tisti trenutek, ko se je začel napad na Jugoslavijo, iz svojega varnega zavetja v Angliji kar naprej zabičevala ljudstvu, naj čaka, »dokler ne pridejo zavezniki«. Toda rodoljubne sile, ki so že prej vključile pripadnike raznih buržoaznih političnih strank, katerih voditelji so pobegnili skupaj z vlado, so se dalje pridruževale Narodnoosvobodilni vojski in partizanskim odredom ter se bojevale proti sovražniku, kjerkoli se je pojavil.

Osnovna načela opiranja na lastne sile, sprejeta kot opredelitve za obdobje narodnoosvobodilne vojne, so bila: *prvič*, formiranje Narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov kot organizirane sile oboroženega ljudstva; *drugič*, oboroževanje enot Narodnoosvobodilne vojske z orožjem, iztrganim sovražniku, in z orožjem, ki so ga izdelovale,

kjer so le bile možnosti za to, poljske delavnice (zavezniško oskrbovanje z orožjem po zračni poti se je začelo veliko pozneje); *tretjič*, vzpostavljanje organov revolucionarno ljudske oblasti na razvalinah ustanov kraljevske protinarodne oblasti po vsej deželi, zlasti na lokalni ravni — tako na zasedenem kakor na osvobojenem ozemlju — s kar najširšim sodelovanjem ljudstva; *četrtoč*, oblikovanje svobodnega ozemlja po vsej deželi, kjer je bilo mogoče držati sovražnika zunaj tega ozemlja, čeprav samo začasno; *petič*, organiziranje proizvodnje in drugih dejavnosti v podjetjih, katerih lastniki so pobegnili, in uvedba delavskega samoupravljanja v teh podjetjih z nujno nalogo, da oskrbujejo Narodnoosvobodilno vojsko in zadovoljujejo elementarne potrebe ljudstva; *šestič*, navezovanje stikov z narodnoosvobodilnimi gibanji in drugimi antifašističnimi silami v svetu kakor tudi to, da se Jugoslaviji zagotovi status polnopravne članice v protihitlerjevski demokratični koaliciji; *sedmič*, ne dovoliti restavracijo protiljudskega in osovraženega družbenega sistema krivice in izkoriščanja, kakršno je bilo v stari Jugoslaviji, dokončen sklep o tem, ali bo dežela kraljevina ali republika, pa prepusti ljudstvu, da o tem demokratično odloči po izgonu agresorjev, ko bo Jugoslavija spet neodvisna.

4. Prav tako pomembna je bila politika opiranja na lastne sile tudi po vojni. V času obnove razdejane dežele je bilo treba izpolniti zgodovinske naloge: predvsem zgraditi zdrave temelje na narodno gospodarstvo in socialistično družbeno reformo in drugič, postaviti osnove socialističnega političnega sistema ljudske demokracije.

V prvih dneh nove ljudske demokracije v Jugoslaviji je bilo sprejetih več ukrepov. *Prvič*, Jugoslavija je bila dokončno organizirana kot federativna republika, ki združuje pet narodov (Črnogorce, Hrvate, Makeдонce, Slovence in Srbe) in več kot deset narodnosti. S tem korakom naj bi se vsakemu narodu in narodnosti v Jugoslaviji zagotovila enakovrednost in svoboden razvoj, kar je naravna posledica izvajanja politike bratstva in enotnosti v novi socialistični večnacionalni skupnosti. *Drugič*, Narodnoosvobodilna fronta je nadaljevala delo kot splošna družbenopolitična organizacija, ki pod imenom Ljudska fronta in pod vodstvom Komunistične partije povezuje vse rodoljubne elemente ne glede na njihove ideološke ali verske opredelitve. *Tretjič*, vse revolucionarne pridobitve in demokratične izkušnje iz obdobja narodnoosvobodilne vojne je bilo treba ohraniti in nadalje razvijati, da bi se zagotovila ustvarjalnost in kontinuiteta demokratične prakse. V tem kontekstu je bilo treba najprej razvijati organe ljudske oblasti kot enega poglavitnih dejavnikov obnove dežele in planskega narodnega gospodarstva; prav tako se je dalje razvijalo vključevanje delavcev v upravljanje, dasi na tej razvojni stopnji le-teh še ni obstajalo kot univerzalni sistem samoupravljanja. *Četrtoč*, Narodnoosvobodilno vojsko je bilo treba dobro organizirati in oborožiti ter jo najprej razvijati kot resnično ljudsko armado. Hkrati s tem je bilo treba ustrezno ukrepati, da bi se mlada socialistična država zavarovala pred napadi od zunaj in pred napadi ostankov domačih reakcionarnih sil,

ki so jih izdatno podpirali zunanji imperialistični krogi. *Petič*, vsi nacionalni viri, industrija, trgovina in banke, so bili nacionalizirani, enako tudi fevdalna posest. Izvedena je bila agrarna reforma, ki je omejila obseg privatne posesti kmetov na deset hektarov obdelovalne zemlje. *Šestič*, mednarodni položaj Jugoslavije se je krepil z navezovanjem in razvijanjem prijateljskih odnosov z miroljubnimi narodi in državami kakor tudi s socialističnimi, antikolonialnimi in drugimi gibanji v svetu.

5. Vsi ti ukrepi v prvih dneh nacionalne neodvisnosti so Jugoslaviji omogočili, da je pod zgodovinskim Titovim vodstvom v obdobju tridesetih let dosegla zelo hiter ekonomski, družbeni in kulturni razvoj in da je razširila temelje sistema socialističnega samoupravljanja, v katerem neposredni proizvajalci v svojih organizacijah in skupnostih združenega dela sami odločajo o rezultatih svojega dela kakor tudi o pogojih svojega življenja. V takšnih okoliščinah se funkcije države na raznih področjih postopoma zmanjšujejo.

Sprejeta je bila vrsta revolucionarnih ukrepov in reform v družbeno-ekonomskem in v političnem območju. Tako se je ustvaril prostor za svoboden razvoj socialističnega samoupravljanja kot univerzalne osnove sistema neposredne socialistične demokracije. Na osnovi teh ukrepov se je družbenoekonomski položaj delovnega človeka in državljana stabiliziral in pomeni zdaj neizčrpen vir njegove motivacije, da dela in da se z vso odgovornostjo vključi v proces odločanja tako v samoupravnih organizacijah in asociacijah kakor tudi v telesih ljudske oblasti v družbenopolitičnih skupnostih v občini, republiki, avtonomni pokrajini in na federalni ravni. To so hkrati tudi temelji uresničevanja človeških pravic in človekovih svoboščin, kar je ena izmed neodtujljivih pravic samoupravljavcev.

Ker je za izvajanje ekonomske in politične enakopravnosti narodov v večnacionalni federaciji Jugoslavije razvit ustrezen mehanizem, si vsi narodi, organizirani v svojih socialističnih republikah kot naravnih okvirih nacionalne suverenosti ali v avtonomnih pokrajinah, prizadevajo z vso odgovornostjo, solidarnostjo in medsebojno odvisnostjo večati učinkovitost in blaginjo tako v posameznih republikah in pokrajinah kakor tudi v okviru federacije.

V istem smislu so nastale spremembe glede vlog družbenopolitičnih organizacij, predvsem Socialistične zveze delovnega ljudstva, (prej Ljudska fronta), Zveze komunistov (prej Komunistična partija) in sindikatov. Vse so postale sestavni del sistema socialističnega samoupravljanja, niso pa politična oblast, ki bi vladala človeku in državljanu. Ljudska skupščina kot telo predstavniške demokracije je bila preoblikovana v delegatsko skupščino, ki je najvišje telo samoupravljanja in oblasti delovnega ljudstva. Sistem ljudske obrambe in oboroženih sil je zaokrožen s sistemom splošnega ljudskega odpora in družbene samozaščite, ki je sestavni del sistema socialističnega samoupravljanja.

Naravna posledica doslednega izvajanja načela socialističnega samoupravljanja in neposredne socialistične demokracije v deželi je politika neuvrščenosti na mednarodni ravni. Za Jugoslavijo kot neodvisen socialistični mednarodni faktor je ta politika tudi orožje v boju za socializem kot svetovni proces.

Jugoslovanske izkušnje kažejo, da je politika samoopiranja lahko ne le orožje v boju za neodvisnost in mir, ampak tudi stalen, neizčrpen vir moči v prizadevanjih, da se spremeni svet in osvobodi človek.

Ustvarjalna uporaba marksistične znanosti v konkretnih jugoslovanskih pogojih, neutrudno učenje ob izkušnjah drugih in stalno preverjanje teorije v praksi — to so viri energije in sposobnosti, da se premagajo težave in protislovja v teku revolucionarnega razvoja Jugoslavije.

Novi teoretični problemi razvoja nerazvitih dežel

Teze:

1. Že zdavnaj je dognano, da marksizem ni mogel dajati nikakršnih dokončnih receptov za razreševanje zgodovinskih situacij, marveč le tako interpretacijo in pojmovanje zgodovine, ki nam omogoča veliko ostrejši pogled v nove procese.

2. Marksistična deterministična koncepcija zgodovine ni nedialektična in mehanicistična, čeprav sta Marx in Engels svojčas domnevala, da bo prihajalo do revolucionarnih impulzov in prodorov prav v tistih deželah, ki so ekonomsko in družbeno najmanj razvite.

3. Leninovo pojmovanje »najšibkejšega člena v imperialistični verigi« je v tej teoriji poudarjalo aktivistično vlogo subjektivnih sil mnogo izraziteje, kot pa je bila poudarjena dotlej. Prav zaradi tega je Lenin v svojih teoretičnih razmišljanjih posvečal tudi veliko večjo pozornost mednarodnim odnosom in razmerju sil, ki lahko neko tudi manj razvito deželo potisnejo v prvo črto revolucionarne akcije in dogajanja (Rusija, Kitajska, Jugoslavija, Kuba itd.).

4. Zato terjajo revolucionarni procesi, dogajanja in težnje v številnih današnjih nerazvitih in do nedavnega kolonialnih deželah novo teoretično razčlenjevanje in dopolnjevanje. Socialistične usmeritve revolucionarnih sil ne izhajajo namreč iz dosedanjega organskega razvoja in razrednih protislovij teh dežel, kot se je dogajalo pri razvitih deželah, marveč iz cele vrste okoliščin, ki so izrazito mednarodne narave.

5. Četudi so te dežele na izredno nizki stopnji ekonomskega in družbenega razvoja, s primesmi predkapitalističnih in nerazvitih kapitalističnih struktur, večina med njimi ne želi prehoditi »klasične« poti razvoja kapitalizma, kakršnega pozna Evropa, marveč hoče to fazo kar najhitreje »preskočiti« in vzpostaviti socialistične družbene odnose. Pred družbeno teorijo in torej tudi pred marksizmom so problemi, ki jih dotlej v tej obliki in intenzivnosti ni bilo.

6. Problem je torej v tem, da opredelitev za socializem ni posledica niti notranjih protislovij med razvitimi proizvodnimi silami in odnosi

niti »najšibkejšega člana imperialistične verige«, marveč izvira iz celotnih mednarodnih razmer, odnosov, narave osvobodilnih antikolonialnih bojev, mednarodnih izkustev in možnosti.

7. Specifične značilnosti teh dežel in stanja v katerem so, lahko na kratko označimo takole:

a) že omenjena družbena nerazvitost teh dežel z ostanki plemenskih, fevdalnih in kolonialno-kapitalističnih odnosov in struktur — z daleč najštevilnejšim slojem nerazvitega kmečkega prebivalstva;

b) protikolonialni boj za neodvisnost, pri čemer je bil dotedanji kolonizator svetovni kapitalizem. To je eden izredno pomembnih vzrokov, zakaj se hočejo takemu družbenemu sistemu izogniti, sistemu, ki je povsem razkril svojo izkoriščevalsko naravo;

c) začetek nastajanja modernih razredov in narodov ter njihovih političnih predstavnikov;

d) nekatere družbene, psihološke in idejne tradicije v teh družbah, za katere mnogi menijo, da jih je mogoče izkoristiti za pospešeni razvoj socialističnih odnosov solidarnosti in vzajemnosti, ne pa za kapitalistično sebičnost in razsužnjevanje;

e) izredno pomembna težnja k hitrejšemu razvoju teh dežel, da bi se kar najhitreje otresle ekonomske odvisnosti od razvitih kapitalističnih držav;

f) spoznanje, da bi bila klasična (kapitalistična) pot razvoja za te dežele prepočasna, hkrati pa tudi preveč odvisna od dotedanjih kapitalističnih metropol. Tak razvoj bi te dežele zelo dolgo oklepal v neokolonialistični status, kar bi imelo posledice, ki jih ni mogoče napovedati;

g) socialistična in etatistična izkustva v dosedanjem razvoju mnogih dežel so pokazala, da se je mogoče prek državne akumulacije, intervencije in planiranja veliko hitreje približati želenim rezultatom. Pri tem pa so etatistična in državno-kapitalistična izkustva ter strukture izenačevali s socialističnimi, kar je zbuvalo zmedo ne le pri nerazvitih, marveč tudi pri razvitih deželah. Vsled tega so potrebna nadaljnja razjasnjevanja in razločevanja, kaj je etatistično in državno-kapitalistično, kaj pa socialistično. Problem ni pomemben zgolj iz teoretskih, marveč še bolj iz praktičnih razlogov. Posledice razvoja poti vsakega izmed teh so različne — lahko so pa tudi katastrofalne za socialistično pojmovanje družbenih in človeških odnosov;

h) blokovska razdelitev sveta in tej ustrezne težnje v mnogočem vplivajo na sodobna gibanja. Nasproti tej je iskanje samostojnosti prek ideje in prakse neuvrščenosti tudi pomemben, doslej nov in neizkoriščen dejavnik razvoja;

i) soočanje nizke gospodarske ravni razvoja in potemtakem tudi neizoblikovane družbene zavesti ter visoko razvite moderne tehnike, razvitih proizvodnih sil. Ta prepad in pospešeno prilagajanje bo vsekakor progresivnim težnjam povzročalo dodatne težave, da bi se te dežele kar

najhitreje ekonomsko osamosvojile in vzpostavile stvarne socialistične družbene odnose;

j) vse globlja spoznanja, da je bistvo socialističnih družbenih odnosov krepitev in razvoj samoupravnih odnosov in pa odpravljanje birokratskih, etatističnih odnosov, ki so po svoji družbeno-ekonomski naravi družbeno-kapitalistični. Dejstvo, da so v vodstvu države socialistične politične sile, še ne pomeni, da so uveljavljeni tudi socialistični družbeni odnosi. Nujna posledica birokratskih deformacij v družbenih odnosih je tudi deformacija osebnosti, pa najsi se imenujejo socialistične ali kako drugače.

8. Zdi se, da je zaradi vseh naštetih razlogov za te dežele, ki nimajo še razvitih socialističnih sil (delavski razred, inteligenca), nujno, da se v njih napredne in revolucionarne sile pri uresničevanju navedenih ciljev oprejo na tisti mehanizem, ki je najbolj organiziran in je najmočnejši — to pa je država.

9. Po vsem sodeč bi lahko glede uporabe tega temeljnega vzvoda razvoja ugotovili dve različni usmeritvi:

a) državo lahko kot glavni vzvod socialnega razvoja uporabijo dotlej progresivne meščanske sile, ki prav tako želijo kar najhitrejši razvoj in v nekem smislu tudi samostojnejši razvoj svojih dežela. Etatistične, državno-kapitalistične strukture se tako povezujejo z močnejšimi privatno-kapitalističnimi strukturami, kar pelje h krepitvi etatistične in druge buržuazije. Prav gotovo bo v takem modelu razvoja odvisnost od mednarodnega kapitala zelo močna in bo v marsičem delovala tudi zavidno, da bodo množice v tem neokapitalističnem razvoju pasivne in da se bodo razredna protislovja vse močnejše zaostrovala;

b) da bodo državo uporabljale tiste revolucionarne sile, ki so se glede na svetovna izkustva odločno usmerile k socialistični preobrazbi svojih družb. V tem primeru lahko odigrata etatizem in državni kapitalizem z omejevanjem privatnega kapitala ali z močnejšo aktivizacijo množic v boju za preprečevanje izrazitejših socialnih razlik izredno pomembno in napredno vlogo v ustvarjanju nujnih ekonomskih in družbenih pogojev za razvoj socialističnih družbenih odnosov.

Pri tem naj omenimo nekaj nujnih predpostavk:

a) socialistične družbene sile, ki se postavljajo na čelo tega razvoja, ne bi smele izenačevati družbenega sistema s politično oblastjo. Kajti vse dotlej, dokler obstaja samo državni monopol upravljanja, državna akumulacija, delitev in državno planiranje, je družba po svojih družbeno-ekonomskih odnosih še vedno v etatistični ali državno-kapitalistični fazi razvoja.

b) Preseganje državno-kapitalistične faze se začneja z odpravo tega državnega monopola upravljanja prek ustvarjanja »asociacij svobodnih proizvajalcev«, prek takih oblik družbenega in političnega upravljanja, ko začenjajo delovni ljudje — za to pa je potrebna neka določena raven

družbene in zgodovinske zavesti — sami upravljati s svojimi ekonomskimi, družbenimi in političnimi procesi.

c) Pri tem morajo socialistične družbene sile, ki so na čelu tega razvoja, uporabljati dosedanja zgodovinska izkustva, ki izpričujejo, da je izenačevanje državno-birokratskega, monopolističnega ter socialističnega zanesljiva pot v marsikatero hude deformacije družbenih odnosov in osebnosti.

10. Državni kapitalizem (ali etatizem) je v nerazvitih družbah, zlasti če so na čelu socialistične sile, prav gotovo zgodovinsko progresiven. Je revolucionarna solucija, ker omogoča uresničevanje navedenih ekonomskih ciljev, in sicer ob nacionalni in politični samostojnosti, s čimer ustvarja nujne pogoje za nadaljnje socialistične procese.

11. Vendar je za to, da bi socialistične sile prek državno-kapitalističnih ali etatističnih družbeno-ekonomskih odnosov in vzvodov zagotovile ne le usmeritev, marveč tudi uresničevanje socialističnih družbeno-ekonomskih odnosov, po našem mnenju treba neprestano razvijati kritično zavest o obstoječem, o njegovih mejah in poteh prevladovanja. To je možno le tedaj, če te sile:

a) ne istijo, kot smo že dejali, politične sile, ki je na čelu gibanja in države, s socializmom kot družbeno-ekonomskim odnosom; prav tako pa tudi ne socializma z ruralno enakostjo v revščini;

b) radikalno obračunajo z danes še močno razširjenim pojmovanjem, da je državno-birokratsko upravljanje in odnose mogoče istiti s socialističnimi odnosi. Pri tem je treba radikalno uveljaviti temeljno marksistično vizijo socializma kot prevladovanje politične in ekonomske alienacije, in sicer ne glede na to, ali se dogaja v okvirih klasičnega kapitalizma ali pa v okvirih državnega, etatističnega sistema. Uresničevanje samoupravljanja je zato indeks socialističnega razvoja, če ga obravnavamo v duhu najbolj popolne teorije, teorije marksizma;

c) če se bodo zavedale (in tega se morajo zavedati) velike nevarnosti birokratizacije in raznih drugih deformacij, ki jih etatizem nujno prinaša s seboj. Kaj naglo se lahko porajajo birokratsko-etatistični sloji, ki zavirajo in celo zaustavljajo socialistične procese. O takih antisocialističnih birokratskih involucijah imamo že zgodovinska izkustva;

d) socializem v modernem smislu temelji na visoko razvitih proizvodnih sredstvih, delavskem razredu, na visoko razviti socialistični zavesti in socialistični demokraciji, ki omogoča ne le nastajanje svobodnega socialističnega javnega mnenja, marveč tudi razpolaganje z družbeno akumulacijo in razširjeno reprodukcijo — prek proizvajalcev samih;

e) socializem je solidarna družba razvitih individuov, ki se vse bolj zavedajo svoje zgodovinske vloge kot samoupravljalcev — ne pa skupnost množično-kolektivne, neizdefirencirane zavesti in individuov, ki se fetišistično vedejo do vodilnih sfer družbe in so zato izpostavljeni najrazličnejšim manipulacijam.

12. Po vsem tem se vidi, da sta tako teorija kot praksa v takih primerih razvoja obravnavanih dežel pred problemi, ki jih doslej nista poznala. Napačno bi bilo, če bi jim vsiljevali izkustva in teoretična dognanja, ki so veljala za veliko zrelejše primere, prav tako napačno pa tudi to, če ne bi upoštevali dosedanjih pozitivnih in negativnih izkušenj dežel, v katerih so prišle socialistične sile do oblasti. Brez te kritične zavesti do dosedanjega zgodovinskega izkustva kot tudi do lastnih dosežkov in možnosti, bi bila nevarnost hujših kriz še veliko večja. Prav tako pa se je treba otresti iluzij, da je možno vzpostavljati moderne družbeno-ekonomske odnose ob nespremenjeni plemensko-kolektivistični zavesti — kot tudi iluzije, da so lahko etatistični Leviatani dober nadomestek za socialistično demokracijo, se pravi, da delovni ljudje upravljajo z lastnim delom, s proizvodi svojega dela, z razširjeno reprodukcijo, z družbenimi zadevami in na koncu s celotno družbeno skupnostjo.

Razvoj socializma v deželah v razvoju

(v sklopu socializma kot svetovnega procesa)

Socializem je že dolgo eden od bistvenih delov celotne, dinamične in spreminjevalne politike in družbene strukture sodobnega sveta. To je svojevrsten, univerzalen proces spreminjanja tega sveta in ga ni mogoče zaježiti z mejami posameznih področij ali z raznimi vojaško-političnimi barijerami. Bistvena značilnost boja za socializem v sedanjih pogojih je, da se ta boj pojavlja kot rezultat zgodovinskih procesov, pogojenih s specifičnostmi družbene prakse mnogih dežel in z mnogimi splošnimi in posebnimi pogoji, v katerih milijoni ljudi s svojo aktivnostjo na najrazličnejše načine izražajo socialistične vsebine.

Elementi tega novega, v bistvu socialističnega, se kažejo kot kritika in premagovanje stare družbene strukture in že anahronističnih družbenih odnosov, ki ne ustrezajo več današnjemu razvoju proizvodnih sil in družbene zavesti. Ti elementi novega se uveljavljajo in utrjujejo v vseh deželah, na vseh kontinentih, tudi tam, kjer se je to do nedavnega zdelo neuresničljivo — v deželah v razvoju, to se pravi v deželah, ki ne le da niso prešle vseh faz kapitalističnega razvoja, ampak mnoge od njih še niso prešle niti vseh ostankov predkapitalističnih odnosov v svojih družbeno ekonomskih strukturah.

Razvoj socializma v deželah v razvoju je eden od najpomembnejših, po svojih stvarnih vsebinah najbolj naprednih procesov sodobnega sveta. Ti procesi negirajo utemeljenost (do nedavnega v delavskem gibanju zelo razširjenih in še danes ponekod prisotnih) pojmovanj, da se socializem ne more razvijati zunaj dežel, v katerih so na oblasti komunistične partije in na področjih, na katerih razvoj kapitalizma ni pripeljal do »potrebnih priprav« za prehod v višjo družbeno formacijo. Zato se v zvezi z razvojem socializma v deželah v razvoju vsiljujejo mnoga zanimiva vprašanja, kot na primer: Kaj objektivno pogojuje socializem v teh deželah? Katere družbene in politične sile so temeljni subjekti tega procesa? V kakšnih konkretnih oblikah se kaže v družbeni praksi teh dežel? Do kam more realno danes seči ta proces? Kakšne so perspektive tega procesa?

Ta prispevek bo skušal v obliki najbolj splošnih in ponekod razširjenih tez nanizati nekatere, po našem mnenju bistvene elemente odgovorov na postavljena vprašanja.

I

Odločitve za socializem v deželah v razvoju niso slučajen pojav. Niso plod nebrzdane domišljije raznih samozvanih spreminjevalcev sveta, niti niso izraz avanturističnega »preskakovanja« posameznih družbenoekonomskih formacij in zanemarjanja njihove funkcije v ohranjanju »logičnega toka« družbenega razvoja. Socializem se v teh deželah ne izčrpava v čisto idejnoteoretičnih vprašanjih, temveč vse bolj dobiva konkretne oblike in se odraža v neposredni družbeni praksi. Dejstvo, da v večini teh dežel v razdobju kolonialne oblasti in v procesu kapitalističnega razvoja sploh ni bila uresničena višja stopnja industrializacije in se ni razvil številen in sodoben delavski razred, nikakor ne pomeni, da v teh deželah ni »standardnih predpostavk« za pojav in razvoj socialističnih usmeritev. Nasprotno, te usmeritve so objektivno pogojene, in prav kapitalizem je »pripravil teren« za njihovo pojavljanje. Prave korenine teh usmeritev so v zelo zaostrenih družbeno ekonomskih in socialno političnih protislovjih, ki so nastala kot nujna posledica svetovnega sistema ekonomskih odnosov, kakor so bili vzpostavljeni v kapitalizmu, oziroma v interesih širokih delovnih množic, da bi čim hitreje in popolneje premagale recidive kolonialne preteklosti in probleme skrajno zapletene sedanosti. Socialistične zamisli v deželah v razvoju so zakoniti proizvod velikih protikolonialnih in protiimperialističnih revolucij ljudstev, med katerimi je veliki množici zatiranih uspelo, kakor bi rekel Marx, da se »otrese stare navlake in postane sposobna za izgradnjo novega temelja družbe«.

Zgodovinski razvoj kapitalizma v svetu je z značajem in vsebino svoje družbene narave močno vplival na ustvarjanje pogojev, v katerih mora neizogibno priti do socializma v deželah v razvoju. Ta nujnost je pogojena z dejstvom, da kapitalizem v teh deželah zaradi njihove svojske preteklosti in sedanosti ne more pospešeno in iz temelja razrešiti tistih zgodovinskih nalog in nakopičenih sedanjih problemov dežel v razvoju (akumulacija, industrializacija, agrarna reforma, nastajanje enotnega narodnega gospodarstva, zagotovitev politične in ekonomske neodvisnosti in pod.), ki so bili v razvitih deželah bolj ali manj rešeni pred 100—200 leti. Kolonialni sistem in kapitalizem sta močno vplivala na formiranje družbenoekonomske in socialno politične strukture v deželah v razvoju, nista pa reševala mnogih notranjih neusklajenosti in protislovij, temveč sta jih še povečevala in zaostrovala. Njihovim izkoriščevalskim ciljem je ustrezalo, da v družbenih strukturah teh dežel obstajajo drug ob drugem razni idejni, politični, socialni, ekonomski in drugi ostanki skoraj vseh družbenoekonomskih formacij. Preprečevali so, da bi v teh deželah prišlo do razvoja sodobnih kapitalističnih odnosov, zlasti do razvoja delavskega

razreda. To je omogočalo, da so kolonije hitreje in lažje postajale prive-sek gospodarstva metropol in so jih še močnejše izkoriščali na podlagi ne-prenehne pavperizacije, za razliko od razvitih dežel, kjer se je to dogajalo ob nespremenjeni ali celo nekoliko zvišani mezdi.

S tem da je kapitalizem v teh deželah uresničeval svoje cilje na pod-lagi tako globokega pritrgovanja od že tako nizkega standarda delovnih slojev, je ustvarjal nepomirljiva razredna nasprotja, še več, postavljal je meje svoje lastne reprodukcije in razvoja, s tem pa tudi kali svojega pro-padanja. Ohranjanje dokapitalističnih sil in odnosov ali njihovo spremi-njanje samo v obsegu, ki ustreza njegovim interesom za povečanim izko-riščanjem, uničevanje in brezobzirno izkoriščanje delovne sile, nezapo-slenost in nizek življenjski standard — vse to je porajalo izredno nizko produktivnost, nizek dohodek, nizko stopnjo akumulacije, zoženo tržišče blaga in kapitala in podobne posledice. Zato v teh deželah ni bil mogoč hitrejši gospodarski razvoj na kapitalističnih osnovah. Privatni kapital ni bil sposoben, da bi na moderni tehnološki osnovi začel in razvijal proces industrializacije teh dežel. Izredno veliko pomanjkanje sredstev, neza-dostna koncentracija kapitala in nemožnost uresničevanja pospešene aku-mulacije na eni strani in nemoč privatnega kapitala, da s posredovanjem tržišča začne privatne investicije in mobilizira gospodarski potencial v smeri razvoja, na drugi strani, so pogojevali potrebo po odločni inter-venciji države — tiste družbene sile, ki je bila sposobna, da bolje in hi-treje od stihijskega delovanja tržišča razvije nacionalne vire, pa čeprav pomanjkljive, da z uporabo prisile izvede povečano akumulacijo. Kljub protislovjem, ki jih poraja povečano angažiranje države pri urejanju vpra-šanj družbenoekonomskega razvoja, in zaradi katerih nima in ne more imeti vsaka intervencija države funkcije utrjevanja elementov socialistič-nega v neki družbi, je krepitev vloge države v teh deželah dala v bistvu pozitivne rezultate. Angažiranje države pri reševanju eksistencialnih eko-nomskih, socialnih in kulturnih problemov in pri izpopolnjevanju osnov-nih političnih zahtev množičnih ljudskih gibanj in partij je pripeljalo do formiranja specifičnega progresivnega etatizma v teh deželah. Elementi podružbljanja, ki se z državno intervencijo vnašajo v narodno gospodar-stvo in ekonomsko življenje teh dežel, so eden od bistvenih pogojev nji-hove usmeritve v socializem.

Najmočnejša gibala revolucionarnih sprememb v deželah v razvoju, vzrok njihovih odločitev za socializem in protiimperialistični značaj teh procesov so nemožnost, da bi se na kapitalističnih osnovah pospešil raz-voj proizvodnih sil in da bi se proizvodni odnosi v deželah v razvoju dvi-gnili na višjo raven;

— zapreke, ki jih ustvarja imperializem na poti nujno potrebnega odpravljanja nesorazmerij v gospodarski strukturi teh dežel in — nega-tivni pogoji, ki jih vsiljuje glede nastopanja teh dežel na mednarodnem tržišču. Kapitalizem v teh deželah ni opustil iluzije o svoji popolnosti in

sposobnosti, da najde rešitev za mnoge njihove probleme in do skrajnosti zaostrena notranja protislovja. Nasprotno, imperialistične sile še naprej vztrajno poskušajo prek raznih oblik neokolonialističnega izkoriščanja, predvsem prek monopolnega položaja v mednarodni menjavi, ohraniti v teh deželah privilegije iz časa kolonializma ali si priboriti nove.

S svojim vplivom na njihov pravi položaj si je kapitalizem v najširših družbenih plasteh teh dežel ustvaril nepomirljive nasprotnike. Najširše socialne in ekonomske grupacije prebivalstva v teh deželah (od revnih kmečkih delavcev brez zemlje, prek tradicionalnih obrtnikov, ki nimajo pomembnejših sredstev za proizvodnjo, pa do domače inteligence, ki je potisnjena na dno družbene lestvice ali nezaposlena), so postale ne le potencialni temveč tudi stvarni izvor podpore socialistični usmeritvi. Razredna struktura političnih sil v teh deželah je veliko bolj v funkciji naprednih in socialističnih usmeritev kot pa fevdalnih, kapitalističnih in imperialističnih. Skoraj ni nobene pomembnejše politične sile, ki izraža orientacijo h kapitalističnemu razvoju in podrejanju imperializmu. Politične partije in gibanja, ki so tudi sama izrasla iz nedrij najširših družbenih struktur in so vse tesneje povezana z njimi in oborožene z zavestjo, ki je zrasla v procesu boja za doseg politične neodvisnosti, zavestno skušajo prek stvarnih, v danih pogojih uresničljivih političnih programov, izraziti interese in cilje najširših družbenih slojev, od katerih so nekateri pogosto precej atomizirane in zaostale etnične grupacije, njihovo skupno dejavnost usmeriti k uresničevanju določenih, vse pogostejše socialističnih ciljev.

Na krepitev napredne zavesti in razpoloženja in na utrditev politično idejnih programov, ki bolj ali manj dosledno izražajo objektivno zrelo potrebo zanikanja in preseganja kapitalizma kot vzroka za kolonialno podrejenost in brezpravnost dežel v razvoju (in na katerih temelji usmeritev k socializmu v teh deželah), je kapitalizem deloval tudi s tem, da je ustvarjal pogoje za vse popolnejšo izmenjavo idej, informacij in izkušenj. Z ekonomskim povezovanjem sveta je kapitalizem omogočil pretok informacij in idej, pa tudi izmenjavo izkušenj in je tako ustvaril pogoje za hitrejša in jasnejša zaznavanje razlik, ki jih kapitalizem sam ustvarja v v posameznih področjih, oziroma za spoznavanje absurdnosti idej, ki so razglašale blaženost večnega siromaštva (revščine) enih v korist izobilja drugih ter opravičevale smisel razrednih razlik, zasnovanih na tem. Spoznanje, da poleg kapitalističnih obstajajo tudi druge oblike družbenega razvoja, je pripomoglo k rušenju fatalističnega mita o kolonialni ali kapitalistični bodočnosti dežel v razvoju. Poznavanje pozitivnih izkušenj drugih je pripomoglo k dozorevanju zavesti in krepitvi prepričanja, da je v teh deželah mogoče izgraditi povsem novo obliko razreševanja notranjih problemov in protislovij, takšen »obrazec nacionalnega miru, kakršnega niso poznali v buržoaznih časih in kakršen ni možen v buržoazni ureditvi« (Lenin).

II

Zamisli socializma v deželah v razvoju ne odražajo vedno istih pojmovanj, niti se ne kažejo na enak način. Nasprotno, množina in raznolikost socialnih in političnih nosilcev razvoja socializma v teh deželah, značaj in oblika njihovih medsebojnih vezi in vplivov, kot tudi nerazvit socialni in politični temelj, iz katerega rase njihova idejna nadstavba, so vzrok za velike razlike v ideološkem manifestiranju in teoretičnem oblikovanju usmeritev in odločitev za socializem.

Razpon v pojmovanju socializma je tako širok in raznolik, da bi mu težko našli skupni imenovalec. Pogosto se z istimi imeni označujejo tudi diametralno nasprotne idejno-teoretične usmeritve ali čisto nasprotne razredne vsebine. Tako se na primer v nekaterih deželah razvija proces nacionalne družbeno ekonomske osamosvojitve v smeri odpravljanja kapitalistične privatne lastnine in uvajanja državne in družbene lastnine, v političnih programih pa zavračajo tako kapitalizem kot socializem. Ponekod pa se socializem pojmuje kot zanikanje kolonializma, teorija in ideologija ekonomskega razvoja pa kot sredstvo za reševanje zelo zapletenih nalog družbenoekonomske preobrazbe, ki se je začela s protikolonialno revolucijo, ne pa kot družbeni odnos in politični sistem. V teh primerih se zanemarjajo ali pa se ne sprejemajo filozofske, socialno ekonomske in politične osnove socializma, kot jih je definiral marksizem. Tu se ideja socializma, ki ga razumejo predvsem kot načelo pravice, enakosti, bratstva, zanikanja imperialističnega sistema zatiranja in teorij razvoja, veže na obstoječo religijo, filozofijo in običaje, oblike proizvodnje in družbene organizacije. Včasih se za pojmom socializma skriva tudi povsem drugačno politično idejno in socialno ekonomsko delovanje.

Pestrost teh koncepcij in njihova neskladnost, na primer, z evropsko vizijo socializma, nikakor ni izraz njihove minornosti ali inferiornosti v odnosu do drugih pojmovanj sodobnega sveta in poti njegovega spreminjanja. Nasprotno, ta raznolikost kaže na dejstvo, da niti evropska niti katerakoli druga vizija socializma ni univerzalna in enako sprejemljiva v vseh družbenih okoljih in pogojih.

V idejnih usmeritvah teh dežel v razvoju je vse manj pragmatizma in utopičnih zamisli, pa vedno več znanstvenega socializma. Pojmovanje vloge teorije in revolucionarne zavesti, priznavanje razrednega boja, iskanje opore pri najširših ljudskih množicah in poskusi ustvarjanja avantgardnih političnih organizacij so očiten dokaz, da je idejno bistvo socializma jasno mnogim vodilnim političnim silam v deželah v razvoju.

III

Socialistične tendence v deželah v razvoju niso samo rezultat boja tistih družbenih sil (socialističnih in političnih), ki se ravna po znanstvenem socializmu. Tudi ne moremo vedno pojmovati teh tendenc kot usmeritev, ki vodi k vzpostavljanju socialističnih družbenih odnosov.

Struktura socialnih nosilcev preobrazbenega procesa v teh deželah, oblikovana pod odločilnim vplivom kolonializma in neokolonializma, je zelo široka in raznovrstna. Ne tvorijo je samo delavski razred, revni kmetje in kmečki proletariat, temveč zelo pogosto tudi nacionalna buržoazija oziroma druge družbene skupine in sloji. Praviloma so vse te sile nosilci nacionalno demokratičnih prevratov in začetih socialističnih sprememb v teh deželah in so vključene v narodnoosvobodilna gibanja.

Nekatere od teh sil so imele vlogo »agensa zgodovine«, odvisno od konkretne situacije v posameznih deželah. Ponekod se (pravzaprav zelo redko v čisti obliki) kot osnovni nosilec družbenega napredka in s tem tudi socialistične preobrazbe, pojavlja delavski razred, ponekod pa zaradi maloštevilnosti in nezadostne politične organiziranosti delavskega razreda to vlogo prevzame nacionalna buržoazija, pripravljena, da v interesu uresničitve postavljenih nalog in ciljev sklepa razne zveze in dela kompromise. Ponekod drugod so temeljni socialni subjekti revolucionarnih sprememb malomeščanstvo in kmečki proletariat, kasneje pa se jim pridruži delavski razred s svojo ideologijo. Spet drugje je to inteligenca, zrasla iz malomeščanskega, plemenskega ali celo klerikalnega okolja. Ta se je zavedela realnega položaja svojih narodov v pogojih neokolonialistične dominacije, na socializem pa gleda kot na edino alternativo rešitve milijonskih množic iz revščine in nesreč, v katere jih je pahnila dominacija tujega kapitala.

Tudi struktura organiziranih političnih sil, ki se objektivno pojavljajo kot nosilec procesa socialnoekonomske in politične transformacije dežel v razvoju v smeri, ki ima vidne znake socialističnega, je prav tako zelo različna in široka. Sestavljajo jo socialistična gibanja z znanstvenimi pojmovanji socializma in z razredno strategijo boja za njegovo izgradnjo, pa tudi nekatere pomembne politične grupacije, ki same sebi pripisujejo attribute revolucionarne avantgarde. V teh deželah se srečujejo tudi sile, ki so subjektivno precej oddaljene od znanstvenega socializma ali ga celo odklanjajo, v praksi pa delajo določene progresivne korake in uresničujejo pomembne revolucionarne preobrazbe, kot je primer z raznimi množičnimi ljudskimi gibanji, frontami ali vojaškimi režimi z različno narodno revolucionarno vsebino in ideologijo.

Številnejši kot kdajkoli v zgodnejši zgodovini revolucionarnega gibanja in v mnogočem idejno politično in socialno drugačni od klasično znanih in priznanih, so ti subjekti družbene preobrazbe naravna posledica različnih pogojev, v kakršnih so se razvijale posamezne dežele, in njim primernih stvarnih pozicij temeljnih družbenih grupacij. Vznik množice novih subjektov, zainteresiranih za usmerjanje družbenih procesov v smeri socializma, in njihova usmeritev k medsebojnemu sodelovanju je posledica notranjih in mednarodnih političnih in ekonomskih pogojev, v katerih se posamezne dežele razvijajo. Razširitev subjektov boja za socializem tudi na tiste sile, ki jih ne vodi socialistična znanstvena misel, temveč pripadajo idejno in teoretično nekim drugim strujam in orienta-

cijam, ne pomeni preklicevanja marksistične teze o delavskem razredu kot osnovni sili socialistične revolucije, temveč je to potrditev, da se s preraščanjem socializma v svetovni proces neprestano širi število njegovih zagovornikov.

IV

Kljub dejstvu, da so imele nacionalno-demokratske, protikolonialistične in protifevdalne revolucije v deželah v razvoju do neke mere različne družbenoekonomske in politične posledice, so se vse te dežele znašle pred skoraj enakimi nalogami v reševanju notranjih problemov in protislovij. V vsaki od teh dežel bo nadaljnja družbena preobrazba bistveno odvisna od krepitve neodvisnosti in od likvidacije vpliva in dominacije tujega kapitala; od izgrajevanja samostojne ekonomike in od prehajanja iz gospodarske zaostalosti s posredovanjem povečane akumulacije in višjih stopenj rasti; od omejevanja buržoazije in kapitalističnih odnosov; od odpravljanja birokratizma v delovanju organov državnega aparata; od zagotavljanja čim pravičnejše delitve rezultatov, hitrejši gospodarski rasti, da bi se izognili eruptivnim socialnim procesom, značilnim za okolja z zelo zaostrenimi notranjimi protislovji v trenutkih prehoda iz stagnantnega gospodarstva v fazo pospešene industrializacije in urbanizacije, političnega organiziranja, mobilizacije in krepitve iniciative in vpliva najširših ljudskih množic, posebno delavskih slojev, v političnem in sploh javnem življenju itd.

Istovetnost ali podobnost osnovnih smeri razvoja teh dežel in bistvena ter vsebinska skladnost zgodovinskih nalog, pred katerimi so se objektivno znašle, ne pomeni, da imajo iste oblike in metode družbene preobrazbe, ki vodijo v socialistični razvoj. Te dežele se razlikujejo glede na zgodovinski nastanek, preteklost, kulturo, tradicijo, način življenja, značaj družbenoekonomskih in političnih sistemov bodisi da so se razvili iz podedovanih tipov družbene proizvodnje in politično pravne nadstavbe, bodisi da so z raznimi oblikami prisile vsiljeni od zunaj. Različne so po stopnji zaostrenosti razrednih spopadov in ravni giblivosti družbenih slojev, po globini razredne razslojenosti oziroma po globini političnih spopadov s kolonialno oblastjo, v katerih je bila uresničena politična svoboda in nacionalna neodvisnost. Neenake so po stopnji homogenosti v nacionalnem in verskem sestavu in po dovršenosti procesa formiranja nacionalne samostojnosti, pa tudi po stopnji razvoja v predkolonialnem in kolonialnem razdobju, po načinu prepletanja elementov novega in tradicionalnega v zavesti in v realnih odnosih itd. Zaradi vsega tega se socialistične težnje v teh deželah pojavljajo v najrazličnejših oblikah, so različne po vsebini in po intenzivnosti — in najbolj pogosto izražajo v vsaki od teh dežel prisotno iskanje originalnih poti in metod za premagovanje strukture in odnosov stare družbe.

Odvisno od stopnje medsebojne pogojenosti in značaja delovanja mnogoštevilnih notranjih političnih, ekonomskih, razrednih in drugih fak-

torjev, pa tudi mednarodnih pogojev, so poti za prehajanje politične in ekonomske oblasti v roke širših ljudskih množic zelo različne. To prehajanje je lahko relativno mirno ali povsem nasilno, pojavljajo pa se tudi razne kombinacije evlucijskih in revolucionarnih sprememb; to pa povzroča precejšnjo neizenačenost in vijugavost v razvoju. Sredstva, ki jih progresivne sile uporabljajo v svoji akciji za spreminjanje obstoječega sveta, so prav tako različna. Ponekod so to institucije starih sistemov, drugod politično-organizacijske tvorbe, zrasle iz radikalne kritike teh sistemov, ponekod pa se pojavlja specifična, v vsaki deželi v nečem drugačna kombinacija prvega in drugega. Elementi socialističnega se v teh deželah izražajo v najrazličnejših oblikah, od agrarne reforme in zadružništva kot specifične oblike prehoda individualne lastnine v družbeno, prek raznih modifikacij »državnega socializma«, do elementov asociacij proizvajalcev. Intenzivnost teh procesov je zelo različna in se giblje od posameznih, včasih izoliranih elementov socialističnega v družbenih odnosih do relativno pospešene izgradnje družbenoekonomskih in političnih sistemov, zasnovanih na socializmu.

V

Svetovni proces socializma »se ne razvija kot pozicijska vojna med dvema frontama, temveč kot organski družbeni proces, v katerem se prepletajo revolucije, revolucionarne in protikolonialne vojne z evolucijo, to je s procesi mirnega političnega boja in postopnega osvajanja politične pozicije — v procesu mirnega političnega boja ter ob materialni evoluciji družbeni bazi« (Edvard Kardelj). Ta proces se ne more razvijati enakomerno in v enakih oblikah v vseh deželah, neodvisno od prisotnosti in delovanja različnih faktorjev (od družbenih protislovij, materialnih gibanj in miselnih reakcij, prek individualnih posebnosti in tradicij pa do številnih sekundarnih protislovij in nasprotij s tradicijo ustvarjene mentalitete itd.). Revolucionarnost tega procesa se ne more meriti s tem, da ga čisto vzporejamo z neko ideologijo ali teorijo ideje, temveč ga merimo po tem, do kakšnih sprememb vodi v globalni družbeni strukturi.

Zaradi širine procesa preobrazbe v deželah v razvoju, raznovrstnosti pogojev, v katerih se razvija, ter bogastva vsebine in oblik v njem prisotnih socialističnih elementov, tega procesa ni mogoče ocenjevati in vrednotiti s stališča katerega koli teoretičnega koncepta, nastalega zunaj družbene stvarnosti teh dežel. Naprednost in stopnja revolucionarnosti ideološko teoretičnih usmeritev, ki spremljajo ta proces, oziroma oblike njegovega konkretnega pojavljanja v posameznih deželah, bi bilo napačno ocenjevati tudi s stališča tistih predpostavk marksistične teorije revolucije, ki so nastale ob analizi stanja in odnosov v evropski buržoazni družbi 19. stoletja. Da bi pojasnili socialistične družbene težnje v teh deželah še zdaleč ni dovolj, da jih »soočimo« z marksizmom, temveč je treba računati z mnogimi subjektivnimi in objektivnimi dejavniki, ki so vplivali na to, da se formirajo tako, kot so.

Neprimerljivost teh elementov vsebine in oblik izražanja teh procesov s tako razumljenim marksizmom ne daje osnov za zaključek, da je marksizem preživela teorija, ki se je ne more prenašati na nove metode in oblike boja za socializem. Marksizem ni nekakšna teoretična šablona, formulirana na osnovi izkušenj revolucionarnega prevrata, izvedenega v konkretnih pogojih neke dežele, temveč je ustvarjalna metodološka teoretična osnova znanstvenega razjasnjevanja stvarnih družbenih pojavov, odnosov in procesov, to je uspešnega usmerjanja obstoječih revolucionarnih in naprednih sil v smeri uresničevanja realno mogočega maksimuma družbene preobrazbe. Tudi neskladnost oblik in metod spreminjanja stare družbe v novo z izkušnjami in prakso socialističnih revolucij v Evropi ne pomeni, da se more in sme oporekati procesom preobrazbe v teh deželah socialističen značaj. Bistvo revolucionarne akcije ni v tem, da izgrajuje zavest po naprej določenem modelu, temveč da osvobaja, krepi in usmerja družbene sile, ki bodo v skladu z lastnimi možnostmi in konkretnimi pogoji spremenile ta svet in ga prilagajale svojim trenutnim in zgodovinskim interesom in ciljem. Zato socializem v deželah v razvoju ni nikakršen surrogat »pravega socializma«, ki se bo postopno približeval svetovnemu socialističnemu sistemu, dokler ne bo postal njegov sestavni del. Nasprotno, ta socializem je pomemben sestavni del socializma kot svetovnega procesa, katerega pojavnne oblike — globoko pogojene v stoletnem zgodovinskem, kulturnem in duhovnem bistvu teh dežel — pomenijo zanikanje temelja in smisla dogmatsko-shematičnih razlag splošnih načel revolucionarnega spreminjanja sodobnega sveta.

VI

Razvoj socializma v deželah v razvoju je zapleten in protisloven. Odvisen je od mnogih notranjih in zunanjih vplivov in poteka večinoma v dolgem evolutivnem procesu, s tem da izrablja različna sredstva, tudi tista, ki so nastala s prepletanjem predkolonialnih tradicionalnih družb s sistemom, ki ga je vnesel kolonializem, ob kompromisih z ekonomskimi in družbenimi ostanki starih režimov. Zato se pri ocenjevanju realne vsebine in dosega družbeno ekonomskih in političnih procesov v teh deželah ni treba ujeti v zanko fatalistične neizbežnosti in absolutnega determinizma in nekritično sklepati, da je socialistična usmeritev edina alternativa vseh sil v teh deželah, in zato vse, vključno s pragmatškimi poskusi in procesi preseganja arhaičnih predkapitalističnih ekonomskih in družbenih struktur, proglašati za manifestacije socialistične preobrazbe.

Ti procesi so praviloma obremenjeni z različnimi in med seboj največkrat ostro nasprotujočimi si logikami proizvodne, politične in duhovne usmerjenosti, ki vlečejo družbeni razvoj teh dežel v različne smeri. V teh procesih so prisotne tudi tako nasprotujoče si usmeritve, kot so na primer tiste z marksistično-socialističnega in one malomeščanskega izvora. Njihov vpliv na realno družbeno prakso in odnose je bistveno različen.

Zagovorniki prve se odločno upirajo kapitalizmu in imperialističnim silam in se opirajo na obubožane in proletarske sloje, skušajo politično aktivirati in organizirati široke ljudske množice in skušajo s pomočjo združnega gibanja in državnega gospodarskega sektorja ustvariti čim boljše pogoje za hitrejšo in uspešnejšo pot v socializem. Protagonisti druge usmeritve, objektivno precej odmaknjeni od socialistične politične zavesti in ideologije, so nagnjeni k večjemu ali manjšemu toleriranju domačih kapitalističnih tendenc, ohranjanju in zagovarjanju pozicij neokolonializma in drugih zunanjih izkoriščevalskih sil in se opirajo na ozke birokratske kroge in na intelektualno elito.

Na prisotnost teh in podobnih tendenc v teh procesih vpliva več momentov.

Zveze dežel v razvoju z razvitimi deželami so še vedno objektivno take, da to ne ostaja brez vpliva na njihov notranji razvoj. Zaradi svoje relativno nizke stopnje razvitosti so mnoge od teh dežel prisiljene, da kot pogoj za pospešitev svojega ekonomskega razvoja in splošnega napredka družbenih razmer iščejo in prejemajo pomoč od razvitih dežel. To pa jih nujno vodi v razne politične in druge kompromise, včasih pa tudi v medsebojne vojne. V tem pogledu so dežele v razvoju izpostavljene stalnim ekonomskim in političnim pritiskom kolonialnih sil. Nekatere od dežel v razvoju so dobile neodvisnost na osnovi kompromisa med kolonialnimi metropolami in domačimi političnimi garniturami. Zato njihova domača elita ne kaže posebne pripravljenosti za bolj radikalno usmeritev v odnosu do bivše metropole, pa tudi v odnosu do notranjih družbenih preobrazb.

En del vzrokov za »prepletanja« socialnih vsebin procesov družbenega razvoja v teh deželah, z vsemi globokimi protislovji je v precej močnem utripanju nepremaganih elementov starih odnosov, v porastu vpliva malomeščanske ideologije in v krepitvi pragmatizma v političnih režimih. To je naravna posledica nekaterih dejstev: prvič, da poleg naprednih, socialistično usmerjenih sil v teh deželah obstajajo tudi druge ekonomske in razredne sile (domači in tuji kapital, fevdalci in podobno), ki z bojem za uresničevanje svojih lastnih interesov in ciljev otežujejo in celo ogrožajo uveljavljanje in utrjevanje socialističnih elementov; drugič, da v enem delu teh dežel poteka proces notranje diferenciacije prej enotnih narodnoosvobodilnih gibanj; od njih se ločijo posamezne vplivne skupine in frakcije, sklepajo kompromise z razlaščenimi razredi in se začnajo samostojno ukvarjati z raznimi donosnimi posli (s podjetništvom, z vlaganjem v nepremičnine in podobno) in se tako oddaljujejo od najširših množic in od njihovega boja za agrarno reformo, za nacionalizacijo tujih družb, za nove ukrepe v socialni in kulturni politiki, za izgradnjo državnega sektorja kot jezua proti surovemu kapitalističnemu izkoriščanju itd. Uresničevanje preobrazbenih procesov socialističnega značaja v deželah v razvoju otežuje tudi razcepljenost socialističnih sil samih (spopadi desnih in levih kril ljudskih gibanj, komunistov in socialistov), pri-

sočnost raznih konceptov, posebno ob vprašanju »modela« izgradnje nove družbe, nezadostno proučevanje lastnih pogojev in včasih poudarjeno opiranje na izkušnje drugih. Vzroki teh pojavov niso le v nezadostno razvitih notranjih strukturah in subjektivnih faktorjih, ki bi mogli najti originalne odločitve, ampak tudi v vplivu idej, nastalih v drugih razmerah. Gre za poskuse nekaterih komunističnih in delavskih partij razvitih dežel, da drugim vsilijo svoje metode, kar vodi v sektaštvo, nacionalistične stranke in odrekanje naprednosti vsemu, kar je zunaj njihove kontrole ali se razvija mimo sheme »edino mogočega«.

VII

Kljub temu, da bistveno vplivajo na realno vsebino, intenzivnost in razsežnost pojavnosti socialističnih elementov, pa omenjeni pojavi in protislovne tendence ne morejo zaustaviti nadaljnega razvoja socializma v deželah v razvoju. Socializem ima v teh deželah perspektivo zato, ker se je v konkretni praksi mnogih dežel pokazal kot najbolj humana in najbolj učinkovita oblika premagovanja njihovih številnih problemov in protislovij. Neizogibnost nadaljnega socialističnega razvoja v teh deželah ne izhaja toliko iz njihove razredne in socialne strukture oziroma iz stopnje razvoja idejne zavesti in politične organiziranosti, temveč predvsem iz globine in stopnje zaostrenosti družbenih nasprotij, iz zgodovinsko neizogibne potrebe premagovanja ekonomskih, socialnih, političnih in drugih problemov in protislovij, ki jih je na njihovih tleh zapustila svetovna nadvlada kapitalizma. Ni stvar v tem, kakor bi rekel Marx, kaj si ta ali oni družbeni subjekt v določenem trenutku *zamišlja* kot svoj cilj. »Stvar je v tem, kaj je in kaj bo, primerno sebi, zgodovinsko prisiljen delati.«

S kakšnim tempom pa se bo socializem v teh deželah dalje razvijal, bo odvisno od več okoliščin: od delovanja mnogih notranjih in zunanjih dejavnikov, najbolj pa od krepitve vloge subjektivnih sil, od odnosa sil delavskega gibanja razvitih dežel do njihovega boja, od značaja in stopnje medsebojne povezanosti teh dežel in njihovega organiziranega vpliva na politična in ekonomska gibanja v sodobnem svetu, to je od njihove moči in sposobnosti, da politična in ekonomska vprašanja svojega lastnega razvoja postavljajo v okvire svetovne skupnosti. Pospešeni ekonomski razvoj in vse močnejši izražen družbeni značaj proizvodnje kljub svoji funkciji krepitve socialističnega, sami po sebi ne bodo razvili socializma v teh deželah. Med socialnimi in političnimi nosilci tega procesa so tudi sile, nastale v procesu razredne diferenciacije patriarhalne in sploh predkapitalistične družbe, ki zavirajo vsak napor v smeri ustvarjanja zavestnega socialističnega gibanja. Te sile poskušajo in včasih tudi uspejo skupaj z novimi privatno kapitalističnimi in birokratsko-etatističnimi elementi, dati intervenciji države v gospodarstvu takšno družbeno ekonomsko vsebino, da pomeni pravzaprav zaščito njihovih parcialnih in največkrat nesocialističnih ciljev. Da bi se uspešno upirali reakcionarnim težnjam teh sil in

omiljevali delovanje raznih, v teh deželah močno prisotnih, sredobežnih teženj, je potrebna organizirana politična in idejna aktivnost, zasnovana na zavestnih programskih opredelitvah, ki izhajajo iz družbeno humanih optimalizacij revolucionarnih teženj najširših družbenih slojev in tamkajšnjih vizij njihove uresničitve. Za razvoj socializma v deželah v razvoju so torej najpomembnejši napor in delovanje notranjih faktorjev. Samo v enotnosti ekonomskega, političnega in idejnega boja morajo dobiti procesi socializacije družbeno ekonomskih in političnih odnosov v njih vzpodbude in pogoje, ki jim bodo dali intenzivnost in odpornost proti raznih poskusom spodkopavanja in razbijanja, še več, dobili bodo odločilno premoč.

Za razvoj socializma v deželah v razvoju je posebej pomembno tudi to, kakšen odnos imajo do njihovih narodnoosvobodilnih bojev in drugih naprednih gibanj sile delavskega gibanja iz razvitih kapitalističnih oziroma iz socialističnih držav. Zgodovina revolucionarnega gibanja je dokazala škodljivost dogmatsko shematičnega, sholastičnega pojmovanja socializma in neupoštevanje njegovega razvoja v posameznih deželah, oziroma brezuspešnost poskusov, da se politični in ideološki pluralizem samega revolucionarnega procesa stisne v Prokrustovo posteljo ene same strategije socializma. Zgodovina je tudi ovrgla smiselno tezo, da se socializem razvija samo za mejami socialističnih držav, to je, da je neizpodbitna predpostavka za pojav socializma v neki deželi zaostrovanje razrednega boja in vzpostavljanje avtoritativne kontrole, ki jo izvaja revolucionarni proletarijat na čelu z marksistično-leninistično partijo, nad vsemi notranjimi družbenoekonomskimi in drugimi procesi. Dokazala je tudi, da nima smisla čakati z revolucionarnimi akcijami, dokler se ne uresničujejo ti pogoji.

Socializem se razvija neenakomerno in bistvo njegove strategije je raznovrstnost oblik boja v vsaki deželi (odvisno od razvoja njenih proizvodnih sil, od širine in homogenosti socialističnih subjektov v njej, od njene velikosti, bogastva in mednarodnega položaja, od zamisli njenih vodilnih sil o bistvenih vprašanih družbenih gibanj in podobno). V skladu s tem torej osnovna naloga komunističnih in delavskih partij iz razvitih kapitalističnih oziroma socialističnih dežel ni v tem, da drugim vsiljujejo svoje koncepcije in »politično zaščito«. Njihova naloga je, da prispevajo k ustvarjanju pogojev, v katerih se bodo z avtentično akcijo naprednih sil v vsaki deželi osvobajali tisti elementi nove družbe, ki so že začeti in obstajajo kot imanentni in bistveni dejavniki njihovih notranjih preobrazbenih procesov. Ustvarjanje pogojev za svoboden družbeni razvoj vsake dežele, s tem pa tudi za samopotrjevanje njenih notranjih naprednih sil kot »nosilcev dela, ki osvobajajo svet« — to je njihov pravi prispevek razmahu svetovnega socializma, njegovemu resničnemu širjenju in krepitvi.

Namesto da svojo moč in prestiž kažejo v konfrontacijah in dialogih »z drugo stranjo« in poskušajo bistvo in smisel socialnih dinamizmov v

deželah v razvoju izrabiti za krepitev svojih lastnih pozicij v teh deželah, naj te partije svojo moč in prestiž postavijo v službo krepitev miru, preprečevanja vojne in vmešavanja od zunaj, to je v razvoj takih mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov, v kakršnih bodo presežene vse oblike dominacije in odvisnosti. Popolna politična in ekonomska osvoboditev narodov, njihova neodvisnost in enakopravnost oziroma pravica, da samostojno razpolagajo s svojimi gospodarskimi bogastvi in samostojno odločajo o smereh in značaju svojega družbeno-ekonomskega in političnega razvoja, ni samo interes dežel v razvoju in njihove medsebojne solidarnosti. To je pogoj nadaljnjega razvoja proizvodnih sil in družbenega napredka tudi v razvitih deželah in krepitev socialističnih sil v njih.

Prodor, utrditev in realna vsebina socializma v deželah v razvoju bodo močno odvisne tudi od splošnih političnih in ekonomskih gibanj v svetu, od tega, koliko bo ekonomski razvoj teh dežel dobil vzpodbudo v ukrepih in metodah, ki so po svojem bistvu nasprotni kapitalističnim. Razvoj socializma v teh deželah bo odvisen od tega, koliko bodo one same uspele z raznimi oblikami medsebojnega ekonomskega in političnega povezovanja premagati svojo materialno tehnično, vojaško in drugo inferiornost v odnosu do razvitih dežel, da se v odnosu do njih organizirajo kot neodvisen in samostojen dejavnik in se enotno postavijo po robu rekacionarnim silam, ki se ne morejo sprijazniti s spremembami obstoječega stanja v svetu. Z drugimi besedami, utrditev socializma v teh deželah bo bistveno odvisna od razvoja gibanja neuvrščenih, ki pomeni »zgodovinski instrument neizogibne potrebe po spremembi sistema mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov, to je po demokratizaciji in humanizaciji in prilagajanju potrebam sodobne ekonomske in druge integracije človeštva« (Edvard Kardelj). Kot je velik porast vpliva socializma pomembno prispeval k pojavu in utrditvi politike neuvrščenosti, tako tudi neuvrščenost neposredno in na široko prispeva k razvoju svetovnega procesa socializma.

Ceprav se v najgloblji naravi neuvrščenosti skriva boj za nacionalno emancipacijo, se le-ta ukvarja v bistvu s svobodo človeka, tako da se njena povezanost s socializmom najpopolneje izraža v podobnosti, včasih celo v istovetnosti socialnih teženj in političnih idealov. S tem, da se bori za politično enakopravnost v mednarodnih odnosih, za neodvisno existenco vseh dežel in za njihov ekonomski, socialni, kulturni, tehnološki in drugi napredek in s tem, da se upira vsiljevanju ekonomskega in političnega monopola in drugih oblik hegemonije, gibanje neuvrščenih ne izraža samo kritike obstoječega stanja, temveč tudi koncipira in realizira nov program splošnega družbenega napredka človeštva. Širina in vsebina vprašanja, s katerega bistvom se ukvarja, pogojuje, da bo gibanje neuvrščenih zelo primeren okvir in vzpodbuda za krepitev in razvoj socialističnih usmeritev. Zato ni naključje, da se v večini dežel v razvoju kljub posameznim občasnim kolebanjem in nedoslednostim, sklada njihova

neuvrščenost na zunanjem področju z naprednimi, vse bolj socialistično usmerjenimi procesi preobrazbe na notranjem področju in obratno.

Razlogi za globoko medsebojno odvisnost politike neuvrščenosti in socialističnih usmeritev v deželah v razvoju so večstranski:

1. S tem da se povezujejo in delujejo v gibanju neuvrščenih, zmanjšujejo možnosti imperialistične penetracije na svojem prostoru, povečujejo možnosti za obrambo neodvisnosti in odstranjujejo mnoge omejitve samostojnega odločanja o vprašanjih in oblikah svojega notranjega razvoja.

2. Politika neuvrščenosti odpira široke možnosti za krepitev ekonomskih, trgovinskih, finančnih in drugih odnosov med deželami v razvoju, torej za njihovo skupno delovanje za vzpostavljanje suverenosti nad naravnimi bogastvi, ter za izgradnjo pravičnejšega mednarodnega trgovinskega in monetarnega sistema itd. Ta politika ima funkcijo boja za premagovanje raznih oblik ekonomskega izkoriščanja in za vzpostavitev novega ekonomskega reda, kar je eden od bistvenih pogojev za njihov hitrejši družbeni in ekonomski razvoj;

3. Kot oblika akcijskega povezovanja in naprednega delovanja dežel in narodov na platformi miru, neodvisnosti in enakopravnega sodelovanja zunaj obstoječih vojaških in političnih blokov in nasprotno blokovski logiki ideološke izključnosti in dogmatskih in sektaških pristopov k problemom sodobnega sveta, v tem kontekstu tudi poti socializma — ustvarja neuvrščenost neobhodne pogoje za uresničitev principov različnih poti družbenega napredka; itd.

Zaradi teh in drugih vsebin in svojstev, zaradi katerih je pomemben sestavni del in dejavnik naprednih sprememb sodobnega sveta, gibanje neuvrščenih ni samo oblika mednarodne politike in akcije. Kot izreden pojav, zrasel iz prizadevanj milijonskih množic, da aktivno sodelujejo pri reševanju sodobnih problemov sveta — ne z metodami in sredstvi klasičnega imperializma in sodobnega ekonomskega in političnega hegemonizma, temveč po poteh miru, prostovoljne demokratične vzajemnosti in enakopravne odgovornosti vseh dežel za bodočnost človeštva nasploh in vsakega naroda posebej — je gibanje neuvrščenih tudi eden od načinov družbenih, razrednih, ekonomskih, političnih in kulturnih spreminjanj sodobnega sveta. Zato boj za njegov razvoj pomeni tudi boj za krepitev tistih dejavnikov v preobrazbenih procesih dežel v razvoju, ki so bistven pogoj in aktualna vsebina izražanja socializma v teh deželah.

O globalnem, svetovnem pomenu boja za enakopravnost žensk

»Ministri ponovno potrjujejo vso svojo podporo odločitvam Svetovne konference o Mednarodnem letu žensk, ki je bila 1975. v Mexiku. Ponovno izjavljajo, da celovit razvoj neuvrščenih in drugih dežel v razvoju zahteva največjo možno udeležbo žensk z ramo ob rami z moškimi v vseh področjih nacionalne aktivnosti. Prav tako ministri poudarjajo, da predstavlja polnopravna udeležba žensk v družbenem, političnem in kulturnem življenju dežele pomembno merilo dinamičnega napredka in razvoja te dežele in da se individualne pravice človeka, vključno tudi popolno enakopravnost žensk, lahko doseže samo v okviru celotnega razvoja. Glede na to želijo ponovno poudariti, da je potrebno, da so postavljeni cilji, sprejete strategije in podvzeti ukrepi za izboljšanje družbenega položaja žensk in njihove vloge v razvoju sestavni del tako nacionalnih planov kot tudi ukrepov za vzpostavljanje novega mednarodnega ekonomskega reda«. ¹

I

Revolucionarno delavsko gibanje je že pred več kot 130 leti v programskem Komunističnem manifestu poudarilo vzpostavljanje novega položaja moških in žensk v družbi in v družinskih odnosih kot neločljivi del boja za odpravo eksploatacije človeka po človeku. Izhajalo je iz spoznanja, da je položaj ženske, v kakršnega so jo potisnile razredne družbe, nevzdržen in bo presežen v razvoju socialistične družbe kot asociacije svobodnih proizvajalcev.

Udeležba žensk v narodnoosvobodilnih bojih in socialističnih revolucijah, v katerih se borijo z orožjem v roki in skrbijo na različne načine za človeška življenja in za nadaljevanje vrste, postaja pogoj zmage ter merilo njihove množičnosti in demokratizma. Izkušnja partizanske narodnoosvobodilne vojne in socialistične revolucije v Jugoslaviji potrjuje to zakonitost. Isto pravilo velja tudi za obdobje socialistične družbene izgradnje, ki jo razumemo kot stalen revolucionarni proces.

¹ Deklaracija konference ministrov zunanjih zadev neuvrščenih dežel, Beograd, ki je bila od 25. do 30. julija 1978, Ekonomski del, čl. 194.

Pomembno je, da so Združeni narodi (OZN) v Mednarodnem letu žensk (MLŽ) leta 1975 in v sedanji Dekadi žensk (1976—1985) del teh spoznanj zapisali v svoje dokumente: izboljšanje položaja žensk je integralno strateško vprašanje razvoja — ki pomeni ne samo ekonomsko rast, temveč tak razvoj, ki naj mobilizira vse materialne in človeške moči vsake dežele in mednarodne skupnosti. Tako lahko omogoči polno udeležbo žensk kot tudi moških v družbenoekonomskem življenju in udeležbo najširših slojev prebivalstva v uživanju plodov razvoja, v upravljanju in v političnem odločanju.

Neuvrščene in dežele v razvoju so močno podprle to akcijo OZN in si zastavile nalogo, da se bodo borile za popolno uresničitev tako celostno izražene vsebine MLŽ.

II

Programska načela, na katerih je OZN zasnovala MLŽ in Dekado žensk: »Enakopravnost, razvoj, mir«, opredeljujejo tudi ključna vprašanja sodobnega sveta — borbo za človekove pravice, ekonomski in družbeni razvoj, za svetovni mir. V tem okviru je vprašanje izboljšanja položaja žensk postavljeno ne samo kot notranja norma vsake dežele, temveč kot sestavni del prizadevanj mednarodne skupnosti, usmerjenih v reševanje globalnih vprašanj.

Znano je, da je enakopravnost moških in žensk že v Ustanovni listini izražena kot mednarodna obveza članic OZN v istem odstavku, v katerem je postavljena tudi obveznost zagotavljanja enakopravnosti narodov in držav. Tridesetletno delo raznih teles OZN, da bi formulirali mnoge deklarativne in obvezujoče dokumente, je pomenilo bistven prispevek k pravnemu izboljšanju položaja žensk in k odpravljanju pojmovanja o naravnem izvoru njihove diskriminacije. Medtem ko je več ali manj večina držav vgradila princip pravne enakosti obeh spolov v nacionalne zakonodaje, se je moralo vse ostreje postaviti vprašanje, zakaj se te spremembe v vsakdanjem življenju tako počasi uresničujejo; zakaj je položaj žensk v novoosvobojenih neodvisnih deželah, ki so širokosrčno sprejele načela OZN in mednarodne konvencije, v vsakodnevnem življenju vse bolj težaven. Akcije, ki so jih organizirali z namenom, da bi razrešili največje socialne probleme — probleme zdravstva, materinstva, vključno s planiranjem družine, dalje otroškega varstva, izobraževanja, lakote — so samo odkrивale neznosen položaj večine prebivalstva dežel v razvoju, katerih najranljivejši del so ženske in otroci.

Zaradi tega je bila naloga akcije OZN v MLŽ, da se preide od priznavanja enakopravnosti žensk *de iure* na *de facto* uresničevanje te enakopravnosti. Za to je potrebno najti pota za preseganje nevzdržnega stanja, v katerem žive ženske v deželah v razvoju in hkrati tudi preučiti, zakaj proklamirane pravice žensk v razvitejših deželah niso dale pričakovanih sadov. Nadaljnji razvoj mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov je prispeval k spoznanju, da je bolj ali manj izčrpana možnost

formuliranja novih *pravnih* norm v korist žensk in da je tudi ta problem potrebno gledati v luči razvojnih ekonomskih in družbenih vprašanj.

Države članice in še posebej nevladne organizacije so s tem, ko so dale soglasje za akcijo OZN v MLŽ, izhajale iz različnih stališč in na akcijo gledale iz različnih zornih kotov. Na mnogih mednarodnih političnih in strokovnih srečanjih — različnih barv — so bile predstavljene različne analize vzrokov, podani so bili predlogi za rešitve, nakazani različni cilji in vizije prihodnosti. Svetovni pomen tega vprašanja je bil različno tolmačen. Tako so nastopali tudi z mišljenjem, da je potrebno, da ženski spol kot enotna struktura v svetovnih okvirih razbije »moško šovinistično«¹ družbeno ureditev, ali pa so rešitve tega vprašanja v nekatereh državah propagirali kot recept in model.

III

V času, ko so se leta 1975 zbrali v Meksiku predstavniki vlad na Svetovni konferenci OZN v MLŽ, da nakažejo pota za preseganje vseh oblik diskriminacije žensk, je že prodrla v svetovno politično javnost — mnogo bolj kot kdajkoli doslej — zavest o globoki krizi obstoječih mednarodnih odnosov. Vse močnejši odpori raznim oblikam politične in ekonomske dominacije, zmaga antikolonialnih narodnoosvobodilnih gibanj v mnogih deželah, tako imenovana energetska kriza — so vse bolj razkrivali kompleksno krizo odnosov, ki so se na ekonomskem področju kot tudi na političnem področju vzdrževali v svetu z najbrutalnejšimi metodami.

Že leta 1974 so sprejeli v OZN na pobudo neuvrščenih držav Deklaracijo in Plan akcije za novo mednarodno ekonomsko ureditev in Listino o pravicah in dolžnostih držav. Neuvrščene in dežele v razvoju so na svojih zasedanjih in na tribunah OZN opozarjale na osnovne vzroke človeške bede; ovrgle so poskuse, da bi posamezne socialne probleme ločevali, najsi bo govora o lakoti, hitrem naraščanju prebivalstva ali pa o položaju žensk. Smatrale so, da se ti težki problemi ne morejo rešiti s parcialnimi ukrepi, izključno z zdravljenjem posledic. Dozorelo je spoznanje, da imajo vsi ti pojavi skupni imenovalc: to so stari, nevzdržni ekonomski in politični odnosi, znotraj katerih prevladuje kapitalistični lov za profitom, ki ga najbolj očitno razkrivajo multinacionalne kompanije. Ob tem velesile s svojimi imperialističnimi in hegemonističnimi težnjami stopnjujejo tekmo v oboroževanju, trošijo ogromna bogastva za rušenje, zanemarjajoč pereče probleme človeštva. Znana je zastrašujoča bilanca dosedanjega sistema kolonialnega in neokolonialnega izkoriščanja tujih dobrin in viškov dela: 70 % človeštva živi v deželah v razvoju in razpolaga samo s 30 % svetovnega dohodka, 6 % svetovnega prebivalstva (ZDA) pa troši kar 50 % svetovnega dohodka. Glede na to ima nepismenost 800 milijonov prebivalcev v deželah v razvoju, med katerimi je največ žensk — če vzamemo samo ta zgovoren podatek — predvsem

značaj hude krivice in izkoriščanja vseh prebivalcev, a tudi druge oblike diskriminacije žensk to nesrečo še povečujejo. Ni več slišati glasov tistih, ki se na kakršenkoli način trudijo, da bi opravičili sedanjí položaj žensk ali pa nasprotovali nujnosti izboljševanja njihovega položaja. Vendar je bilo tudi jasno, da bo prihajalo v MLŽ ob obravnavanju teh vprašanj in predlaganju ukrepov za preseganje resnično nesprejemljivega položaja žensk, do neizogibnega političnega boja — in sicer tako pri ugotavljanju značaja in samih vzrokov današnjega položaja žensk, kot tudi ob predlaganju potrebnih ukrepov za njegovo radikalno spreminjanje.

Bili so npr. poskusi, da bi žensko vprašanje še naprej obravnavali ločeno od splošnih razvojnih problemov — in težnje, da bi se lotevali razprav o izboljšavah v korist žensk v sklopu posamičnih predlogov zakonodajnih reform, na področju šolskega in izobraževalnega sistema, zaposlovanja, zdravstvenih ukrepov, politično kadrovskih rešitev, v sredstvih informiranja in podobno. Taki poskusi so bili v zaključkih OZN v MLŽ preseženi, ne zato, ker bi zanikovali obstoj teh vprašanj in tudi njihovega reševanja, temveč zato, ker so dežele, ki se že desetletja iskreno borijo za uvajanje takih reform, poudarile, da jih ne morejo uresničiti, ker ni osnovnih pogojev za spremembe dosedanjega načina življenja in gospodarjenja. Ta vprašanja pa ne morejo reševati samo za ženske. Postajalo je vse bolj jasno, da je potrebno problem položaja žensk povezati s položajem vseh delovnih ljudi v vsaki deželi, kot tudi s položajem vsega človeštva.

Svetovni dogodki, aktivnost neuvrščenih in dežel v razvoju so prispevali k temu, da so v sklepih OZN opozorili na prave vzroke neenakopravnosti žensk in na pota za preseganje tega stanja. Poleg tega je mobilizacija javnega mnenja, socialističnih in naprednih sil, ki jih je spodbudilo MLŽ, pripomogla, da se je širša javnost zavedla revolucionarnega družbenega značaja ženskega vprašanja.

IV

Sklepi Svetovne konference v MLŽ in drugih teles OZN² povezujejo položaj žensk s splošnim položajem delovnega človeka, opozarjajo na dejstvo, da je mogoče temeljito spremeniti odnose med spoloma in položaj žensk v družini in družbi samo v pogojih pospešenega splošnega razvoja, s spremembo družbenega položaja vseh ljudi ne glede na spol. Partialne akcije v korist žensk — z odpravljanjem nekaterih posledic diskriminacije — bodo brez dolgoročnih učinkov, če niso sestavni del strate-

² Svetovna konferenca OZN v Mexiku 1975 je sprejela: »Deklaracijo o enakopravnosti žensk in njihovem prispevku k razvoju in miru« in »Svetovni plan akcije«; 60. zasedanje Mednarodne organizacije dela »Deklaracijo in plan akcije za enako tretiranje in možnosti žensk-delavk«; podobne sklepe so sprejele mnoge specializirane agencije, Generalna skupščina OZN je potrdila meksiške sklepe in sklepe o Dekadi žensk (1976—1985) kot obdobje akcije za večje plansko vključevanje problemov žensk v vse nacionalne in mednarodne strategije razvoja.

gije razvoja dežele; prizadevanja za izboljšanje družbenega in ekonomskega položaja žensk so sestavni del naporov za novi mednarodni ekonomski red.

Tudi ob visoki stopnji soglasnosti, dosežene v MLŽ — kar dokazujejo sprejeti sklepi o politiki in ukrepih — še niso presežene vsebinske razlike v pristopu k vprašanju in konkretizaciji ukrepov. Ker govorimo prav o razrednem vprašanju, o vprašanju osvobajanja dela, bodo različne tendence v pristopih k njegovemu reševanju še dolgo prisotne in se bodo krepile v okviru splošnega boja za progres in socializem. Na primer, bile so in še bodo težnje, da položaj žensk ponovno postavijo v »otroške čevlje« feminizma, socialnega varstva, da žensko še naprej tretirajo paternalistično, patriarhalno, kot stroj za rojevanje oziroma nerogjevanje, pojavljajo pa se tudi poskusi parcialnega in kampanjskega posamičnega reševanja socialnih, pravnih, izobraževalnih, zdravstvenih in drugih podobnih vprašanj.

Sodimo, da pri tem ne gre za bolj ali manj abstraktne dileme, temveč za reševanje vprašanja, ki je najtesneje povezano s perečimi problemi sedanjosti in prihodnosti, s celotnim bojem za razvoj, za enakopravnost, za socializem.

Odgovor na vprašanje — v čem je svetovni pomen teženj za ukinitve diskriminacije žensk in kako se sile nosilke teh teženj obnašajo do svetovnega boja za razvoj, mir in človekove pravice — bo v mnogočem vplival na pripravljenost subjektivnih družbenih sil, da bodo pravočasno in čvrsto vključile ogromne potenciale žensk in moških v skupna prizadevanja za iskanje ustreznih poti za materialni in družbeni razvoj in ga obenem organsko povezale s tradicionalnimi vrednotami vsake družbe, kakor tudi s sodobno znanostjo in tehnologijo — za resnično izboljšanje življenjskih razmer, ki naj obogatijo medčloveške odnose ter prispevajo k uresničevanju splošnega humanega napredka.

V

Najprej o tistih tendencah, katerih nosilci poudarjajo, da je tako imenovano žensko vprašanje globalno, ker so ženske kot spol diskriminirane od moških v vseh deželah. Na podlagi takega pojmovanja so ženske enotna struktura in je zato nujno, da se na tej osnovi organizirajo in borijo za svoje pravice, oziroma za »enake« pravice. Teze so sicer znane. Posamezni dokazi o vpijočih primerih diskriminacije žensk, ki jih zbira feministično oz. neofeministično gibanje, so večinoma točni. Vendar pa tako gledanje tudi danes kot v preteklosti ne odkriva nič drugega kot delne resnice, obenem pa zamegljuje vzroke diskriminacije; zaradi tega postajajo plen raznih manipulacij in ekscesoidnih ekshibicij. Položaj postane še bolj resen, če se hkrati širi mišljenje, da so vsi moški že dosegli to, kar morajo ženske šele uresničiti. Ali ko dokazujejo, da industrializacija ogroža enakopravni položaj ženske v mnogih deželah v razvoju, ki ga še imajo v pogojih naravnega gospodarstva, češ da je kapitalistično

favoriziranje moških zakonitost vsake industrializacije — tako pri zaposlovanju kot v vlogi hranilca in glavarja družine itn. Isto velja za trditve, da žene v razviti potrošniški družbi kljub visokemu dohodku *per capita* niso uspele odpraviti te diskriminacije, industrializacija jih samo dvojno obremenjuje, in podobno. Vse te polresnice uporabljajo celo kot dokaz proti zahtevam za hitrejši ekonomski razvoj, pri tem pa nekatere zahteve za vzpostavitev novega mednarodnega ekonomskega reda obravnavajo skoraj kot izdajo ženskih interesov!

Prepričani smo, da ni potrebno posebej naštevati protiargumentov tem stališčem. Ženske namreč niti v posamezni deželi niti v svetovnih razsežnostih niso enotna struktura. Večinoma delijo usodo z moškimi — kmeti, delavci, intelektualci, narodi in rasami, katerim pripadajo. Dalje, specifične oblike izkoriščanja žensk zaradi zgodovinsko nastale delitve dela med spoloma v družini in v družbi ni mogoče preseči brez udeležbe žensk v družbenem delu, česar ni mogoče doseči brez pospešenega razvoja, brez spreminjanja materialne osnove in načina materialne in biološke reprodukcije. Izolirano poudarjanje težavnega položaja izključno žensk zapira oči pred dejstvi, ali pa želi s tem prikriti resnico, da ne gre samo za vprašanje položaja enega spola, ker je položaj žensk skupno s spolno diskriminacijo sestavni del položaja delavskega razreda, oziroma vseh tistih družbenih slojev, ki so zapostavljeni, diskriminirani, izkoriščani. To, da so ženske v izkoriščevalskih družbah sužnje sužnjev, je znano, prav tako pa tudi to, da ni brez razloga postavljeno na dnevni red OZN vprašanje poraznega vpliva politike apartheida na položaj ženske in otrok. Povsem jasno je, da je rešitev tega vprašanja v likvidaciji rasizma in apartheida, ne pa v doseganju »enakopravnosti« žensk z moškimi — žrtvami zelo nehumane zločinske politike!

Ženske niso prikrajšane za demokratične pravice predvsem zaradi zaostalosti moških, marveč zato, ker so vključene v razredne ekonomsko-politične strukture v njihovih deželah, ki so najtesneje povezane z imperialističnimi, neokapitalističnimi interesi v svetovnih razsežnostih in izkoriščajo delavski razred in delovno ljudstvo, ga zavestno zadržujejo v zaostalosti, ter iz njegovih predsodkov, vključno s predsodki proti enakopravnosti žena, vlečejo zase dodatne koristi.

VI

Prav tako so bili odklonjeni tudi demagoški pristopi in presežene iluzije o ženski kot ustvarjalki miru, o ženski, ki bi bila nosilec drugačnih rešitev, kot so današnje »moške« rešitve — če bi vzela usodo svoje dežele ali sveta v svoje roke. Čeprav je točno, da odsotnost žensk v vladajočih političnih krogih pomeni odsotnost znatnega dela človeštva, pa je tudi to povezano predvsem z dejstvom, da v odločanju o politiki in mednarodnih odnosih ne sodeluje večji del delavcev in delovnega ljudstva ne glede na spol. Na mestih odločanja torej niso zastopani interesi najširših ljudskih množic. Rešitev tega problema je v splošnem boju za uresniče-

vanje vpliva ljudskih množic v vsaki državi — in ne predvsem v »ženskih« propagandnih akcijah za mir. Ne gre samo za deklarativni vpliv na centre moči, ki izvajajo politiko kolonializma, neokolonializma, rasizma z apartheidom, proti tendencam imperializma in hegemonizma, s katerimi poskušajo na različne načine podrediti manjše dežele in narode — če ne gre drugače, tudi z vojaškimi prijemi. Čeprav ni bila sprejeta teza, da bi ženske lahko odigrale vlogo ustvarjalk miru, ker so moški odpovedali, pa je vendar bila poudarjena potreba, da ženske v deželah v razvoju in tudi v razvitih deželah postanejo še bolj aktivne v graditvi enotne fronte antiimperialističnih, antiagresorskih sil, v narodnoosvobodilnih bojih in socialističnih revolucijah. K takim zaključkom v sklepih OZN so posebno prispevale predstavnice in predstavniki tistih dežel, ki so v aktivnem skupnem boju obeh spolov nedavno izvojevali svobodo in se zdaj lotevajo graditve nove družbe. Tudi njihove izkušnje potrjujejo dejstvo, ki je bilo že od nekdaj merilo revolucionarnih gibanj, ki resnično težijo k spremembi družbenih odnosov, in o katerih je govoril že Lenin: ni družbenega prevrata brez udeležbe žensk in ta prevrat mora roditi plovce tudi za položaj žensk.

VII

Danes je že nasploh priznано dejstvo, ki ga ne zagovarjajo samo marksisti, da sama gospodarska rast in povečevanje narodnega dohodka *per capita*, ne pomenita odpravljanje, ampak včasih celo naraščanje siromaštva ljudskih množic. Družbeni odnosi, karakter lastnine in proizvodnih odnosov so v prvi vrsti odločilni za družbeni položaj celotnega prebivalstva, vključno za družinske odnose. Vse to pa je v veliki meri odvisno od stopnje razvoja proizvodjalnih sil, ki so, kot je znano, v dialektičnem razmerju z družbenimi odnosi.

Pomuditi se moramo še pri vprašanju identičnosti pojava diskriminacije žensk širom po svetu in tudi v specifičnih pogojih dežela, ki so na različnih stopnjah razvoja, imajo različne družbene sisteme in so tudi v različnih fazah socialističnega razvoja.

Čeprav je mogoče v vseh družbah dognati večje ali manjše kvantitativne razlike v družbenem položaju moških in žensk, nikakor ne moremo mimo kvalitativnih razlik, ki v tem pogledu obstajajo med tistimi deželami, ki po zmagi socialističnih in narodnoosvobodilnih revolucij odločno gradijo socializem, podirajo bariere človeške neenakopravnosti s pospešenim razvojem v pogojih državne ali družbene lastnine in ustvarjajo možnosti za uresničevanje popolne enakosti človeških bitij, posebej s podružbljanjem funkcije družine — in drugimi družbami in deželami, ki z buržoazno izkoriščevalskih in razrednih izhodišč pristopajo k ženski kot družbeno neenakopravnemu bitju. V teh kapitalističnih buržoaznih družbah imajo ženske danes politične pravice, so izobražene in vse več je zaposlenih — tudi procentualno v skupnem številu zaposlenih. Vendar pa je

njihov dejanski položaj drugorazreden: redko imajo politično odločujoče funkcije, ne uresničujejo pravice na enako plačilo, v času kriz so prve na udaru za odpuščanje. V takih primerih često poudarjajo, da žensko potrebuje družina, glorificirajo vlogo matere in gospodinje, da bi na ta način lahko ženske za stalno zadržali v vlogi »rezervne delovne sile«. V teh družbah s pomočjo ogromnega propagandnega aparata, ki je v službi interesov multinacionalnih kompanij, umetno vzpodbujajo potrošniško mrzlico, v kateri je žensko telo blago, ki ima svojo ceno ali pa je cenjeno sredstvo za prodajo drugega blaga. V teh družbah se ženske upravičeno upirajo takemu stanju. Vendar bi bilo potrebno, da se v svojem odporu združijo z izkoriščanimi in ob tem tudi često manipuliranimi moškimi, da gredo v skupni boj za nove družbene odnose, za nove humane vrednote. Vključevanje »ženskih« zahtev v skupni boj proletariata in vseh delovnih ljudi je nujna potreba splošnega napredka. Tako stališče danes vse bolj prevladuje, ob njem pa se pojavlja celo druga skrajnost, ki je seveda nesprejemljiva: nekateri smatrajo, da je lahko žensko feministično gibanje vodilna sila na čelu prihodnjih revolucij.

VIII

Ob razpravljanju o odnosu med položajem žensk in razvojem moramo nujno opozoriti še na en vidik — na kvaliteto udeležbe žensk v ekonomskem razvoju in tudi v političnem odločanju. Odklonjena je do sedaj često zlorabljen teza, da naj bi ženske delovale samo posredno v družbenih in svetovnih dogajanjih — prek svojega zakona in družine. Po buržuaznih ideologijah bi morala ženska sprejeti vlogo, ki jo ima v patriarhalni družini kot soproga, gospodinja in mati, kar pomeni, da bi imela le posredno vlogo v politični dejavnosti svojega moža, odnosno v vzgoji novih generacij.

Marksisti so že zdavnaj ovrgli tak pristop. Pomembno je, da je v MLŽ v odprtih konfrontacijah z mišljenji o taki »posredni« vlogi žensk bilo v sklepe OZN vnešeno stališče, da morajo biti ženske *neposredne udeleženke* tako ekonomskega razvoja kot odločanja v politiki. Na tej osnovi so odločno zahtevali tako spremembe dosedanjih družbenih položajev žensk in moških kakor tudi družinskih odnosov, odnosov med zakoncema, med starši in otroki, pri čemer so predvsem poudarili interese otroka. Danes nihče več ne oporeka predpostavki znanstvenega socializma, da je družina spremenljiva oblika družbenih in človeških odnosov in spremenljiva oblika, v kateri poteka biološka reprodukcija družbe. V pogojih neposredne udeležbe obeh spolov v družbenoekonomskem razvoju, rojevanje otrok ni samo individualna, zasebna zadeva matere in družine; vse bolj postaja družbeno relevantna funkcija, ki predpostavlja in pogojuje tako družbeno organizacijo, v kateri se starši ne odločajo o rojstvu in skrbi za otroka samo kot o osebni vprašanju, temveč se odločajo kot družbena bitja, kot medsebojno enakopravni in odgovorni

subjekti. Tak pristop hkrati opozarja na nujnost globokih sprememb v tako imenovanih negospodarskih področjih družbenega življenja. Te družbene dejavnosti je potrebno obravnavati kot sestavni del celokupne družbene reprodukcije in ne kot potrošnjo. Morda še nikoli do sedaj ni bilo tako jasno poudarjeno v OZN, da je ženska družbenoekonomski dejavnik, da so vsi problemi — od prehrane do naraščanja prebivalstva — usodno odvisni od tega, v kolikšni meri bodo nacionalne strategije razvoja temeljile na taki njeni vlogi subjekta in udeleženke razvoja, da bo tudi udeležena pri plodovih razvoja. Zaradi tega ji je potrebno sistematsko omogočati uresničevanje vseh družbenih vlog, ne samo kot njene človekove pravice, temveč tudi kot pogoj za napredek družbe, kot pogoj za napredek človeških odnosov, pri čemer pa je potrebno tudi odstranjevati nakopičene predsodke v glavah moških in žensk.

Glede na stalno zastraševanje javnosti z eksplozijo prebivalstva so bila na svetovni konferenci v MLŽ ponovljena napredna stališča svetovne konference OZN, posvečene vprašanju prebivalstva, o družbenoekonomskih vzrokih demografskih gibanj in o tem, da akcije za planiranje družine ne morejo biti pot k zmanjševanju bede v svetu. Vendar se je potrebno prizadevati, da se moškim in ženskam zagotovi kot njihovo osnovno človekovo pravico, da sami odločajo, kdaj in koliko otrok bodo imeli. Potrebno je še dodati: kolikor bodo ljudje vse bolj postajali subjekti svojega družbenega življenja, toliko bolj bodo občutili, da so od njihovih odločitev kot staršev, občanov in proizvajalcev resnično odvisni materialni in drugi pogoji, v katerih bodo živeli njihovi otroci — zato se bodo trudili, da bodo ti pogoji čimboljši. S tem se odpira, kot pravimo mi, proces družbenega uresničevanja dela starševskih pravic in dolžnosti. To pa je obenem pot k usklajevanju individualnega in družbenega interesa tudi v populacijski politiki, ki je sestavni del družbene razvojne politike.

IX

Vsekakor gre za dolgoročen proces, v katerem se bodo temeljito spreminjale družbene strukture, ki so nastale na podlagi privatne lastnine in razrednega izkoriščanja. Ni naključje, da je še danes aktualna Engelsova študija »Izvor družine, privatne lastnine in države«, h kateri se mora stalno vračati vsako revolucionarno delavsko gibanje v svetu in v socialističnih državah:

»Tudi posebni značaj moževega gospodstva nad ženo v moderni družbi kakor tudi nujnost in način, kako ustvariti resnično družbeno enakopravnost obeh, se bodo prav tako pokazali v jarki luči šele tedaj, ko bosta oba razreda juridično popolnoma enako-pravna. Tedaj se bo pokazalo, da je ponovna uvedba vsega ženskega spola v javno dejavnost prvi pogoj za osvoboditev žene, to pa spet zahteva s svoje strani, da preneha biti posamična družina gospodarska enota družbe«. (Marx-Engels, Izbrana dela, II. zv., str. 294, CZ 1951).

Materialni razvoj ustvarja pogoje za ekonomsko emancipacijo ženske, za podružbljanje gospodinjstva in popolno transformacijo družine kot del splošnega boja za razvoj in socialistične odnose, v katerem morajo biti ženske, enako kot moški, sami subjekti sprememb. Za tak proces je še posebej pomembno, da vodilne družbene sile kljub dolgotrajnosti in težavam, zadržijo glavno smer reševanja k osvoboditvi dela in človekove osebnosti, v kateri je materialni razvoj sredstvo ne pa končni cilj.

Konflikt, ki obstoja med delom ženske v družbeni proizvodnji in njeni vlogi v družini, je znan v vseh industrijskih družbah. Ker so spremembe v družinskih odnosih in v gospodinjstvu posledica, ne pa neka predhodnica tehnološkega razvoja — socialistične revolucije pa so izbruhnile v manj razvitih deželah — je bila dvojna obremenitev žensk v prvih desetletjih socialističnega razvoja domala neizogiben pojav. In prav to dejstvo je sprožilo nihanja glede položaja in vloge ženske ter zaostajanje glede vse večjih možnosti za uresničevanje pogojev ženske emancipacije, o katerih je govoril Engels. To pa so transformacija družine, odpravljanje njene lastnosti kot gospodarske enote družbe, socializacija njenih funkcij. Ker je pojav patriarhalne družine z diskriminacijo ženske vred zgodovinsko povezan z obstojem privatne lastnine in razredne države — sta medsebojno pogojena tudi odprava in odmiranje oziroma podružbljanje njenih funkcij.

Diskriminacija ženske izhaja iz istih korenin kot razredno izkoriščanje delovnega človeka — s tem da je moški kot izkoriščani zadržal v odnosu na žensko še položaj izkoriščevalca. Za odpravo obeh vrst diskriminacije je potrebno predvsem na podlagi družbene lastnine in v okviru boja za obvladovanje celotne družbene reprodukcije odpraviti pogoje, ki reproducirajo neenakost: ženska se namreč pojavlja kot »enakopravna« udeleženka v družbeni proizvodnji, vendar pa vsa dela v družini in gospodinjstvu ostajajo na njenih ramah. Zaradi tega je v vseh družbah delovni dan velike večine žensk mnogo daljši od delovnega dne moških!

To terja, da se družba usmerja v spreminjanje tradicionalne delitve dela po spolu — ki trdovratno spremlja in še poslabšuje položaj žensk v okviru tradicionalnih razlik med fizičnim in umskim delom, med vasjo in mestom in podobno. Sam materialni razvoj ne rešuje problema vseh teh delitev in družbenih protislovij. Čeprav ustvarja pogoje za odpravo takih delitev, brez jasne idejne in politične orientacije kot tudi praktičnih in političnih ukrepov, stihijski razvoj samo degenerira te odnose. To nam tudi pojasnjuje razne manipulacije s sodobnim »enakopravnim« položajem žensk v materialno visoko razvitih buržoaznih družbah.

Za socialistično samoupravno družbo je bistveno, da ženske in moški razumejo in sprejmejo svojo vlogo proizvajalca — subjekta razvoja, da so nosilci in spodbudniki stalnih sprememb v tradicionalni delitvi dela z razvijanjem družbenih institucij, s podružbljanjem družinskih in gospodinskih del. Enakopravnost ženske ne more biti imitacija sedanjega po-

ložaja moškega in se je tudi ne da meriti samo s sedanjim položajem vseh moških. Kot je nesprejemljivo govoriti o vseh ženskah kot enotnem družbenem sloju, je prav tako nesprejemljiva taka trditev za moške. Ne-katere jugoslovanske primerjave deleža neposrednih proizvajalcev — moških in žensk — na političnih funkcijah so pokazale podobne zakonitosti. Na osnovi vsega tega lahko ugotovimo, da ne gre za »enakopravnost«, marveč za nov položaj moških in žensk pri delu, v družini in družbi, za nov status in obnašanje pripadnikov enega in drugega spola, za nove moralne etične vrednote.

X

V deželah v razvoju se odpirajo mnoga vprašanja, ki so povezana s teoretskim in praktičnim lotevanjem pospešenega razvoja ob hkratnem spreminjanju družbenih struktur in odnosov, v katerih bi čim hitreje presegli stanje nerazvitosti.

Smeri in pota razvoja, prenos moderne tehnologije, izobraževanje kadrov, sprejemanje sklepov o prioritetah itn., itn. — vse to so veliki problemi. Za reševanje teh problemov morajo vse dežele v razvoju najti ustrezne rešitve na notranjem področju.

Zadržali se bomo pri aspektih tega razvoja, ki so neposredno povezani z našo temo. Vse do pred nekaj leti so razpravljali o izboljšanju položaja žensk kot o humanitarno-socialnem vprašanju, bolj kot o socialni potrošnji ne pa o perspektivni družbenoekonomski akciji. Raziskave znotraj in zunaj OZN, ki so jih še posebej vzpodbudile akcije MLŽ, so ta problem na novo osvetlile in zahtevajo tudi odgovore nanje.

Zahteve po izboljšanju položaja in vloge žensk v deželah v razvoju so povezane s težnjami razvoja, ki se razlikujejo od razvoja v razvitih deželah v pogojih krepitve kapitalističnega izkoriščanja. Danes dežele v razvoju ne morejo sprejeti niti dolgotrajnosti niti nehumanosti takega razvoja. Sodobna tehnologija, pojmovanje človekovih pravic, izkušnje antikolonialnih in osvobodilnih gibanj omogočajo drugačen, bolj human in tudi hitrejši razvoj; vendar je mogoč le v vzajemnosti interesov razvitih dežel in dežel v razvoju, v pogojih, ko vsaka dežela odloča sama o lastni poti, naslanjajoč se na lastne sile, na naglo krepitev zavesti in čim večje angažiranje ljudskih množic. V mnogih deželah v razvoju to pot imenujejo socialistično. Medsebojno sodelovanje neuvrčenih in dežel v razvoju postaja vse močnejši dejavnik, ki daje upanje, da bo ta pot krajša, ali pa da bo možno celo »preskočiti« nekaj etap v razvoju.

V strategijo razvoja morajo biti vtkana tudi prizadevanja žensk za boljše življenje, za udeležbo v razvoju, plodovi razvoja pa morajo postati dostopni vsem, ki prispevajo k njegovemu uresničevanju. Enakopravna udeležba žensk kot pogoj družbenoekonomskega napredka vsake dežele in napredka samih žensk je postala izredno pomemben element sodobnega koncepta rasti dežel v razvoju, ki nosi obeležje planskega, k družbenim spremembam usmerjenega razvoja. Ne da bi pri tem samo spreje-

mali žensko kot bodočo proizvajalko, temveč je potrebno izhajati iz dejstva, da je ta že do sedaj eden od glavnih ekonomskih dejavnikov. Čeprav zavračamo nujnost, da bi peljala pot k osvoboditvi ženske samo prek kapitalističnega razvoja, pa ni mogoče zapostavljati nujnosti, da one same sprejmejo vlogo neposrednih udeleženk v družbenoekonomskem razvoju. Klasiki marksizma so opisali, da je kapitalizem zaradi ekstra-profita vključeval žensko v industrijo pod pogoji še hujšega izkoriščanja, ob hkratnem zniževanju mezd moškim — in kako je to za žensko pomenilo dvojno izkoriščanje: ker je ostala skrb za življenje družine njena privatna sfera, za katero ne nosita »odgovornosti« ne kapital ne država. Vendar sta tudi v teh razmerah Marks in Engels opozarjala na revolucionarni pomen ekonomske samostojnosti žensk.

Citirali smo že in ovrgli stališča, češ da industrializacija v deželah v razvoju uničuje dosedanje relativno ekonomsko samostojnost in položaj žensk. Da gre pri tem tudi za izziv za ustvarjalno uporabo marksizma v razmerah teh dežel, nas prepričujejo poročila, ki so jih o tem zbrali v OZN. Vzemimo npr. eno od mnogih poročil iz Afrike, ki govori o uničevalnem delovanju nekdanje kolonialne uprave in opozarja planerje prihodnjega razvoja prav na te momente:

»V tradicionalnih vaških področjih opravljajo moški in ženske dela, ki so komplementarna. Ko pa so se v mnogih afriških regijah pojavili kolonialni upravljalci, misionarji, trgovci itn., so takoj seveda potrebovali uslužbence; med domačini so izbirali mladeniče in jih v ta namen šolali. Toda pri tem niso upoštevali posledic, ki jih bodo imeli ti ukrepi na kohezijo domačinskih skupnosti. Ko so dojeli, da zgublajo ti »izobraženi« ljudje vsakršen stik s svojimi skupnostmi, so se te ne-afriške sile odločile, da je treba izšolati tudi manjše število deklet, da bi imeli njihovi uslužbenci »izobražene« soproge. Seveda so to šolanje izpeljali po edinem vzorcu, ki so ga poznali — po modelu evropske gospodinje. Pri tem pa so ti Evropejci pozabili, da mora biti v tradicionalni Afriki dobra soproga hkrati usposobljena tudi za dobro trgovko, kmetijsko delavko, graditeljico. Natančneje povedano, spoznati se mora na vsa tista opravila v kmečkem gospodinjstvu kot njen mož. In kolikor bolj se je zmanjševala njihova vloga v kmetijski proizvodnji hrane, so se začele ženske, ki niso bile kakorkoli usposobljene za neko profesionalno delo, pridruževati moškemu prebivalstvu v tistih profesionalnih strukturah, ki so dajale zaslužek; toda vloge moških in žensk niso bile več komplementarne. Ženske niso bile poklicno usposobljene, niti niso imele nujne izobrazbe, da bi se lahko potegovale za delo v tistih področjih, na katerih je vladala konkurenca. Ker niso imele možnosti, da bi tekmovala z moškimi v proizvodnji modernega gospodarstva, so bile odrinjene na rob družbe. V gospodinjstvu so bile glede vzdrževanja odvisne od svojih mož, zunaj gospodinjstva pa so imele podrejeno vlogo.«³

³ Sana Salahović, Delež afriških delavk v ekonomskem in družbenem razvoju njihovih dežel, Zena 1977, št. 2.

Hkrati naša predstavnica, ki poroča o konferenci afriških delavk v Aciri oktobra 1976, opozarja na problem različnih definicij ekonomske aktivnosti žensk v nacionalnih statističnih sistemih v Afriki. Moramo pa pristaviti — ne samo v afriških:

»Obstaja enotno mnenje glede tega, da uradne statistike ne prikazujejo pravilno deleža žensk v ekonomskih dejavnostih, ker ne upoštevajo dovolj tistega deleža žensk, ki ga imajo v tradicionalnih gospodarskih dejavnostih (kmetijstvo, drobna trgovina, domača obrt), na katerih temelji gospodarsko življenje velikih območij ali celotnih afriških dežel. Izražena je bila zahteva, da se tako prikazovanje spremeni. Afriški center za raziskovanja in izobraževanje žena pa se je že lotil oblikovanja pravilnejših kazalcev položaja in vloge žena v razvoju.«⁴

Na koncu lahko torej ugotovimo, da je mednarodni skupnosti v MLŽ v času kritičnega preizkušanja celotnih mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov uspelo, da je izpostavila vprašanje položaja in vloge žensk v družbi, ki se kaže kot vitalno vprašanje celotnega človeštva.

XI

Po vsem tem se v svetovnih razsežnostih kot tudi v vsaki posamezni deželi ni mogoče več vračati k staremu paternalističnemu naziranju, da tvorijo ženske »polovico« človeštva, za katero mora druga — moška — polovica misliti in zanjo skrbeti. Poziv za akcijo, ki je naslovljen na vse subjekte, opozarja hkrati tudi na razsežnosti in možne smeri te akcije. To je vsekakor zelo pomembno. Vendar pa za to, da bi postala stališča MLŽ vsakdanja resničnost, ni potrebna samo dekada, temveč cela epoha. Preseganje diskriminacije žensk, skupno s patriarhalno obliko posamične družine in gospodinjstva razrešuje epoha socialističnih revolucij in izgradnje komunizma. Tako je spoznanje o nujnih spremembah v prej omenjenih smereh, ki jih mora uresničiti vsaka družba in mednarodna skupnost, formulirano tudi v svetovnih razsežnostih.

Že na svetovni konferenci in tudi po njej je prišlo do številnih negodovanj in kritik na račun sklepov, ki so jih sprejeli forumi OZN v MLŽ. Sklepi se namreč niso omejevali zgolj na raven reform »v korist žensk«; zlasti svetovni konferenci OZN v Mexicu so zamerili, da je zapustila teren »ženskega vprašanja« in da je dovolila — kot so to formulirale nekatere feministke — »da moški politizirajo« konferenco in da s poudarjanjem nujnosti nove mednarodne ekonomske ureditve v resnici ni bilo doseženega nič koristnega za ženske. Enak argument so uporabljali tudi predstavniki nekaterih razvitejših držav, ki se ne morejo sprijazniti s kakršnimi koli spremembami v mednarodnih ekonomskih odnosih. Te dežele so gluhe za dolgoročne akcije za pospeševanje razvoja, pač pa so

⁴ Prav tam.

»pripravljene« dajati ženskam neznatna sredstva v obliki »pomoči«; pripravljene so za drobne parcialne akcije za zadovoljevanje »osnovnih potreb«, kar pomeni, da bi ostali privilegiji bogatih nedotaknjeni. So pa tudi pripombe, češ da je mednarodno leto žena razburkalo duhove, spremenilo pa se ni nič. Povsem naivno bi bilo pričakovati, da se lahko v enem letu spremenijo odnosi in ideologije, ki so nastajale stoletja. Izredno pomembni za prihodnost, za nadaljnje izgrajevanje družbenih odnosov v posameznih deželah in v svetovnih razsežnostih so že sami dogovori o politični akciji, dogovori, ki so bili doseženi v tem letu in na taki ravni. Ti dogovori so dolgoročni in se morajo seveda vključevati tudi v vse oblike mednarodnega sodelovanja.

XII

To, da so bili doseženi tovrstni dogovori v mednarodni skupnosti in tokrat ne kot priporočilo nevladnih naprednih političnih organizacij — temveč na prvi svetovni politični konferenci OZN o tej temi, so dežele v razvoju in neuvrščene dežele ocenile kot izredno pomembno dejstvo. Neposredno aktivnost »Skupine 77« in neuvrščenih dežel na svetovni konferenci MLŽ v Mexicu je bilo opaziti že v stališčih Deklaracije in Svetovnega plana akcije, ki razreševanje problemov enakopravnosti žensk in moških obravnavata kot sestavni del boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev.

Z namenom, da bi uresničile sklepe OZN o izboljševanju položaja žensk v MLŽ, so sprejele neuvrščene dežele politične in akcijske dogovore o medsebojnem sodelovanju in izmenjavi izkušenj, da bi v mednarodnem letu žensk izoblikovana stališča dejansko zaživela in da bi se s tem kar najbolj uspešno uprle poskusom razvrednotenja celotne akcije.

Na konferenci neuvrščenih dežel v Limi avgusta 1975. leta, ki je bila torej neposredno po končani svetovni konferenci OZN, so ministri

»...izrazili svoje prepričanje, da je za celosten in skladen razvoj neuvrščenih družb potrebna udeležba žensk in moških na vseh področjih družbene dejavnosti; da je treba ustvarjati nujne pogoje, da bi ženske v njihovih deželah dosegle iste pravice kot moški, da bi jih lahko uresničevale in s tem uživale enake koristi in odgovornosti. Prav tako izjavljajo, da so ženske, ki so jih vedno neenakopravno obravnavali, naravne zaveznice v boju neuvrščenih dežel proti vsem oblikam nacionalnega in mednarodnega zatiranja in izkoriščanja, in so zato velika revolucionarna sila v ekonomskem in družbenem preobraževanju...«

Tudi Peta konferenca neuvrščenih dežel v Colombu avgusta 1976 je ugotovila popolno skladnost med progresivnimi sklepi MLŽ ter naravnostjo politike neuvrščanja; zato je priporočila, da se neuvrščene dežele aktivno vključijo v njihovo uresničevanje, da sklepe vključujejo v splošna prizadevanja za hitrejši razvoj vsake družbe, da jih vključujejo

tudi v programe dolgoročnega svetovnega razvoja in mednarodnega sodelovanja. Mobilizacija žensk za razvoj vsake posamične dežele pomeni praktično izvajanje politike individualnega in kolektivnega opiranja na lastne sile.

V tem pogledu je zlasti pomemben sklep ministrskega sestanka Koordinacijskega biroja neuvrščenih dežel v New Delhiju aprila 1977 o sklicanju posebne konference političnih in strokovnih predstavnikov neuvrščenih dežel; na njej bodo proučili, kako bi izboljšali sistem raziskovanja, informiranja, planiranja in kako bi ta področja vgradili v nacionalne strategije razvoja.

Tudi dejstvo, da so neuvrščene dežele na sestanku v New Delhiju sprejele sklep o sklicanju posebne konference, ki bo posvečena položaju žensk in razvoju, kaže na to, da je za to področje veliko zanimanje, katerega razsežnosti bo treba šele ugotoviti. Med drugimi temami bodo na konferenci obravnavali tudi naslednjo:

»Socialne posledice razvojnih načrtov, ki so plod mednarodnih ekonomskih sporazumov; nekatere novejšje raziskave namreč opozarjajo na negativne socialne konsekvence teh projektov na položaj žena, tistih projektov, ki so jih podprle nekatere tuje agencije, na primer mednarodna agencija za pomoč, multinacionalne družbe itn. Načrtovalci in raziskovalci so doslej socialnim posledicam takih sporazumov posvečali zelo malo pozornosti. Razprava o teh vprašanjih, ki bo temeljila na ugotovitvah posameznih raziskav, so lahko pomemben prispevek k osvetlitvi vprašanj, ki zadevajo novo mednarodno ekonomsko ureditev.«

Priprave na to konferenco neuvrščenih dežel, ki bo leta 1979. je zdaj v polnem teku, o njeni pomembnosti pa govorijo tudi sklepi konferenc neuvrščenih dežel v Havani in v Beogradu.

XIII

Če se sprašujemo, v kakšni zvezi je boj proti diskriminaciji žensk v sodobnem svetu s sedanjim bojem za napredek, za socializem, v čem vidimo globalnost problema žensk, kako lahko enakopravnost žensk posebej vpliva na razvoj in mir v svetu, potem moramo odgovoriti takole: ne gre zgolj za interese žensk, marveč za življenjske probleme vsakega posameznika, za humaniziranje odnosov med spoloma, za nove oblike razvoja sleherne družbene skupnosti v pogojih novih mednarodnih ekonomskih odnosov, za mir in varnost v svetu, v katerem bodo prihodnje generacije živele v večjem sožitju. Vsa resnična prizadevanja, usmerjena k uveljavljanju enakopravnosti žensk in moških v svetovnih razsežnostih, so pogojena in povezana z najbolj progresivnimi in revolucionarnimi boji za zmago načel, na katerih je možno — v skladu s sedanjimi materialnimi, znanstvenimi in tehničnimi možnostmi — ustvarjati enakopravno življenje vsem človeškim bitjem.

Razredna struktura sodobnega imperialističnega sistema

Neenaka mednarodna delitev dela kaže na razredno strukturo sodobnega imperialističnega sistema, ki ga pojasnjujemo in razčlenjujemo v tem tekstu.

A. Leta 1976 je svetovno prebivalstvo preseglo število štirih milijard; od tega odpade 750 milijonov na razvita kapitalistična središča (Evropa: 370 milijonov; Severna Amerika: 250 milijonov; Japonska: 110 milijonov), več kot dve milijardi odpadeta na izkoriščano periferijo (Azija: 1,300 milijonov; Afrika: 400 milijonov; Latinska Amerika: 350 milijonov) in 1,350 milijonov na nekapitalistične države (ZSSR in vzhodna Evropa: 360 milijonov; Kitajska, Vietnam, Laos, Kambodža, Koreja, Kuba: blizu 1 milijarde).

Aktivno prebivalstvo kapitalističnih centrov, ki ga v pretežni večini sestavljajo mezdni delavci iz urbaniziranih okolij, lahko razdelimo na tri številčno dokaj izenačene dele: na delavski razred, na staro in novo proletarizirano drobno buržoazijo in na kapitalistične srednje sloje in razrede (ki so v pretežnem delu v meznem delovnem odnosu).

Danes, v času krize, je od približno 240 milijonov meznih delavcev, ki jih izkorišča kapital, blizu 25 milijonov nezaposlenih (7 % aktivnega prebivalstva); štiri petine prebivalstva periferije so še vedno kmetje (le Latinska Amerika in arabske dežele so že močnejše urbanizirane); po ocenah je 75 % kmetov siromašnih in/ali izkoriščanih. Toda mestno prebivalstvo periferije (400 milijonov) je že doseglo dve tretjini mestnega prebivalstva centrov (600 milijonov) in narašča veliko hitreje kot v centrih. Po najbolj skromnih ocenah je v mestih »tretjega sveta« skoncentriranih že 50 milijonov nezaposlenih; to pa je dvakrat več, kot je bilo število nezaposlenih v centrih v času najostrejših kriz in šestkrat do sedemkrat več, kot jih je v času »prosperitete« — pa tudi v takih obdobjih med nezaposlenostjo na periferiji in centri ni nobenega sorazmerja.

Delitev dohodka pri teh razrednih v svetovnih razsežnostih je prikazana v naši razpredelnici. Te številke moramo imeti vedno pred očmi. Temeljno vprašanje našega časa je namreč prav v tem, ali sta center-peri-

Razredna struktura imperialističnega sistema (1975)

	(1) Aktivno prebivalstvo v mil.	(2) Struktura (1)	(3) Dohodek na akt. v dol.	(4) Skupni dohodek (mlrd. dol.)	(5) Struktura (4)
<i>A. Centri</i>					
Kmetje	35	3 %	4.350	150	6 %
Delavski razred					
»Nižji« sloji	50	4 %	2.900	150	6 %
»Višji« sloji	60	4 %	4.600	270	10 %
Drobna proletarizirana burž.	110	8 %	5.200	570	21 %
Srednji sloji in buržoazija	90	7 %	13.000	1.080	40 %
Nezaposleni	25	2 %	—	—	—
Skupno A	370	27 %	6.000	2.220	83 %
<i>B. Periferije</i>					
Kmetje					
Siromašni in izkoriščani	600	44 %	200	120	4 %
Srednji	150	11 %	400	60	2 %
Lastniki in kapitalisti	50	4 %	1.000	50	2 %
Delavski razred	50	4 %	600	30	1 %
Drobna proletarizirana burž.	80	6 %	800	65	2 %
Srednji sloji in buržoaz.	20	1 %	6.800	135	5 %
Nezaposl. mestno prebiv.	50	4 %	—	—	—
Skupno B	1.000	73 %	460	460	17 %
SKUPNO	1.370	100 %	1.950	2.680	100 %

ferija enoten svet in sistem, ali pa sta to dve realnosti, ki sta ena do druge v odnosu relativne samostojnosti.

Če obravnavamo imperialistični sistem kot dominantno realnost, in to tudi mislimo da je, potem moramo iz tega izpeljati nekaj sklepov:

1. Buržoazija in z njo povezani privilegirani sloji, ki sestavljajo približno desetino prebivalstva tega sistema, so prigrabili zase približno polovico dohodka, kar po grobem izračunu ustreza stopnji prisvojenega presežka dela glede na plačano delo v višini 100 % (glej v nadaljevanju smisel tega izračuna).

V kategoriji »srednji sloji in buržoazija« je zajeta buržoazija v ožjem pomenu besede — razred, ki poseduje in kontrolira proizvodna sredstva — in osebje, ki je zadolženo za strokovno in družbeno izvajanje te kontrole, in ki zaradi tega, čeprav po svojem statusu sodi med mezdne delavce — privzema na različnih ravneh način življenja in ideologije buržoazije. V dohodek, ki ga prejemaajo ti sloji, štejemo tudi nerazporejeni profit podjetij.

Koncentracija buržoazije v centru sistema izhaja vsekakor iz njene imperialistične narave. Med buržoazijo periferije še vedno daleč prevladujejo tisti, ki živijo na podeželju. Na periferiji je edino mestni buržoaziji dosegljiv življenjski slog, ki je značilen za Evropo, in ta razred predstav-

lja komaj 1 % prebivalstva tega sistema. Srednji sloji in mestna buržoazija periferije (podeželska komponenta buržoazije se prišteva h kmetstvu) so številčno še vedno zelo šibki, zlasti ker izhaja polovica ljudi in dohodkov, ki sodijo v to kategorijo, iz Latinske Amerike.

2. Vsi drugi družbeni razredi vlagajo v različnih oblikah presežek dela prav v profit kapitala, ki obvladuje celotni sistem in eksploatira ene in druge. Tu ne gre samo za delavski razred, ampak tudi za proletarizirano »drobno buržoazijo« (uradništvo v mezdnem delovnem odnosu, kate- re kvalifikacije so postopno vedno nižje) ali za obubožano »drobno buržoazijo« (drobni proizvajalci, uklenjeni v tržni mehanizem) kot tudi za veliko množico kmetstva. Tisti, ki so »zunaj sistema« — »etnografski rezervati« — so v današnjem času popolnoma nepomembni.

3. Danes ne moremo metati v en koš proletariata in delavskega razreda, še posebej ne delavskega razreda imperialističnih centrov. Delavski razred je sestavljen najmanj iz štirih delov.

Tretjino zaposlenega delavskega razreda danes eksploatira kapital na periferiji sistema, in ta stopa z rama ob rami s prav tolikšno maso brezposelnih. Ob tem, da delajo pogosto v popolnoma enakih tehnoloških razmerah — in so hkrati brez najbolj elementarnih pravic — dobiva ta del delavskega razreda mezdo, ki ne doseže niti šestine mezde izkoriščenega delavskega razreda v centru sistema (stopnja presežne vrednosti znaša tu brez dvoma v poprečju 400 do 500 %).

V centru se delavski razred vse bolj cepi na dva dela; tisti, ki je najbolj eksploatiran, raste v relativnem sorazmerju in postopno zgublja svoje že dosežene pravice. Ta tip polarizacije delavskega razreda seveda ni popolnoma nov, vendar pa je dobil jasnejše razsežnosti in naravo sistematičnosti, ki izhaja iz globalne strategije kapitala, ki se začena v Združenih državah Amerike v času druge svetovne vojne (ko črnsko prebivalstvo v velikem številu stopa v položaj nekdanjega delavskega razreda v metropolah Severa) in se po vojni razširi na Evropo ob množičnih imigracijah v šestdesetih letih. Ta delitev je pripeljala do značilnih političnih in ideoloških posledic: do spopadanja starih sindikalnih in interesnih organizacij, »spontanih« gibanj, nestabilnosti delovnih mest (»marginalizacija« mladine . . .), povezovanja s feminističnimi gibanji (kolikor zadevajo delavsko komponento) itn. Med »nižjimi« in »višjimi« kategorijami delavskega razreda v centrih teče razmejitvena črta, ki vsaj v grobih obrisih ustreza razdelitvi celotnega številčnega stanja delavstva; ta črta nam omogoča, da razločujemo med relativno »stabilnim« delom delavskega razreda in tistim delom, ki živi v najtežjih, najbolj nestabilnih in tudi najslabše plačanih delovnih razmerah. Ta delitev, ki je zasnovana tudi na nacionalnem razločevanju (emigranti v Evropi), na rasnem kriteriju (črnci v Združenih državah Amerike), na regionalnem principu (južnjaki v Italiji), na kriteriju spolov (»začasna« delovna mesta za ženske) — je radikalno spremenila pogoje za razredni boj v primerjavi s tistimi pogoji,

ki so veljali še pred pol stoletja. Imigranti, manjšine, žene in mladina sestavljajo danes v centrih domala polovico delavskega razreda.

Absolutno številčno stanje delavskega razreda (ročnih mezdnih delavcev) na periferiji ni več zanemarljivo. Toda največji del teh delavcev je zaposlenih v malih podjetjih, ker je zaposlovanje v velikih, pogosto multinacionalnih, rudarskih, transportnih podjetjih in v predelovalni industriji zelo omejeno. Toda ta značilnost delavskega razreda na periferiji v pretežni meri ne odseva tudi manjše produktivnosti (ki bi ustrezala manjši koncentraciji kapitala, zlasti domačega kapitala); mala podjetja so pogosto moderna. V prvi vrsti izraža strukturo neenake mednarodne delitve industrijskega dela in s tem tudi relativno večji pomen, ki ga ima na periferiji lahka industrija, zakupništvo in vzdrževanje objektov. In če upoštevamo še razlike v načinu življenja in v življenjskih stroških v mestih in na vaseh, potem so poprečni zaslužki delavskega razreda pogosto tako majhni kot dohodki kmetov.

Kar zadeva periferijo, smo v prikazu hoteli opozoriti zgolj na nezaposlenost v mestu ter pri tem zanemariti nezadostno zaposlenost na vasi, ki je očitna (kmetje brez zemlje, ki lahko dajejo svojo delovno silo v najem le nekaj mesecev v letu) ali pa »prikrita«. Ocena je maksimalno konservativna — gre za 25 % aktivnega mestnega prebivalstva.

»Višji« sloj delavskega razreda v centrih številčno ne narašča (po temtakem proporcionalno upada). Ta del razreda je trdno organiziran. Toda ta del dandanes zajema tudi dobršen del nadzornikov, kontrolorjev itn., katerih opravila so med neposredno proizvodnjo in organizacijo dela. »Delavska aristokracija«, ki se po miselnosti rada solidarizira s kapitalističnim in ideološkim sistemom, prihaja prav iz te kategorije delavstva.

Aktivna rezervna armada dela v industriji ni bila nikoli zanemarljiva — čeprav so to dejstvo ideološko prikrivali. Ta ni nikoli padla pod raven 25—33 % delavskega razreda. Toda pretežni del te množice, ki je po svoji strukturi zelo »stabilna«, se vse bolj in bolj ustaljuje na periferiji. Tudi v tem primeru gre za pojav, ki je novejši in značilen za obdobje po letu 1945. »Konjunkturna« nihanja nezaposlenosti so seveda očitna, vendar kljub temu neznatna v primerjavi z neprestanim naraščanjem rezervne armade dela na periferiji — in to celo v obdobjih »prosperitete«.

To dejstvo nedvomno vpliva na pogoje razrednega boja in ima tudi ideološke in politične posledice. Nove težnje v mednarodni delitvi dela se navezujejo prav na to strukturo.

4. Kategorije, ki se uvrščajo pod skupni imenovalec »drobna proletarizirana buržoazija«, imajo v centru zelo pestro podobo. Tu je meja postavljena na ravni dohodka, ki ni bistveno večji od dohodka višjih kategorij delavskega razreda. Zato oznaka »drobna buržoazija« prav gotovo ni najbolj ustrezna. Kajti če naj natančno opredeljuje status drobnih proizvajalcev (obrtnikov in malih trgovcev), od katerih nekatere katego-

rije vztrajno uničuje konkurenca modernih kapitalističnih podjetij, potem gotovo ni popolnoma ustrezen v primerjavi z »novo drobno buržoazijo«, ki številčno narašča. V tem primeru gre pretežno za mezdne delavce, ki nimajo kaj prodajati razen svoje delovne sile in sodijo v bistvu med proletarce (to izpričuje tudi število njihovih uslužbencev).

Še več: proces postopnega upadanja kvalifikacij teh »nemanualnih« poklicev je zelo nagel. Največji del (80 %) te kategorije sestavljajo prav mezdni delavci tega tipa. Seveda obstajajo ob tej zvrsti tudi nove kategorije drobnih proizvajalcev (na primer: malih lastnikov parkirišč), vendar so ti v primerjavi s starimi pogosto v razmerju formalne odvisnosti od vladajočega kapitala.

Nobenega dvoma ni, da družbena stratifikacija, ki je empirično zasnovana na podatkih, ki se nanašajo na njihove dohodke, kaže na defektnost v takem razlikovanju. Drobna »proletarizirana buržoazija«, ki je pretežno v meznem delovnem razmerju, je v okviru celotnega sistema že številnejša od delavskega razreda. Življenjski standard tega novega proletarskega sloja, ki lahko prodaja le svojo delovno silo, se bistveno ne razlikuje od življenjskega standarda delavskega razreda. Njegova koncentracija v centru sistema je pretežno posledica neenake mednarodne delitve dela med centrom in periferijo. Ideološke posledice porajanja novega proletarskega sloja so že opazne: »radikalna« ameriška gibanja, ki so usmerjena k problematiki, ki se bistveno razlikuje od problematike tradicionalnega delavskega razreda (problemi »osebnosti«, »načina življenja« »feminizem« itn.), in je povezana z naravo vključevanja te kategorije v delovni proces — evropski neolibertizem, »anarhizem« itn. Zastavlja se vprašanje, kako se bo ta kategorija izkristalizirala: kot samostojen razred, kot del proletariata ali kot omahljiva »drobna buržoazija« . . .

Kategorija »drobna proletarizirana buržoazija« na periferiji je opredeljena kot kategorija, ki združuje vse poklice »malih ljudi mest« in katerih dohodki niso bistveno večji kot dohodki drugih delavcev, kar jim v nobenem primeru ne dovoljuje »zahodnjaškega« načina potrošnje; toda ta kategorija se precej razlikuje od te kategorije v centru. Podkategorija mezdnih delavcev »moderne sektorja« (ki ustreza pojmu »nova drobna buržoazija«) je tu v manjšini (30 milijonov?), medtem ko so podkategorije obrtnikov, malih trgovcev, hišne služinčadi na periferiji v večini.

5. Množica »revnih« kmetov (lastnikov malih posesti, ki so brez kmetijske mehanizacije) in izkoriščanih kmetov (kmetijskih delavcev, spolovinarjev itn.) je na periferiji največja množica proizvajalcev v imperialističnem sistemu: v tej množici je 40 %, če pa ji prištejemo še »srednje« kmete, katerih poprečni dohodek je na družinskega člana dvakrat večji, zajame ta kategorija 55 % vseh proizvajalcev. Dohodki te velikanške množice so nepomembni: znašajo 4 % družbenega proizvoda imperialističnega sistema.

Kar zadeva te revne in izkoriščane množice kmetov, je osnovno vprašanje, h kateremu se bomo še vrnili, ali kapital ta razred izkorišča, in, če je tako, kakšna je oblika te eksploatacije.

B. Ali je prikazana razpredelnica uporabna, če jo obravnavamo kot prikaz tega, kolikšno je nadomestilo za proizvodnjo v kapitalističnem sistemu, izraženo v dohodku, da bi lahko analizirali protislovja v tem sistemu (in ga pri tem ne zreducirali na običajni in abstraktni kapitalistični proizvodni način) ter ugotovili težnje akumulacije, ki ta protislovja določajo?

1. Za vulgarnega ekonomista pri tem ne bi bilo nobenih problemov! Zanj so cene edina ekonomska realnost; ničesar ni, razen pojavov, ki se izražajo neposredno; vrednost v marksističnem pomenu je zanj »metafizična« kategorija in nepotrebno »ovinkarjenje«; kapital in delo sta zanj dva popolnoma različna proizvodna faktorja. Dohodek vsakega razreda ustreza torej njegovemu prispevku k proizvodnji, kajti »produktivnost« vsakega faktorja je natančno ocenjena s primerno nagrado — razen morda v primeru nepopolne konkurence. Kljub temu pa je vse to le vulgarna tautologija.

2. Tudi za vulgarnega marksista ta razpredelnica ne bo noben poseben problem. Njegovo sklepanje bo teklo po tejle poti:

Če bi sestavljala skupina A eno samo deželo, bi znašala njena ustvarjena vrednost 2.200 milijard dolarjev (se pravi 8.700 dolarjev na vsakega izmed 225 milijonov proizvodnih delavcev). Vrednost delovne sile bi se merila z vrednostjo, ki je izplačana proizvajalcem (v našem primeru 1.040 milijard dolarjev). Presežna vrednost — oblika presežnega dela v kapitalističnem svetu bi znašala 1.080 milijard dolarjev, stopnja presežne vrednosti pa približno 100 %.

Kar zadeva skupino B, v tem primeru ne moremo govoriti o kapitalističnem proizvodnem načinu v ožjem pomenu besede, lahko pa govorimo o presežnem delu, ker gre za razredno (»napol-fevdalno, napol-kapitalistično«) družbo. Ustvarjena vrednost znaša 460 milijard dolarjev, se pravi, da pride na proizvodnega delavca (teh pa je 880 milijonov) po 540 dolarjev. Produktivnost bi znašala v poprečju 6 % od produktivnosti v skupini A. Količina presežnega dela, ki si ga prilaščajo eksploataotorji — zemljiški posestniki in kapitalisti — znaša 185 milijard (50 + 135); stopnja presežnega dela v razmerju do potrebnega dela pa 185/275, se pravi 67 %. Četudi so delavci skupine B siromašnejši od delavcev v skupini A, so prvi manj izkoriščani.

Seveda se v tej različici zavedamo možnosti transfera vrednosti iz B v A, vendar pa samo na tri možne načine: 1. ker je lastništvo vladajočega kapitala (ki eksploatira) v B odvisno od A, se vidni profiti prenašajo iz B v A; 2. če obstaja težnja po izenačevanju profita na ravni A + B, potem sistematične razlike v organski sestavi kapitala (močnejši v A) povzroči tudi odstopanje med vrednostjo in ceno proizvodnje v škodo B; 3. v primeru nepopolne konkurence. Vendar pa v kvantitativnem smislu

to ne pomeni mnogo. Razen tega takega stališča ne moremo sprejeti. Izhaja namreč iz doslednega prikrivanja realnosti imperializma, izraža torej buržoazne nazore v okviru prikrojenega, socialdemokratskega ali revizionističnega »marksizma«.

3. Po drugi strani pa je tudi v sami naravi te razpredelnice neki določen problem. Cene, v katere so vračunani dohodki, so neposredna empirična kategorija, ki izhaja iz seštevka realnih plačil za delo, kakršne pač pogoji eksploatacije dovoljujejo, in profita, ki je izračunan na podlagi neke stopnje (ali nekaj stopenj). Primerjave produktivnosti ni možno izpeljati iz primerjave dohodkov (mezde + profita). Storiti je treba nekaj prav nasprotnega: izhajati je treba iz primerjalne analize delovnih pogojev, ki določajo različne produktivnosti in stopnje izločanja presežnega dela. Težnje k izenačevanju profita se namreč navezujejo na kombinacije plačila za delo in za produktivnost dela, ti dve kategoriji pa sta zaradi pogojev eksploatacije spremenljivi veličini.

Razen tega v okviru sistema kapital v bistvu ne upravlja s celotnim procesom dela: velik del kmetijske proizvodnje in dobršen del drobne obrtne proizvodnje je v proizvodnem procesu podrejen le formalni dominaciji kapitala, ki se ne vmešava vedno v neposredni proces dela. Zato obstoječih družbenih razredov tudi ni moči zožiti na dva razreda: na buržoazijo in proletariat, pa tudi produkcijskega sistema ni mogoče zreducirati zgolj na kapitalistični proizvodni način, ki sicer prevladuje v svetovnih razsežnostih.

Kmetje so glede na tip družbenih proizvodnih odnosov in stopnjo razvitosti proizvajalnih sil vključeni v predkapitalistične družbene oblike proizvodnje, ki so seveda razredne oblike družbene proizvodnje. In zakaj je hipoteza v agrarnih družbah naturalnega gospodarstva, ki naj bi po obliki ustrezalo prvobitni skupnosti, ki je obstajala pred razredno delitvijo (ali pred prehodom na izoblikovanje razredov), samo delno utemeljena ali pa tudi popolnoma napačna? Zato, ker prikriva integracijo agrarnih družb na periferiji v imperialistični sistem! Te razredne predkapitalistične družbe so namreč dejansko integrirane v imperialistični sistem. Presežek dela, ki ga ustvarjajo izkoriščani kmetje in si ga prilaščajo njihovi »tradicionalni« eksploataotorji, dobiva obliko blaga, ki cirkulira v celotnem sistemu: znotraj nerazvitih »dežel«, kjer predstavlja sestavni materialni element vrednosti delovne sile domačega proletariata, in »zunaj« teh dežel, kjer se pojavlja kot sestavni element vrednosti konstantnega kapitala in vrednosti delovne sile proletariata, ki je izkoriščen v centru. Razen tega pa tudi oblik te integracije ne moremo zreducirati na eno samo.

Ponekod prihaja do integracije izključno na trgu in se kapital sploh ne pojavlja v procesu neposrednega dela. V drugih primerih — in to vse pogosteje — prihaja do njegovega vpletanja, tako da je proizvajalec le na videz in dejansko samo na videz neodvisen: prisiljen je, npr., kupovati umetna gnojila, insekticide, kmetijske stroje in orodja, prisiljen je izdelati ta ali oni proizvod po navodilih kupcev, kmetijske industrije in raz-

nih »služb za uvajanje in svetovanje«, ki mu vsilijo neko določeno proizvodno tehniko. Tako se formalno podrejanje kapitalu postopno uresničuje.

S tem smo dognali, da sta hkrati več kot dva razreda; v kapitalizmu torej ni enega samega (kapitalističnega) proizvodnega načina, marveč je v tem sistemu več proizvodnih načinov. Pač pa vsesplošna dominacija kapitala nad sistemom omogoča, da govorimo o vrednosti kot splošno prevladujoči kategoriji oblik proizvodov. Seveda je področje kategorije presežne vrednosti nekoliko bolj omejeno in se je ne dá, tako kot npr. kategorijo presežnega dela, uvajati tudi v predkapitalistične proizvodne načine. Toda dominacija kapitala omogoča transformacijo presežnega dela eksploatiranih proizvajalcev, ki so izven kapitalističnega proizvodnega načina, v presežno vrednost — in na koncu tudi v dobiček, ki si ga v glavnem prilašča kapital, še zlasti monopolni kapital. Zato je smiselno primerjati maso presežnega dela, ki si ga prisvaja kapital (maso, ki je nastala v okviru kapitalističnega proizvodnega načina in v okviru vanj integriranih in podrejenih predkapitalističnih načinov proizvodnje) z vrednostjo, ki jo ta kapital plačuje eksploatirani delovni sili — pa najsi je ta eksploatacija neposredna ali posredna. To razmerje odseva »splošno« stopnjo presežne vrednosti sistema, ki določa raven ene ali več profitnih stopenj.

To razlago, ki se nanaša na »transfer vrednosti« (termin transfer je vprašljiv; v bistvu gre za delitev vrednosti med razredi) bomo še dodatno ponazorili: izhajali bomo iz indikativnih številke naše razpredelnice in iz kar najbolj realnih hipotez, ki se nanašajo na različne stopnje razvoja proizvodjalnih sil in ki delujejo v okviru različnih načinov proizvodnje ter na oblike in stopnje eksploatacije dela.

»Proizvodnje«, kakršne prikazujejo nacionalna knjigovodstva, niso ocene vrednosti, marveč količine, merjene po cenah proizvodnje — z izjemo primera nepopolne konkurence. Gre torej za »transfer« glede na ceno proizvodnje, torej za sistematično odstopanje med stvarno ceno in ceno proizvodnje, do katerega prihaja zaradi različnih pogojev razrednega boja in izločanja presežnega dela. Vsekakor bomo opozorili na dejstvo, da je produktivnost dela v duhu marksizma tista produktivnost dela v neki panogi, ki proizvaja blago, ki ima neko uporabno vrednost; zato nima smisla, da primerjamo produktivnost neke panoge z drugo, kot to dela vulgarna ekonomija, ki meša pojma produktivnost in rentabilnost.

Zdaj lahko preidemo na naslednjo obrazložitev, ki je podprta s številkami. Izhajamo iz predpostavke, da so neposredni proizvajalci v centru (delavski razred, kmetje, drobna proletarizirana buržoazija: 255 milijonov delavcev) vsi eksploatirani v takih tehničnih razmerah, ki maksimizirajo produktivnost njihovega dela v vsaki proizvodni veji. Za vsako izmed teh vej naj bo indeks produktivnosti 100. Plačilo za delo je 4.300 dolarjev na delavca, navidezno ustvarjena vrednost je 8.700 dolarjev, stopnja presežne vrednosti približno 100 %.

Na periferiji imamo 50 milijonov delavcev, 80 milijonov drobnih proletariziranih buržujev, 750 milijonov kmetov, ki delajo v takih razmerah produktivnosti in eksploatacije, ki se razlikujejo od razmer, kakršne so v proizvodnih vejah v centru.

V industriji produktivnost lahko »primerjamo«, ker je v njej vplejan kapitalistični proizvodni način. Postavimo domnevo, da ima povprečna produktivnost na periferiji v primerjavi s centrom indeks 50 (verjetno pa je ta indeks večji). Če upoštevamo to razliko v produktivnosti, bi znašala vrednost, ki jo je ustvarilo teh 50 milijonov delavcev ob povprečni stopnji eksploatacije v centru (stopnja presežne vrednosti je 100 %) $0,50 \times 50 \times 8.700$, to pa je 220 milijard dolarjev. Če je »vrednost« industrijske proizvodnje na periferiji, ki smo jo empirično izračunali po tekočih cenah, nižja od te vsote, je to zato, ker je stopnja eksploatacije teh delavcev veliko hujša kot v centru (njihove mezde niso za polovico manjše v centru, marveč so sedemkrat manjše); in tudi zato, ker dodatno presežno delo, ki iz tega izhaja, ni nujno nadomeščeno s takim obsegom profita, ki bi predpostavljal občutno višjo profitno stopnjo kot v centru. Dejanske cene zato odstopajo od cen proizvodnje.

Kar zadeva proizvod »drobne proletarizirane buržoazije«, bomo postavili domnevo, da je povprečni indeks komparativne produktivnosti samo 30; s tem bi nekako upoštevali dejstvo, da je delež nekapitalističnih obrtnikov tu relativno večji, medtem ko je delež mezdnih delavcev »modernega terciarnega sektorja« s kapitalistično strukturo, ki bi ga lahko izenačevali s strukturo centra, tu veliko manjši. Po tej hipotezi znaša proizvedena vrednost: $0,30 \times 80 \times 8.700$ — to pa je 210 milijard dolarjev. Tudi v tem primeru bomo opozorili, da je plačilo za delo v razmerju 1 proti 6,5, medtem ko je razmerje v produktivnosti le 1 proti 3.

Produktivnost v kmetijstvu skupine B je desetkrat nižja od produktivnosti v skupini A. Fizični proizvod na kmetovalca, izražen v primerljivi enoti (npr. v kvintalu žitaric, če celotno proizvodnjo izrazimo s tem ekvivalentom) je v razmerju 1 proti 10.

Celo če domnevamo, da je vrednost, ki so jo ustvarili kmetje na periferiji, omejena zgolj na vrednost komponente njihovega živega dela, ker je delež minulega dela (»kapitala«) enak ničli, četudi množica kmetov ne bi ustvarjala posebnega presežnega dela v primerjavi s preseženim delom, ki ga odtujiujejo kmetom v centru, bi moral znašati zaslužek na kmeta na periferiji $0,1 \times 4.300$, kar zneso 430 dolarjev, v bistvu pa znaša dohodek le 240 dolarjev. Posebno presežno delo je $(430 - 240) \times 750$, tj. 140 milijard, vrednost minimiziranega proizvoda pa prav tolikšna (na videz znaša $120 + 60$, tj. 180 milijard).

Po teh hipotezah znaša torej celotno »posebno« presežno delo, ki so ga proizvajalci odtegnili zaradi bolj grobih oblik eksploatacije, 290 milijard dolarjev, medtem ko znaša vrednost, ki so jo proizvajalci ustvarili: delavci 220 milijard, drobna proletarizirana buržoazija 210 milijard in kmetje $180 + 140$, tj. 320 milijard — skupno torej 750 milijard dolar-

jev, medtem ko znaša navidezna vrednost, merjena po tekočih cenah, samo 460 milijard dolarjev.

Kam gre to »posebno« presežno delo v znesku 300 milijard dolarjev? Če domnevamo, da izvira dohodek buržoazije na periferiji (135 milijard) iz profita za vloženi kapital in da je ta profit izračunan po »normalni« stopnji (se pravi po stopnji v drugih sektorjih zunaj področja monopolnega kapitala), potem je ta presežek »prenesen« v center, kjer dejansko zvečuje dohodke kapitalističnega razreda, ki bi brez tega presežka dobil namesto 1.080 milijard le 780 milijard), morda (vsaj delno) pa tudi dohodke tamkajšnjih delavcev, ki so sicer tudi eksploatirani. Seveda, če je profitna stopnja na periferiji večja kot v centru, se del teh 300 milijard nahaja v globalnem dohodku 185 milijard, ki si jih prisvajajo buržoazija in zemljiški lastniki na periferiji.

Vsekakor ta masa posebnega presežnega dela — kakršnakoli je že njegova namembnost — omogoča dviganje »poprečne« stopnje eksploatacije in profita v mejah sistema. Če tega ne bi bilo, bi bila delitev dohodka namesto 1.415 milijard za delavce in 1.265 milijard za buržoazijo (stopnja eksploatacije: 57 %) zdaj 1715 milijard proti 965 milijardam (stopnja prilaščanja presežnega dela: 30 %).

Ta s številkami podprta analiza narave imperialističnega sistema ni samovoljna. Nasprotno: te številke in uporabljene hipoteze so zmerne in se bolj nagibajo k temu, da omilijo obseg prisvojenega presežnega dela na periferiji sistema. Izračun je izdelan na dosledni primerjavi produktivnosti in nadomestil za delo, ki pokaže, da so odstopanja naravnana le enosmerno: nadomestila za delo na periferiji so vedno nižja od ustrezne produktivnosti — in da so ta odstopanja zelo občutna.

To preprosto pomeni, da si revščine delavcev na periferiji ni mogoče pojasniti le z zaostajanjem razvoja proizvodjalnih sil. Delavci periferije so razen tega tudi skrajnje izkoriščani. In kdo ima od tega koristi?

C. Izredno groba eksploatacija delavcev na periferiji — v obliki prilaščanja njihovega presežnega dela — prinaša v principu korist: 1. lokalnim razredom, ki jih izkoriščajo (zemljiški posestniki in domači kapitalisti), 2. vladajočemu kapitalu v okviru sistema, monopolnemu kapitalu in 3. delavcem imperialističnih centrov (ali vsaj nekaterim med njimi).

A priori ne moremo spodbijati nobene od teh trditev. Nobena »teorija« ne more vnaprej odgovoriti na ta vprašanja. Najprej moramo to stvarnost proučevati, da bi lahko potem — v dejanskih razmerah razrednega boja — poskušali teoretično in praktično izbistriti pravi pomen take stvarnosti.

Očitno je dejstvo, da je masa odtujenega presežnega dela delavcev, uslužbencev in kmetov na periferiji prevelika, da bi bila verjetna hipoteza, da jo v celoti zadržijo zase domači eksploatatorski razredi v obliki rent in profitov. Skupni dohodki teh izkoriščevalskih razredov (185 milijard dolarjev) so dejansko nižji od celotnega prilaščenega posebnega pre-

sežnega dela (300 milijard dolarjev). Postavimo domnevo, da so zemljiške rente »pretirane« (vemo pa npr., da ne obstaja »normalna« višina rente, določena z nekim ekonomskim zakonom, pač pa se ta višina oblikuje v skladu z razmerjem sil v razrednem boju, v katerem so udeleženi trije partnerji), in da je profitna stopnja domačega kapitala celo višja kot pa v centru (česar pa ne more potrditi nobeno resno empirično proučevanje: najvišje stopnje se ne morejo nanašati na domači kapital, pač pa na monopolni kapital). Kljub temu je nespodbitno dejstvo: če se velik del tega presežnega dela ne kaže v dohodku, ki se razdeljuje na periferiji, se mora kazati le v »transferu« proti centru. To je seveda nevidni transfer, ki je vključen zgolj v strukture cen.

In dalje: če bi to presežno delo resnično pridržali zase domači izkoriščevalski razredi, bi doživeli na periferiji izredno hiter razvoj kapitalizma, ki bi bil sposoben rešiti »problem nerazvitosti«. Najsi bodo ti razredi še tako antipatični, po vsej verjetnosti niso bolj parazitski kot njim podobni razredi v centru. Toda do takega razvoja doslej ni prišlo. Buržoazni teoriji o »nerazvitosti« lahko odgovorimo s tezo, da periferija ni »siromašna«, ampak osiromašena, ker je skrajnje eksploatirana — in prav ta huda eksploatacija podaljšuje njeno revščino in zadržuje njen razvoj.

Zakaj je taka huda eksploatacija možna? Tu je treba analizirati konkretne pogoje razrednega boja. Sredstvo za tako eksploatacijo je vzdrževanje in celo reproduciranje predkapitalističnih izkoriščevalskih odnosov. Anomalije v strukturi razvoja, ki temelji na neenakopravni mednarodni delitvi dela, ki jo vsiljuje imperializem, povzročajo neprestano reprodukcijo industrijske rezervne armade nezaposlenih (medtem ko na drugi strani ta ista delitev zmanjšuje to rezervno armado v centru, se pravi, da prenaša to imanentno protislovje kapitalističnega proizvodnjega načina na periferijo sistema) in s tem ustvarja mlademu proletariatu, ki je že tako in tako brez pravic (in to ne po naključju), še bolj neugodne pogoje za razredni boj.

Z analizo razrednega boja moramo nadaljevati od te točke naprej. Ker obstaja transfer, deluje ta sistem skrajnje eksploatacije v korist monopolnega kapitala. Domači eksploatatorski razredi so le posredniki v tej eksploataciji, so le »podrejeni zavezniki«. Prav v tem pa se izraža tudi njihova »odgovornost«, namreč, da delajo z roko v roki z imperializmom. Če hoče imperializem to izkoriščanje ohraniti (in to hoče), se mora posluževati teh mednarodnih razrednih zavezništev. Ta zavezništva pa omogočajo po eni strani reproduciranje predkapitalističnih odnosov, na drugi strani pa reprodukcijo anomalij razvoja kapitalizma, ki se izraža v neenaki mednarodni delitvi dela. To je razlaga, zakaj zgodovinski razvoj v glavnem ni uničil predkapitalističnih proizvodnih načinov na periferiji (medtem ko so v centru domala odmrle), pač pa jih celo reproducira in si jih hkrati tudi podreja. Površni »analitiki«, ki izenačujejo razvoj periferne kapitalizma z razvojem kapitalizma v najširšem pomenu besede, so to pomembno dejstvo »spregledali«.

Ali transfer presežnega dela prinaša korist vladajočemu kapitalu ali proletariatu centrov ali pa obojim hkrati? Zelo čudno bi bilo, če pretežni del transfera presežnega dela ne bi prinašal koristi monopolnemu kapitalu. Konec koncev ima v razrednem boju (v imperialističnem sistemu) prav ta kapital zadnjo besedo, saj določa strategijo mednarodne delitve dela v skladu z lastnimi koristmi, s prilaščanjem splošne stopnje izkoriščanja. Toda ta transfer vpliva tudi na oblikovanje celotne družbe v vseh njenih segmentih, hkrati pa določa tudi pogoje za njeno asimetrično reprodukcijo: pospešuje obseg akumulacije v centrih, zmanjšuje in deformira pa jo na periferiji. Transfer torej producira tudi pogoje za neenako mednarodno delitev dela. Prav ta asimetrična struktura je ustvarila možnost, da bojujejo delavci centrov svoj ekonomski in razredni boj v ugodnejših razmerah, ki dovoljujejo dolgoročno vzporedno naraščanje mezd in produktivnosti; ob tem prihaja seveda do relativnega manjka, ki ga kapital nadoknadi z neprestanim dviganjem stopnje odtegotovanja presežnega dela na periferiji.

Hkrati ustvarjajo take razmere ugodna tla za politične iluzije reformizma, ki so zajele tudi delavstvo v centrih. Bolj zaradi teh ideologij — »nacionalne« razredne solidarnosti, utemeljene na skupnem priznavanju, kako pomembni so za pravilen razvoj centrov trdni viri preskrbovanja s surovinami, starega in novega nacionalizma (»pan-zahodnjaštvo« s prizvokom rasizma) — kot pa zaradi »gmotne korupcije« delavske aristokracije (ki dejansko obstaja, jo je pa težko »stehtati«), prihaja do reproduciranja imperialistične ideološke hegemonije.

D. Ugotoviti moramo, da se opira naša metoda, ko formuliramo vprašanja in nanje odgovarjamo, na analizo razrednega boja in eksploatacije. Izhodiščna točka je pregled proizvodnega načina (tip proizvodnih odnosov in nivo razvoja proizvodjalnih sil), potem prehaja k oceni produktivnosti dela na raznih področjih dejavnosti, na drugi strani pa stopnje izločanja presežnega dela, ki so značilne za ta področja v pogojih zanje bistvenega in njim lastnega neposrednega razrednega boja (izkoriščanih proti neposrednim izkoriščevalcem). Edini kriterij za veljavnost te metode je priznanje dejstva, da imperialistični sistem dejansko obstaja, se pravi, da je proizvod dela vseh neposrednih proizvajalcev tega sistema blagovni produkt in da ima zato neko merljivo vrednost. Znano je namreč, da proizvajalci del tega proizvoda porabijo neposredno. Toda kmetje vse manj živijo zgolj v sistemu naturalnega gospodarstva in so vsi v enaki meri primorani, razen zanemarljivih izjem, da proizvajajo za trg.

Izhajamo torej iz analize konkretnih pogojev za izkoriščanje dela in razrednega boja, ne pa iz neposrednih ekonomskih kvantitet (tj. iz proizvodnje, ocenjene po tekočih cenah, ter delitve nadomestil v obliki dohodkov). V končni konsekvenci izhajajo ti pogoji iz razrednega boja in niso odsev temeljnih »ekonomskih zakonov«.

Glede same metode naj opozorimo še na tole:

a) Metoda ne predpostavlja razmišljanja o vrednosti v marksističnem pomenu, marveč samo v okviru cen proizvodnje. Analizo na področju vrednosti lahko zanemarimo, ker že sama odgovarja na vprašanja, pred katerimi je ostala Sraffova analiza nema — kot smo to ugotovili v delu *Zakon vrednosti in zgodovinski materializem*.

b) V svetovnem sistemu dominira blago (in vrednost) in s tem že tudi vsi predkapitalistični proizvodni načini, ki so podrejeni kapitalu, proizvajajo blago. Načini menjave blaga so torej lahko taki, da si lahko presežno vrednost, ustvarjeno na eni strani, prilaščajo na drugi strani: možen je torej »transfer« vrednosti. Toda vrednost ne more biti posledica mehaničnega delovanja zakona vrednosti (izenačevanja profita). Ali gre v tem primeru za čisti odnos sil, ali pa je prelivanje vrednosti posledica dejanskega delovanja razrednega boja? Za nas je bolj sprejemljiv ta drugi odgovor, ki je vsebinsko bogatejši.

c) Ne ukvarjamo se z »izračunavanjem« ene ali več vrednosti delovne sile ter z razpravljanjem o »objektivnih potrebah« za reprodukcijo delovne sile. Registriramo le »dohodke«, ki so tu in tam razporejeni kot nominalni dohodki, ne poglobljamo pa se v njihovo kupno moč. Če so namreč realne mezde v primerjavi z nominalnimi mezdami po nekem ključu zanje ugodnejše, je to le zato — kot ugotavlja P. P. Rey — »ker je za vsakim izkoriščanim delavcem še deset kmetov, ki so prav tako izkoriščani«.

Vsaka metoda, ki izhaja iz cen, ne priznava razrednega boja in kotira z ekonomističnim utesnjevanjem marksizma. Prednost daje zakonu vrednosti (ki menda neposredno določa cene) pred zgodovinskim materializmom (razrednim bojem) — kar je v nasprotju z našo tezo. Zato tudi vse »teorije«, ki ne priznavajo »transfera« presežnega dela s periferije proti centrom, eksplicitno, če že ne implicitno, zatrjujejo, da je treba izhajati iz cen. Če trdijo, da znaša produktivnost na periferiji 6 % produktivnost v centru, ker je (po določenih cenah) proizvod na delavca 6 %, kaže to na nepoznavanje proizvodnih odnosov, procesa dela in nasilnega prilaščanja presežnega dela — in je to zapadanje v vulgarni ekonomizem. V tem primeru je dokaj nepomembno to, da je ob teh teorijah slišati izjave, ki dajejo prednost proizvodnim odnosom, ne pa menjavi itn. Ta stališča so namreč popolnoma v nasprotju z uporabljeno metodo analize.

Ob neki drugi priložnosti smo že pojasnili naše mnenje o tej »pro-imperialistični« naravnosti v marksizmu, za katero očitno ne moremo domnevati, da je imuna pred posledicami razrednega boja. Ta »marksizem«, ki je rezerviran le za 4 % izkoriščanih delavcev kapitalističnega sveta, ni več poklican, da bi deloval kot subverzivna sila. Celo to se mu ne posreči več, da bi se vsilil tem 4 % delavcev, za katerih zastavonošo se izdaja. Postopno se ti vedno manj — celo verbalno — sklicujejo na ta marksizem, ki se vse bolj zapira v akademsko učenost.

Nasprotno temu pa je naša analiza uglasena z interesi 90 % mož in žena kapitalističnega sveta. Gradi temelj delavsko-kmečke zveze, zveze vseh izkoriščanih delavcev in sicer na podlagi internacionalizma — ki je nujni pogoj za spreminjanje sveta.

Metoda, ki jo mi odklanjamo, je zasnovana na linearni konceptiji zgodovine in na konceptiji, katere središče je zahodni svet. Ta metoda neposredno napeljuje današnji boj k perspektivi razvoja kapitalizma, ne pa k njegovemu podiranju. Če je zanjo »nerazvitost« le zastoj, ne pa skrajna eksploatacija, jo bo kapitalistična akumulacija kaj hitro odpravila; zanjo je gibanje za nacionalno osvoboditev sestavni del buržoazne revolucije, ki se ponovno vzpenja; morebitni odpor kmetov zoper takšen razvoj je brezuspešen in reakcionaren. Nasproti tej je naša teza, da je nacionalno osvobajanje del krize kapitalizma, izraz socialistične revolucije; odpor kmetov v današnjem času, v času imperializma, pa je revolucionaren, ker gradi temelj delavsko-kmečki zvezi.

E. Pomembno je tudi, da spoznamo politično poreklo postopnega nastajanja takšnega razmišljanja. Porajalo se je v vrstah gibanja za nacionalno osvoboditev Azije, Afrike in Latinske Amerike. Tam se je začelo zastavljati vprašanje, ali kmetijskih množic na periferiji ne izkoriščajo neposredno le lokalni »fevdalci«, marveč posredno tudi vladajoči kapital — in, ali zaradi tega njihov odpor proti tako imenovanemu »razvoju« ne razkriva tudi protikapitalističnega potenciala, ali ni napačno domnevati, da je njihov boj — kot so trdili vulgarni marksisti — »nujna« stopnja kapitalističnega razvoja, marveč prav nasprotno, boj proti vsakršni razredni družbi. V tej razpravi ne bomo razgrinjali historiata plodnih in raznoterih študij, ki so ta vprašanja načenjale. Po naši sodbi je kritično razmišljanje o izkustvu Naserja in potem o izkustvu Malija v začetku šestdesetih let olajšalo usmerjanje h kritiki revizionizma, ki je doživela svoj vrh s kulturno revolucijo. To nas je spodbudilo, da smo jasno opredelili — na primeru Afrike — tipologijo različnih načinov prisvajanja presežnega dela kmetov, zasnovanega na razlikovanju blagovnega gospodarstva (kjer smo spodbijali idejo o »naturalnem gospodarstvu«; pri tem je treba posebej opozoriti na prispevek P. P. Reya, ekonomije koncesij (za kar ima velike zasluge delo Chaterin Cockery) in ekonomije južnoafriških rezervatov (ta analiza, ki jo je H. Volp nekaj let kasneje izdal v angleščini, je končno lahko prodrla v južnoafriško regijo). Hkrati je kritika tradicionalistične analize latinsko-ameriških komunističnih partij potisnila v ospredje vprašanje o fevdalni ali kapitalistični »naravi« vaških proizvodnih odnosov v merkantilističnem in imperialističnem obdobju Latinske Amerike. Četudi so z ugotovitvami, do katerih so prišli v začetku, polemizirali, je pripeljala razprava o posledicah asimetričnega vključevanja v svetovni kapitalistični sistem do pomembnih rezultatov; pri tem je treba posebej omeniti prispevke A. G. Franka, Fernanda Enriquaa Cardose in še mnogih drugih. Ob tem je treba omeniti obnovo kritičnega razmišljanja o orientalskem »fevdalizmu«: opozoriti je treba na sodbe, ki

jih je podal o moderni otomanski Grčiji Kostas Vergopoulos, naše mnenje o arabskem svetu in mnenja aktivistov indijskega podkontinenta.

Popolnoma razumljivo je, da so te kritike in samokritike spodbujali uspehi *a contrario* delavsko-kmečkega zavezništva na Kitajskem, v Vietnamu in kasneje v Kambodži. In kakor so se te analize postopno sistematično oblikovale in se kristalizirale, tako je nujno moralo priti na površje tudi vprašanje o delitvi vrednosti in presežnega dela v svetovni razsežnosti. Razprava o »neenaki menjavi« je bila vrh te kristalizacije in v tem času sta se povsem razločno izoblikovala dva tabora: antiimperialistični in proimperialistični.

Ob tem moramo opozoriti na dejstvo, da je ta način razmišljanja nujno izhajal iz ugotovitve, da je imperialistični sistem sestavni del baze, v kateri danes poteka razredni boj. Morebitna »zgodovinska« preokupacija, ki se nanaša na nastanek družbenih razredov (v okviru proizvodnega načina »prvobitne skupnosti«), je bila popolnoma podrejena analiziranju vključevanja razredov v imperialistični sistem. Zaradi tega so tisti antropologi, ki so se pretežno ukvarjali s preteklostjo ter vztrajali pri modelu »naturalnega gospodarstva« — pa najsi je njihov prispevek na tem področju še tako bogat (kot, na primer, dognanja Mejasua glede vloge cirkulacije žena in dobrin, ki prinašajo večji ugled) — v nevarnosti, da ubirajo raziskovalno pot, ki se bo zanjo sčasoma pokazalo, da je napačna, ker skušajo prikriti posledice prisvajanja presežnega dela v imperialističnem sistemu. V času teh razprav je bilo slišati različne teze: eksploatacija malih kmetov »enostavne drobno-blagovne proizvodnje« prek posebnega tržnega kanala, vmešavanje kapitala v proces proizvodnje in pojav njegove formalne prevlade itn. Dani so bili različni odgovori na vprašanje o formiranju in namenu kmetijskega presežnega dela. Bilo bi neskromno, če bi hoteli na vprašanja odgovoriti v obliki »dokončnih« sodb. Preveč se zavedamo pomembnosti tega, kaj bo o tem sodila praksa. Kajti vprašanja so izredno občutljiva: že samo dejstvo, da jih mi načenjamo, ko jih vulgarni marksizem prikriva, razodeva njihovo pomembnost. Vendar naj mimogrede opozorimo tudi na to, da so ta vprašanja manj »nova«, kot se nam včasih dozdeva; prvi primer takšne analize, ki se je pojavila resda komaj v zametku, vendar dovolj razločno — najdemo že pri Kautskem, vendar je bila kasneje, v času zmagoslavja reformističnega »ouvrierizma« pozabljena.

Kritična sinteza teh razprav nam omogoča, da danes poudarimo tehele pet tez:

1. Navidezno »internacionalne« odnose med centrom in periferijo je treba ponovno analizirati v luči odnosa med kapitalističnim proizvodnim načinom in podrejenim ali podrejenimi predkapitalističnimi proizvodnimi načini;

2. Podrejanje, formalna dominacija predpostavlja odnos prilaščanja presežnega dela, ki ne nastaja le v blagovni menjavi, marveč predpostav-

lja vmešavanje kapitala v proces proizvodnje, kar je treba natančno razlikovati od procesa dela.

3. Prelito presežno delo ni posledica mehaničnega delovanja zakona vrednosti. Cena prelitega presežka je potemtakem odvisna samo od razmerja sil med različnimi vrstami »buržoazije« (ali eksploatatorskih razredov sploh). Naša analiza rudniške rente v sodobnem imperialističnem sistemu docela potrjuje to tezo (glej *Zakon vrednosti in zgodovinski materializem*). Opomnimo naj, da je ta odnos sil zasnovan na odnosih eksploatacije, ki ta sistem vzdržuje.

4. Potemtakem kapital tedaj, ko izkorišča vsakega od svojih delavcev, eksploatira hkrati tudi po deset kmetov, ki dajejo kmetijski presežek, ki je potreben za reprodukcijo delovne sile tega delavca. Ta kvantitativna ocena ni izmišljena: skoraj popolnoma natančno ustreza dejanskemu sorazmerju v naši razpredelnici.

5. Prav to skrajno izkoriščanje preprečuje razvoj proizvodnih sil na periferiji. Iz tega sledi sklep, da nujna kmečka revolucija ni »buržoazna« revolucija, marveč je del boja za rušenje kapitalističnega sistema. Ta revolucija se bo uresničila pod vodstvom proletarske ideologije, ali pa je ne bo.

F. Doslej je bilo že nekaj poskusov, da bi merili »transfer« vrednosti iz periferije v center; med temi je tudi naš poskus kot tudi dela Josúa de Jafe in A. G. Franka.

Lahko se nam zdi čudno, da se je po Leninovem *Imperializmu* tako malo raziskovalcev ukvarjalo z vprašanji mehanizmov eksploatacije periferije. Vsekakor je težavno te probleme ločiti od drugih, kakor tudi to, da analiza akumulacije v svetovnih razsežnostih ne more zanemariti analize mehanizmov funkcioniranja kapitalizma v centru. Toda ta argument ne opravičuje tega, da ni analiz o posebnih oblikah eksploatacije na periferiji, vključno s parcialnimi, pretežno kvantitativnimi analizami dejstev. Na tem področju obojestranski molk buržoazne literature in vladajočega toka »marksistične« literature dokazuje le trdno povezanost med imperialismom in socialno demokracijo.

Politični islam

(stališča)

I

1. Preučevanje tako imenovanih dežel v razvoju, nerazvitih držav, »tretjega sveta«, se pravi preučevanje večjega dela treh kontinentov (Azije, Afrike in Latinske Amerike), je spodbudilo domala celo generacijo znanstvenikov pred nami k pisanju številnih razprav o stvarnosti teh doslej obrobni delov sveta — pa najsi so se jih lotevali z vidika »modernizacije« ali »revolucije«.

Za splošen ton v razmišljanju, vseeno ali analitičnem ali teoretičnem, je bil značilen zadržan pesimizem, kdaj pa kdaj pomešan z mesijanskim utopizmom, ker se stvari pač niso odvijale tako, kot bi se morale. Neuspehu prve razvojne deкаде Združenih narodov je pripisati, da zdaj celoviteje raziskujejo problem razvoja. Pomembnejše ustanove v Združenih narodih — UNDP, UNCTAD, a nedavno še posebej univerza Združenih narodov — so bile pritegnjene k temu prizadevanju v okviru obsežnega omrežja ustanov in izvedencev po vsem svetu, vendar pa koncentriranih v glavnem v zahodnih kapitalističnih deželah in vodilnih deželah Azije, Afrike in Latinske Amerike. Pozornost zbuja dejstva, da sta socialistična misel in dejavnost posvetila temu problemu vse do danes le malo pozornosti, v prepričanju pač, da se je vse vrtelo okrog problematike revolucije in zatorej upravičeno potrjevalo prvenstveni pomen političnega.

Poleg vsega tega je tudi zastojev in neuspehov na pretek. Smo pa tudi priče velikanskih uporov, vzvalovanja hkratne družbene revolucije in boja za nacionalno osvoboditev. To je utegnilo ustvariti velikansko zmedo v samem jedru mreže socialističnih teorij, občutek odtrganosti, odmaknjenosti in neujemanja s teoretičnimi shemami. Krize, v katere so zapadla mnoga gibanja, so pogosto razlagali kot pravično kazen za njihovo teoretično neortodoksno, za nezanesljivost njihove prakse, skratka za zablodo. Zatorej bi morali napake popravljati. Toda na kakšnih osnovah?

Običajen odgovor je bil in ostal: popravljanje zadeva izključno torišče zanesljivosti teorije. »Zanesljiva teorija« pa kaže, da je pot k družbenemu napredku nerazvitih držav in družb v razvoju v tem, da sprejemajo dosedanje prevladujoče koncepcije, ki izvirajo iz hegemonističnih centrov

sveta — ti so vsi v zahodnem svetu, v Evropi in Severni Ameriki; skratka, gre za *ideologijo modernizacije*, ki je koncipirana na zelo različnih osnovah, vendar v skladu s prevladujočimi družbenoekonomskimi in ideološkopolitičnimi koncepcijami različnih tipov družbe.

2. Prevladujoči teoretični okvir socialističnega pojmovanja razvoja skuša kombinirati raven, ki ga sestavljajo gibanja za nacionalno osvoboditev, z nivojem družbenega razvoja in pospešeno premagovati, če je to mogoče, tri sosledja v razdobjih zgodovinskega razvoja, tj. fevdalno, kapitalistično in socialistično fazo. Narodnoosvobodilni boj ali revolucija naj bi torej kombiniral v svoji radikalnejši, pozitivnejši obliki vloge in posledice buržoaznodemokratskih in socialističnih revolucij na Zahodu. Prav dejstvo, da se to redko zgodi brez večjih kriz, je pritegnilo pozornost analitikov. Toda vsi ti analitiki v zahodnem svetu so brez izjeme, naj izhajajo iz socialistične ali kapitalistične misli, pripisali neuspeh pomanjkljivostim, notranjim oviram, nesposobnosti nacionalnih vodstev, da bi se izenačila z ravni in sposobnostjo njihovih ustreznih zahodnih kolegov in epigonov pri doseganju napredka — z eno besedo nesposobni so, da bi se povzpeli na raven dobrih zahodnih modernizatorjev. Zakaj cilj, ki ga imajo socialistični teoretiki pred očmi, ni nič manj kakor zagotoviti, da bodo narodnoosvobodilna vodstva v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki prevzela »pozitivno« dediščino dosedanjega pretežno fevdalnega in buržuaznega razvoja v teh deželah, ki jim vladajo zahodni kapitalizem, kolonializem in imperializem. Enako je tudi proletariat zahodnih dežel usmerjen, da prevzame zgodovinsko dediščino zahodnih buržuazij, ki jo je treba le razdeliti na bistveno različen način širokim množicam prebivalstva, v glavnem delavcem, pa tudi kmetom ter nižjim in srednjim slojem prebivalstva tako na vasi kakor v urbanih središčih.

3. Dva osrednja faktorja sprevrata to koncepcijo že prav v njenem jedru, namreč:

a) Zgodovinsko oblikovanje, zgodovinsko strukturiranje vzpona zahodnega sveta na položaj hegemonov v sodobni zgodovini vse od petnajstega stoletja naprej do Jalte ni temeljilo v glavnem le na eksploataciji delavskega razreda po buržoaziji, temveč na sistematičnem ropanju, izkoriščanju, podrejanju in uničevanju bogastev, prebivalstva, neodvisnosti ter civilizacij, kultur, narodov in družb, v glavnem z Vzhoda, in širše s treh kontinentov, po nacionalnoburžoaznih državah Evrope in Severne Amerike. Ta proces se je začel predvsem z ropanjem področij, ki so bila najbližje zahodnim pristaniščem, evropskim središčem za oboroževanje in trgovino, tj. islamsko-arabskega področja severne Afrike in zahodne Azije, in se je s križarskimi vojnami od devetega do petnajstega stoletja osredotočal okrog Egipta. Proces se je pozneje prenesel na zahodno poloblo, kjer sta avtohtone indijanske družbe pod znamenjem križa uničili Španija in Portugalska, kraljestvi, ki sta bili v lovu za bogastvom »Novega sveta« orientirani na morsko plovo. Tretji, še bolj smrtonosni val je za dolgo iztrebil najbolj zrelo prebivalstvo črne Afrike pod Saharo v obliki

trgovine s sužnji. Zadnji, četrti val je segel do daljnih predelov indijskega podkontinenta, do jugovzhodne in nato tudi vzhodne Azije, ko se je leta 1856 morala odpreti Japonska. Berlinski pakt je bil dejansko potrditev popolne zahodne hegemonije nad tremi kontinenti.

Tako je bilo uresničeno tisto, kar naj bi se po našem predlogu imenovalo »*zgodovinska presežna vrednost*« — tj. presežna vrednost, ki so jo vse zahodne države Evrope in severne Amerike skupno nakopičile v mejah zahodne civilizacije, zasnovane na solidarnem zaslužnjevanju treh kontinentov. To velikansko kopičenje potencialov pomeni ravno izvor zgodovinske iniciative, ki je v rokah zahoda od časov pomorskih odkritij do eksplozije prve atomske bombe nad Hirošimo in Nagasakijem. To in samo to je omogočilo zahodnim nacionalnoburžoaznim državam, da so se tako zelo »razvile« ter hkrati razvijale svojo notranjo družbeno dialektiko, s katero so si na novo nastale buržoazije podredile delavski razred, ki se je porajal. Ravno tako je znano, dasi prav malo pojasnjeno in se le redko omenja, da imajo sami delavski razredi hegemonističnih zahodnih dežel mnogo boljši status kakor nacionalne buržuazije s treh nerazvitih celin; da nenehoma lahko povečujejo obseg koristi, ki jih imajo od vse zgodovinske presežne vrednosti, ki so jo nakopičile njihove buržoazije, s trdovratnimi sindikalnimi in političnimi boji socialističnih sil; in da se vsekakor nikoli ni primerilo, da bi katerikoli izmed teh delavskih razredov v kakšni zahodni, kapitalistični deželi izvedel socialistično revolucijo v svoji deželi, niti ne v najmanjši možni meri. Nasprotno pa je ravno oktobrska socialistična revolucija v Rusiji tista revolucija, ki so jo izvedli v nerazviti kapitalistični deželi — to večina zahodnih teoretikov spregleda — in sicer s popolnim razkrojem caristične vojske in države. Boljševiki pod vodstvom V. I. Lenina so genialno izkoristili dejstvo, da je bila Rusija dejansko svojčas »tretji svet« Zahoda.

b) Po drugi strani pa so bili na treh kontinentih, zlasti še na Vzhodu — v Aziji okrog Kitajske kot njenega civilizacijskega centra, na islamskem področju okrog Egipta in arabskega sveta kot njegovega središča, tj. v vsej Aziji in Afriki, (samo v Aziji živi danes 56 % človeštva, do leta 2000 pa se bo to razmerje povzpelo na dve tretjini) zgodovinski procesi docela drugačne narave. Čeprav so bile civilizacije, kulture, narodi in družbe s teh področij izpostavljeni moči orožja in uničevalni sili vzpona zahodne hegemonije, pa so le pokazali — in to je ena od osrednjih misli v naši razpravi — nepojasnljivo sposobnost, da ostanejo trajne, da ohranijo svoje specifične identitete in da vztrajajo v okvirih lastne logike razvoja. Od začetka devetnajstega stoletja je moč zapaziti na ključnih področjih, med drugim v Egiptu, Indiji, Turčiji, Iranu, na Kitajskem, Japonskem, v Indoneziji, Vietnamu, začenjanje procesov osamosvajanja, nacionalnega osvobajanja in korenitega družbenega preobražanja. V teh procesih sta narodna zavest in politični razred prepoznala *renesanso*.

Toda tudi zastojev je obilo, na uspehe se malokdo ozira, o problematiki odnosa med uspehi in neuspehi pa premalo razpravljajo. Oddaljenost,

obrobnost ali bolje povedano, odrivanje na rob, — vse to še ostaja naprej. Enigmatična sfiga bo še dalje prav zares ostala enigmatična. In kako naj bi tudi bilo drugače: sfiga naj ostane sfiga, kar je vsekakor bolje od dobrega in spodobnega zahodnega modernizatorja!

II

4. Spričo zastoja revolucij na Zahodu, zastoja, ki je zdaj vsem očiten in o katerem je treba razmišljati, je središče viharjev, svetovno območje revolucij v dvajsetem stoletju tudi premaknjeno v glavnem na zunajevropsko področje, še natančneje, na Vzhod: Kitajska, Koreja, Vietnam, Laos, Kampučija, dalje Kuba in Gvineja in v bližnjem času tudi Angola in Mozambik predstavljajo danes več kot štiri petine družb in vsega prebivalstva, ki živi pod zastavo socializma. Vzporedno s tem se množično področje nacionalno neodvisnih, nacionalno radikalnih in nacionalno progresivnih gibanj in dežel vleče skozi veliko število arabskih in islamskih dežel, v tem ko so izjemno močni potenciali družbene revolucije v deželah, kakršen je Egipt, Iran ter v srednjem pasu indijskega podkontinenta in v jugovzhodni Aziji.

5. Pomembno je vsestransko razmišljati o onem drugem področju misli in akcije v našem času, ki sodi pretežno v okvir islama, saj so azijska socialistična področja stopila že globoko v sfero mednarodnega obzorja.

Dandanes je v modi, da se negativno razmišlja o revolucijah v arabskem in islamskem svetu. Zategadelj je nadvse pomembno ugotoviti tale dejstva:

a) Egiptovska nacionalna revolucija in gibanje arabske enotnosti — oboje je vodil nesmrtni Gamal Abdel Naser — sta imela največji vpliv na *preobrazbo sveta* v našem času. Predvsem sta uničila bližnjevzhodni vojaški pakt, ki ga je imperializem želel vsiliti Bližnjemu vzhodu za časa Jalte in po njej. Dalje sta življenjsko vplivala na nacionalna gibanja subsaharske Afrike, da so nastajala, se krepila, oboroževala in usmerjala, in podpirala uvajanje nacionalno progresivnih režimov, med drugim v Gvineji, Tanzaniji in Gani. Pomembno vlogo sta imela v strukturiranju gibanj solidarnosti afriško-azijskih ljudstev kakor tudi zgodovinske konference v Bandungu (leta 1955) — okrog osebnosti Ču En-laja, Abdela Naserja, Nehruja, Sukarna — ter tako prispevala k ustvarjanju vsestranske politike pozitivne nevtralnosti. Ta je vodila k neuvrščenosti, ključnemu naraščajočemu vplivu v mednarodni politiki danes, pač zaradi aktivne udeležbe novih sil izven afriško-azijskega področja, zlasti Titove Jugoslavije in Kube. Agresivni, ekspanzionistični, rasistični in sionistični državi so bile potrebne tri vojne, da bi preprečila pot naserizmu. Toda kljub velikim izgubam je oktobrska vojna leta 1973, ki sta jo bila Egipt in Sirija, omogočila, da je nafta postala orožje in tako spodbudila

preizkušanje v svetovnem obsegu celostnega toka ekonomske dejavnosti in razvoja. Ta vojna je dejansko omajala ves zahodni civilizacijski projekt, zasnovan na neomejeni proizvodnji, kateri je zagotovljen neoviran dostop do naravnih bogastev, in to zaradi politične hegemonije, nebrzdane rasti stopnje potrošnje, sakralizacije hedonizma, kakor da je (potrošniško usmerjen) človek v resnici nekakšen demiurg — srčika in bistvo ideologije napredka.

b) V azijskem delu islama je iranska nacionalna revolucija, ki jo je vodil Mohamed Mosadek, dejansko odprla pot naserizmu, politiki nacionalizacije naravnih bogastev, v glavnem nafte, in združeni nacionalni fronti različnih idejnih in praktičnih usmeritev in njihovim političnim predstavnikom ter proti imperializmu in zahodni hegemoniji, politiki ki jo je pod vplivom Zahoda močno ogrožalo takratno obotavljivo iransko napredno vodstvo. V indijski revoluciji je imel v devetnajstem in dvajsetem stoletju vodilno vlogo islamski nacionalni rakikalizem do te mere, da je glavno področje indijskega progresivnega gibanja danes osredotočeno v islamizirani Bengaliji, tako v Indiji kakor v Bangladešu in še v Kerali na jugu. Usoda revolucije v jugovzhodni Aziji je bila povezana z Indonezijo pod Sukarnom in Aiditijem; potrebna je bila krvava množična intervencija imperializma, da je uničil ta velik revolucionarni val, ki je svojčas grozil vsemu področju, predvsem pa postimperialni Maleziji in Vietnamu. Danes lahko ugotovimo, da je jedro ljudske opozicije na Filipinih Islamsko nacionalno-revolucionarno gibanje.

c) V sami Afriki pod Saharo je mogoče danes najti nacionalno neodvisne, nacionalno radikalne in nacionalno napredne države med drugim v Alžiriji, Tanzaniji, Somaliji in Gvineji. Druge precej pomembne družbene preobrazbe potekajo v Angoli, Mozambiku, Etiopiji. Vendar smo v teh deželah priče neposredni, trajni in močni podpori socialističnih dežel, kar jasno priča o dosedanji sorazmerni šibkosti nacionalnoprogresivnih sil.

č) Prihodnji razvoj največjega pomena je v spojitvi dveh kompleksov procesov v zahodni Aziji. Po eni strani gre za ljudski uporniški in nacionalno-revolucionarni val v Iranu, v deželi, ki je bila osrednji in močan arzenal, ki ga je doslej obvladal Zahod, in ga vodijo iranskoislamski šiiti pod vodstvom Ayatollaha Rouhallaha Almoussavija al-Khomeirija. Ta val, s katerim se je posrečilo združiti vse opozicijske sile od komunistov do desničarske liberalne buržoazije proti diktaturi, ustvarja danes možnost, da se resnično radikalno spremeni položaj v zahodni Aziji, na tem ključnem področju vojne in miru današnjega časa. Jasno je namreč, da vzpostavitev nacionalno radikalnega, islamskega, progresivnega režima v Teheranu lahko le pomeni, da bodo naftna bogastva te dežele v službi razvoja drugih naravnih bogastev v korist ljudstva. Pomeni pa tudi velikansko okrepitev neuvrščenih sil v svetu in povsem drugačen položaj za obkoljevanje agresivnega sionizma na arabskoislamskih tleh. Po drugi strani pa so islamske sile v tako imenovanih tradicionalno

zmernih, konservativnih sektorjih arabskega sveta danes mnogo bolj zaskrbljene zaradi povezanosti z zahodnim imperializmom in zaradi možnih eksplozivnih posledic, ki bi jih lahko to izzvalo v obliki revolucionarne akcije v lastnih deželah. Zato iščejo poti in načine, da bi mednarodno politiko vsega arabskega sveta preuredile, in sicer tako, da bi to pomenilo uravnoteženje odnosov z različnimi centri moči današnjega časa: z zahodnim blokom okrog ZDA, z vzhodnimi socialističnimi deželami okrog ZSSR in s Kitajsko, novo silo v porajanju; s tem se hkrati navezujejo tudi na globoko zakoreninjeno afriško-azijsko emocionalno, kulturno in politično tradicijo naserizma.

d) Končno bi bilo treba razmišljati tudi o novem procesu, ki se dotika azijskega islama v samih socialističnih deželah, tj. v ZSSR in Kitajski. Neka pomembnejša, pred kratkim objavljena knjiga, ki jo je izdala Akademija znanosti ZSSR, opozarja na podatek, da bodo leta 2000 več kakor 56,8 % prebivalstva sestavljali Muslimani in Azijci, ki živijo v azijskih sovjetskih republikah (Srednje Azije in Sibirje) ob mejah arabsko-islamskega sveta in Kitajske. Ta razvoj je zelo pomemben, ker bo res okrepil okvir solidarnosti afriško-azijskih ljudstev, mu dal mnogo globlje korenine v glavnih socialističnih državah na Zahodu in bo ustvaril popolnoma nove razmere za razvoj socialistične solidarnosti in perspektiv v sami Aziji. Tedaj bi bilo ta okvir možno veliko lažje povezati tudi s Kitajsko, prav prek številnosti islamskega prebivalstva vzhodne in jugovzhodne Kitajske, na mejah islamskih področij indijske podceline ter osrednjih in zahodnih področij ZSSR. Kakor se zdi, prihaja to dejstvo v središče pozornosti socialističnih misli, po drugi strani pa vse bolj priteguje pozornost zahodnih geopolitikov, pa tudi vzhodnih filozofov pri njihovih analizah.

e) Končno moramo poudariti, da je poglavitni vir energije današnjega časa v glavnem nafta, ta pa je na islamskem področju — v arabskem svetu, Iranu in Indoneziji.

6. Današnji vzpon političnega islama kot globoko zakoreninjene, dinamične, transformacijske, evolucijske sile v množicah vaškega in mestnega prebivalstva na vsem islamskem področju — od atlantskih obrežij Maroka do Kitajskega morja in do Južnih Filipinov — se pokriva s področji, na katerih dosega dialektika konfrontacije med različnimi družbenoekonomskimi in ideološkopoličnimi silami blokov (v glavnem zahodnega imperializma in sovjetskega socialističnega bloka) svojo najvišjo stopnjo. To področje je hkrati tudi področje najširše dialektike civilizacij med Vzhodom in Zahodom; to je prostor, na katerem so potekale križarske vojne, prvi naleti kolonializma in imperializma, ekspanzionistične cionistične trdnjave, sodobne verzije jeruzalemskega krščanskega kraljestva iz časov križarskih vojn, ki se zdaj povezuje z rasistično Južno Afriko v atomsko zvezo, da bi obkoljevali in obvladali ves afriški kontinent, ki ga vodi politični islam. Potemtakem se *usoda vojne in miru* v današnjem svetu hočeš nočeš ne določa v Jugovzhodni Aziji ali Latinski

Ameriki. Določa se v *srčki političnega islama*, v Zahodni Aziji in Severni Afriki, v vzhodnem Sredozemlju okrog Egipta.

Iz tega sledi, da je za razumevanje naslednjih dveh razsežnosti življenjsko pomembno posvetiti več pozornosti političnemu islamu današnjega časa in ga podrobneje preučevati in sicer:

a) z vidika dimenzije vojne in miru današnjega časa, ki je locirana prav na tem področju s prebivalstvom, ki šteje približno 800 milijonov;

b) za razumevanje najpomembnejšega vala socialnih revolucij, usmerjenih h populizmu in sodobnemu socializmu, vala, ki je zdaj naravnano k dopolnjevanju že izvedenih socialističnih revolucij v večjem delu Vzhoda, v Aziji, kakor tudi za razumevanje dinamike družbene dialektike, usmerjene proti imperializmu in sionizmu na arabsko-islamskem področju. Tu pa je pomembno dojeti, da ta val ni nič drugega kakor povratna reakcija na ropanje presežne vrednosti v preteklosti. Kajti velika večina narodov na tem področju, tj. kmetje, delavci, prav tako pa tudi mala buržoazija in nacionalne buržoazije, večidel so zbrane okrog nacionalne vojske, globoko čutijo negativne strukturalne posledice, ki jih je vsilila zahodna hegemonija. Ta je odvzemala njihovim deželam ustrezna sredstva za družbeno reprodukcijo, za napredno ekonomsko, kulturno in politično strukturiranje do te mere, da je zdaj povsem naravno, da prihajajo v teh deželah na politično prizorišče združene nacionalne fronte, ki skušajo večino družb mobilizirati proti imperializmu in hegemoniji.

III

Snovi smo se skušali lotiti s treh različnih vidikov obravnavanja.

7. Prvo stališče, političnostrateško ali taktično stališče, je bližje socialistom z Zahoda in njihovim posnemovalcem v velikem številu socialističnih gibanj na Vzhodu. Temelji na predpostavki, da je proletariat centralni, vodilni dejavnik naprednega nacionalnega gibanja Vzhoda in da je njegov namen ustvariti države nacionalne demokracije, ki naj jo kmalu zatem zamenja ljudska demokracija vzhodno-evropskega tipa. V tej konceptiji, ki pogosto prav nič ne pozna stvarnosti družbenih formacij v neevropskih družbah, sega neznanje tako daleč, da se govori o zmagi marksizma, leninizma in proletarskih partij v deželah, ki bi morale zbujati pozornost zaradi nemočnega delavskega razreda, da o proletariatu sploh ne govorimo.

V deželah, kot sta Angola in Mozambik priznavajo, da je treba širiti nacionalne ali ljudske fronte. Sicer pa v večini dežel islamskega civilizacijskega področja predstavljajo muslimani veliko večino prebivalstva, ponekod kar vse prebivalstvo. Parola se potemtakem glasi: »Progresivne sile se morajo združiti s progresivnimi plastmi islamskih ljudskih množic, ne pa z islamsko hierarhijo, konservativnimi, arhaičnimi in reakcionarnimi sektorji. Zavezništvo bi bilo treba utrditi s priznanjem pravice do veroizpovedi, pravice do verske službe, pravice do verskega pouka,

čeprav samo v verskih ustanovah, in pravice uporabljati nacionalni jezik, vendar nepovezano z islamom, tj. arabščino.

Islamske progresivne sile morajo potemtakem svojo politično dejavnost graditi na temelju političnega programa, kakor ga je definiralo vodilno progresivno jedro nacionalne ali ljudske fronte, tj. v bistvu po formulacijah zahodnega socializma in pogosteje kakor običajno po marksizmu, vključno s filozofskim materializmom oziroma filozofskim ateizmom in zahodno civilizacijsko projekcijo, osredotočeno na vrsto družbenoekonomskih formacij in ideologijo progressa. Takšna shema pristopa k političnemu islamu je doživela v glavnem neuspehe v Iranu, Egiptu, Alžiriji, Iraku, Indoneziji in v Pakistanu. Pojasnilo za to to iskali v strukturalnih pomanjkljivostih političnega islama, vendar nikoli, res nikoli v *neustreznosti socialistične misli* v teh deželah. Socialistični program se prav zaradi svoje socialistične oznake ni uveljavil. Zato je bilo treba spremeniti politični islam, nikakor pa socialistični program. To je pravo teološko mišljenje, samo v drugačni obliki. V bistvu se ponavljajo stališča zahodnih marksistov do katolicizma v njihovih deželah; gre za popolno ignoriranje *zgodovinske strukturalne razlike* med razvojem progresivne misli in dejavnosti v Evropi in na Vzhodu.

Kaj pa če islamske množice to zavrnejo, kakor se je že tudi zgodilo? Možna rešitev bi bila »zaobiti« islamske dežele ter jih razglasiti za nenormalne, nezgodovinske, kratkomalo se jim izogniti in to področje obkrožiti z množičnimi političnimi in vojaškimi bazami v upanju, da bo notranji pritisk povzročil eksplozijo. Še več. Nenehno lomljenje in izničevanje nacionalnih sil in potemtakem tudi nenehne težave v gospodarskem in družbenem razvoju se kopičijo v pogojih ne vojne in ne miru. To se na arabsko-islamskem področju uresničuje z neprenehno ekspanzionistično vojaško agresijo sionistične države. Prav to pa je načrt, kako naj se stvari res zaustavijo, načrt za procesualni nerazvoj in za naraščajoče napetosti na tem področju.

8. Teoretični pristop je šel potemtakem v smeri, da se ta zastoj razreši. Njegovo jedro je sestavljeno iz analize naprednih elementov v islamu, ki jih je postopoma treba integrirati v progresivno misel in shemo socialistične akcije. S progresivnimi elementi islama navadno razumemo tele: nauk vodilnih islamskih osebnosti in epigonov, ki govorijo o ljudstvu nasproti despotu, oznanjanje socialne pravice proti neenakosti, poziv na bratstvo med etničnimi skupinami in narodi v okviru islamskega *Ummaha*.

Podobne elemente je najti že pri Mohamedu v prvem kalifatu, pri prvih Mohamedovih naslednikih, kot je npr. Abu Zaid al-Ghaffari, in še več pri nekaterih osebnostih v poznejšem času; pri tem pa je zanimivo pripomniti, da devetnajsto in dvajseto stoletje nista dala nobene take osebnosti med naprednimi misleci na Zahodu, prav tako pa tudi ne med njihovimi posnemalci na Vzhodu. Naletimo pa lahko na isti miselni okvir, ki ga nahajamo, postavimo v krščanstvu na Zahodu. Pri tem je

značilno trmasto prizadevanje k *redukcionizmu*: islam se lahko vključi v običajno ideologijo napredka s tem, da prispeva določene zanimive, eksotične, avtohtone elemente k že uveljavljeni podobi. Nikoli pa ne bo deloval v smeri *preurejanja same socialne filozofije v njenem jedru*. Takšno razmišljanje pa je trajalo in še vedno traja, ne da bi izzvalo kake vidne posledice, kajti islamske množice še naprej zavračajo vsakršno kulturno tradicijo in intelektualno pridiganje, ki ne izhaja iz njihovih lastnih civilizacijskih virov. Druga tendenca, ki islam vsaj v neki meri upošteva, pa je le bolj zanimiva kakor prva, ker se skuša soočiti s specifično nacionalnokulturno tradicijo Vzhoda.

9. Tretje stališče, ki skuša razumeti civilizacijski pomen političnega islama v odnosu do nacionalne in socialne revolucije, razvija danes določeno število teoretikov na islamskem področju. Toda njihovi zahodni kolegi ga le malo sprejemajo ali sploh ne, dasi bi zaslužilo, da pride v samo središče socialistične misli današnjega časa.

Osnovne orientacije razvijajoče se *nacionalnoprogresivne misli Vzhoda* so tele:

a) Islam ni le ena izmed treh monoteističnih religij, oziroma ni samo to. Zgodovinsko nastajanje islama od drugega razdobja njegovega obstoja naprej, tj. od devetega stoletja, je bilo pravzaprav strukturiranje neke svetovne civilizacije, ki se je raztezala od Poitiersa in Andaluzije do vzhodnih obrežij Azije ter je zajemala raznovrstnost kultur, narodov in etničnih skupin južne Evrope, severne, centralne in južne Afrike, centralne in južne Azije vse do jugovzhodne Azije. Arabsko-islamski krog, ki je bil najbližji evropskim obalam, je doživel val invazij, ki so bile pravzaprav križarske vojne, in to med devetim in petnajstim stoletjem. Narodi, družbe in ljudstva tega področja, soočeni s križarskimi vojnami, so našli v islamu kot filozofiji, veri in političnem sistemu, tj. kot kulturi — svoje glavno oporišče proti agresiji in zahodni dominaciji ter oporo za nacionalno družbeno ohranitev in nadaljevanje svoje lastne kulturne identitete. Tako je islamu pripadla vloga osnovne in splošne filozofije, ki je bila sposobna ohranjati skozi mnoga stoletja sam obstoj družb na tem področju, in to vse od devetega do našega dvajsetega stoletja, od križarskih vojn do sionističnega, rasističnega imperializma; seveda skoz obdobje kolonializma, klasičnega imperializma in hegemonističnega imperializma.

V tem pogledu se islam bistveno razlikuje od krščanstva in drugih pomembnejših religij, ker sta krščanstvo in judovstvo venomer stala na strani agresije, hegemonizma in rasne dominacije proti arabsko-islamskemu področju. Le-to je islamu zarisalo jasno specifično politično-kulturno posebnost. Prav v politični sferi je političnemu islamu uspelo ohranjati nacionalno neodvisnost.

b) Obstaja pa še neki drug, zelo pomemben vidik, ki ga moramo upoštevati.

To je dejstvo, da je postal nauk islama pglavitni nacionalno konstitutivni element, islamski *Ummah*, tj. skupnost vernikov, ki zajema

vse kulture, narode, družbe, etnične skupine in ljudstva v okviru islama. Tako je bila koncepcija socialne dialektike, ki jo je izoblikoval politični islam, prav od njenega začetka pa vse do danes naravnana k enotnosti tako kulturnih kakor tudi nacionalnih tipov, vendar proti cepitvam, ki so posledica koncepcije razrednega boja, in prav tako tudi proti razkolom, ki jih povzročajo mednacionalne vojne na krščanskem Zahodu. Ta dolga tradicija enotnosti se je do danes pokazala kot najmočnejši zedinjevalni vpliv na združene nacionalne fronte Vzhoda, ki se soočajo z zahodno hegemonijo in imperializmom. Dovolj je, če se med drugim spomnimo zgodovine FLO (Fronta za nacionalno osvoboditev) Alžirije, naserizma v Egiptu, Mosadekove Nacionalne fronte v Iranu (in pod Khomeinijem dandanes), nacionalne enotnosti pod Sukarnom, Sékou Touréjeve koncepcije ljudske države v Gvineji, Ujumaa v Tanzaniji itn. Povsem naravno je, da razredni boji znotraj islamskih družb vodijo k določenim ciljem. Toda zaradi hudih posledic zgodovinske presežne vrednosti lahko veliko večino prebivalstva aktivirajo le skupni objektivni interesi na nacionalni osnovi, ki zajemajo večino razredov in socialnih grupacij. V njih so zajeti tudi važnejši tokovi misli v družbah, ki so soočene s smrtonosnim naletom zahodnega imperializma in hegemonizma. To je vzrok, da je v vzhodnoislamskih deželah prevladala strategija in taktika ljudskih front, nasproti razdvajajočemu učinku razrednega boja zahodne proletarske tradicije.

c) Zato se islam pojavlja mnogo bolj kot družbena koncepcija nacionalnega reda, družbene evolucije, ljudskega progressa, ne pa kot religija v ožjem pomenu. Zaradi te vse prevevajoče narave islama v njem kratko malo ni prostora za katerokoli drugo vplivnejšo politično filozofijo, pa najsi gre za liberalno modernistično družbeno filozofijo dela nacionalne in pretežno trgovske (kompradorske) buržoazije, ali pa za filozofijo lokalnih epigonov zahodnega marksizma. Evolucija nacionalno progresivne misli mora izhajati iz samega okvira političnega in civilizacijskega islama. To pa v bistvu pomeni, da na politični in civilizacijski islam ne moremo gledati kot na neko celoto, iz katere bodo določeni elementi integrirani v »normalno« progresivno ideologijo, pa naj je to marksizem ali kate-rakoli širša laična socialistična ideologija. Politični in civilizacijski islam je osnovni okvir, iz katerega bo treba jemati elemente za snovanje nacionalno progresivne misli, saj jih je v resnici veliko najti v sami zgodovini islama.

č) Politični in civilizacijski islam presega nauk samega islama. To izvira iz dejstva, da pojem islamskega *Ummaha* — ta zajema vse civilizacije, kulture, narode, družbe, etnične skupine in ljudstva s področja, ki jih pokriva islam — avtomatično vsebuje vse civilizacije in kulture, ki so obstajale na teh tleh pred islamom. Tako zajema politični in civilizacijski islam globoko dediščino egiptovske civilizacije iz faraonskega časa, pa tudi iz koptskega krščanskega obdobja. Nacionalna enotnost v tej deželi potemtakem danes ni nekaj prehodnega, ni posledica uspehov

določenih taktik Wafda in zlasti Naserja, marveč razkriva tudi potopljeni del ledene gore zgodovinsko zasnovane nacionalne specifičnosti Egipta, ki ima svoj izraz v okviru političnega islama, v njegovih modernih in sodobnih verzijah.

d) Posledice teh procesov za oblikovanje nacionalnoprogresivne misli tako v islamskih deželah kakor za ves svet so velikanske.

Sáma koncepcija socialne dialektike ne daje prednosti razdvajanju in državljanski vojni, ki sta dejansko vzrok za zastoj socialistične revolucije na vsem področju Zahoda — z izjemo Rusije, pač pa predpostavlja, da te oblike lahko postopoma zamenja bolj humana in mnogo učinkovitejša strategija in taktika front. Gre ne le za ljudske fronte, ki pripadajo koncepciji državljanske vojne, marveč za fronte nacionalne enotnosti, ki morejo mobilizirati večino nacionalne družbe za preobrazbo tako baze kakor tudi nadstavbe na poti k socializmu — v resnici to, kar sijajno predlaga italijanska komunistična partija pod imenom »zgodovinski kompromis«. Po teh poteh in samo po teh poteh lahko po našem prepričanju socializem napreduje k zelo napetemu razdobju pred nami.

e) Dalje, samo tako izoblikovana nacionalno progresivna misel, ki lahko premaga zastoje in prevaro zahodnega civilizacijskega projekta, ki omogoča, da se vsi zavedo omejitev naravnih bogastev v svetovnih razsežnosti, človekove nezmožnosti, da bi se obnašal kot demiurg, ki venomer uničuje ta bogastva ter glorificira pridobivanje dobrin, kar pelje neposredno k vojskovanju, podrejanju, agresiji in nasilju — lahko ponudi morda rešitev tudi za krizo zahodne civilizacije, ki povzroča danes resno zmedo v glavah in dušah mlade generacije na Zahodu. Iz zgoraj navedenih razlogov bo politični islam zagotovo imel osrednjo pobudniško vlogo pri oblikovanju nacionalno progresivne misli.

f) To bo storil ne samo zaradi analitične komponente svoje specifičnosti, marveč tudi zaradi samega dejstva da je edino telo politične, kulturne in družbene misli, ki kot nobena druga povezuje Vzhod in Zahod. Kajti krščanstvo je vodilna filozofija Zahoda, budizem pa je v glavnem filozofija Azije. Edino islam se razteza čez civilizacije in kulture današnjega časa. Odtod tudi njegova učinkovitost, ko stopi v akcijo, kakor smo temu priče v zadnjih dveh stoletjih.

g) Negativne oblike političnega islama se ne razlikujejo od negativnih oblik katerekoli druge filozofije današnjega časa, najsi gre za krščanstvo, marksizem, liberalizem, budizem, judovstvo ali državni kapitalizem. Negativni vidiki se zmeraj nanašajo na tisti del filozofij, religij in ideologij, ki ne gleda naprej proti družbeni dinamiki, marveč rajši zavzame kakšno arhaično stališče, da dogmatično ohranja že doseženo. Tu ni nekega posebnega problema, ki bi ga bilo treba obravnavati, in islamske države so pokazale neverjetno sposobnost za gibanje k sodobnosti; dokaz za to je njihovo nastopanje prek naserizma in oktobrske vojne, naftna kriza, kar je danes izzvalo kombinirano strateško civilizacijsko proti-

ofenzivo vsega Zahoda: da se zaustavi ta val, obrzda njegovo napredovanje, razbije arabsko-islamska enotnost in demoralizira ljudske množice z vsemi mogočimi sredstvi.

Toda nastopanje političnega islama na valovih zgodovine je nepovratno.

Pomembna naloga za vse sile socializma v svetu je, da res dojamejo pomen političnega islama v strukturiranju nacionalno progresivne misli in akcije današnjega časa ter globoko razmišljajo o njem, če se resnično zavzemajo za poti in načine, da se premaga nerazvitost, da se odpravi podrejanje, da se uniči imperializem, nevtralizira hegemonija, da bodo napredovali k takšnemu svetu, v katerem se bo socializem morda želel izenačiti s sistemom, ki se bolje ujema z nacionalnokulturnimi posebnostmi ter omogoča človeštvu sprejeti vse pozitivne prispevke njegovih sestavin in specifičnosti pri formuliranju novega, življenjskega in skrajno raznolikega človeškega univerzalizma.

To je tudi vloga epigonov političnega islama v današnjem času, ki jim je ta referat posvečen v znak spoštovanja.

Bibliografske beležke:

Obdelane teze v referatu je mogoče spremljati v:

- a) *DIRASSAT FIL-TpaQAFah AL-WATANIYYAH* (Študije o nacionalni kulturi), Dar al-tali'ah, Bejrut, 1967, 455 str. bibl.
- b) *KULTUR EMPEYALISMI* (Kulturni imperializem), P. N. Boratov, A. Dino, G. Dino, F. Edgu Kitabevi, Istambul, 1967, 64 str.
- c) *IDÉOLOGIE ET RENAISSANCE NATIONALE: L'EGYPTE MODERNE* (Ideologija in nacionalna renesansa: moderni Egipt), coll. Sociologie de lan connaissance, Editions Anthropos, Pariz, 1969, bibl., lexique, translittération, index, 575 str.
- d) »Un itinéraire sociologique: le concept de «renaissance nationale» (Sociološka pot: pojem »nacionalne renesanse«) — *L'Homme et la société*, št. 12 (april—junij 1969), str. 3—16.
- e) *Marxisme et libération nationale — position du problème théorique* (Marksizem in nacionalna osvoboditev — položaj teoretičnega problema). — *Le Centenaire du «Capital»*, Décades du Centre culturel de cerisyla-Salle, nouvelle série 10, Mouton, Paris — La Haye, str. 256—96.
- f) *LA PENSEE POLITIQUE ARABE CONTEMPORAINE* (Sodobna arabska politična misel), coll. »Politique«, Le seuil, Paris, 1970, 383 str.
- g) *Gamal Abdel-Nasser — Encyclopaedia Universalis*, vol. XI, 1972., str. 558—9.
- h) *LA RENAISSANCE DU MONDE ARABE* (Renesansa arabskega sveta), (jointly ed. by A.A.-M.H. Hanafi, and L.A. Belal), Duculot, Bruxelles/SNED, Alger, 1972, 551 str.
- i) »Min agl stratijiyah hadariyyah« (Za civilizacijsko strategijo) *Al-Thaqafah al-Arabiyyah* (Bejrut), April 1973, 116—31.
- j) *AL-FIKR AL'ARABI FI MA'RAKAT AL-NAHDAN* (Arabska misel v boju za neodvisnost) — *Dar al-Abad*, Bejrut, 1974, 240 str.
- k) »The Civilizational Significance of the Arab National Liberation War« (Civilizacijski pomen arabske nacionalnoosvobodilne vojne). — *The October War* (Oktobrska vojna), ed. by Naseer Aruri, Medina Press, New York, 1975, str. 347—365.
- *Journal of the Middle East*, št. 3, 1976, Cairo, 23. str.
- l) »Islam e Marxismo« — *I problemi di Ulisse*, L'Islam, vol. XIV, julij 1977, 114—21.
- m) »East Wind: the Historical Position of the Civilizational Project« (Vzhodni veter: zgodovinski položaj civilizacijskega projekta) — *Review*, 1 (1977) 57—64.
- n) »On the dialectics of Time — Positions«

— Referat na prvem simpoziju, ki ga je organiziral »Iranski center za dialog civilizacij« na temo: »Ali lahko planetarni vidik zahodne misli omogoči pravi dialog med civilizacijami?«, Teheran (Okt. 20—23, 1977) 13.

o) »*Arab Culture n a Changing World*«

— Referat na drugem zasedanju, Konzultativni komite arabske kulture/Unesco, Tunis, (Dec. 5—9, 1977).

p) »*The United Front as Historical Strategy — positions*« (Združena fronta kot zgodovinska strategija — stališča), Okrogla miza »Socializem v svetu«, Cavtat, 1977.

r) »*Historical Surplus Value — positions* (Zgodovinska presežna vrednost), Deveti svetovni kongres sociologov, Uppsala, 1978.

Etnične manjšine v Latinski Ameriki

(Iz kolonialne nerazvitosti v socializem)

V Latinski Ameriki je še danes ponekod prebivalstvo v kolonialnem položaju. Razvoj kapitalizma od njegovih začetkov do imperializma je bil odločilen v porajanju in obnavljanju nekaterih zatiranih ras in kultur. Njihovi pripadniki — ameriški Indijanci, afriški črnici in Azijci — doživljajo kolonialno preganjanje in genocid, zatiranje in odrivanje. Boji, ki jih bijejo, imajo sedem pglavitnih značilnosti: eni so povezani z njihovo kulturo, skupnostjo, narodom in raso, nadalje z njihovim razredom in končno z njihovimi političnimi organizacijami in ideologijami. Med temi boji izstopata dva kot posebej pomembna: nacionalni in razredni boj. V zvezi s tema poteka politična in ideološka razprava, v kateri izstopajo mnenja, da ima prednost nacionalni boj pred bojem delavskega razreda ali pa da je ta zadnji pomembnejši od prvega. V razpravi se razmejujejo tudi demokratične in revolucionarne sile. Ene rade povzdigujejo boj Indijancev kot naroda, rase, skupnosti in kulture, druge pa povezujejo in stapljajo boj Indijancev z bojem delavskega razreda. Glede črncev in Azijcev se tudi krešejo mnenja, vendar v njih manj poudarjajo boj črncev kot črncev ali Azijcev kot Azijcev, torej ne ločeno od drugih zatiranih skupnosti in delavcev.

Ta problem je povezan z relativno številnim prebivalstvom Latinske Amerike. Neposredno se nanaša na 15 do 20 odstotkov prebivalstva, posredno pa na vse delovno prebivalstvo, vključeno v neokolonializem. Pojav je težko opredeliti in razmejiti. Vse je bilo storjeno za to, da bi ga prikrili: njihova poimenovanja, definicije, število, razširjenost. Razlogov za to je več. Pglavitni pa je zatiranje, ki se prekriva z izkoriščanjem. Kljub terminološki in akademski zmedi, statistični netočnosti, zavajanju in še drugim težavam, ki v mnogočem onemogoča posploševanje in osvetljevanje problema Indijancev, črncev in Azijcev, pa je vendarle mogoče dobiti približno predstavo o velikosti in različnosti problemov.

Indijanci

Na Karibskih otokih so Indijance praktično iztrebili. V Mehiki pa obstajajo še naprej velike skupine Indijancev, ki govorijo jezike in

narečja, ki se razlikujejo od španščine in ki odsevajo lastne kulturne in politične oblike. Bolj kakor po rasi se ti razlikujejo po svoji kulturi, po organizaciji v skupnostih in po svojem položaju kolonialnega prebivalstva. V nekaterih državah, kot so Oaxaca, Chiapas, Yucatán — so občine, kjer Indijanci sestavljajo absolutno večino prebivalstva. V srednji Ameriki je stanje podobno. »V Gvatemali vsaj polovica prebivalstva uporablja jezik domorodcev« (Lipschütz, 1974, str. 131). V Venezueli in Kolumbiji je 10 do 15 odstotkov Indijancev osredotočenih na izoliranih območjih. Nekateri, na stopnji »divjaštva«, živijo na območju Amazonke. Najštevilnejša skupina južnoameriških Indijancev živi v Andih, od juga Kolumbije do severa Argentine. Zlasti so osredotočeni v Ekvadorju, Peruju in Boliviji. V Peruju so »provincije, v katerih 95 odstotkov prebivalstva govori kečua ali ajmara jezik« (prav tam). V Boliviji sestavljajo Indijanci od dveh tretjin do treh četrtin prebivalstva — ti zvečine govorijo prav tako kečua ali ajmara. Kečua, jezik nekdanjega inkovskega cesarstva, se močno razlikuje od kraja do kraja. Paragvaj ima po popisih manj kot 5 odstotkov indijanskega prebivalstva. V bistvu sestavljajo pretežen del prebivalstva Indijanci, ki govorijo gvarani jezik. Stvar je v tem, da uradni popisi omejujejo uporabo tega naziva samo za »najbolj divja« plemena. Prizadevanje, da bi prikrili indijansko prebivalstvo, je zlasti očitno v Čilu. »Uradno smo belci skoraj vsi«, je pisal Lipschütz leta 1944 (Lipschütz, 1944, str. 47). Trdil pa je, da je Indijancev in mesticev v bistvu več kot 65 odstotkov. Mislil je na rasne posebnosti čilskega prebivalstva. Enako prikrivanje zasledimo tudi glede indijanskih skupnosti. Navadno se je govorilo, da je kakšnih 10.000 Mapuchesov. Lipschütza so napadali zato, ker je trdil, da jih je bilo 450 ali 500 tisoč, to število pa je bilo pozneje vendarle tudi uradno sprejeto.

Med njihovimi bistvenimi posebnostmi izstopa zlasti ena, to pa so indijanske skupnosti. Prav v zvezi z njimi se poraja problem naroda ali razreda. Po Collinu Dellavaudu lahko približno trdimo, »da nudijo Andi zatočišče nekaj manj kot 7 milijonom domorodcev, ki živijo v skupnostih na jugu Čila, v Boliviji, osrednjem in južnem Peruju, vzdolž ekvadorskih gora, na jugu in zahodu Kolumbije in celo v Venezueli, v meridjskih Andih. Kar zadeva Srednjo Ameriko in Mehiko, jih je tu približno 10 milijonov, malo v Nikaragvi, Hondarasu (in v El Salvadorju), medtem ko jih je v Gvatemali milijon in v Mehiki 8 milijonov... Ocenjujemo lahko — končuje Collin — da je v vsej Latinski Ameriki 16 milijonov domorodcev, ki živijo v tradicionalnih skupnostih« (Collin, I, 83). Te »tradicionalne skupnosti« so kolonialne skupnosti, ki izvirajo iz začetkov kapitalizma v Latinski Ameriki in ki se reproducirajo prav do današnjih dni.

Črnci

Potomci sužnjev, ki so jih prignali iz Afrike, sestavljajo drugo vrsto kolonialnega prebivalstva. Razvoj evropskega kapitalizma je spodbujal

trgovino s sužnji, ki je Afriki iztrgala skoraj 10 milijonov ljudi v dolgem razdobju med leti 1518 in 1873 (Moreno, str. 13). Evolucija kolonializma, suženjstva in kapitalizma je potekala tako, da je bilo črno prebivalstvo afriškega porekla še naprej najbolj zatirano in najbolj izkoriščano prebivalstvo Novega sveta. Razširjenost tega prebivalstva v Latinski Ameriki je povezana z razvojem tropske kmetijske proizvodnje (sladkor, kava, tobak, bombaž, riž) in z razvojem rudarstva. Predeli, ki so najgostejše naseljeni z afriškimi črnci, so na Karibskih otokih, v Braziliji, na vzhodni obali Srednje Amerike, na severni obali Južne Amerike in na različnih točkah vzdolž pacifiške obale od Mehike do Peruja (J. Halero Ferguson, 17). Upoštevajoč njihove somatske posebnosti je *Negro Year Book* inštituta Tunkegee izračunal, da je bilo okoli leta 1933 v Latinski Ameriki 33 milijonov črncev od skupaj 230 milijonov prebivalcev. Po tem izračunu naj bi črnci sestavljali 14 odstotkov vseh prebivalcev. Leta 1940 je Lipschütz izračunal, da je 30 milijonov črncev (40, če se štejejo tudi osebe z »negroidnimi značilnostmi«) od skupaj 280 milijonov prebivalcev. Tako je bilo po tem avtorju tudi 14 odstotkov prebivalstva črnega (Lipschütz, 1944, str. 314—315). Okoli leta 1950 je Darcy Riveiro izračunal, da pride 29,3 milijona črncev na 311,9 milijona prebivalcev. Po predvidevanjih bo leta 2000 črnsko prebivalstvo štel 130 milijonov od skupaj 841 milijonov, kar je številka, ki vnovič pomeni 14 odstotkov vseh prebivalcev (Darcy). Ti računi, ki se nanašajo na telesne lastnosti, so pomembni toliko, ker je diskriminacija, ki je na njih zasnovana, dejansko podana. Ti izračuni pa ne nakazujejo problema naroda in razreda, skupnosti in razreda.

Črno prebivalstvo Latinske Amerike je prav tako ustvarilo narode in skupnosti. Najbolj znan črn narod so Haiti. Še pred ustanovitvijo Republike Haiti so obstajale druge »črne republike«. Quilombu de Palmares je bil organiziran kot neodvisna skupnost v času dveh tretjin XVII. stoletja. Na Jamajki, v Gvajani, Surinamu in na Haitiju so številni nekdanji sužnji živeli v neodvisnih političnih in ekonomskih organizacijah pred letom 1804 (Casimir, 366, in Carneiro). Od kolonialnih časov do današnjih dni se je afriškim črncem posrečilo ustvariti skupnosti pobeglih sužnjev, osvobodencev. Nekatere izmed teh skupnosti so reproducirale kulturne posebnosti Afrike, druge so skovale novo črnsko kulturo, nastalo iz suženjstva in upora (Bastide, str. 40 do 50). Brazilski »quilombos«, »cimarrones« z Antilov in iz Venezuele, »bush-negroes« in »maroons« iz angleškega karibskega območja, »palenques« in »cumbes« iz drugih latinsko-ameriških območij ter sploh enklave črncev osvobodencev izpričujejo veliko različnost organizacijskih oblik — od najšibkeje povezanih skupin do neokolonialnih držav — narod kot je npr. Haiti, prek nastajanja velikih naraščajočih koncentracij kot Choco v Kolumbiji, in skupina »zambos-mosquitos« v Srednji Ameriki (Sánchez Alborno, str. 164). Ugotovimo lahko veliko pestrost in različnost črnskih skupnosti, mestne in vaške, »Bush« in Paramaribo v Gvajani, skupnosti iz Báhia-Recifes,

Pôrta Alegrea, vaške na območju Marañoa in mestne v Braziliji, Morant Bay in cimarrones z Jamajke; karibske črnce iz Hondurasa; črnce iz Port of Spaina in Toccoa na Trinidadu; skupnosti iz Costa Chique v državi Guerrero v Mehiki, Choco ali Choso v Kolumbiji in skupnosti z Deviških otokov (Ianni, Moreno Fragnals, 56).

Azijci

Med kolonialnim prebivalstvom so Kitajci na obali Tihega Oceana, zlasti v Peruju. Tudi Japonci so na tihomorskih obalah in v Braziliji. Indusi so v Britanski Gvajani, Indusi in Indonezijci pa v Surinamu. V XIX. stoletju in v začetku XX. stoletja je trgovina z »delavci-dolžniki« (»indebted laborers«) iz Kitajske, Indije in Indonezije zamenjala trgovino s črnimi sužnji. V Britanski Gvajani so postali Indusi večina; v Surinamu so postali druga etnična skupina takoj za črnici in mestici (Collin, II, str. 238 do 239). Vsi ti priseljenci so povezani neposredno in posredno z zgodovino prisilnega dela, z izjemo priseljencev japonskega porekla. Poleg Indijancev in črncev so Azijci na najnižji družbeni lestvici. Razlikujejo se od evropskih priseljencev — Italijanov in Nemcev — zato, ker ti kot delavci in kmetje nimajo kolonialnega statusa ali pa se ga laže otresejo in zato, ker pri ustvarjanju skupnosti ali enklav niso ali niso videti kolonizirani.

Indijanci, črnici in Azijci kot narod, rasa in razred

Neenakomeren razvoj kapitalizma in različne oblike, v katerih se prepletajo različni načini proizvodnje in izkoriščanja, dajejo koloniziranim narodom in njihovim bojem različne značilnosti. Obstoje »dveh« ali več držav — »dveh Mehik«, »dveh Brazilij« — in tako imenovane »dvojne« in »pluralne družbe« ustreza neenakomernemu razvoju kolonialnega in neokolonialnega kapitalizma, ki kombinira in reproducira različne načine proizvodnje in izkoriščanja sredi bogate različnosti družbenih organizacij in kulturnih izrazov. Ta neenakomerni in kombinirani razvoj kolonialnega in neokolonialnega kapitalizma od časov premoči trgovskega kapitala do obdobja monopolnega kapitala rojeva nešteto teorij in ideologij, ki zamegljujejo in prikrivajo pojave dominacije in izkoriščanja koloniziranega prebivalstva in kolonialnih delavcev ali njihovih potomcev. Teorije o »modernem« in »tradicionalnem delu« družbe kot tudi teorije o dvojni in pluralni družbi niso lažne zato, ker ne bi prihajalo do pojavov neizenačenega in različnega razvoja, marveč zato, ker te pojave pojasnjujejo tako, kot da se porajajo iz psiholoških, kulturnih, tehnoloških in celo rasnih ali rasističnih dejavnikov, s tem pa prikrivajo naravo in težnjo razvoja kolonializma, rasizma, neokolonializma, imperikalizma in kapitalizma.

Latinska Amerika je eno obrobnih in odvisnih območij kapitalizma kot svetovnega sistema, kjer se najočitneje in najjasneje pojavlja neenakomeren razvoj, kombiniran tako glede proizvodjalnih sil kot tudi proizvodjalnih odnosov, z različnimi tehnološkimi in upravljalskimi razvoji. Tu se prepletajo oblike prisilnega dela (suženjsko ali tlačansko, odkrito in prikrito) z meznimi oblikami izkoriščanja, polkapitalističnimi in kapitalističnimi.

Na vsej latinskoameriški celini zasledimo očitno razliko med razvilstjo obalnega in gorskega območja. Na obali je težnja po hitrejšem in bolj širokopoteznem napredovanju tržnega gospodarstva in kolonialnega podjetja, ki proizvaja za trg. Na gorskem območju in na drugih nedostopnih in oddaljenih ali osamljenih krajih se ohranjajo za daljši čas močno razprostranjeni predkapitalistični načini proizvodnje, ki niso sestavni del ne mednarodnega ne notranjega trga. V teh krajih se ohranjajo močna središča avtarkičnega prebivalstva domorodcev, katerih pripadnike izkoriščajo in podreajo prek različnih oblik tlačanstva — podedovanih iz fevdalnih sistemov — ali s postopki, ki so lastni kolonialnemu izkoriščanju in vladavini: veleposestva in mestna središča imajo monopol nad trgovino in gospodarjenjem teh skupnosti, pri čemer so te podjarmljene in izkoriščene kot kolonialni narodi ter doživljajo osiromašenje, diskriminacijo in desetkanje v procesu nenehnega preganjanja.

Zgodovina kolonialnega delavca in kolonialnega prebivalstva, njegova podrejenost in načini boja in osvobajanja razkrivajo različne oblike, odvisno od položaja, ki ga zavzemajo v takšnem neenakomernem in kombiniranem razvoju. Prebivalstvo, ki je najtesneje povezano s tržnim gospodarstvom in s proizvodnjo za svetovni trg, se močno razlikuje od izoliranega ali na rob potisnjenega prebivalstva. Med delavci, prisiljenimi k suženjstvu na plantažah in v rudnikih, se pojavljajo oblike organiziranja in odpora, ki jih ne smemo mešati z oblikami, ki so značilne za tlačanskega delavca (»yanacona«, »colono«, »aparcero«, »partidario«, »arrendir«, »arrimado«, »huasipungo«),¹ ki prevladuje na velikih posestvih v notranjosti, niti z oblikami, ki so značilne za člane skupnosti, ki se nenehno borijo kot »skupnost«, »pleme«, »ljudstvo« ali »narod«.

Afriški in azijski delavci, ki so bolj povezani z zgodovino trgovine s sužnji in polsužnji in s kolonialno in neokolonialno plantažo, naletijo na mnogo ovir, da bi se lahko borili kot skupnost in celo tudi kot »rasa«. Ves sistem vladavine in izkoriščanja afriškega sužnja in njegovega potomstva je zgrajen tako, da bi jih izničili kot skupnost. Politika kolonialnega kapitalizma in kapitalistične razvojne zakonitosti v kolonijah in v odvisnih državah potiskajo črnsko prebivalstvo in črnske delavce v največjo nemoč, v katero jih lahko spravi zatiralska družba. Indijanski ali črni

¹ Nazivi, ki se v državah Latinske Amerike uporabljajo za označevanje odvisnega kmeta (kmet, spolovinar, najemnik itd.), nekateri izmed njih pa so prevzeti iz jezika domorodcev (yanacona, huasipungo). — Op. prev.

suženj doživlja proces »dekulturizacije; da bi ga lahko bolje ekonomsko izkoriščali, ga preganjajo iz kulture njegove človeške skupnosti, mu odvzemajo naravna bogastva teritorija, na katerem živi, da bi ga lažje izkoriščali kot ceneno, nekvalificirano delovno silo«. Na plantaži ali v rudniku živi suženj — Indijanec ali črnc — v »organizaciji zaporniškega tipa in je ločen od pripadnikov svoje skupnosti« (Moreno Fraguinals, str. 14—15). Indijanci imajo za seboj dolgo zgodovino suženjstva in udinjanja na plantažah in v rudnikih. Toda v Latinski Ameriki so tudi Indijanci, ki se preživljajo v drugačnih oblikah organizacije, polfevdalnih, tlačanskih in skupniških. Črnci pa nasprotno izvirajo iz sužnje in se reproducirajo zvečine kot sužnji. Ti so odtrgani od svoje afriške kulture, oropani svoje družine, uvoženi, ko so bili še otroci, nastanjeni v skupinah, govorijo različne jezike (citirano delo, str. 17, 22, 41). Pregarjajo jih, kadar se skušajo združiti v meščanska, verska ali pa ludistična društva. Od njih zahtevajo, da se pomešajo, ko živijo v »kabildih«; kaznujejo jih zaradi njihovih obredov, prepovedujejo jim njihove plesne skupine. Ne puščajo jim druge izbire, razen podrejenosti v osami, osebnega upora, samomora ali bega (prav tam, str. 41—43). Ta podrejenost teži k uničenju vsake skupine, začenja pa se od trenutka, ko priženo Afričane v Novi svet. Potem se nadaljuje po liberalnih zakonih, ki suženjstvo formalno prepovedujejo.

Množičen in kolektiven beg teži obnoviti ali ustvariti skupnosti črncev, osvobodencev ali beguncev. V takšnih skupnostih se razvija uporniška kultura, obnavljajo se družinske zveze, dozorevajo jeziki in dialekti, verska, magijska, politična praksa. Nastajajo skupnosti. Toda preganjanje na obali je relativno milejše kakor na gorskem območju. Težavam vnovičnega kulturnega in skupniškega snovanja se pridružujejo problemi vztrajnega in učinkovitega preganjanja. S politično neodvisnostjo in formalno razglasitvijo enakosti ras se povečujejo težave v organiziranju kolektivnih bojov črnih skupnosti ali družb. Vključitev črnega prebivalstva v tržno gospodarstvo spodkopuje njegovo povezanost. »Svobodni« črnc je osamljen. Formalna svoboda in formalna enakost »razkrivata, da je bil črnc v suženjstvu sposoben izvajati družbeni pritisk«, kar pa s »svobodo« izgubi. »V »svobodni« družbi ne napreduje dlje od parija, pritisnjenega k tlom pod bremenom dekulturnizacije in tlačanstva« (Moreno, str. 49). Ostaja rasna diskriminacija, somatska, ki povzroča, da se ta identificira kot »črnc«, ki ga zedinjuje v kapitalistični in rasni podjarmljenosti. Toda ta podjarmljenost je v Latinski Ameriki zelo prefinjena. Paternalizem in botrina, kombinirana s širokim rasnim mešanjem, blažita, zamegljujeta in povzročata, da postajata nedoločna rasizem in rasna diskriminacija, ki še naprej obstajata kot splošno izkoriščanje in zatiranje *revežev*. Črncu se ne posreči, da bi se spopadel kot diskriminirani črnc. Skoraj vedno ima belce očime, botre in celo sorodnike. S pomočjo formalne svobode in enakosti ter s pomočjo tiste meša-

nice paternalističnih tradicij in institucij botrine in rodbinskih zvez se »pred črncem postavlja problem, kako naj se vključi v družbo diskriminacije brez opore na trdno kulturno identiteto« ali na neko raso, ki jo vsak belec odklanja in diskriminira. V tem svetu živi brez splošne, kulturne, rasne in politične identitete. Samo v nekaterih državah, kjer obstajajo »velike črnske skupine«, kakor na Kubi in v Braziliji, se tem posreči, »da ohranijo in razvijajo delno to identiteto«. Pa tudi v takšnih primerih so mnoge ovire. Zakoni latinskoameriških držav — formalno protirasistični — prepovedujejo ustanavljanje strank, zasnovanih na rasah. Poleg tega posebej preganjajo črnske organizacije. V Braziliji je diktator Getulio Vargas okoli leta 1937 uničil neko »brazilsko črnsko fronto«, ki je nastala v času krize. Na Kubi so črnici v času kapitalizma izgubili svojo somatsko identiteto kot obliko odpora, obdržali pa so jo kot obliko podrejenosti, kar jih je vodilo k temu, da so se bolj in bolj borili skupaj z drugimi delavci na radikalen in odkrit način. Iz vrst kubanskih črncev so zrastle celo veliki voditelji kubanskih delavcev.

Latinskoameriški črnc, ki nima možnosti, da bi se branil s svojo kulturno, »plemensko« ali »rasno« identiteto, odkriva, da se prav tako ne more braniti z nekoristno mimikrijo belca: ugotavlja, da je še naprej črn, najbolj izkoriščen in najbolj ponižan med delavci in ljudmi. Zaradi številnih izjemnosti, ki ga ovirajo, da se šteje za rasno ali kulturno, družbeno in politično kategorijo, črnc prav tako ne more lahko prodreti v družbo mesticev ali belcev. Ostane mu le pot identificiranja z delavcem. Kolonializem in neokolonializem mu samo omogočata, da se identificira v razmerju do drugih kolonialnih skupin v medetničnih spopadih enih črncev z drugimi in črncev z Indijanci in Azijci.

Zaradi svojega položaja v razvoju kolonialnega in polkolonialnega kapitalizma teži črni delavec, da bi se čimbolj povezal z boji drugih delavcev. V večini primerov je to zanj edini izhod. To ne jemlje pomena bojem, ki jih bije v svojih zaselkih in bajticah, na svojih območjih ali v svojih narodih. Ti boji se ne porajajo kot boj revnih prebivalcev, marveč kot boj koloniziranih in neokoloniziranih črncev. Le v primeru Haitija dobiva nacionalni problem vso moč v razmerju do oblasti belcev in neokolonializma: prav tu se pojavlja tudi vladavina črnca buržuja — ki zahteva, da ga kličejo kreolec — nad črncem proletarcem ali prebivalcem. Črni delavec se spopada s črnim buržujem.

Indijanec, ki živi v suženjstvu, ima enake probleme kot črnc, vključno z izgnanstvom in »dekulturizacijo«. Tisti, ki živi v tlačanskih odnosih — kot mezdni delavec ali spolovinar — in ki se upira v svojih gorskih skupnostih, razvija bolj oblike boja neke kulture in neke skupnosti, ki se ohranja in teži k temu, da se reproducira na prostranih območjih kolonialnega in odvisnega kapitalizma. Tudi Indijanec je zaslužnjen in sproletariziran, vendar ohranja precej skupnosti, ki jih povezujeta isti jezik in ista kultura v družbene, politične in celo vojaške organizacije.

Odporniška gibanja in boji za osvoboditev indijanskih narodov in skupnosti so neštevilni. Z obrambno in ofenzivno taktiko so obstali vse do danes. Imajo najrazličnejše politične in vojaške posebnosti. Povsod so Indijance zdesetkali ali iztrebili. Azteki, Inki, Maji, Araukanci in njihovi potomci ohranjajo nekatere izmed svojih kulturnih potez, poznajo smisel svoje identitete in se zavedajo svoje nacionalnosti ali svoje skupnosti nasproti osvajalcu in njegovim potomcem. V nekaterih primerih se jim posreči, da leta ali stoletja ohranjajo politične in vojaške organizacije in dosegajo de facto priznanje neodvisnosti.

Maje so potolkli šele leta 1697, ko je padla njihova zadnja država, Tax-Ica (Tajakal). Predšpanske politične organizacije so se tu upirale 173 let. Vojna Špancev proti Araukancem so trajale več kot 300 let. Leta 1773 je bila Španija prisiljena trpeti njihovo neodvisnost. Obnavljanje starih cesarstev je bilo moto velikih vstaj. Leta 1767 je neki Indijanec po imenu Pedro Soria Villarroel skušal obnoviti imperij Tarasco. Vladal je v Valladolidu, zahodno od Mexica in nekoč se mu je domala posrečilo zavzeti prestolnico kraljevskega namestništva. Po vstaji Tupaca Amarua, ki je hotel leta 1571 spet vzpostaviti inkovsko cesarstvo, je prišel drugi Tupac Amaru s podobnim načrtom. Vzdignil je 60.000 Indijancev. Njegovi gverilci so se borili 35 let in so se širili po Boliviji, Peruju in Ekvadorju. V Braziliji so se Indijanci uprli leta 1572 v času tako imenovane sedemletne vojne. Razrušili so več kot 3000 vasi. Leta 1697 so pristali na zvezo s črnci iz Republike Palmares. Združeni so se uprli Portugalcem in Nizozemcem. Upori Indijancev so se v manjšem obsegu pojavljali vse do današnjih dni. Včasih so bile to majhne vojne ali odporniška gibanja. Po porazu so ohranili kot zadnje zatočišče svojo skupnost in kulturo, ki jo obnavljajo in se vnovič upirajo.

Boji za osvoboditev in proletarski boji

Že od prvih kolonialnih let se pojavljajo boji za osvoboditev in proletarski boji. Tako eni kot drugi dosegajo različne razsežnosti. Toda v petsto letih kolonialnega in odvisnega kapitalizma se pojavljajo vnovič in vnovič, v ciklikih, z vzponi in padci. Osvobodilni boji imajo teritorialno, rasno in kulturno podlago. Proletarski boji — sužnjev, delovne sile domorodcev pod skrbništvom, tlačanov ali mezdni delavcev — imajo proizvodno-ekonomsko bazo. Ti so povezani ali ločeni, puščajo možnost za zveze ali za ločitve. Dobivajo družbene, politične in vojaške značilnosti na podlagi življenjskih zahtev ali na podlagi sprememb v strukturah proizvodnje in oblasti. Boji, ki jih organizirajo zaradi zemlje, se gibljejo od obrambne in ofenzivne akcije skupnosti in rajonov do poskusov, da bi vzpostavili nacije — države. Bijejo jih preganjani ali ubežni Indijanci ali črnci osvobodenci, njihov cilj pa je obramba dežele, kulture, rase in svobode pred evropskim kolonizatorjem, kreolcem ali

mesticem, do velikih osvobodilnih gibanj, ki rojevajo razredne in rasne zveze proti kolonializmu in imperializmu. Najbolj ogroženi, izkoriščeni in podjarmljeni prebivalci kolonij in polkolonialnih držav se postavljajo po robu buržuju zato, ker so kolonizirani, ta pa nastopa kot kolonizator, rasist ali imperialist. Če se v nekaterih primerih — kakor na Haitiju ali na Jamajki — upre vse črnsko prebivalstvo in se loti kot zatirana rasa in razred osvobodilne vojne in spozna, kako se — s politično neodvisnostjo — ponovno povzpne na oblast razred iste ali podobne rase, takrat formalna neodvisnost in dejanski neokolonializem v večini primerov spet sprožita polemiko in zmedo glede ras in kultur, ki prikrivajo in podpirajo vladajoče razrede imperija in njihova oporišča. Po izbojevanju politične neodvisnosti od Francije, Španije in Portugalske se rase, kulture in vladajoči razredi postavljajo spet na noge na mnogo načinov. Z razvojem odvisnega kapitalizma izbruhnejo nove akcije za prisvajanje zemljišč. V letih 1820, 1880, 1950 in 1970 preide zemlja, ki je pripadala skupnostim ali pa so jo odstopili Indijancem, v roke kreolskih veleposestnikov, v last imperialističnih plantaž, kapitalističnih kmetijskih podjetij, domačih in mednarodnih. Kreolec, mestic, ladino, cholo, gringo² in vse kolonialne in neokolonialne buržoazije obnovijo preganjanje kolonialnih manjšin ali večin Indijancev, črncev in mesticev. Ti se še naprej borijo za svojo zemljo, svojo kulturo, svojo raso in za najbolj nujne potrebe po hrani, strehi in svobodi. Ker kolonializem in neokolonializem ogrožata tudi druge delavce in celo drobno buržoazijo in srednje plasti odvisnih držav, nastajajo v velikih osvobodilnih bojih različne možnosti za zavezništvo kolonialnih manjšin in večin, kujejo se fronte za osvoboditev, ki so vključene v razredna in rasna nasprotja, lastna kolonialnemu načinu proizvodnje in kolonialni vladavini.

Odpravljanje dvojnih — kolonialnih in razrednih — protislovij je doslej uspelo samo na Kubi. Tam je boj za osvoboditev postal boj za socializem, proces neodvisnosti in splošne dekolonizacije — kolonialnih večin in manjšin — pa se je usmeril k vzpostavitvi države, v kateri izginja zasebna lastnina nad podjetji in katere družbena baza so delavci — črncci, belci ali mestici — ob naraščajočem zginevanju razlik kolonialne dediščine, podedovanih predsodkov kolonialne in neokolonialne vladavine in izkoriščanja. S kubansko revolucijo, ko Kuba še ni postala del socialističnega tabora, se je začel zelo nagel političen proces, naravnan k izkoreninjenju podjarmljenosti kolonialne manjšine črncev in mulatov, edine, ki je obstajala na tem otoku, saj so tu Indijance iztrebili že poprej, Azijcev pa ni bilo veliko, niti niso bili izpostavljeni kakšni posebni diskriminaciji.

² Criollo, mestizo, ladino, cholo, gringo — pomenijo v tem zaporedju: belca, rojenega v kolonijah, potomca staršev različne rase, Indijanca, ki govori špansko, potomca belca in Indijanke, tujca — pretežno anglosaškega izvora. — Op. prev.

Premier Fidel Castro je v svojem govoru o agrarni reformi 22. maja 1959 dejal: »Obstajata dve vrsti rasne diskriminacije: ena, v središčih za razvedrilo oziroma v kulturnih središčih, in druga, ki je najhujša, tista v delovnih okoljih. Najbolj moramo zatirati — je dodal — rasno diskriminacijo v delovnih okoljih; kajti če prva oblika onemogoča le dostop v določene kroge, je druga oblika tisočkrat bolj surova, ker omejuje dostop v okolja, kjer si ljudje pridobivajo sredstva za življenje, možnost za zadovoljevanje človeških potreb; s tem delamo zločin, ker kratimo najrevnejšim plastem pravzaprav več kot kateremukoli drugemu — možnost dela...« Fidel Castro je predlagal »kampanjo, da bi končali ta osovraženi in odvrtni sistem pod glesom: vsem Kubancem brez diskriminacije, rase in spola priložnost za delo!« V istem govoru se je voditelj revolucije zavzel za radikalno odpravo diskriminacije v izobraževalnih centrih in v središčih za razvedrilo.

Tri dni po govoru je Fidel Castro v zvezi z nekaterimi kritikami kolonialistične reakcije čutil potrebo, da vrne napad. Na tiskovni konferenci, ki jo je prenašala televizija, je »postavil ob sramotni steber tiste, ki se imenujejo kristjani, v bistvu pa so rasisti; tiste, ki se imenujejo martijevci³, v bistvu pa so rasisti; tiste, ki verjamejo, da so kulturni, v bistvu pa so rasisti. Prav lahko bi dodal — komentira haitski pisatelj René Depestre — tiste, ki se imenujejo revolucionarji, pa so v bistvu rasisti« (Depestre, 1966, str. 43 in naprej). Fidel Castro je citiral slavne besede Joséa Martíja: »Kubanec — pomeni več kot belec, več kot črnc«.

Revolucionarna vlada je v nekaj letih izkoreninila rasno diskriminacijo. Kubanski črnci in mulati, Haitčani in Jamajčani — najbolj ponižani in najbolj izkoriščani med vsemi — so hitro začutili prednost revolucije, enako kot drugo delovno ljudstvo. Že februarja 1966 je lahko Depestre zapisal: »V socialistični Kubi so raznopolti ljudje izenačeni z drugimi državljani v možnostih za šolanje in kulturo, v športu in na vseh področjih gospodarskega in kulturnega življenja...« (Depestre, citirano delo, str. 54). Leto dni kasneje je pisal zgodovinar in antropolog Moreno Fraginals: »Popolno in dejansko izkoreninjenje latinsko-ameriškega suženjstva ni izvedljivo v okviru neke družbe, razdeljene na razrede, kot je to kapitalistična« (Moreno Fraginals, str. 52). V socialistični Kubi so zatrli vse odpore kolonializma in rasizma, ki so lastni razvoju odvisnega kapitalizma.

Proletarski boji se v marsičem ujemajo z osvobodilnimi boji. Ker številni Indijanci, ki živijo v skupnostih, doživljajo proces proletarizacije, številni črnci in Azijci pa za vselej ostajajo v proletarskem taboru ali se vanj vračajo, ko jih k temu prisilijo stražarji in lakota — ker se iz vrst Indijancev, črncev in Azijcev rekrutirajo delavci in mezdna delovna sila,

³ »Martijevce« se reče tistemu, ki sledi nauku velikega revolucionarja in pisca Josea Martíja, ki ga je Fidel Castro okvalificiral kot »duhovnega voditelja« kubanske revolucije.

se njihovi boji stapljajo z boji delavskih razredov in jih dopolnjujejo. Borijo se za izenačenje svojih pravic s pravicami belega in tujega delavca, mestica, mestnega in industrijskega delavca. Vendar se z njimi borijo z ramo ob rami ne glede na njihovo raso in kulturo — proti delodajalcem in vladajočim razredom, v skupnih akcijah, v katerih postavljajo življenjske zahteve, ter prek drugih političnih ali revolucionarnih akcij. Boji, ki so se porodili v delovnih okoljih, se opirajo na boje skupnosti, včasih prerastejo v veliko bitko za osvoboditev delavcev in zatiranih narodov. Izhajajo tudi iz osvobodilnih gibanj in spremljajo ta gibanja. So tudi takšna gibanja, ki nastajajo v skupnostih in prodirajo v tovarne, rudnike in na plantaže.

Ker delavski razred z razvojem kapitalizma vedno bolj narašča in postaja bolj pomemben za vse strategije osvoboditve, tudi sproletarizirani Indijanci in črnci ter skupnosti, ki jih ti puščajo za seboj ali s katerimi vzdržujejo delne zveze, ne morejo zanemariti ogromnega pomena teh bojev. Kolikor bolj narašča zavest o njihovem položaju, vse bolj sodelujejo v njih. In kolikor bolj rasa, skupnost in narod odražajo delavski razred v okviru celotnega kolonialnega in odvisnega prebivalstva, toliko jasneje izraža naraščajoči in zavedni delavski razred zahteve ras, skupnosti in zatiranih narodov.

Boji nekdanjih črnih sužnjev na Kubi so zametki dolge zgodovine proletarskih in osvobodilnih bojev, v katerih črnci izraža proletarca, ta pa osvoboditev. Leta 1958 postane proces nacionalne osvoboditve končno dokaj pričakovan odsev socialistične revolucije, katere družbena baza je proletarec, črni, beli ali mulat. Zatirana večina neokolonialne Kube triumfira nad zatiralci a) naroda, b) črnih manjšin in c) delavskega razreda. Uspeh zatiranih ras in razredov je prepričljiv. »Prvo svobodno ozemlje Amerike« je izkoreninilo rasno diskriminacijo in postalo socialistična republika. Načrt za osvoboditev in socialistični načrt se združita v eno. Kolonialne, rasne manjšine se osvobodijo s proletarsko večino in srednjimi plastmi. Stara napoved Joséa Carlosa Mariáteguija⁴ se je na Kubi povsem uresničila: »Črnci, ki so si med seboj blizu po rasi; Indijanci, ki so si med seboj blizu po rasi, kulturi in jeziku, po vdanosti skupni deželi; Indijanci in črnci, ki so skupaj enako predmet najhujšega izkoriščanja, sestavljajo zaradi teh mnogoterih razlogov ogromne množice, ki se bodo morale, združene z izkoriščanimi proletarci, kmeti, mestici in belci, revolucionarno upreti maloštevilni domači buržoaziji in nenavadno parazitskemu imperializmu in ju poraziti, ustvariti razredno zavest in uvesti v Latinski Ameriki vladavino delavcev in kmetov« (Mariátegui, Ideologija, str. 34—35).

⁴ José Carlos Mariátegui (1895 do 1930), veliki perujski revolucionar, pisatelj in sociolog.
— Op. prev.

Mariáteguijeve besede niso mogle biti bolj natančne. Vendar so na njegova razglabljanja pozabili v sami napredni in revolucionarni misli. Ta se danes vnovič prička okoli lažne alternative: rasa ali razred, svoboda Indijancev ali proletarski boj, »pokmetenje« ali socialistična revolucija. Razprava se suče med lažnimi alternativami, ne da bi se spuščala globlje v izvore oblasti ljudstva in oblasti delavskega razreda na ravni skupnosti, ras, kultur, narodov in skupin narodov. Številni ideologi sociologije in antropologije, ki skušajo izpeljati znanstveno marksistično raziskavo, reproducirajo temeljno podobo, ki jo imajo zatirane rase o sebi, ali podobo, ki jo imajo ti ideologi sami o razrednem boju brez kolonialnih manjšin. Prek akademskih abstrakcij rekonstruirajo preprosto in lokalno inačico boja zoper rasizem in kolonializem ali razrednega boja proti kapitalizmu metropol.

Ideološka ali taktična zoževanja preprostega protirasističnega boja, boja za črnca ali Indijanca, proti odvisnosti in neokolonializmu, za nacionalno suverenost in neodvisnost — zgubljajo svojo okoliščinam ustrezno ali taktično naravo; sprevračajo se v metafizične kategorije. Pri tem pa spregledajo bistveno dejstvo: namreč, da vladajo spričo razredne družbe med plemeni in narodi velika nasprotja. Boji skupnosti — ki jo razumemo v širšem pomenu, ki zajema plemena in narode — niso samo boji plemen zoper narod ali boji majhnega naroda zoper velike sile. Ti boji prav tako koristijo dominaciji razreda lastnikov, ki domuje na podrejenih ali neodvisnih področjih kapitalističnega sveta.

Protikolonialna politika, ki temelji le na kategorijah »skupnosti« plemen in naroda, pozablja na bistvene probleme, ki se porajajo v procesu osvobajanja. Med temi problemi lahko navedemo: 1. Skupnost (kot pleme, rasa ali kultura) se cepi in se spopada z drugimi skupnostmi, plemeni, kulturami in rasami. K dejstvu, da pogosto nimajo skupnega — združujočega — jezika, navajajo še vse druge vrednote, po katerih se razlikuje in ločuje eno pleme od drugih, posamezni narodi od drugih narodov. Kolonialna in neokolonialna politika s pridom izkorišča medsebojno spopadanje kolonialnih skupnosti, plemen s plemeni ali ras z rasami ali manjšinskih kultur z nacionalnimi kulturami, mržnjo koloniziranega proti sonarodnjakom. V Latinski Ameriki je veliko takih primerov: na primer, ko angleški kolonializem podpihuje in spodbuja Indijance in črnske »mosquitose«, proti srednjeameriškim republikam, ko prihaja do političnih spopadov med indijansko množico in črnici v Gvajani ali Surinamu, pa do neštetihi spopadov plemen, ras in kultur, v katerih imperialistične sile in vladajoči razredi podpihujejo sovraštvo črncev zoper Indijance ali teh zoper mestice; v to zvrst sodijo lažni nacionalizmi Gvatemale proti Belizeju ali Čila proti Boliviji. Imperializem in vladajoči razredi manipulirajo s plemenskimi ali nacionalističnimi spori in strastmi v svojo korist. 2) Voditelji ljudstva, katerih temelj razmišljanja in akcije

je samo skupnost (plemen ali naroda), poskušajo prikazati problem v obliki »politike oblasti«, ki sploh ne upošteva ali pa zanemari razredno politiko. Odtod izvirajo najrazličnejše oblike plemenske, rasne in šovinistične ideologije, ki ni sposobna, da bi usmerila potencialno moč plemen, ras in narodov v okvir skupne fronte, ki bo oprta na razredni temelj; se pravi, da ji bo prvenstveno mar vprašanje boja delavcev za demokracijo, za neodvisnost in socializem, ki bo v skladu s širino boja množic in delavcev vse globlji in vse bolj ambiciozen. Florestán Fernández (str. 205) piše, da je buržoazija, ki je nastopala zoper suženjstvo, spodbujala sužnje, da se borijo proti suženjstvu, pri tem jim pa ni povedala, za kaj se morajo boriti: tako jih je pripravila za novo suženjstvo. Boriti se za indijansko državo pomeni prikrivati dejstvo, da je taka država lahko buržujska celo v primeru, ko takšna zamisel zmaga v spopadu s sveto zvezo imperalizma, buržoazije mesticev in »belcev«. 3) Porajanje takšne »skupniške« ideologije postavlja na dnevni red resne probleme na vseh frontah osvobajanja. Na mednarodni ali notranji ravni razbija enotno akcijo delavskih razredov in kolonialnih manjšin. Neki bivši delavski voditelj, ki je govoril o Indijancih iz Gvatemale, je dejal: »Ti so zaradi stoletja trajajočih prevar in izigravanja zelo nezaupljivi in molčeči, kadar se nanje obrne delavec iz mesta . . . Med gvatemalsko revolucijo, daleč od tega, da bi se borili z ramo ob rami z nami proti izkoriščanju in tiraniji; ostali so še naprej pokorni ukazom oblasti in zemljiških posestnikov: tako smo delavci opazovali žalostno podobo naših indijanskih bratov, ki umirajo, ne da bi vedeli za kaj umirajo.« (Cardoza, 1974, str. 90).

Mistificirana antropologija boja skupnosti, naroda ali indijanske rase se prav nič ne prizadeva, da bi zgradila most med kolonialnimi manjšinami in razredi delovnih ljudi. V svojih najslabših inačicah — v kolonialistični in neokolonialistični — celo povečuje in razpihuje ta prepad med njimi, da bi se Indijanec boril proti delavcu, mesticu ali belcu, ali proti »izdajalcu« rase, ki se prišteva k delavskemu razredu. Nekatere zelo premišljene in navidez revolucionarne inačice prav do danes povečujejo — v Gvatemali in Boliviji — boj Indijancev zoper vse belce ali mestice, buržuje ali proletarce. In kljub temu, da je za kolonialne manjšine mnogo težje izoblikovati razredno platformo, ki bi odražala vse oblike zatiranja in izkoriščanja v načinih proizvodnje, deluje celotna ideološka struja, ki zelo malo pomaga k dozorevanju te zavesti ali pa jo celo ovira.

Problem je vendarle bolj zapleten: do mistifikacij prihaja že takrat, ko razpravljajo o razredu in pri tem sploh ne upoštevajo problema zatiranih ras ali kolonialnih manjšin. To, da poudarjajo zgolj razredni boj, ne da bi vanj vključevali tudi problem na rob potisnjene prebivalstva in kolonialnih manjšin, dokazuje, da sploh ne razumejo narave tega boja v neokapitalizmu in neokolonializmu. Če je že v metropolah razlika med delavci in reveži ali na rob potisnjenimi ljudmi za demokratičen in revolucionaren boj delavcev in revežev zelo pomembna, (glej Gozales Casanova, 1969, str. 193—220 in De Brunhoff, 1976, str. 7—29), potem ima

v obrobni deželah kapitalizma ta razlika še mnogo bolj izostre in usodne posledice. V teh deželah je namreč industrijski delavski razred, organiziran v strankah in sindikatih, manjšinski del ekonomsko aktivnega prebivalstva. Ker obstojajo plasti delavcev, ki so v pogledu plač bolj ali manj privilegirane, prihaja med njimi in mestno ter kmečko revščino — vključno z »rezervami« siromašnih mestic, Indijancev in črncev, — do bistvenih razhajanj. Razdor nastaja zaradi ogromne razlike med delavsko manjšino in na rob potisnjeno in skrajno izkoriščano večino. Staro pojmovanje neenakomernega in kombiniranega razvoja kapitalizma nam omogoča, da ta pojav sploh razumemo. Vendar to ni dovolj. To pojmovanje ne upošteva bistvene razlike med razrednim bojem v »udeleženskem« in »zapostavljenem« delu gospodarstva in družbe: v organiziranem delu, kjer je večina delovne sile »kupljena teoretično po svoji proizvodni ceni« in ima določene sindikalne in politične pravice, in v tistem delu, ki nima nobenih pravic, ki je prepuščen nenehnemu grobemu izkoriščanju, proti kateremu so naperjeni ostri gospodarski in negospodarski ukrepi, ki jih vedno znova uveljavlja zunanji ali notranji neokapitalizem ali neokolonializem. Če ne upoštevamo te »dvojnosti« ali »pluralnosti« delavskega razreda, ki je samo potencialno enoten, če podcenjujemo bistvene razlike med delavci s periferije kapitalizma in kolonialnimi ali neokolonialnimi »rezervami« z množico kultur, s katerimi manipulirata buržoazija in imperializem, potem težko dojamemo ali pa sploh ne razumemo bistvenih posebnosti boja delavcev in revežev, industrijskega proletariata in na rob odrinjenih množic, »moderne« in »tradicionalnega«, vedno znova koloniziranega delavca. Dva svetova si v konkretno različnih razmerah boja prizadevata, da bi se spojila, pri čemer pa priznavanje prednosti enemu škoduje drugemu. Posledice tega so med drugim naslednje: 1) težnja, da se pripiše izključni pomen boju političnih strank ali sindikalnih zvez »udeleženskega« sektorja nasproti lokalnim in spontanim ljudskim gibanjem, mestne revščine in prebivalcev kmečkih naselij in območij, indijanskih skupnosti ali skupnosti pobeglih črncev, cimarrones. 2) težnja, da se vprašanje delavskega razreda obravnava samo iz vidika političnega boja, ne pa boja, ki je hkrati politični boj in boj za oblast, se pravi strankarski in sindikalni boj in boj za ljudsko oblast. 3) težnja k zanikanju legitimnosti bojev kolonialnega delavca ali kolonialnega naselja. Teh sploh ne priznavajo ali pa jih ne upoštevajo v svojih političnih programih. Zavračajo jih kot del boja za relativno avtonomijo, kot del boja »nacionalnosti« ali narodov na ravni tlačanov, plemen in skupnosti. 4) ne priznavajo oblik odpora, ki so jih razvile skupnosti in kmečka območja, zlasti indijanska in črnska ali pa skupnosti mestnih revnih četrti. 5) niso izoblikovali politike za obrambo indijanskih skupnosti in plemen v dvojnem smislu: kot obrambo njihovih zatiranih kultur in kot možnost, da se te skupine same dokopljejo do nacionalne in mednarodne kulture osvobajanja. 6) zavirajo ali preprečujejo, da bi se programi tlačanov, pobeglih črncev, cimarrones in Indijancev uveljavili

in integrirali s programi boja delavskega razreda. 7) zavirajo ali preprečujejo politiko hegemonije delavskega razreda v njegovih demokratičnih in revolucionarnih akcijah. Niti hegemonističnega projekta niti projekta združevanja sil ne pojmujejo in ne uporabljajo kot logično pot za skupno akcijo delavcev in kmetov, delavcev in brezpravnih ljudi, delavcev in kolonialnih ali neokolonialnih rezerv. 8) Pač pa si prizadevajo, da bi se vse teoretične, strateške in taktične razprave o demokratičnih in revolucionarnih bojih delavskega razreda vselej strnjevale v enotnem opredeljevanju izključno za eno od alternativ: razred ali narod, razred ali ljudstvo, razred ali kolonialne manjšine. Tudi akcijska naravnost se izraža v taki izključnosti in ostri razmejitvi, kot da ne vidijo hkratnega obstoja delavcev in revežev, niti spremenljivosti njihove vloge v procesu boja. Ideja o »temeljnem protislovju« — razrednem protislovju — sploh ne upošteva odvisnosti od konkretnih razmer in njihove spremenljivosti, ki postavljajo v prvo črto političnega in revolucionarnega prizorišča včasih razred, včasih pa ljudstvo, včasih delavca, včasih pa reveža, brezpravnega človeka, kmeta, Indijanca; toda voditelji in ideologi niso pripravljeni na nujne taktične in ideološke umike. Zdi se, da sploh ne dojamejo stvarnega (ali celovitega) procesa, v katerem bi bilo nujno ob organiziranju in vodenju delavcev pritegovati tudi vse odrinjene skupine iz skrajno izkoriščanih naselij, ki delajo in se borijo v različnih načinih proizvodnje in nadoblasti neokapitalističnega in neokolonialnega sistema, ki reproducira strukture »dvojne« in »pluralne« neenakosti, ki je sprl in ločil ene delavce od drugih delavcev, delavce od plemen, kmetov in drugih zatiranih skupin.

Tako se pojavljata dve obliki nerazumevanja neokolonializma: prva, ki privilegira podrejene skupine, in druga, ki privilegira delavski razred.

Antropološka teorija, ki je utemeljena zgolj na boju zoper kolonializem, kulturno zatiranje, rasizem in imperializem obsega razpon od revolucionarnih prek reformističnih nazorov do antropologije samega imperializma. Bila je prapor osvobajanja v različnih zgodovinskih etapah — od obdobja liberalizma do faze nacionalizma; s svojimi osvobodilnimi težnjami se uveljavlja med narodnjaškimi in marksističnimi ideologi. »Neodvisnost — je govoril veliki liberalni publicist Gullermo Prieto — je sprevrgla Mehikance v gachupine⁵ Iidijancev.« José Maria Gonzáles Sastre je opozarjal: »Naše varstvo, našo pozornost zdaj nameniti tistim Mehikancem — tujcem, ki niso storili nobenega drugega zločina, kot to, da ne govorijo špansko« (Chávez Orozco, str. 30).

Še ne tako davno tega je bila tema zatiranja kolonialnih manjšin predmet številnih raziskav naprednih in revolucionarnih antropologov in sociologov. Leta 1963 je Gonzáles Casanova objavil članek, ki je bil

⁵ Gachupin — vzdevek za Špance, ki odhajajo v Latinsko Ameriko z namenom, da se tam nastanijo. — Op. prev.

pozneje večkrat ponatisnjen. Njegov naslov je *Sociedad plural, colonialismo interno y desarrollo*» (pluralistična družba, notranji kolonializem in razvoj — v Latinski Ameriki). Avtor je opozoril na dejstvo, da teorije o »dvojnem« in »pluralnem« razvoju odkrivajo posledice pojava kolonializma, ki se začena v Latinski Ameriki od izbojevanja politične neodvisnosti od Španije in traja do današnjih dni. Avtor poskuša zadevo sistemizirati in zato je povezal ta pojav z različnimi oblikami izkoriščanja in dominacije neenakomerno razvijajočega se kapitalizma, ki kombinira suženjsko in fevdalno izkoriščanje in mezdnno delo. Leta 1968 je objavil delo »*Sociología de la Explotación*» (sociologija izkoriščanja). Tu je, izhajajoč iz analize enostavnega razrednega izkoriščanja, analiziral notranji kolonializem v etapi imperializma in natančno ugotovil, da so tiste skupine, ki se okoriščajo s takšnimi odnosi, različne vrste buržoazije: od lokalne do nacionalne in metropolitanske, od drobne do srednje in monopolne buržoazije. Nekako v istem času je Rodolfo Stavenhagen objavil svoje delo »*Clases, colonialismo y aculturación*» (Razredi, kolonializem in dekulturnizacija v Latinski Ameriki, 1963). V njem je analiziral konkreten primer in ga povezal s kolonializmom in razredi — s poudarkom na prvem. Čilski antropolog Alejandro Lipschütz je dobil leta 1974 nagrado »Casa de las Americas« v Havani za svojo knjigo »*Marx y Lenin en la América Latina y los problemas indigenistas*» (Marx in Lenin v Latinski Ameriki in vprašanje domorodcev) (Casa, 1974). V tem delu je predstavil teze, ki jih je zagovarjal vseskozi. Ko se je dotaknil Leninovega članka »O pravici narodov do samoodločbe« in tega, da je v ZSSR ustanovljenih več kot 50 avtonomnih nacionalnih okrožij, avtonomnih republik in sovjetskih republik, je postavil trditev: »Po prav takšni poti bomo šli tudi v naši Ameriki, od severa do juga. Naši Mapuče, Kečua in Ajmara Indijanci v Peruju in Boliviji, različne skupine domorodcev v Mehiki in v mnogih drugih republikah bodo sledili poti, ki so jo utrli narodi in plemena na tleh nekdanje carske Rusije. Tudi v naši Ameriki bodo avtonomna okrožja ali republike Araukancev, Kečua, Ajmarov, Majev in drugih; imeli bomo taka okrožja in republike, kakršne je propagiral Lenin v omenjenem članku leta 1914, in kakršne danes v ZSSR dejansko obstajajo. To je »zakonitost plemen« — končuje »nujna sociološka zakonitost, ki je postala eden izmed najočitnejših vidikov leninizma« (Lipschütz, 1974, str. 93). Lipschütz je zagovarjal zlasti jezikovno in kulturno avtonomijo plemen in njihovo pravico do lastne vlade in celo države. Ob tem pa se je zavzemal tudi za španski jezik kot skupni jezik »velikega hispano-ameriškega naroda«, jezika skupne domovine, kar pa ne bi v ničemer prihajalo v navzkriž z majhno domovino Indijancev, niti z jezikom ali dialektom Indijancev v socialistični Latinski Ameriki. Lipschütz je znova kot vzor rešitve tega problema navedel primer ZSSR.

Ti avtorji so tako ali drugače poudarjali predvsem dekolonizacijo, boj proti kolonializmu in čeprav so ga povezovali s tezo o razrednem boju zasledimo v njihovih analizah neuravnoteženost, ki daje prednost

prvi obliki boja. Drugi avtorji so spet poudarjali zlasti vprašanje »skupnosti« ali »rase«, ne da bi ga povezovali z bojem proti kolonializmu, imperializmu in kapitalizmu. Za nekatere bi bila taka enotnost celo sprejemljiva, seveda v okviru konservativnih pa tudi neokolonialističnih ideoloških stališč. V inačici, ki manj upošteva probleme, je Gonzalo Aguirre Beltrán — takrat direktor medameriškega inštituta za domorodska vprašanja (Instituto Indigenista Interamericano) — objavil leta 1967 svojo knjigo z naslovom »*Regiones de Refugio*« (zatočiščna območja). V njej je skušal utemeljevati politiko mehiške vlade do domorodskega vprašanja in politiko, ki so jo takrat izvajali pod pokroviteljstvom omenjenega inštituta pri ustanavljanju nacionalnih inštitutov za domorodska vprašanja (glej: Aguirre B., str. 241). Aguirre Beltrán je obravnaval vprašanje politike »modernizacije«, »integracije« in »razvoja« »indijanskih skupnosti«. Vendar njegovi pogledi na »skupnosti« niso izhajali iz zahteve po politiki dekolonizacije, po obrambi kulturne in politične avtonomije, še manj iz projektov, ki so povezani z delavskim razredom in njegovimi boji za demokracijo in socializem. To je bila predvsem uradna medameriška različica politike do domorodcev v času spodbujanja razvoja. Tej varianti o priznavanju »skupnosti domorodcev« — ki je še ohranila nekatere ideološke prvine agrarne etape in kulturnega nacionalizma mehiške revolucije — so dodali še nekatere variante, ki predlagajo priznanje skupnosti ali kulturne in etnične identitete Indijancev kot izhodišča za boj, ki pa nima nič skupnega z razredi in imperializmom. Ti tokovi ne ogrožajo vladajočega družbenega sistema, nekateri pa skušajo celo namenoma zavirati boj za osvoboditev ter demokratični in revolucionarni boj latinoameriških delavcev in ljudstva, prihajajo na dan s trhlím in zmotnim dokazovanjem, da obstaja nekakšen »notranji kolonializem« ali »plemenske zakonitosti«, s čimer bi radi težave delavcev in porajajočih se ljudskih sil še poglobili in jih oslabili. Stara kolonialistična politika delitve na plemena se odeva z osvobodilnim in celo revolucionarnim besednjakom, ki navidezno brani Indijanca pred kolonialnim izkoriščanjem in podrejenostjo, da bi ga odtrgal od drugih kmetov ali da bi ga politično in vojaško sprl z revolucionarnimi neindijanskimi silami. Ta pojav postaja očiten od takrat, ko dobivata v Latinski Ameriki vse močnejši poudarek razredni in osvobodilni boj; Bolivija in Gvatemala sta šolska primera »indijanske« retorike. Indijansko prebivalstvo skušajo zbegati z novimi miti, ki se razlikujejo od tradicionalnih, že neučinkovitih oblik podrejanja. Zmesti skušajo tudi številne napredne antropologe. Ko opazijo reakcionarno zlorabo takšnih teorij, se sila trudijo z izjavami, da se ta problem sploh ne tiče kolonialnih skupnosti ali nekega notranjega, preživelega kolonializma, podrejenih in skrajno izkoriščanih plemen, marveč da je to pojav, ki se omejuje zgolj na boj med buržoazijo in proletariatom. Tako zapadajo v nove sheme.

Tezo, da ni bistvenih razlik v osvobodilni akciji Indijancev, so podprli najrazličnejši ideološki tokovi, od protirasističnih in protifevdalnih

liberalcev do imperialističnih antropologov, in pa drugih, ki se skušajo identificirati ali pa se identificirajo z marksistično mislijo. Gómez Farías — eden prvih in najbolj radikalnih predsednikov Mehike na začetku XIX. stoletja — »v vladnih aktih — kot piše Mcra — ni priznaval obstoja Indijancev in neindijancev, marveč je ti kategoriji zamenjal z revnimi in bogatimi, pri čemer je širil na vse brez izjeme blagodati družbe« (Mora, str. 153). Gómez Farías je hotel uveljaviti za vse — Indijance in belce — nove ustavne pravice. Toda enakost pred zakonom je bila dober izgovor za zemljiško-posestniške oligarhije, da so Indijancem iztrgali zemljo, ki so jo bili ohranili v koloniji. Z enako vsebino in z enakimi posledicami je 8. aprila 1824 Bolivar izdal ukaz, s katerim je bila zemlja podeljena v last njenim gospodarjem. Pooblastil jih je, da jo lahko prodajajo. Tako se je začelo razkosavanje posesti, ki so jih Indijanci obdržali skozi stoletja (Lipschütz, 1956, kjer avtor analizira zakonodajo o skupnostih in njihov propad).

Prav neverjetno se sliši, da se tisti, ki ne priznavajo obstoja »skupnosti«, »notranjega kolonializma« in »plemenske zakonitosti«, prištevajo tako med imperialistične, kot tudi marksistične mislece. Richard N. Adams, znani antropolog severnoameriškega imperializma v Gvatemali, je leta 1962 zapisal: »V politični sociologiji Latinske Amerike se je v zadnjih petdesetih letih širil mit o skupnosti. Čeprav se ta mit pojavlja pod različnimi maskami, ga lahko identificiramo po nekaj očitnih potezah. Po tej bajki je skupnost — pravi Adams — naravna skupina s posebnimi lastnostmi, ki jo vodijo k njenemu ovekovečanju navzlic vsem zunanjim nevarnostim. Trdilo se je, da odnosi v njej izvirajo neposredno iz predkolumbijskih odnosov in, ker je preživela toliko časa, pravijo, da je indijanska skupnost večna. Ta bajka doseže svoj vrh, ko se trdi, da je zdaj potrebno storiti odločne korake, da bi te skupnosti ohranili. Zakaj? Mar je ohranitev večnega tako resen problem?« — se na koncu ironično sprašuje antropolog imperialistične intervencije in protirevolucionarne diktature (Adams, str. 409—434). To, da ne priznava skupnosti ali družine, je značilno za vse zagovornike suženjstva.

Na drugi strani so nekateri marksisti, ki spet odrekajo kakršenkoli analitičen, političen in revolucionaren pomen proučevanju skupnosti, plemen, kolonialne manjšine ali pa jim pripisujejo povsem drugoten pomen. Ricardo Pozas in Isabel H. de Pozas sta objavila leta 1971 knjigo z naslovom »*Los Indios en las clases sociales de México*« (Indijanci v mehiških družbenih razredih). Ta antropologa sta predlagala, naj bi praktično opustili vsakršno drugo kategorijo izvzemši kategorijo »izkoriščevalcev in izkoriščanih«, »katerih pojmovna vsebina — trdita — presega vse etnične, rasne, družbene, kulturne in kakršnekoli druge razlike v nadstavbi« (Pozas, str. 162). Trdita, da »notranji kolonializem izgine v trenutku, ko država ni več podrejena kolonialni vladavini«. Zanju je med monopolno fazo kapitalizma kolonializem prenehal obstajati. Trdila sta, da je »neokolonializem kot mednarodni pojav imperialističnega ekonom-

skega širjenja družbena organizacija monopolne faze kapitalizma» (Pozas, citirano delo, str. 31). Pozabila sta na kolonije iz časov imperializma — kot je to Portoriko — in razpravo prenesla na vprašanje »notranjega neokolonializma«, »notranjega kolonializma«. S tem nista le spregledala hkratne politične in ekonomske dominacije nad skupnostmi domorodcev, marveč sta skušala dati prednost proučevanju in boju Indijancev kot »lumpenproletarcev« ali »polproletarcev« — se pravi takih pripadnikov plemen, ki niso mezdni delavci, ki pa so hkrati povezani s svojimi skupnostmi in se prek načina kapitalistične proizvodnje pojavljajo kot mezdni delavci. Ricardo in Isabel H. de Pozas sta vsekakor veliko prispevala k ponovni in pravilni opredelitvi problema. Njuno poenostavljanje razrednega boja so odtehtale analize o imperializmu in njuna priporočila glede tega, da bi bilo treba z »največjo pozornostjo« proučevati Indijanca »kot začasnega dninarja in meznega delavca v kapitalističnem gospodarstvu« in kot človeka, ki je »povezan s starimi načini življenja svojih skupnosti« (Pozas, str. 176).

Rasa, razred in socializem

Razprava o tem poteka vse do današnjih dni. V njej je bilo tudi dosti zmede, do katere je prihajalo iz dobrih ali slabih namenov. Razprava pa je kot ustvarjena za zmedo. Na nekem sestanku antropologov in indijanskih voditeljev, ki je bil junija 1977 na Barbadosu, so prišli do ugotovitve, da je potrebno »doseči enotnost indijanskega prebivalstva«. V ta namen so predlagali skrajno samovoljne in abstraktne ukrepe, med katerimi so navajali tudi nekatere zelo slabo domišljene »instrumente«, kot na primer:

a) Politično organiziranje je možno začeti bodisi od tradicionalnih organizacij ali pa od novih organizacij modernega tipa; b) Ideologija mora nastajati tako, da bo izhajala iz zgodovinske analize; c) Začetna delovna metoda je lahko proučevanje zgodovine, s čemer bi razkrili in pojasnili stanje dominacije; d) Element povezovanja mora postati lastna kultura, ki naj pripomore predvsem k ustvarjanju zavesti o pripadnosti indoameriški etnični skupini in ljudstvu (Multig). Nesprejemljiva in slepilna narava sestanka na Barbadosu je zagrešila mnogo napačnih sklepov in nakan. Takrat, ko indijanski politični voditelji ponovno postavljajo rasne razlike pred razredne, prihajajo v nasprotje z latinskoameriškim in indoameriškim osvobodilnim bojem.

Nek indijanski voditelj iz Bolivije, po imenu K'Ollasuyo je izjavil na začetku leta, da »so Indijanci v Boliviji zatiran in izkoriščen narod, ki mu grozi iztrebljenje«. Po njegovih besedah je mogoče to stanje rešiti le tako, da predstavniki indijanskega ljudstva prevzamejo politično oblast, če pa hočejo doseči ta cilj, morajo razpolagati z lastnimi silami. Čeprav priznava ekonomsko izkoriščenost Indijancev (Indijanec je rudar, kmet,

tovarniški delavec itd.), pa trdi, da je zanj pomemben boj med rasami ne pa med razredi, češ da je ta zadnji boj epizoden, zgodovinsko vlogo pa ima boj med belci in Indijanci (ALAI, 26, 1978, str. 27—30).

V postkolonialni Afriki skušajo imperialistične in kolonialistične sile vnovič razplamteti vojno med plemeni. Večkrat jim to tudi uspe. V Latinski Ameriki pa poskušajo iste sile gasiti razredni boj in boj za nacionalno osvoboditev tako, da podpihujejo vojno med rasami. Na zelo prefinjen način utesnjujejo etnične manjšine z najrazličnejšimi lažnimi alternativami. Imperializem se ne poslužuje ene same ideologije in enega samega načrta. Ko postanejo neučinkovite njihove teorije o neoporečnem razvoju, vključujejo v to poslanstvo protestantske misijonarje, njihove antropologe, liberalce in duhovnike, ki poskušajo manipulirati z indijanskim uporništvom; njihovi ideologi ga zelo spretno povezujejo z delavskim, kmečkim in ljudskim nezadovoljstvom; pri tem skušajo dokazovati, da se poraja to upornišтво v spopadih Indijancev z drugimi delavci in polkolonialnim prebivalstvom. Večkrat se jim to posreči, vsaj na ideološki ravni in v ožjih okoljih, hočejo pa s to ideologijo prodreti tudi v širše prostore.

Odgovor demokratičnih in revolucionarnih sil na novo ofenzivo seveda ne more biti v tem, da bi tajili dejanski obstoj indijanskega problema, marveč v tem, da ga priznajo (Bonfil, 1978); da skupaj z njihovimi predstavniki združujejo osvobodilne sile Indijancev s silami črncev, belcev in mesticev; da se predstavniki njihovih skupnosti, krajevnih ali regionalnih, povežejo s silami ljudstva in nacionalnih skupnosti, ki zajemajo Latinsko Ameriko in Karibsko območje; da se vzajemno povezujejo z organizacijami industrijskih in kmetijskih delavcev, srednjih razredov, študentov in intelektualcev. Problem in njegovo razreševanje so jasno začrtali že na »svetovni konferenci za boj proti rasizmu in rasni diskriminaciji«, ki je bila v Bazlu. V sklepu politične komisije je zapisano: »Boja zoper rasizem ni mogoče ločevati od boja proti kolonializmu in imperializmu. Prav tako ga ni mogoče ločevati od bojev, ki jih bijejo kmetje in delavci, zlasti pa najnaprednejši in najbolj organizirani deli delavskega razreda. Etnične manjšine se borijo z ramo ob rami s kmeti in delavci zoper rasizem, rasno diskriminacijo in družbene krivice. Trditve znanstvenikov družboslovcev, ki ne proučujejo rasizma v okviru kolonializma, kapitalizma in imperializma, moramo šteti za napačne, lažne in nevarne za boj ljudstev za njihovo osvoboditev. Pozivamo vse demokratične, napredne in revolucionarne stranke — končuje deklaracija — da sprejmejo v svoje programe boj proti rasizmu in za zaščito narodnostnih manjšin.« (Sklep poročila politične komisije, Bazel, 1978).

V primeru, ko kolonialne in neokolonialne rase sestavljalo celotno prebivalstvo ali vsaj njegovo večino, kot je to primer na Haitiju, v Gvatemali ali Boliviji, mora temeljiti osvobodilni in razredni boj prav tako na skupnem programu, ki ni program boja »črnega« sveta zoper »beli« svet ali »Indijancev« proti mesticem in »ladinom«; to mora biti program

skupnega boja zatiranih ljudstev in delavcev za demokracijo, proti kolonializmu in neokolonializmu, proti rasizmu in rasni diskriminaciji ter za socializem. Zoževanje tega skupnega in enotnega boja na boj »črnega sveta« in »Indijancev« kot zgolj rasnih, kulturnih ali skupniških kategorij, je bilo povod za politično in ideološko spopadanje med osvobodilnimi silami ter dediščina kolonialnega zatiranja in politika imperialističnih držav in vladajočih razredov (Depestre, 1978, str. 108—111). Da bi to preprečili, morajo demokratične in revolucionarne stranke ne le upoštevati programe bojev kolonialnih manjšin in zatiranih ras, marveč tudi pozvati njihova vodstva in njihove predstavnike, da delujejo za zблиževanje ras, sindikatov, strank in osvobodilnih gibanj.

Boj etničnih manjšin je mnogoplasten boj rase, razreda in naroda, ki morajo najti skupni program boja proti skupnemu sovražniku in za skupni cilj. Zato še danes veljajo opažanja, ki jih je pred pol stoletja skiciral José Carlos Mariátegui. Mariátegui je že leta 1929 opozarjal, da so »v razred, ki je pretežno izkoriščen, vključeni elementi vseh ras« (Mariátegui, 13, 19), čeprav prevladujejo Indijanci in črnci; ker pa ti, kadar pridejo do kakega »privilegiranega položaja« začno, »kolikor je le mogoče izkoriščati svoje brate po rasi« (navedeno delo, str. 80), je Mariátegui posebej opozoril na »v bistvu ekonomsko in družbeno naravo problema ras v Latinski Ameriki in na dolžnost vseh komunističnih partij, da preprečujejo izkoriščevalske odklone, katerih značilnosti poskušajo buržoazije vtisniti v reševanje tega problema, da bi dobil končno povsem rasna obeležja«; prav tako je njihova dolžnost, da poudarjajo ekonomsko-družbeno naravo boja izkoriščanih domorodskih ali črnih množic, da podirajo rasne predsodke in vcepljajo tem množicam jasno razredno zavest; da jih usmerjajo k temu, da postavljajo konkretne in revolucionarne zahteve in jih odvrčajo od utopičnih rešitev; da poglobljajo njihovo identiteto s proletarci, mestici in belci kot elementi istega razreda, ki proizvaja in ki je izkoriščen« (navedeno delo, str. 80). Glede skupnosti in politične enotnosti Indijancev je Mariátegui predlagal nadroben akcijski program, kratkoročni in dolgoročni, ki je v vsebinskem pogledu uporaben še danes. Razen organiziranja Indijanca kot delavca in njegovega vključevanja v delavske organizacije, je Mariátegui predlagal »koordinacijo skupnosti staroselcev po območjih«, »obrambo skupniških posesti«, »izvajanje takih političnih in kulturnih dejavnosti v skupnostih, ki bi te povezovalе s sindikati in mestnimi organizacijami«. Sodil je tudi, da bi vse to lahko pripeljalo celo do »politične avtonomije domorodske rase« in do »povezovanja Indijancev iz različnih držav«, če bi potekalo »v tesnem sodelovanju s proletarci, mestici in belci in v boju proti fevdalnemu in kapitalističnemu režimu« (navedeno delo, str. 86).

Ostanki tlačanskega dela so postopno izginjali pred naraščajočim mezdanim delom. Proletarizacija latinskoameriškega Indijanca in kmeta je že prevladala. Uničevanje skupnosti prvotnih prebivalcev je potekalo vsekozi sistematično in se danes še stopnjuje s krizo fašističnih diktatur.

Delež skupnosti, v katerih izključno govorijo v jeziku staroselcev, je veliko manjši kot v preteklosti: v Mehiki je bilo na primer okoli leta 1910. še 13 odstotkov takih prebivalcev, danes pa samo še 2 odstotka. Vsa ta dejstva je treba spoznati in strniti v skupno strategijo povezovanja: boj kolonialnih manjšin in zatiranih narodov, boj skupnosti in vasi z bojem demokratičnih in revolucionarnih strank, boj tistih, ki govorijo v ajmara, kečua ali naoatl jeziku z bojem tistih, ki govorijo španščino, portugalščino ali francoščino, boj Indijancev, črncev in delavcev z bojem narodov in z bojem celotnega proletariata. Opredeljevanje za boj enih proti drugim pomeni napačno alternativo, nobenega dvoma ni, da mora biti glavna fronta boja naravnana proti nerazvitosti, kolonializmu, neokolonializmu in rasizmu, katerih najširša baza sta imperializem in kapitalizem, cilj tega boja pa sta zmaga demokracije in socializma.

Mexico, junij 1978

Sistem Fokonolon

Leta 1972 se je malgaška vlada lotila obsežnega programa, katerega namen je bila popolna presnova družbenoekonomskega in administrativnega sistema v državi, da bi dosegla resnično decentralizacijo oblasti in zagotovila učinkovitejšo udeležbo množic v odločanju o življenju naroda na vseh ravneh. Ta nov sistem organiziranja družbe navdihuje tradicionalna in izvirna malgaška stvarnost.

Strukturo sestavljajo štiri zaporedne stopnje od baze k vrhu — fokontani, firezampokontani, fivondronampokontani in faritani, ki nadomeščajo nekdanjo administrativno delitev, ustvarjeno še v kolonialnih časih: komune, kantoni, podprefektуре in province, ki se s prej naštetimi približno pokrivajo.

Leta 1975 je malgaško ljudstvo sprejelo listino malgaške socialistične revolucije, ki jo je razčlenil predsednik Didier Ratsiraka, in sprejelo socialistična načela ter s tem izbralo pot, po kateri uresničuje svoj razvoj tako, da bo ta načela vgrajevalo v sebi lastno organizacijo: fokonolon.

1. Zgodovinska perspektiva

Zgodovina fokonolone se ujema s politično zgodovino Madagaskarja.

Način naseljevanja otoka (zaporedni valovi priseljencev z različnih strani, ki so naseljevali relativno veliko ozemlje) je že zelo zgodaj izoblikoval plemenski tip organizacije ob močni vaški koheziji, pa naj se je kakorkoli že imenoval (foko, tariki, fehitra ...) ali na kateremkoli območju razvijal.

Na primer fehistro na območju Cimiheti¹ opredeljuje:

- sklicevanje na skupnega prednika,
- pokrajina, iz katere izvira ta prednik,
- naseljeno geografsko območje,
- žigi na volih, specifični za to fehistro,
- njen sistem prepovedi (fadi),

¹ Malgaško prebivalstvo sestavlja 18 etničnih skupin, med katerimi so tudi Cimiheti — prebivalci malgaškega srednjega juga.

- skupna grobnica,
- dovoljene zakonske zveze . . .

Da prevladuje mnenje, da fokonolono sestavljajo pretežno pripadniki etnične skupine Merinov,² je krivo pomanjkanje temeljitega zgodovinskega znanja o drugih malgaških skupinah. Enaka oblika družbe je že zdavnaj znana na različnih območjih Madagaskarja pod drugačnimi imeni. Takšne praznine lahko pojasnimo z dejstvom, da so bili doslej uporabljeni izključno pisani viri iz XIX. stoletja, ki dajejo večji poudarek zgodovini centralnih malgaških predelov. Pa vendar jih je prvi izoblikoval okoli leta 1787 Andrianampoinimerina,³ ki je organiziral fokonolone z namenom, da razbije lokalne fevdalne oblasti in poveže te skupnosti s kraljevsko oblastjo, kateri morajo plačevati davek, dajati na voljo delovno silo in izkazovati druge oblike vdanosti.

Na začetku kolonialne dobe so fokonolone navzlic odstopu centralne oblasti med francosko okupacijo dokazale svojo življenjsko moč, ko so organizirale ljudske vstaje, včasih po vsem otoku. Včasih so guvernerji, ki se niso pokorili sklepom o kapitulaciji vrhovne oblasti, sami vodili upore. Izraz fokonolona so takrat večkrat mešali z izrazom »vahoaka« (ljudstvo), ki označuje enotnost vseh podložnikov pred oblastmi.

Protektorat in potem kolonializacija sta se zadovoljila s tem, da sta tradicionalno oblast postavila v svojo službo. Zaporedne vojne na koncu starega reda so povzročile razpad vaških skupnosti (migracije iz rodnihi vasi ali medregionalni eksodusi), francoska okupacija pa je vse to le še okrepila. Fokonolona je postala sredstvo za organiziranje lokalne varnosti in nadzorovanje migracij z vasi.

Dekret iz marca 1902 in dekret iz leta 1904 določata:

- način delitve zemljišč; teritorije »fokontana« ali četrti določa administracija;
- imenovanje vodje fokonolone, »mpiadidi«, to funkcijo opravlja voditelj province — Francoz;
- imenovanje s strani administracije malgaških guvernerjev, ki predstavljajo fokonolono na vseh področjih življenja.

Formalno je fokonolona priznana, vendar ji pri tem ni odobren poseben proračun; pristojnosti fokonolone (nočna straža, dostavljanje pošte, zdravstvo, dobrodelni zavodi, različna dela, pregon zločincev in vzdrževanje javnega reda) so v nesorazmerju z njenimi prerogativi, ki se omejujejo samo na:

- pravico, da zavrne katerega izmed svojih članov,
- arbitražo v sodstvu.

Še več, kolonialna vlada je izkoriščala fokonolone za opravljanje številnih težkih del, kot so gradnja cest, mostov, zdravstvenih zavodov

² Druga etnična skupina, ki zavzema središčne predele.

³ Prvi veliki kralj Imerine, ki je vladal od leta 1787 do leta 1810.

in šol, postavljanje telegrafskih zvez . . . , tako da je bil za Malgašane izraz »asam-pokonolona« (dela fokonolone) praktično sinonim za tlako.

Po uporabi leta 1947 je skušala kolonialna vlada spodbujati gospodarsko dejavnost in je tako mobilizirala fokonolone in ustanavljala avtohtone vaške skupnosti (C. A. R. — 7. junij 1950), ki naj bi odigrale vlogo v razvoju kmetijstva in njegovi bolj intenzivni proizvodnji. Leta 1951 postanejo C. A. R. — C. R. A. M. (modernizirane avtohtone vaške skupnosti), katerih pglavilni namen je modernizirati kmetijstvo z vključevanjem kadrov različnih profilov. Sledile so druge institucije, katerih namen je mobilizacija kmečkih množic za delo; le ena sama je preživela do izbojevanja neodvisnosti Madagaskarja 26. junija 1960: CEAMP (Center za kmetijsko opremo in modernizacijo kmetov); to je bila zelo samostojna institucija, ki je praktično nadzirala dejavnost kmetov; državno podjetje, ki je hkrati bančno in podjetniško in ki ga je finančno dotiral FIDES (investicijski sklad za družbeni in ekonomski razvoj).

Po pridobitvi neodvisnosti je malgaška vlada vnovič opredelila vlogo fokonolon. Skupnostim je bilo dovoljeno, da izdelajo »dine«, vendar le tedaj, če niso v nasprotju z veljavnimi državnimi ukrepi. Navzlic široki pobudi, ki so jo dobile fokonolone, so bile te dine uveljavljene pretežno v sporazumih o medsebojni pomoči v primeru nesreče in na področju javne varnosti. Z odredbo z dne 24. julija 1962 je želela vlada vključiti fokonolone v dela za graditev cestne infrastrukture, za namakanje in pogozdovanje, vendar brez večjega uspeha; ta neuspeh si lahko delno razlagamo z dejstvom, da so kmečke množice videle v tej pobudi obnavljanje tlake, kakršno so doživljali v kolonialni dobi.

Teoretično je bila organizacija razčlenjena na ravni vaških komun (ki približno ustrezajo firezampokontani), toda odločitve so bile v končni posledici sprejete na ravni podprefektur, zadnji stopnji oblasti, na kateri so imele vladavine strukture odločilen vpliv. Decentralizacija, o kateri se je takrat toliko govorilo, je bila pravzaprav neuresničljiva navzlic obstoju občinskega sveta, izvoljenega na ravni vsake komune.

Skrb za mobiliziranje kmečkih množic je bila prepuščena sekretariatu za spodbujanje kmečke dejavnosti, telesu, ki je imelo status ministrstva in je bilo neposredno povezan s predsedstvom republike. Njegovo dejavnost so v marsičem navdihovale senegalske izkušnje (obdobje Mamadu Dia): velik poudarek na skupinskem izobraževanju v vaškem okolju in formiranje nujnih kadrov za hitrejši razvoj. Za to institucijo (spodbujanje vaške dejavnosti) je bilo značilno:

- da je bila deležna osebne zaščite predsednika republike;
- da so delovali v glavnem mestu sektorji za spodbujanje kmečke dejavnosti, za vprašanja žensk, za širjenje pismenosti, za civilno službo, ki so jih vodili Malgašani, evropski kadri pa so praktično nadzorovali vso dejavnost sekretariata;
- številni kadri na ravni regij, prefektur in podprefektur (izobraževalni center v vsaki podprefekturi) kot tudi v vaškem okolju; to spod-

bujanje dela na vasi so organizirali tako, da so izbrali v vsaki vasi animatorja (enega moškega in eno žensko), ki sta organizirala delo v izobraževalnem centru. Tem animatorjem pa ni bilo omogočeno kontinuirano delo, predvsem zaradi omejenih sredstev, ki jih je imel sekretariat na voljo (sredstva so pritekala pretežno kot darila sklada za pomoč in sodelovanje); razen tega pa so bili ti uslužbenci včasih iz neustreznih poklicev, zlasti v prvem obdobju pa tudi niso imeli najnujnejše izobrazbe.

Trdimo lahko, da je dejavnost sekretariata v tem obdobju pospešila proces razpadanja režima, režima, ki je sicer izoblikoval izobraževalno politiko, ni pa imel na voljo sredstev, ki so bila potrebna za uresničitev njegovih ciljev; to je v očeh fokonolon še bolj razkrilo protislovja državnega sistema.

II. Fokonolona v obdobju Ratsimandrave (1972—1975)

Zaradi študentskih in srednješolskih demonstracij, ki so se razširile tudi na druga območja gospodarske dejavnosti, je bil predsednik Philibert Tsiranana prisiljen izročiti oblast generalu Gabrielu Ramanatsoau, ki je sestavil vlado iz vojaških oseb in strokovnjakov, katere najvidnejša člana sta bila kapitan fregate Didier Ratsiraka kot zunanji minister in polkovnik Richard Ratsimandrava, kot minister za notranje zadeve. Dejavnost tega drugega pomeni odločilen preobrat v zgodovini fokonolone.

Narodni kongres, ki je zasedal v Tananarivi leta 1972 ob udeležbi vseh organizacij, ki so izšle iz velikega gibanja oporekanja pod okriljem K. I. M (Komiti Jombonan'ni Mpitolona — skupni komite aktivistov) je zarisal tri vodilne ideje, vsaj kar zadeva ponovno oblikovanje malgaške družbe:

- vzajemnost
- ljudski značaj oblasti in
- kontrola ljudstva nad razvojem.

Narava vzajemnosti: Pojem vzajemnost, ki je povezan, kot smo že dejali, s fokonolono, ni element, ki bi bil tuj naravi in obliki malgaške družbe. Ideja o vrnitvi k idealiziranemu tradicionalnemu sistemu je bila priljubljena med številnimi intelektualci.

Oblast za ljudstvo: To geslo je povzetek enega pglavitnih predlogov, ki jih je dal kongres leta 1972 in ki je zahteval odpravo vsiljene in vse-mogočne administracije. Namesto nje je bila vzpostavljena struktura oblasti, zgrajena na več stopnjah, katerih temelj so bile fokontane. Taka struktura je bila bistveni element v uresničevanju dejanske demokratizacije oblasti.

Ljudska kontrola razvoja: To je temelj celotnega presnavljanja vasi; za uresničenje tega cilja od vaše celice do regionalne ravni so morale fokonolone vzpostaviti strukturo obveščanja in delovanja. Gospodarske funkcije (proizvodnja, predelava, prodaja) naj bi opravljali kmetje zato, da bi si dvignili življenjski standard, in sicer z ustanavljanjem proizvod-

nih sektorjev, ki pripadajo fokonoloni in jih upravlja komisija, ki se imenuje vatoeka (ali ekonomska komisija), sestavljena iz petih članov. Komisijo vodi predsednik izvršnega komiteja decentralizirane skupnosti.

Za obdobje 1973—1975 je značilen intenziven dialog med fokonolonami in notranjim ministrom. V tem obdobju so bili vzpostavljeni fokontani in firezampokontani, izšli so zakoni, ki opredeljujejo pristojnosti vatoeka na teh dveh ravneh; na ravni vsake podprefektore je bil ustanovljen komite za tehnično pomoč, v katerem so voditelji služb ministrstev, delegiranih na tej ravni in ki skrbijo za razčlenjevanje strokovnih gradiv, in za kontrolo izvrševanja dejavnosti fokonolone.

Pragmatična metoda postopnega uresničevanja organizacije oblasti, ki jo je vpeljal polkovnik Richard Ratsimandrava, ni omogočala, da bi zaživele tudi višje stopnje organizacije (fivondronampokontani in faritani), še preden so ga februarja 1975. leta ubili.

III. — Socialistična fokonolona

Sprejetje listine malgaške socialistične revolucije in ustanovitev Demokratične republike Madagaskar sta pomembna dogodka v zgodovini fokonolone. Socialistična fokonolona je zamenjala tisto iz leta 1973; od prve se razlikuje predvsem po tem, da je zasnovana na ideološkem in političnem temelju; v njej delujejo na vseh ravneh predstavniške formacije nacionalne fronte za obrambo revolucije.

Sprejeti postopek za vzpostavitev vseh struktur decentraliziranih skupnosti je bolj sistematičen. Ogrodje sistema fokonolone je sestavljeno še vedno iz štirih zaporednih stopenj, od katerih ima vsaka svoj organ dogovarjanja in izvršni organ.

A. Administrativna organizacija

Država je razdeljena na 11.382 fokontanijev. En fokontani združuje več sosednih zaselkov (ali četrti v mestnem okolju) in šteje najmanj 300 prebivalcev. Fokontani, osnovna administrativna enota ima status pravne osebe in je finančno samostojen. Njegov organ za dogovarjanje je generalna skupščina, v kateri sodelujejo vsi prebivalci fokontanijev, ki so dopolnili 18 let. Generalna skupščina izvoli izmed svojih članov izvršni komite, ki ga sestavlja 5 do 12 članov. Predstavnice ženskih organizacij in predstavniki revolucionarne mladine so po položaju člani komiteja.

Petindvajset fokontanijev se združi v firezampokontani (združenje fokontanijev). Firezampokontaniji ustrezajo starim vaškim komunam in jih je 1.253. Vsakega med temi upravlja ljudski svet, ki ga sestavljajo:

- vsi predsedniki izvršnih komitejev fokontanijev,
- izvoljeni svetniki, predstavniki nacionalne fronte za obrambo revolucije,
- predstavniki žensk in revolucionarne mladine.

Ljudski svet firezampokontanija voli svoj izvršni komite. Firezampokontani ima razen tega v pomoč administrativni komite, ki ga sestavljajo predstavniki tehničnih služb, delegiranih na tej ravni.

Fivondronampokontani (konfederacija fokontanijev) sestavlja več združenih firezampokontanijev. Ta administrativna delitev ustreza bolj ali manj starim podprefekturam. Je 110 fivondronampokontanijev in vsakega upravlja ljudski svet, ki tudi voli svoj izvršni komite. Temu pomaga administrativni komite, ki ga sestavljajo predstavniki ministrstev, ki so na tej ravni pretežno delegirani.

Končno se več fivondronampokontanijev združuje v en faritani (predel). Faritaniji, ki jih je skupaj šest, so nadomestili bivše province. Organizirani so enako kot fivondronampokontaniji.

Skratka, decentralizirane skupnosti imajo skupne značilnosti na vseh ravneh:

- na svojem območju imajo v rokah revolucionarno oblast in sicer v administrativni, zakonodajni, pravosodni, gospodarski, politični in družbeni sferi kot tudi v sferah varnosti in obrambe;

- imajo organ za dogovarjanje, ki odloča o akcijah, ki jih je potrebno izvesti na vseh področjih, in lahko odločajo o »dimen'asa« (delovni sporazumi) v enakih pogojih, kot poteka dogovarjanje;

- izvajanje teh akcij je zaupano izvršnemu komiteju, ki ga vodi predsednik, ki hkrati predstavlja ljudstvo in revolucionarno oblast na tej ravni;

- poleg fokontanijev jim pomaga administrativni komite, v katerem so združene javne službe, ki jih je dala centralna oblast na voljo;

- sodelujejo pri izdelavi in izvajanju nacionalnih, regionalnih in lokalnih razvojnih načrtov;

- zasnovani so po načelih demokratičnega centralizma.

Na nacionalni ravni zasedajo poslanci (najmanj eden iz vsakega fivondronampokontanija), ki so izvoljeni z neposredno splošno volilno pravico, in ki tvorijo ljudsko skupščino. Osnovne funkcije skupščine so, da obravnava zakonske predloge, ki jih predlaga centralna vlada, predloge, za katere je pooblaščen, da jih odobri, spremeni ali zavrne. Kandidate za poslance mora predlagati Nacionalna fronta za obrambo revolucije; noben seznam, ki ga ne predlaga fronta, ne more biti upoštevan. Ko so poslanci izvoljeni, načelno ne morejo biti več predstavniki svojega fivondronampokontanija, marveč vse države.

DODATEK

I. — Nekaj odlomkov iz listine malgaške socialistične revolucije o fokonoloni

- »Politika decentralizacije in resnične demokratizacije, za katero se zavzema revolucionarna država, teži k temu, da na socialistični podlagi

organizira administracijo, gospodarstvo, izobraževanje, podjetja, sredstva obveščanja in sodstvo — v skladu s težnjami ljudskih množic.«

— »... Le s prenašanjem dejanskih odgovornosti na strukture, ki so vzpostavljene na različnih stopnjah — od fokontanijev do faritanijev — bo možno doseči, da postanejo te glavni mobilizatorji.

Prav tako smo prepričani, da je lahko le socializem v fokonoloni najučinkovitejše in najhitrejšo sredstvo za to, da dosežemo naše cilje: globalen, avtonomen, pravičen in enakomeren razvoj.

Prepričani smo torej, da lahko le socialistična demokracija in prava decentralizacija v demokratičnem centralizmu omogočita, da ustvarimo skladen razvoj pokrajin, mest in vasi.«

»Socialistična fokonolona ima lastnosti strukture za uveljavljanje nujnih zvez med prebivalstvom in administracijo (dogovarjanje, načrtovanje, izvajanje sklepov).

Socialistična fokonolona je bolj kot kdajkoli poprej struktura za intervencijo, najboljše orodje za uresničevanje gospodarskih, političnih in družbenih ciljev naroda.«

II. — Nekaj pomembnejših datumov v zgodovini Madagaskarja

— 1787: Začetek monarhističnega obdobja v Imerini (centralno področje Madagaskarja);

— 1895: Francoski protektorat nad Madagaskarjem;

— 1896: Aneksija; Madagaskar postane francoska kolonija;

— 29. marec 1947: Ljudska vstaja, v kateri terjajo neodvisnost: malgaški upor zoper kolonizacijo;

— 26. junij 1960: Razglasitev neodvisnosti; Philibert Tsiranana je izvoljen za prvega predsednika malgaške republike;

— 18. maj 1972: Predsednik Tsiranane izroči oblast generalu Gabrielu Ramanantsoau pet dni po krvavih demonstracijah v glavnem mestu;

— 12. oktober 1972: Referendum; general Ramanantsoa potrdi svoj položaj voditelja države;

— 5. februarja 1975: Polkovnik Richard Ratsimandrava postane vodja države; po šestih dneh ga ubijejo, začetek vzpostavljanja vojaškega direktorija;

— 15. junij 1975: Kapitan fregate Didier Ratsirak postane vodja države in predsednik Vrhovnega sveta revolucije;

— 21. december 1975: Referendum in splošne volitve;

— 30. december 1975: Ustanovitev Demokratične republike Madagaskar — po sprejetju ustave.

Petnajst tez o problemu: socializem in dežele v razvoju

I

Kaj so »dežele v razvoju«? To so dežele, v katerih večina prebivalstva z lastnim delom ni vključena v kapitalistični način proizvodnje, niti v socialistične pogoje proizvodnje z naglim širjenjem modernih industrijskih delovnih metod — ki pa so bile vendarle ob nastanku kapitalističnega svetovnega trga — v veliki večini (v času imperializma pred zmago ruske revolucije pa domala v celoti) s posredovanjem kolonialnega podrejanja in neokolonialnega političnega pritiska — priključene kot dobaviteljice surovin in kot območja, v katera so investirali; torej države, v katerih je bila spričo tega notranja socialna struktura nenehno izpostavljena in je še zdaj izpostavljena spreminjanju; te se torej imenujejo »dežele v razvoju« in take bodo vse dotlej, dokler ne začno v njihovi notranji socialni strukturi moderne, visoko razvite industrijske delovne metode določati ponašanje prebivalstva.

II

Moderni socializem je nastal v obliki delavskega gibanja v državah, ki so doživljale vzpon liberalno kapitalističnega industrijskega načina proizvodnje, in je to svojo politično (in sindikalno) teorijo in prakso razvil predvsem iz konfliktov, lastnih temu načinu proizvodnje.

Zato je bil problem vključevanja teh »dežel v razvoju« v kapitalistični svetovni trg za socializem in njegovo politično prakso v času prve in druge internacionale pred drugo svetovno vojno — mnogo bolj ideološko kot pa praktično pomembno vprašanje. To vključevanje je skoraj ekstremno nasilno in pomeni surovo kršenje humanitarnih ideologij in pravnih sistemov, ki jih je ustvaril meščanski razred sam za interna področja kapitalističnih družb in ki uveljavljajo individualne človekove pravice. Omenjeno vprašanje je bilo za socializem (torej za politično teorijo tega delavskega gibanja) pomembno le v toliko, da so morale socialistične stranke zavzemati neko stališče do politike, ki so jo izvajale njihove države do svojih kolonij (ali polkolonij) kot tudi do tistih konfliktov (in konku-

rence) med kapitalističnimi državami, ki so pri tem nastajali; to vprašanje ni zadevalo socialistične stranke v tem smislu, da bi morale tem kolonialnim območjem (ali polkolonijam) pomagati — če bi bile tega sploh sposobne — ali pa jim ponuditi celo neko teorijo za njihovo osamosvojitvev.

Reformistično (desno) krilo mednarodnega socialističnega delavskega gibanja se je v fazi pred prvo svetovno vojno in pred zmago oktobrske revolucije nagibalo k temu, da je načelno pristajalo na imperialistično politiko svojih držav do kolonialnih področij; vendar si je prizadevalo to politiko kar najbolj humanzirati — Fabian Society, desno krilo nizozemskih (van Kol) in nemških socialnih demokratov (Eduard Bernstein); to pa predvsem zato, ker so bili prepričani, da bo kolonialno in polkolonialno vključevanje teh območij v moderno industrijsko kapitalistično proizvodnjo pripeljalo do kulturnega in tudi industrijskega napredka teh območij, s tem pa tudi — seveda mnogo kasneje — tudi do vedno večjih možnosti za njihovo osamosvojitvev. Nasprotno temu pa je levo krilo, marksistično krilo (ne glede na to, ali se je kasneje pridružilo centru ali pa je ostalo revolucionarno), načelno obsojalo imperialistično ekspanzijo na teh območjih; vendar kljub temu ni moglo ponuditi nobene teorije, ki bi omogočala, da bi bila industrijski proletariat in njegove razredne organizacije, ki so se porajale v teh deželah (analogno razvoju socialističnih strank in sindikatov v industrializiranih državah), priznana kot enakovredna partnerja v socialističnem gibanju. To krilo si namreč ni moglo zamisliti razvoja socializma v teh deželah v razvoju (v ožjem pomenu te besede) nikakor drugače kot — če smemo tako reči — z vcepljanjem socializma od zunaj; do tega pa bo prišlo šele takrat, ko bosta delavski razred in socializem zmagala v državi, ki je te dežele zaslužnjevala — nikakor pa ne kot proces, ki je tem deželam imanenten in ki ga je treba kaj kmalu pričakovati.

III

Takšen položaj se je spričo zmage oktobrske revolucije načelno spremenil v trojnem smislu: prvič, po zmagi socialistične revolucije v Rusiji (katere končni rezultat je bila tudi ZSSR) in po njeni konsolidaciji (ne glede na njene različne faze, na notranja protislovja in na vse odklone) se je problem odnosa med kolonialnimi in polkolonialnimi območji in socializmom izražal v dveh ravneh; po eni strani kot odnos med njimi in socialističnimi državami (in njihovimi teorijami), po drugi strani pa kot njihov odnos do delavskega gibanja v industrijsko-kapitalističnih državah.

Drugič, zaradi zmage socialistične revolucije in graditve realne (in ne samo želene) socialistične družbene ureditve (spet ne glede na vsa njena protislovja, različne faze in odklone) v tej državi, ki je bila seveda, ko je prišlo do preobrata, že v procesu industrijsko-kapitalističnega razvoja, toda nedvomno ni sodila med visoko razvite industrijske kapitalistične države. Bila je nespodbiten dokaz, da se lahko tudi v zaostalih državah —

z možnostmi za uspeh — podajo na pot k socializmu takoj, ko se zaradi notranjih razrednih protislovij v visoko razvitih kapitalističnih državah porajajo močna socialistična gibanja. Kako težko so se celo v Rusiji dokopali do tega spoznanja, kaže tudi to, da je celo sam Lenin pred vrnitvijo v Rusijo po februarški revoluciji v poslovnem pismu švicarskim delavcem še vedno zastopal stališče, da se bo socialistična revolucija v Rusiji, četudi bo prva zmagovita revolucija v zgodovini, lahko obdržala le tedaj, če bo zmagala revolucija tudi v kaki tako visoko industrijsko razviti državi, kakršen je nemški reich.

Tretjič, v času industrijske graditve v ZSSR je bilo praktično dokazano, da je v okviru socialističnega ekonomskega razvoja možno tudi izrazito ekonomsko in kulturno nerazvite, dotlej kolonialne narode (namreč v azijskem predelu Rusije) dvigniti v kulturnem pogledu na moderno raven, da lahko uvajajo moderne metode proizvodnje, ne da bi pri tem spodkopali njihovo nacionalno identiteto (še več: če ta sicer subjektivno obstaja, jih ta proces usposablja za dejansko uveljavljanje nacionalne identitete). In vse to se dogaja mnogo hitreje, kot je bilo sploh možno domnevati — celo pri humanih oblikah kapitalistično-kolonialnega (ali polkolonialnega) razvoja.

IV

Ta načelna sprememba odnosov med socializmom in državami v razvoju je imela v času med imperialističnima svetovnima vojnama tri posledice:

Prvič, ko sta vrhovni sovjet narodnih deputatov in boljševiška partija neposredno po oktobrski revoluciji razglasili polno pravico narodov na samoodločbo — in potemtakem tudi narodov pod kolonialno oblastjo — se je revolucionarno krilo mednarodnega delavskega gibanja odločilo za neposredno oživiljanje revolucionarnih procesov na vseh kolonialnih območjih; pri tem svojega ponujenega zavezništva ni pogojevalo z željo, da bi se te dežele neposredno odločale za pot v socializem. Za komunistično internacionalo je postala tako zastavljena naloga nekaj samo po sebi umevnega. V številnih kolonijah in polkolonialnih deželah so skoraj hkrati nastajale komunistične partije.

Drugič, v skoraj vseh deželah v razvoju se je začelo (na mnogih območjih pa postalo že množično) gibanje za izbojevanje pravic narodov do samoodločbe; toda v tem primeru ni šlo več samo za obrambo arhaičnih predkolonialnih in predkapitalističnih odnosov na območjih, kjer so vladale imperialistične velesile (primeri: preobraževanje družb, ki so bile usmerjene h kooperaciji s kolonialno silo; vključevanje pomožnih uradnikov te sile, ki so bili po narodnosti Indusi, v Kongresno stranko Indije; pripravljanje zmage Kuomintanga in njegovega pohoda na sever Kitajske; sočasna razvojna vrenja v Indoneziji in v francoskih severno-afriških ko-

Ionijah). Po zaslugi bruseljskega in frankfurtskega mednarodnega kongresa »Lige za boj proti imperializmu« leta 1926 in 1927 je postalo strnjevanje vseh teh gibanj in njihovo povezovanje z mednarodnim delavskim gibanjem splošna in stalna naloga ter učinkovito bojno sredstvo. S tem se je začela faza osamosvajanja, ki se uresniči šele po drugi svetovni vojni.

Tretjič, imperialistične države so bile prisiljene k prvim večjim (četi tudi pretežno verbalnim) koncesijam glede zahtev narodov na kolonialnih in polkolonialnih področjih po pravici do samoodločbe. Tudi mandatni sistem Društva narodov — se pravi spreminjanje dotedanjih kolonij, ki so bile z versajsko pogodbo odvzete nemškemu reichu, in arabskih dežel, ki so bile s pogodbo v Sevèrsu (in v skladu z določilom 22. člena pravil Društva narodov) končno odtrgana od Turčije, v mandatna ozemlja, s katerimi bodo kajpak še naprej »upravljale« »pooblašene« imperialistične sile, dokler ta ozemlja ne bodo zrela za »samoupravo« — tudi to je bila ena izmed bolj verbalnih kot pa resničnih koncesij, ki jih je izsilila zmaga ruske revolucije.

V

Ta razvoj k političnemu osamosvajanju dežel v razvoju med obema svetovnima vojnama je dobil pospešek zaradi poraza fašističnih držav v drugi svetovni vojni in seveda zaradi tega (sicer nikoli lastnih protislovij rešenega) zavezniškega odnosa socialističnih držav, revolucionarnih in levo-reformističnih skupin mednarodnega delavskega gibanja do osvobodilnih teženj dežel v razvoju — kajpak v ostrem spopadu z nasprotnimi težnjami kapitalističnih razredov visoko razvitih industrijskih držav.

Tudi še v času zametkov Združenih narodov se je zdelo, da bo možno v trustovskem sistemu te organizacije uravnavanje pravic narodov — posebej na nekdanjih mandatnih ozemljih in v nekdanjih italijanskih kolonijah — reševati na podoben način kot nekdanj, namreč z navideznimi kompromisi in s tem zaustaviti težnjo kolonialnih narodov k osamosvojitvi. Domnevalo se je, da bo možno nekako uspravati levo krilo mednarodnega delavskega gibanja, kot se je to primerilo ob mandatnem sistemu Društva narodov po prvi svetovni vojni z arabskimi deželami, ki so bile poprej pod turško oblastjo in s kolonijami, v katerih je dotlej vladal nemški reich.

Vendar se je ta relativna podobnost obeh situacij kaj kmalu skalila prav zaradi spremenjenega odnosa sil: zaradi preobražanja ZSSR v svetovno velesilo (in to kljub njenemu izredno težavnemu ekonomskemu položaju, ko je tretji reich zasedel njena gospodarsko najbolj razvita področja in je morala gospodarske potenciale zmanjševati ali pa jih preseljevati); pa tudi zaradi plime demokratizacije, ki je bila v tem času v evropskih kapitalističnih industrijskih državah izredno močna; končno pa tudi zaradi razpadanja fašističnih sistemov Nemčije, Italije in Japonske na

kolonialne narode in narode dežel v razvoju, ki so bile samo navidez samostojne. Take razmere so razgibale in močno okrepile vsa demokratična gibanja.

VI

Ta preobrat, do katerega pride neposredno po drugi svetovni vojni, se najostreje izraža v ponesrečenem poskusu Nizozemske, da bi ponovno zavladata v Indoneziji, v osamosvojitvi Indije in Pakistana po zmagi laburistov nad konservativci v Angliji — pa tudi v zmagi komunistov na čelu z Mao Ce Tungom v kitajski državljanski vojni nad Kuomintangom — s čimer je bila odpravljena le z navidezno suverenostjo prikrita nadvlada mednarodnega (pretežno ameriškega) kapitala v tej deželi — ob neznatnem deležu domače buržoazije, ki se je šele porajala.

VII

V naslednjih dveh desetletjih poteka (kot posledica takega razvoja) preoblikovanje domala vseh dotlej kolonialno zaslužjenih dežel v razvoju v formalno suverene države, ki so bile v skladu z normami mednarodnega prava tudi sprejete v Organizacijo združenih narodov. Vendar pa je kljub temu pretežna večina teh dežel v sociološkem smislu še vedno ostala v odvisnem položaju od skupin monopolnega kapitala v kapitalističnih industrijskih državah, ki so v teh deželah investirale in imele zato odločilno vlogo pri prodaji njihovih surovin in jih dejansko kontrolirajo s svojo državno oblastjo. Monopolni kapital evropskih držav in Japonske torej eksploatira dežele v razvoju — kjer se mu le ponuja možnost — tako kot dotlej; seveda pa je moral svoje metode prilagoditi metodam, kakršne so ZDA uporabljale v odnosu do latinskoameriških držav že od konca preteklega stoletja. Japonski in evropski monopolni kapital je dotlej take metode uporabljal le v odnosu do maloštevilnih držav (ki so jih obravnavali kot napol suverene). V bistvu gre za indirektno politično dominacijo prek sporazumevanja z višjimi plastmi teh dežel, da bi lahko eksploatatorske odnose ohranili tudi vnaprej.

Toda dokajšnjemu številu dežel v razvoju je uspelo, da so se povsem otresle (ali pa vsaj bistveno ublažile) tudi teh stvarnih, če že ne več tudi pravnih odnosov dominacije.

VIII

Potem so se te dežele usmerile h kapitalističnemu družbeno-ekonomskemu razvoju (ali pa razvoju, ki je sicer uglašen s kapitalističnim svetovnim trgom, četudi se navezuje na predindustrijsko kapitalistično notranje socialno stanje), ali pa se začno modernizirati in uvajati industrijski način proizvodnje, povečevati obseg družbenega proizvoda z

zviševanjem produktivnosti dela; hkrati se pojavljajo že zametki socialističnega družbenega razvoja (in kmetijske proizvodnje). Pri tem se je izkazalo (kar je potrdila že primerjalna študija razmer v Indiji in na Kitajskem, ki jo je že konec petdesetih let izdelal Charles Bettelheim), da je pot socialističnega ekonomskega razvoja — ob vseh neugodnih zgodovinskih pogojih v teh deželah — v mnogih primerih (kljub izredno nizki izobrazbeni ravni večine prebivalstva in kljub neizogibnim — vsaj v zahodnjaškem smislu — nedemokratskim političnim oblikam) neprimerno hitreje pripeljala do izboljševanja materialnega položaja večine prebivalstva in dviganja njihove izobrazbene ravni, kot pa bi bilo to možno doseči v kapitalističnem sistemu z lastnimi silami in vso pomočjo, ki so jo dajale velike monopolistično-kapitalistične države. Še več: primerjava je pokazala, da je taka pomoč pripeljala celo do upadanja življenjskega standarda najširših plasti prebivalstva.

IX

Tudi ta nadaljnja, delno zgolj politična delno pa tudi ekonomsko-socialna emancipacija dežel v razvoju (v katerih so dotlej odkrito kolonialno ali pa prikrito politično vladale imperialistične, monopolno-kapitalistične države in jih vedno gospodarsko izkoriščale) ni potekala mirno. V tem je imel odločilno vlogo obračun z nekdanjimi gospodarji, ki so bili tem deželam vrinjeni. Izid tega soočanja je bil za mnoge uspešen (naj navedemo le nekaj značilnih primerov: predvsem je to francosko-alžirska vojna, kriza v Keniji, vstaja na Kubi, končno pa vietnamska vojna, najprej s strani Francije potem pa Združenih držav Amerike). Šele razpad fašističnih režimov na Portugalskem in v Španiji je pripeljal do tega, da so te države zgubile položaj starih kolonialističnih držav (kar so vse kapitalistične industrijske države bolj ali manj spretno prikrivale). Kar zadeva stari imperialistični sistem, ki se še vedno ohranja v Namibiji, v Rodeziji in v Južni Afriki, se bo morda (čeprav je za zadnji primer to manj verjetno) s kompromisno miroljubno politiko umikanja starih (v tem primeru z raso diskriminacijo pogojenih) oblik vladavine zgodilo nekaj podobnega, kar se je zgodilo z nekdanjim britanskim in francoskim kolonialnim imperijem.

X

Za sedanjo fazo razvoja je značilno, prvič, to, da je dobila težnja k emancipaciji dežel v razvoju trdnjšo podlago šele s krepitvijo razredno zavednega delavskega gibanja v imperialističnih monopolno-kapitalističnih industrijskih državah in z zmago ruske revolucije (ob hkratnem utrjevanju in vsestranski krepitvi ZSSR). V tem pogledu se ta faza emancipacije razlikuje od antikolonialnih vstaj pred prvo svetovno vojno: zanjo je bila značilna obramba struktur iz predindustrijskega obdobja. Drugič,

povsem očitno je, da ta emancipacija ne bi bila možna, če ne bi bila vsaj parcialno uveljavljena marksistična teorija. In tretjič, samo marksistično revolucionarno krilo mednarodnega delavskega gibanja je vedno nastopalo kot ideološki (če že ne vedno tudi kot politično-praktični) zaveznik teh gibanj za emancipacijo; v nasprotju s tem so se v reformističnem krilu delavskega gibanja pojavljale težnje k integraciji, ki so dajale v teh deželah podporo imperializmu, ki mu je pretila nevarnost, da bo njegova politična dominacija ugasnila (na primer odnos desnega krila nizozemske socialne demokracije do indonezijskega osvobodilnega gibanja, odnos SFIO v prvem obdobju vietnamske vojne in vojne v Alžiru, prvotni odnos laburistične stranke Anglije do osamosvajanja vzhodno-afriških delov britanskega imperija).

XI

Skupni interes monopolno-kapitalističnih industrijskih držav se je najprej kazal v zaviranju procesa osamosvajanja tistih dežel v razvoju, ki so bile pred drugo svetovno vojno predmet odkrite kolonialne dominacije: naravnano je bilo torej k zaviranju politično-pravne osamosvojitve. Prav tako pa so te države skušale zaustavljati težnje k realni politični, še posebej pa ekonomski in socialni samoopredelitvi dežel v razvoju. Tem zaviralnim težnjam se je bilo mogoče uspešno upreti zaradi samega obstoja, predvsem pa zaradi naraščajoče ekonomsko-družbene in politične moči socialističnih držav, po drugi strani pa zaradi koncesij vladajočih struktur monopolno-kapitalističnih držav lastnim delavskim razredom. Pri tem se je izkazalo, da je možno v vedno novih in novih kombinacijah izkoristiti protislovne interese in konkurenčne pozicije imperialističnih držav.

XII

Po zmagi ruske revolucije v azijskih predelih ZSSR — in tudi na Kitajskem — se je v teh osvobodilnih procesih izkazalo, da lahko te dežele, ki so bile ekonomsko in kulturno izredno zaostale, uresničijo proces modernizacije in socialistične preobrazbe proizvodnje tudi brez vmesne, samostojne kapitalistične faze. Vendar lahko pri tem uspejo le tedaj, če lahko računajo na podporo (in delno — tako kot na Kubi — tudi na vojaško zaščito) obstoječih močnih socialističnih držav. Na tej poti lahko dosežejo večje uspehe ob manj notranjih protislovij, če si pri tem obetajo gospodarsko pomoč socialističnih držav — ali pa če prejemajo pomoč za razvoj od monopolno-kapitalističnih držav, ki pa bi morala biti zaradi mednarodnega razmerja sil zagotovljena brez izjemno otežujočih pogojev. Prvi koraki na tej poti so vsekakor zelo negotovi, ker večina prebivalstva še ni racionalno doumela pomembnosti te poti in je zato tudi ni pripravljena braniti. Tako socialistično naravnanoost je zato

možno relativno zlahka preusmeriti na povsem drugačno pot (primer: Somalija) — ali pa se pojavlja kot težnja, ki ne rodi večjih sadov in ki jo drugačni interesi vodilnih skupin lahko potisnejo vstran (primer: Egipt). In če se podajo na tako pot na tistih geografskih področjih, kjer je prisotna vojaška kontrola katere od imperialističnih svetovnih sil, se lahko zgodi, da jo zaustavijo z vojaško intervencijo (primer: Čile) — in to celo tedaj, ko tako usmeritev podpira relativno razvit industrijski delavski razred. In tudi če se vztraja na tej poti, se lahko zgodi, da tudi ozki interesi, povezani s težnjo posameznih socialističnih držav k nadvladi, porajajo med socialističnimi državami tako močna protislovja, da ta potisnejo za dalj časa v ozadje njihov skupni interes — obrambo pred kapitalizmom in pa graditev socialistične svetovne družbe prihodnosti (ekstremni primeri: konflikt z Jugoslavijo leta 1948, konflikt s Kitajsko, etiopsko-eritrejski spopad). Ta nasprotja se lahko tako zaostrijo, da pripeljejo končno do povsem odkritega dušenja bodisi socialističnih bodisi kakih drugih gibanj za neodvisnost v deželah v razvoju (npr. kitajska politika do Čila in podpora Zairu v njegovem spopadu z Angolo, kitajski nagibi, da bi morebiti podprli ZDA in protisovjetsko usmerjene države NATO v njihovih odnosih do dežel v razvoju).

Kljub vsemu gre v tem primeru le za aktualna politična protislovja, ki v bistvu ne spreminjajo celotnega dolgoročnega cilja: namreč, da si je popolno in trajno osamosvojitve dežel v razvoju iz nadvlade imperializma možno zamisliti le v socialistični svetovni družbi, ko bo v sleherni deželi odpravljena eksploatacija množic in s tem tudi eksploatacija nerazvitih dežel s strani industrijsko razvitih držav.

XIII

Formalno-politično emancipacijo od doslej vodilnih imperialističnih držav lahko dežele v razvoju dosežejo tudi tako, da same uvedejo kapitalistične proizvodne odnose (ne glede na modifikacije, ali pa tako, da se navezujejo na nekdanje močne pozicije predkapitalističnih razredov in slojev); to lahko v posamičnih primerih omogoči celo njihovo ekonomsko emancipacijo od monopolno-kapitalističnih sistemov moči, ki so doslej te odnose pogojevale. S tem se seveda same postavljajo v položaj, ki pogosto spodbuja težnjo k obvladovanju drugih dežel v razvoju (in to celo v tesnem sodelovanju z imperialističnimi državami). Razvojni proces Japonske od druge polovice preteklega stoletja dalje je vzorec takega procesa, kakršne lahko zasledimo tudi danes — čeprav v dokaj spremenjeni obliki. Od dežel v razvoju, ki so se po drugi svetovni vojni uspešno iztrgale iz objema dotedanje politične dominacije imperialističnih industrijskih držav, bomo tu opozorili na Indonezijo, Iran in Saudovo Arabijo, ki odkrito uveljavljajo politiko lastne imperialistične dominacije. Kar zadeva Srednjo in Južno Ameriko, naj opozorimo na politiko cele vrste vojaških in fašističnih diktatur, ki so pretežno pod močnim vplivom

ZDA ali pa vsaj pod njeno kontrolo; so pa tudi režimi (na primer Brazilija), ki imajo dovolj moči, da se (kljub nasprotovanju nekdanjega tutorja) s pomočjo drugih monopolistično-kapitalističnih visoko razvitih držav postavijo na lastne noge (Brazilija na primer ob podpori Zvezne republike Nemčije zdaj rešuje problem proizvodnje atomske energije). V sredozemskem področju prednje Azije lahko navedemo kot primer Izrael; ta industrijska država je po letu 1945. doživela nagel vzpon. Njene težnje k ekspanziji je zdaj sila težko spet spraviti v meje, ki so jih zarisale ZDA in evropske monopolno-kapitalistične države, ki so v začetku podpirale vzpon te države.

XIV

Tako se je ob podpori socializma kot kašipota za politično (in družbeno) emancipacijo delavskega razreda in po zaslugi obstoja velike socialistične države na protislovne in raznotere načine uresničevalo osvobajanje dežel v razvoju, ki je bilo po prvi svetovni vojni komaj možno, po drugi svetovni vojni pa se je vsililo kot zgodovinska nuja. Te dežele so bile zaradi razvoja industrijskega kapitalizma najprej pritegnjene v kapitalistično svetovno tržišče; za ta proces je značilna pestrost načinov spreminjanja njihovih socialnih struktur, ki imajo izrazito različna zgodovinska ozadja. Dosežena emancipacija v vseh teh raznoterih oblikah pomeni zgodovinski napredek, ki je odločilen za nadaljnji razvoj od kapitalističnega (oz. konkretno monopolno-kapitalističnega) načina proizvodnje do prihodnje socialistične (in končno komunistične) svetovne družbe. Le v posameznih primerih se je izkazalo, da je v teh dotlej zaostalih družbah, ki so bile brez industrijske proizvodnje, možen neposreden prehod na socialistične — najprej politične, kasneje pa tudi družbeno-ekonomske oblike socializma. Razen tega je prihajalo v teh socialističnih usmeritvah do občutnih protislovij, ki so zavirali racionalni potek celotnega razvoja, v ekstremnih primerih pa so ga vojaška nasilja tudi zadušila; verjetno je pojav te vrste protislovij zaradi izredno neizenačenih pogojev razvoja v teh deželah domala neizbežen.

XV

V političnem smislu je potemtakem danes problem odnosa med socializmom in deželami v razvoju dokaj zapleten.

Ker obstajajo med samimi socialističnimi državami dokajšnje razlike, ki so posledica njihovih različnih družbeno-zgodovinskih izhodišč in različnih stopenj njihovega gospodarskega razvoja (ki prehajajo tudi v stopnjevanost politične moči) — je seveda razumljiv tudi njihov divergenten politični interes do posameznih dežel v razvoju. Vzrok za to so tudi neenake možnosti posameznih socialističnih industrijsko razvitih držav ali držav, ki se industrijsko razvijajo (Kitajska, Jugoslavija, Alba-

nija), ali pa skupin držav (vojaški Varšavski pakt, ekonomski COMECON s svojimi državami članicami). Ta raznosmernost se kaže tudi v ideološkem pogledu, saj njihovo ponašanje določa tudi stopnja moči (kar velja tudi za njihov odnos do monopolistično-kapitalističnih držav, ki še vladajo na svetovnem trgu). Vse to pa močno vpliva tudi na revolucionarno levo-reformistično krilo mednarodnega delavskega gibanja; to krilo si prizadeva, da bi si izborilo kontrolo nad imperialistično politiko svojih držav — medtem ko integracionistično-reformistično krilo neprestano teži k temu, da bi se tej politiki prilagodilo — četudi bi ga pravilna politika revolucionarnega krila lahko prisilila k drugačnemu ponašanju.

Po drugi strani so občutni uspehi samih dežel v razvoju, ki so jih v emancipacijskem procesu dosegle po drugi svetovni vojni — in ki jih je omogočala tudi naraščajoča moč socialističnih dežel in močnejši položaj levega krila delavskega gibanja v kapitalističnih državah — pripeljali tudi do uveljavljanja njihovih ožjih interesov na račun skupnih interesov, nemalokrat pa tudi do zaostrovanja nasprotij med temi deželami. Zaradi teh uspehov nekatere dežele v razvoju — četudi so se politično komaj odtrgale od imperialističnih sil, ki so jim poprej gospodovale — ponovno vzpostavljajo trdne zavezniške odnose z imperialističnimi državami, v posameznih primerih pa prihajajo na dan tudi z relativno samostojno oblikovanimi imperialističnimi interesi.

V razmerah, ko obstajajo nasprotni ekonomski, politični in vojaški bloki, je velik del dežel v razvoju v skupini izvenblokovskih držav, toda tudi v tej skupini se neizogibno izražajo določene razlike in protislovja.

Vendar je tudi poslej aktualen strateški skupni cilj dežel v razvoju, socialističnih držav in mednarodnega delavskega gibanja — interes, katerega cilj je uresničevanje popolne osamosvojitve vseh dežel v razvoju — ne samo v političnem, marveč tudi v ekonomskem in socialnem pogledu; to pa pomeni, da se produktivnost dežel v razvoju in kupna moč njihovega prebivalstva dvigne na raven razvitih industrijskih držav, vendar na način, od katerega bodo imele korist izključno dežele v razvoju.

Umirjanje vedno aktualnih političnih nasprotij — tako v socializmu kot v gibanju za emancipacijo dežel v razvoju je možno doseči le z uporabo teorije marksizma, ki lahko prispeva k preseganju teh nasprotij, s tem da vedno kritično proučuje vsak posamični konkretni problem.

Socialistični svet in narodnoosvobodilno gibanje

*Borba dežel v razvoju za ekonomsko neodvisnost**

Problem ekonomske neodvisnosti ima dva ključna aspekta — notranjega in zunanjega. Ekonomsko neodvisnost neke dežele je potemtakem mogoče presojati po dveh objektivnih kriterijih, po optimalnem in neodvisnem uporabljanju naravnih in človeških virov kakor tudi po akumuliranih sredstvih in produkcijskih sredstvih v dani deželi ter po stabilni in enakopravni udeležbi v moderni mednarodni delitvi dela.

To najsplošnejšo definicijo moramo konkretizirati glede na fazo ekonomske zgodovine, v kateri je dana dežela in človeštvo v celoti, kakor tudi v odnosu do ekonomsko-geografske regije, v kateri je dana dežela, njen družbeni sistem itd.

Povsem razumljivo je, da notranji in zunanji aspekti neodvisnosti nimajo identične vloge v vseh fazah ekonomskega razvoja. Toda oba aspekta predstavljata, in to je posebno značilno za naše obdobje, del celotnega kompleksa družbenih, ekonomskih in tehničnih vprašanj in problemov, s katerimi se sooča skoraj vsaka država. V deželah v razvoju je ta problem posebno pereč.

Potem, ko si je največje število dežel Azije, Afrike in Latinske Amerike pridobilo neodvisnost, se je začel v njih dokončen napredek na dveh zelo pomembnih področjih, ki sta povezani z utrjevanjem njihove ekonomske neodvisnosti. Te dežele so se predvsem ob opiranju na moralno in materialno podporo in pomoč socialističnih držav v precejšnji meri otresle tistih najbolj odioznih, zavirajočih oblik ekonomske odvisnosti, ki so ostale kot ostanki kolonialne preteklosti in prevladujočega položaja dežele metropole v njihovem gospodarstvu in ekonomski politiki. Poleg tega jim je uspelo v večji meri uporabljati lastne nacionalne vire s tem, da so mobilizirale precejšnjo notranjo akumulacijo ter jo izkoriščale za modernizacijo nacionalnega gospodarstva in za postavljanje

* Iz obsežne avtorjeve študije, ki obsega štiri poglavja, smo se odločili za prevod tretjega poglavja — op. ur.

temeljev za nadaljnji razvoj. Resda vsi ti procesi niso potekali gladko. Bilo je iskanja in tavanja, včasih pa tudi vračanja nazaj, vendar se je, v celoti vzeto, začelo napredovanje v vseh navedenih smereh. To pomeni, da so postavljene prve osnove za ekonomsko neodvisnost, ki je potrebna, da bi bilo mogoče biti boj za popolnejše uresničevanje te neodvisnosti.

Izkušnje so tem mladim državam pokazale, da si je treba nenehno prizadevati, da ohranijo neodvisnost pri sprejemanju najpomembnejših ekonomskih ukrepov in sklepov, oziroma da premagajo vse, kar razodeva odvisen ekonomski položaj. Protislovja z imperializmom v ekonomskem območju bodo navzoča vse dotlej, dokler bodo vladajoči krogi na Zahodu vztrajali pri svoji neokolonialni politiki, dokler bodo imele nekdanje dežele metropole posebne »vplivne cone«, v katerih si prizadevajo obdržati svoj dominantni položaj, in dokler bodo multinacionalne korporacije težile k temu, da si zagotovijo odločilne prednosti v manj razvitih deželah in regijah.

Hkrati s tem, kolikor bolj se uresničujejo naloge prve stopnje družbenoekonomske dekolonizacije, dobivajo čedalje večji pomen zelo globoki notranji problemi neodvisnosti, povezani s potrebo, da se zagotovi vseobsežen razvoj ob pomoči dosežkov znanstvene in tehnološke revolucije.

Problem ekonomske neodvisnosti določene dežele dandanes ni več cilj samemu sebi in postaja integralni del, nekakšen stožer za širšo nacionalno strategijo razvoja, ki zajema zunanje in notranje faktorje, kratkoročne in dolgoročne elemente državnega planiranja, pa tudi družbene in ekonomske razvojne vidike. Pri spoznavanju tega problema moramo upoštevati tudi procese združevanja novih svobodnih držav, do katerih prihaja na regionalni in meddržavni ravni, kakor tudi tendenco, da se okrepijo ekonomske, tehnične in znanstvene zveze med deželami v razvoju in socialističnimi deželami.

Poseben pomen v tej zvezi dobiva vprašanje, kako doseči za dani trenutek in za dano deželo najboljše razmerje med razvojem nacionalne proizvodnje, da bi tako nadomestila uvoz, na eni strani ter izvozno orientacijo tistih panog nacionalnega gospodarstva, ki so za to najprimernejše, na drugi strani. Izkušnje posameznih dežel pa tudi sveta v razvoju v celoti kažejo, da predstavlja ta problem dialektično celoto, da enostranskega poudarka na en razvojni vidik za daljšo dobo ni mogoče opravičevati.

Družbene potrebe narodov v na novo osvobojenih deželah, torej njihove ekonomske, kulturne, znanstvene in tehnične potrebe, kakor tudi notranje zahteve potrošnikov glede kvantitete, zlasti pa glede kvalitete, naraščajo hitreje kot pa domača proizvodnja in izkoriščanje virov, zaradi česar so nujne obsežne zveze s svetovnim trgov. To lahko pelje k še večji ekonomski odvisnosti glede državnih financ, plačilne bilance, tujih investicij itd., če se ne sprejmejo aktivni in dolgoročni ukrepi za stimuliranje izvoza in proizvodnje za izvoz.

Morda je še pomembnejši notranji vidik ekonomske strategije, od katere je odvisen končni uspeh pri odpravljanju ekonomske zaostalosti in uresničevanje resnične ekonomske neodvisnosti. Mnoge dežele v razvoju so že zdaj soočene, druge pa šele bodo soočene v bližnji ali daljni prihodnosti z nalogo, da preidejo iz začetne faze razvoja v srednjo, to je fazo vse zajemajočega razvoja gospodarstva s kmetijstvom, lahko industrijo in območje storitev vred, fazo, ko bodo namesto k izboljševanju življenjskega standarda maloštevilnega sloja lastniškega razreda, ki predstavlja le neznamenit del prebivalstva, težili, da se poveča blaginja in učinkovita zaposlenost poglavitnih družbenih razredov.

Reševanje tega problema terja nekoliko več, kakor je preprosta transplantacija najnovejših tehnik, tehnologij ali kompletnih industrijskih naprav iz razvitih dežel. Naloga manj razvitih dežel je v tem, da z neodvisno znanstveno in tehnološko politiko, s pravo mero in razmerjem (upoštevajoč seveda krajevne razmere) med neposredno modernizacijo gospodarstva in nekoliko počasnejšim, vendar vse zajemajočim programom renovacije sektorjev gospodarstva, ki zaostajajo, pospešujejo razvoj v teh sektorjih in mobilizirajo veliko večino delavcev ter za delo sposobnega prebivalstva, ki je koncentrirano v teh sektorjih na bolj produktivni osnovi.

Od uspehov te najtežje, delovno in znanstveno intenzivne operacije, ki zajema demokratično agrarno reformo, brzdanje in izganjanje tujega kapitala, razširjanje in konsolidiranje državno zadružnih oblik združevanja prebivalstva, integracijo vaških in mestnih poklicev itd., bo odvisno tudi, kako se bodo urejale najpomembnejše naloge nacionalnoosvobodilnih revolucij.

Po eni strani se bije med mladimi državami in imperialističnimi silami boj za ekonomsko in družbeno osamosvojitve, po drugi strani pa se boj bije tudi znotraj teh mladih nacionalnih držav. »Razvija se socialna diferenciacija v novih, neodvisnih državah«, je rečeno v dokumentu mednarodnega zborovanja komunističnih in delavskih partij, ki je bilo leta 1969 v Moskvi. »Obstaja čedalje ostrejši konflikt med delavskim razredom, kmeti in drugimi demokratičnimi silami, vštevši tudi patriotsko usmerjene dele drobne buržoazije na eni strani ter imperializmom in silami domače reakcije, tistih elementov nacionalne buržoazije, ki čedalje bolj sklepajo sporazume z imperializmom, na drugi strani.«¹ Rezultat tega je novo, specifično razmerje med družbenopolitičnimi procesi, ki se razvijajo v afriško-azijskih deželah, in razmerjem sil na mednarodnem prizorišču. Za mnoge med temi deželami postaja mednarodni faktor zelo pomemben katalizator notranjih procesov, ki more znatno, včasih pa tudi odločilno vplivati na potek revolucionarnega procesa. Drugače povedano, dejanska sposobnost tega ali drugega dela nacionalnoosvobodilnih sil, da na fleksibilen način kombinira nacionalne in mednarodne elemente, postaja konec koncev ključni problem revolucionarnega procesa.

Napredni značaj sedanjih radikalnih družbenopolitičnih sprememb v Aziji in Afriki je po zmagi narodnoosvobodilnih revolucij odvisen seveda od razmerja razrednih sil, predvsem pa od stališča proletariata in levodemokratskih sil. Revolucionarni proces v afriško-azijskem svetu poteka nadvse neizenačeno, kar najbolje ponazarjajo razlike v značaju osvobodilnih gibanj, v njihovem vodstvu in v njihovi razredni bazi, v družbenopolitični orientaciji in rezultatih, ki jih ta gibanja uresničujejo.

Ko je L. I. Brežnev na 25. kongresu Komunistične partije Sovjetske zveze opozarjal na pomembne pojave, do katerih prihaja v coni nacionalnoosvobodilnega gibanja, je rekel: »V mnogih osvobojenih deželah se razvija zapleten proces razredne diferenciacije, tako da postaja razredni boj intenzivnejši.«

Kaj je v osnovi tega fundamentalnega pojava? Ljudstva afriško-azijskih držav so se potem, ko so dobila državno neodvisnost, znašla pred akutnimi problemi v zvezi z odpravljanjem korenin kolonializma v družbenoekonomskega območju. To je možno uresničiti edino ob resnih in obsežnih reformah v materialnem in kulturnem življenju družbe. Kako izvesti te reforme, kako radikalne naj bi bile in katerim razredom in slojem naj bi bile v prid? Prav ob teh vprašanih prihajajo interesi različnih razredov v konflikt, to pa pomaga stopnjevati razredni boj.

Nova faza nacionalnoosvobodilnih gibanj je povezana s krepitvijo njihovih socialnih aspektov in izbira razvojnih poti pripelje do sprememb v razmerjih med družbenimi in razrednimi silami. Medtem ko je bil v okvirih protiimperialistične enotnosti v obdobju splošnega nacionalnega boja za državno suverenost interes raznih razredov in družbenih plasti v veliki meri usklajen, lahko danes govorimo o naraščanju razrednih protislovij, ki peljejo k diferenciaciji družbenih sil in k njihovi nadaljnji polarizaciji. Čeprav splošne nacionalne težnje (vsaj v nekaterih deželah) še naprej ostajajo in se (vsaj v neki meri) prepletajo z družbenimi in razrednimi težnjami, pa zadnje čedalje bolj stopajo v ospredje, kar se neposredno izraža v političnem in ideološkem boju.

V zvezi s tem je mogoče z določenimi omejitvami reči, da se boj okrog družbenih vidikov nacionalnoosvobodilne revolucije, ki so neposredno povezani z njenim vstopom v kvalitativno novo fazo, razvija v glavnem skoz nacionalnoburžoazne, liberalnoburžoazne, revolucionarno-demokratske in proletarske oblike, za katerimi stoje povsem določeni razredi in družbene grupacije.

Pomembne kvalitativne spremembe v družbenoekonomskega razvoju dežel, ki so si nedavno pridobile neodvisnost, spremembe, ki so posledica postavljanja in graditve temeljev ekonomske neodvisnosti, spremljajo tudi fundamentalne spremembe v družbeni in razredni strukturi. Ta proces napreduje tako z objektivnimi (predvsem s pospeševanjem industrij-

¹ Mednarodno zborovanje komunističnih in delavskih partij, Moskva 1969, *Mir in socializem* (Praga, 1969, str. 28).

skega razvoja) kakor tudi s subjektivnimi faktorji, ki izvirajo iz nenehnega večanja družbene samozavesti množic.

Družbe dežel v razvoju, ki so v fazi preoblikovanja, gredo skozi buren proces družbene stratifikacije. Družbeni in razredni procesi, ki v teh deželah potekajo, imajo veliko regionalnih in nacionalnih posebnosti in še zdaleč niso končani. Zategadelj je danes nemogoče potegniti bolj ali manj jasne meje med razredi, družbenimi plastmi in grupacijami. Zaradi številnih notranjih in zunanjih faktorjev, zlasti pa zaradi razmeroma stabilnih ostankov tradicionalne predkapitalistične družbe, je mozaik družbenih struktur prehodnih družb še bolj zapleten.

V nasprotju z razvitimi kapitalističnimi družbami, v katerih se soočanje antagonističnih razredov, zlasti pa proletariata in buržoazije, zelo jasno izraža, v deželah z več družbenoekonomskimi formacijami razredna struktura, v celoti vzeto, ni diferencirana in v njej so meje med družbenimi razredi in skupinami (na primer med malimi posestniki in polproletarci) zelo nejasne. Poleg tega obstajajo številni prehodni sloji in skupine (med njimi tudi velika množica najnižjih plasti družbe), na vse to pa se opirajo tudi nerazredne institucije, vštevši tudi tradicionalne.

Družbena struktura dežel v razvoju je bolj kompleksna, ima več komponent in manj jasno določen značaj, kakor je to v razvitih deželah. V njih obstajajo številni in veliki *prehodni* družbeni sloji. V azijskih in afriških deželah ne srečujemo toliko klasičnih razrednih oblik — *buržoazije, proletariata in kmetov* — *veliko bolj pa srednje sloje, kakor so buržoazirani fevdalni zemljiški lastniki, šejki* — *businessmani, administrativci in uradniki, ki so tudi zemljiški lastniki, polproletarci, berači, deklasirani elementi* itd.

To ne pomeni, da marksističen razredni pristop ni sprejemljiv za »tretji svet.« To le pomeni, da je ob uporabi razrednega pristopa treba upoštevati tudi dejstvo, da je vsak razred v deželah v razvoju v stanju spreminjanja (formiranja ali dezintegracije), da ima mejne linije nasproti drugim razredom nejasne, sprepletene itd. To pomeni, da je v družbenih strukturah modernih družb v azijskih in afriških deželah mogoče najti ne samo notranje gradacije, inherentne temu ali drugemu družbenemu sistemu, marveč tudi *fazne* gradacije, izražene s hkratnim obstojem elementov različnih faz v razvoju razredne družbe znotraj dane družbe: patriarhalne komune, fevdalne ali polfevdalne odvisnosti, klanske ali plemenske zveze itd. Simultano funkcioniranje delov enega in istega družbenega organizma, vendar delov, ki so na različnih stopnjah družbenega razvoja, je pglavitna posebnost družbenega sistema in družbene strukture afriških in azijskih držav. Resda je moderna družba v Aziji in Afriki enotna in so njeni različni deli združeni. Razlike v stopnji enotnosti različnih segmentov družbe in razlike v razmerjih sil pa določajo stopnjo splošnega razvoja in prevladujoč tip družbe v posameznih afriških in azijskih deželah.

Takšna družbenorazredna struktura je predvsem proizvod *multistrukturne* narave družbenoekonomskih odnosov, ki so tipični za prehodne družbe, za družbe v razvoju. Povezana je tudi s pomembnostjo vloge, ki jo v azijskih in afriških deželah še vedno imajo *tradicionalni* predkapitalistični (včasih pa tudi predfevdalni) odnosi in tradicionalni sektorji. Multistrukturni značaj družbe je osnova, na kateri se poraja množica razredov v teh deželah. Še več, opaziti je mogoče tudi *prepletanje* različnih formacij, razredov in družbenih skupin pa tudi njihove medsebojne dotike in spore. Odtod tudi raznovrstnost prehodnih družbenih tipov, v katerih je ena in ista oseba lahko nosilec več družbenih funkcij. Na primer kmet, ki še naprej ostane v okvirih patriarhalne komune, je hkrati lahko fevdalno vezan dolžnik in kmetijski delavec, začasno zaposlen pri kmetijskem podjetju, pa tudi mali proizvajalec blaga za trg. V takih razmerah ni nič čudnega, če ostaneta mestni delavec in celo intelektualci lojalna do svojega plemena, klana, verske skupnosti ali sekte. Vse to neposredno vpliva na razporeditev družbenih sil, na značaj družbenega razvoja in na politično življenje.

Odliv elementov razpadajočih tradicionalnih struktur po številu daleč presega njihovo absorpcijo in vključevanje v moderne družbene strukture. Zato je *skorajda v vseh azijskih in afriških deželah* (s sila redkimi izjemami, kakor so Singapur, Malezija itd.) mogoče opaziti velike množice *poltradicionalnih* slojev (beračev, lumpenproletarskih skupin, predproletariata in polproletariata), ki nastajajo na preseku ostankov tradicionalizma in naraščajočega modernega sektorja družbe. Ta proces močno pospešujejo hipertrofirana demografska rast, ki je v večini azijskih in afriških dežel ne kontrolirajo, pa tudi nekatere (v pogojih kapitalističnega ali predkapitalističnega sistema) negativne posledice, ki jih prinaša premalo načrtno uvajanje dosežkov znanstvene in tehnološke revolucije. Ne primeri se redko, da dežele v razvoju v prizadevanju, da bi se iztrgale iz objema zaostalosti, gradijo samo sodobne tovarne, ki le simbolično in neznatno povečujejo zaposlenost. Še nevarnejša je tendenca multinacionalnih monopolov in tujega kapitala, da zmanjšuje že tako pičle izdatke za vzdrževanje delovne sile v deželah v razvoju, kar prav tako ne deluje tako, da bi se zaposlenost povečevala. Agrarna prenaseljenost, razpadanje naturalnih patriarhalnih in fevdalnih struktur, množična brezposelnost v mestih, zaostalost, podedovana iz kolonialnih časov, itd. zato vodijo k temu, da se nenehoma množijo tako imenovani obrobni sloji, ki so se ločili od tradicionalnih struktur, vendar se niso imeli priložnosti integrirati v najmodernejši sektor nacionalnega gospodarstva.

Ni pretirano, če rečemo, da zahodne dežele niso imele tako široke in tako dolgotrajne neskladnosti med razpadanjem tradicionalnega sektorja in vključevanjem tako osvobojenih slojev v nove proizvodne zveze in odnose. Gre za sto in sto milijonov ljudi. Ena petina do ene tretjine vseh prebivalcev Azije in Afrike — toliko je dandanes beračev in elementov, ki ne pripadajo nobenemu razredu.

Neodvisnost je odpravila tiste kolonialne pregrade, ki so v največjem številu primerov preprečevale prebivalstvu, da bi se prosto gibalo. Posledica tega je, da so se ti poltradicionalni obrobni sloji koncentrirali okoli velikih mest. Že Engels je v *Kmečki vojni v Nemčiji* in v svojih pismih Kautskemu opozoril na to, da so ti brezrazredni elementi na takih zgodovinskih prelomnicah *najbolj aktiven del prebivalstva in da lahko postanejo orodje v rokah tako revolucionarnih kot skrajno desnih reakcionarnih sil.*

Izkušnje kažejo, da dobi ta fenomen posebno velike razsežnosti v deželah, ki so šle skozi dolgotrajne državljanske ali osvajalne vojne (Kitajska od leta 1911 do 1949) ali pa skozi oboroženi boj proti kolonizatorjem (Indonezija, Palestina, Alžirija).

Azijske in afriške dežele se razlikujejo po obsegu »akumulacije« teh poltradicionalnih obrobni slojev (zato pa tudi po stopnji njihovega vpliva na revolucionarne procese) kakor tudi po naravi in metodah reševanja tega problema.

Prav ta »fluidna« družbenoekonomska struktura je osnova dinamike družbenega in političnega življenja v mladih državah, v katerih različne kombinacije razredov, skupin in prehodnih slojev sestavljajo kompleksne mozaike *variabilnih* faktorjev družbenopolitičnega boja. Njih ugotavljanje in obravnavanje zahteva v vsakem posameznem primeru, da se jih lotimo s konkretne strani.

Te »variable« v deželah v razvoju zajemajo tudi *malo buržoazijo*, tisto socialno entiteto, ki je zelo značilna za afriško-azijsko regijo in ki zajema širok spekter sestavljajočih ga družbenih slojev: tradicionalno in moderno, mestno in vaško malo buržoazijo v pravem smislu te besede in z njo združene podobne sloje. V večini primerov se ji pridružijo tudi poltradicionalni obrobni sloji (s spodnje strani spektra) in inteligenca ter moderni srednji sloji (z zgornje strani spektra).

Takšni tipični predstavniki male buržoazije v razvitih kapitalističnih deželah, kakor so farmarji, potujoči trgovci, mali podjetniki itd., so v deželah v razvoju v neznatni manjšini. Mala buržoazija v teh deželah je bolj nekakšen konglomerat raznih vrst malih posestnikov. Pomembno politično vlogo imajo mestni srednji sloji (uslužbenci, administrativni delavci, oficirji), predvsem pa inteligenca in njena rezerva — študentje.

Posebej moramo omeniti *številno birokracijo*, ki naglo narašča, ker se uvaja nov državni aparat. V Indiji šteje birokracija domala 10 milijonov; v mnogih azijskih in afriških deželah se je število državnih uradnikov v zadnjih petih letih potrojilo. Ta problem se v raznih deželah kaže na različne načine. V kapitalistično usmerjenih so državni uradniki praktično del vladajočih razredov skupno z buržoazijo in lastniki zemlje. V socialistično orientiranih deželah je državni aparat nekoliko bolj kompleksen in bolj raznoličen; zajema večje število uslužbencev, ki izhajajo iz vrst delavcev, in v večji meri ohranja prehodno

naravno multistrukturalne družbe. V teh deželah je državna administracija integralni del srednjega sloja.

Sodobni afriško-azijski srednji sloji so zelo heterogena družbena kategorija. A če si ogledamo njihovo genezo in evolucijo, lahko ugotovimo nekaj skupnih značilnosti njihovega družbenopolitičnega pogleda na svet. Na prvem mestu je moderno *narodnjaštvo*, zlasti njegova revolucionarna demokratična struja. Srednji sloj Azije in Afrike, zlasti inteligenca, imajo funkcijo nosilca in zagovornika splošnih nacionalnih teženj po neodvisnosti, družbeni pravici in zavračanju kapitalizma. Govorimo lahko o novi, avantgardni vlogi teh slojev, zlasti v deželah s socialistično usmeritvijo. In res je državno oblast na družbenopolitičnem torišču v precejšnjem številu socialistično usmerjenih dežel mogoče označiti kot *revolucionarno-progresivni režim srednjega sloja*, ki izraža, v celoti vzeto, interese neeksploatiranih razredov.

V zvezi s tem je zelo pomembno upoštevati, da je za današnje *narodništvo* »v večjem številu azijskih dežel«² dobila Leninova hipoteza svoje potrdilo v praksi zgodovinskega razvoja afriško-azijskih in nekaterih latinskoameriških držav. V prvi polovici 20. stoletja (Sun Jat-sen, Mahatma Gandi, Sukarno, Lazaro Cardenas in drugi), zlasti pa v sedanjí etapi narodnoosvobodilnega gibanja, se kažejo različne narodniške tendence (v različnih kombinacijah z idejami socialističnega ali nacionalističnega značaja). Zastopajo jih številni ugledni ideologi in politiki različnih političnih smeri v raznih azijskih in afriških deželah (Frantz Fanon, Modibo Keita, Léopold S. Senghor, Ne Vin, Julius Nyerere, Sékou Touré, Kenneth Kaunda, Huari Bumedié in drugi).

Njihovi koncepti v različni stopnji izražajo najznačilnejše *narodniške* motive: kritika buržoazne civilizacije, ideja o nekapitalističnem razvoju skozi adaptacijo in modernizacijo tradicionalnih komunalnih institucij, orientacija h kmetom, poudarek na posebni vlogi inteligence itd.

Pojavljanje *narodniških* idej si razlagamo s prehodno naravo družbe v deželah, ki doživljajo »pozen«, prav šibak, komaj zaznaven kapitalistični razvoj. V teh primerih delujeta dva osnovna faktorja družbene evolucije: 1. močan napad razvitega ali »pretirano razvitega« kapitalizma na tradicionalne strukture z zelo uničevalnim učinkom in 2. splošne demokratične naloge odstranjevanja predkapitalističnih oblik eksploatacije, urejanje agrarnega vprašanja itd., kar vse v resnici pripravlja pot za nastop nacionalnega kapitalizma. Glede tega pa sta »zunanjí« in »notranji« kapitalizem hkrati tudi v stanju konvergence pa tudi v spopadanju glede številnih vprašanj. Razen tega je v afriško-azijskem svetu mogoče najti ne samo eno, marveč več formacij, ki so povezane s kapitalizmom: nacionalni privatnolastniški kapitalizem, nacionalni državni kapitalizem, kapitalizem tujih monopolov in tuj nemonopolni kapita-

² V. I. Lenjin, *Sabrana dela*, tom 18, str. 358

lizem. Vsaktera od teh oblik ima svoje specifične značilnosti (vštevši tudi specifične značilnosti razredov, ki delujejo v njej), svoje posebno delovno področje in svoj lastni ekspanzionizem. S temi formacijami je povezana tudi mala blagovna proizvodnja, ki zajema večino koristno zaposlenega prebivalstva v nekaterih deželah. Rezultat vsega tega je fragmentarna in pisana slika, ki jo dajejo tako buržoazija kakor tudi proletariat in prevladujoča navzočnost tradicionalnih ali poltradicionalnih slojev.

Takšnim družbenoekonomskim strukturam je treba pripisati odgovornost za to, da so sodobna nacionalnoosvobodilna gibanja kompleksna. Na prvi pogled se zdi, da so nacionalnoosvobodilne revolucije buržoaznega tipa najbolj razširjene, kar večkrat vodi, ne takoj, marveč z določenim številom prehodnih faz h koncentraciji moči v rokah nacionalne buržoazije, ki je navadno v zvezi z drugimi razredi in sloji.

Nacionalna buržoazija v sodobnih razmerah, kakršne prevladujejo na Vzhodu, največkrat ni dovolj močna, da bi zagotovila na primer nedeljeno vladavino in neoviran razvoj nacionalnega kapitalizma. Zaradi tega večkrat išče in najde zaveznike in celo zaščitnike med fevdalnimi elementi, običajno buržoaziranimi lastniki zemlje, ki dobivajo postopoma kapitalistično miselnost in značilnosti. Povsem razumljivo je, da se kapitalizem v takih okoliščinah razvija v docela jasno konservativni podobi, hkrati pa ohranja nekakšno mešanico fevdalne ali polfevdalne podrejenosti in oblike eksploatacije na vasi.

Če smo dosledni, je buržoazni razvoj v Aziji in Afriki v »čisti« obliki neznan. Na splošno vzeto so poskusi, da bi presadili klasične oblike kapitalizma in svobodne konkurence v afriško-azijski svet po zgledu predmonopolne Evrope, docela propadli. A kaj drugega tudi ni bilo mogoče pričakovati. Otočki takšnega kapitalizma, ki jim je uspelo pognati nekaj korenin v nekaterih področjih, so še naprej zgolj nenaravna, zunanja »izraslina«.

Mnogo pogostejše se buržoazna narava antikolonialne revolucije manifestira *objektivno*, po določenem časovnem obdobju in neodvisno od subjektivne volje tistih, ki so revolucijo izvedli. V takšnih primerih je revolucija ne le antiimperialistična in antifevdalna po svoji naravi, ampak si kaj pogosto subjektivno prizadeva uresničevati nekatere naloge iz območja boja zoper kapitalizem. Praviloma se to dogaja v deželah, kjer je nacionalna buržoazija šibka in kjer je velik del te buržoazije kompromitiral zaupanje vase s pokornostjo kolonizatorju, pri čemer se kapitalizem kot fenomen v glavah lokalnega prebivalstva povezuje s tujim, tj. kolonialnim kapitalom. Tedaj udari revolucija razen po imperializmu, fevdalizmu in lokalnih poganjkih tujega kapitala kdaj pa kdaj tudi po »lastnih« kapitalistih. Toda ko udarja po »tradicionalnem« (skoraj praviloma zemljiško-posesniškem) zgornjem sloju kapitalizma, objektivno utira pot za širši razmah nacionalnega kapitalizma, da napreduje od spodaj »demokratični kapital« vaških bogatašev, mestnih

trgovcev, malih podjetnikov itd. Ta kapitalizem (ki je zaradi svojega psevdo popularnega značaja in relativno ekstenzivne in množične osnove mnogo nevarnejši kakor kapitalizem zgornjega sloja) hitro spreminja vsa prejšnja proklamirana antikapitalistična načela v prazne fraze in demagoške parole. Klasičen primer za to je sodobni Egipt, kjer po desetletju ljudskodemokratskega režima (1961 do 1970) vse dosežke tega obdobja mrzlično izkoriščajo kot temelj za vsestranski razvoj nacionalnega kapitalizma.

Toda to je le ena plat medalje. Druga, ki se prav tako kaže v sedanji fazi, se izraža z naslednjimi faktorji. Notranji položaj v deželah v razvoju nas navaja, grobo povedano, na dve poglavitni alternativni. Prva je uresničevanje buržoaznodemokratskih nalog nacionalnoosvobodilne revolucije. Družbenoekonomske reforme, ki so že izpeljane ali se zdaj uresničujejo (agrarne preobrazbe, politična demokratizacija, odpravljanje fevdalnih institucij itd.), *objektivno* utirajo, kakor potrjuje praksa, teren za razvoj nacionalnega kapitalizma. Druga alternativa ali tendenca je povezana z dejstvom, da pelje takšno »zapoznelo«, a hkrati naglo vsiljevanje buržoaznih odnosov tradicionalnim strukturam do zelo hudih nesorazmerij in pojavov krize v ekonomskem in družbenem življenju.

Še več, nacionalni kapitalizem, ki ga ovira po eni strani možna konkurenca na svetovnem tržišču, po drugi strani pa omejenost plasmaja na domačem trgu, ima v družbi prej destruktivno kakor konstruktivno vlogo, ko poraja takšne probleme, kakor so agrarna prenaseljenost, mestna brezposelnost, ter uničuje malega proizvajalca in množi lumpenproletarske sloje. Zato se tudi pojavlja čedalje izrazitejši *antikapitalistični način mišljenja* večine prebivalcev, ki nujno mora pustiti sledove in vplive na teoretičnih konstrukcijah politikov in ideologov. Kakor je rekel Marx: »Sodbe so vedno povezane z nevidnimi nitmi s telesom ljudstva...«³

³ Marx-Engels, Odabrana prepiska, str. 241.

Narod — objektivni okvir in dejavnik družbenega napredka v deželah v razvoju

Ena od glavnih značilnosti sedanjega časa je močno uveljavljanje narodov kot gibalnih sil razvoja človeške družbe.

Zgodovina je pokazala, da je vse tisto, kar je doseženo s silo, pod diktaturo ali pritiskom, nazadnje zrušeno pod udarci boja širokih ljudskih množic. Tako se je zgodilo v malih in srednje velikih deželah.

Vsi veliki imperiji, ki so sami sebi prerokovali nesmrtnost, so propadli drug za drugim. Propad imperijev, ki so podjarmljali druge narode, je postal temelj svobodnih, neodvisnih narodov.

Nacionalno načelo, ki je prevladovalo v političnem življenju preteklega stoletja — načelo, po katerem imajo ljudstva pravico, da odločajo o svoji lastni usodi — to je, da se oblikujejo v narode, ki se morejo opirati na svoje lastne sile in ki morejo svobodno izbirati pot lastnega razvoja — je tudi v tem stoletju še naprej vzpodbujalo za boj proti tujemu pritisku in je imelo velik politični in pravni vpliv na oblikovanje narodov in enotnih, neodvisnih nacionalnih držav. Prva svetovna vojna se je končala z razpadom treh velikih mnogonacionalnih imperijev — carske Rusije, Avstro-ogrske monarhije in otomanske države — in z nastankom večjega števila narodnih in enotnih držav, med katerimi je tudi enotna romunska država.

V medvojnem razdobju se je nadaljeval boj za ustanavljanje narodnih držav in za odpravljanje prevlade v raznih delih sveta, vzporedno z naporom drugih držav za utrjevanje narodne neodvisnosti in enotnosti. V letih po drugi svetovni vojni, ko je bila pravica narodov do samoodločbe priznana kot eno od osnovnih načel mednarodnega prava, so se po osvobodilnih gibanjih osamosvojili narodi Azije in Afrike. Ta zmaga je pomenila propad kolonialnih imperijev in je pripeljala do novega oblikovanja političnega zemljevida sveta. Kot posledico tega procesa je več kot 100 narodov ustanovilo svoje lastne države. Na zgodovinskem prizorišču so se uveljavili kot svobodni in neodvisni narodi.

Rušenje kolonialnega sistema in ustanavljanje novih suverenih držav je postavilo v središče pozornosti vlogo naroda za napredek sodobnega sveta. To dejstvo je še enkrat potrdilo, da je nastanek naroda kot oblike človeške skupnosti, kot faza v razvoju družbenega življenja, nujna stopnja v evoluciji vsakega naroda.

Danes obstajajo poleg starih narodov, ki so dosegli visoko stopnjo razvoja in pri katerih je močno razvit občutek neodvisnosti, tudi narodi, pri katerih narodna zavest šele nastaja. Proces izpopolnjevanja in razcveta narodov, posebej v socializmu, daje narodu, narodni neodvisnosti in suverenosti zelo pomembno vlogo v družbenem napredku, v boju proti imperialistični, kolonialni in neokolonialni politiki, v odpravljanju starih odnosov neenakopravnosti in v vzpostavljanju mednarodnih odnosov na novih, demokratičnih načelih.

Razvoj dogodkov v azijskih in afriških deželah je dokaz, da je proces nastajanja narodov danes v polnem razmahu. Za ljudstva na teh celinah je nastajanje narodov nujen objektivni okvir za odpravljanje težkih posledic dolgoletne tuje prevlade, za premagovanje nerazvitosti in za vključevanje v tokove sodobnega ekonomskega in družbenega napredka.

Proglasitev politične neodvisnosti imajo mnogi državniki na teh celinah za začetek zapletenega procesa, ki sovпада s stopnjo ekonomske neodvisnosti. Ta proces naj narodom zagotovi popolno uveljavljanje med neodvisnimi državami. Nastajanje lastnega gospodarskega sistema, ponoven nadzor nad narodnim bogastvom in njegova uporaba v lastne koristi, razvoj sodobnih proizvodnih sil, industrializacija, razvejanost poljedelstva in trgovine — vse to prispeva k utrjevanju samostojnega narodnega življenja, k nastajanju in utrjevanju ekonomske skupnosti, ne oziraje se na razlike v jeziku, plemenu, etničnem izvoru in veri. Prav zato so mlade neodvisne države, ki se naslanjajo na svoje lastne sile, kakor tudi na pomoč socialističnih držav ter vseh naprednih in protiimperialističnih sil, trdno odločene braniti neodvisnost svoje dežele ter širiti in utrjevati že doseženo.

V tem smislu so mlade neodvisne države dale pobudo za mnoge ukrepe, s pomočjo katerih bi nadzirali naravna bogastva: nacionalizirali so pomembne proizvodne panoge in s tem težko prizadeli interese in — koristi tujih monopolov; razvijali so lastne programe gospodarskega razvoja, vzgojili domače strokovnjake in izvedli reforme, ki pomenijo konec fevdalne in polfevdalne lastnine. Z vsem tem so hotele vzpodbuditi ljudi in materialne možnosti, da bi utrdili narodno neodvisnost. Razvijanje lastne kulture, odpor proti »depersonalizaciji«, kot je rekel Ahmed Sekou Toure, potrjevanje lastne osebnosti — vse to prispeva k utrjevanju skupnosti v novih neodvisnih državah. V okviru kulturne politike novih držav, katerih cilj je razvoj narodne zavesti, zavzema pomembno mesto širjenje izobrazbe, odpravljanje nepismenosti in izobraževanje širokih ljudskih množic.

Rezultat vsega tega je zaupanje v lastne možnosti, duhovna dekolonizacija, ki vključuje vse sile v proces narodne graditve. Preseganje stopnje plemenskih, etničnih in jezikovnih razlik, pomembna vloga, ki jo imajo narodne armade kot simbol enotnosti naroda in nosilci narodne suverenosti, oblikovanje vladajočih partij v družbenem življenju mnogih nedavno osvobojenih držav — to so tisti dejavniki, ki zagotavljajo enotnost naroda.

Moč, s kakršno se ti mladi narodi dvigajo v obrambo svojega narodnega bistva proti kakršnemukoli vmešavanju od zunaj, za neodvisen razvoj, za napredovanje nove politike in novih mednarodnih odnosov, je posledica dejstva, da razvoj narodov navdihuje široke ljudske množice v boju za mir in družbeni napredek.

Zaskrbljeni zaradi širine procesa neodvisnega narodnega razvoja — procesa, ki je v nasprotju s politiko imperialistične in kolonialne prevlade — so poskušali nekateri reakcionarni krogi uveljaviti tezo, po kateri so narod, neodvisnost in suverenost zaostale družbene kategorije, ki ne ustrezajo več sedANJI stopnji zgodovinskega razvoja, češ da je človeštvo prišlo v fazo mnogonacionalnih družb in raznih drugih nadnacionalnih teles. Trudijo se, kako bi teoretično dokazali, da so meje mladih držav, v katerih okviru obstajajo narodi, »preveč ozke«, da bi omogočale njihov vsestranski razvoj. Zato jim predlagajo, naj se odrečejo neodvisnemu narodnemu razvoju in naj vsaj del svoje suverenosti dajo v roke nadnacionalnim telesom, ki pa so v bistvu samo nova oblika politike prevlade in zatiranja. To je poskus, da se nadaljuje s politiko vmešavanja in izkoriščanja naravnih bogastev drugih dežel, in poskus, da se zmanjša pomen vloge mladih neodvisnih držav v sodobnem svetu.

Znani afrikanolog Vincent Monteille, dolgoletni direktor Fundamental Institute of Black Africa v Dakru, je rekel: »Upam si trditi, da opažam, kako je nesmiselno govoriti o ‚anahronizmu naroda‘ in o ‚zastarelem okviru naroda‘ v tistem delu sveta, kjer so narodi v glavnem v prvih razdobjih svoje zgodovine.«

Široki procesi narodne graditve, ki potekajo v neodvisnih deželah, kažejo zastarelost takšnih tez in njihov reakcionarni značaj. Ko je govoril o takšnih tezah in o tistih, ki menijo, da je politika obrambe narodne neodvisnosti pristajanje na pozicije buržoaznega nacionalizma, je predsednik SR Romunije Nicolae Ceaucescu rekel: »Podcenjevanje suverenosti narodov pomeni globoko nerazumevanje stvarnosti v sodobnem svetu, v katerem obramba in krepitev neodvisnosti pomenita zakonito in revolucionarno zahtevo. Dejstvo je, da se novi, nedavno nastali narodi, žejni svobode in nestrpnosti, da jo v popolnosti okusijo, zavedajo, da krepitev in utrditev te velike zmage, izvojevanje v težkem boju, traja dolgo časa. Celotno pri razvitih narodih ljudske množice in napredni družbeni sloji ne žele več odstopiti svojih suverenih svoboščin in krepko zagovarjajo neodvisno politiko. Še večja potreba po tem je v socialističnih deželah, ki so globoko zainteresirane za samostojen razvoj, za polno potrjevanje novega, sociali-

stičnega naroda, ki pomeni veliko dinamično silo v mobilizaciji energije vse družbe za ekonomski, znanstveni in kulturni razcvet domovine, za izgradnjo socializma in komunizma. Narod in krepitev narodne neodvisnosti so brez dvoma temeljne determinante napredka in bodočnosti komunizma na našem planetu!»

Socializem je edini sistem, ki ustvarja pogoje za razcvet in razvoj narodov, ker odpravlja izkoriščanje človeka po človeku in zagotavlja prehod proizvodjalnih sredstev v roke ljudstva in enako delitev proizvedenih dobrin. V enotni narodni državi Romuniji je na tej podlagi praktično rešeno narodno vprašanje. Bratstvo in enotnost med delovnim ljudstvom Romunije in onim, ki pripada narodnostim, ki prav tako živijo v njej, je utrjeno in se stalno razvija, ker je eden od temeljev naše socialistične oblasti in dejavnik hitrejšega napredka te dežele. Madžarski, nemški, slovaški in srbski delovni ljudje kot tudi pripadniki drugih narodnosti uživajo polno enakopravnost z romunskimi delovnimi ljudmi in imajo socialistično Romunijo za svojo skupno domovino in v skupnih naporih gradijo družbo, ki jim daje blagostanje in dostojanstvo.

Proces potrjevanja narodov, lastno narodno življenje v nedavno osvojenih deželah v razvoju — proces, ki je v polnem razmahu in katerega značilnosti so na kratko prikazane v tem sestavku, je samo eden od dejavnikov, ki potrjujejo pomembno vlogo naroda v sodobni družbi. Proučevanje mnogostranskih vidikov — tako skupnih, ki se ponavljajo in so značilni za vse narode, kot specifičnih, ki izhajajo iz medsebojnega delovanja več zunanjih in notranjih dejavnikov — poudarjanje pozitivne zgodovinske vloge v veliki meri prispevajo k bogatitvi in poglobljanju pojma naroda, k razumevanju njegove vloge kot dejavnika, ki določa pospeševanje ekonomskega in družbenega napredka. Jasno je, da bo ta proces postavil na vidno mesto nove oblike in specifične koordinate, ki so posledica pretekle in sedanje zgodovine teh dežel in narodov.

To, kar opredeljuje ta proces, je dejstvo, da so njegove korenine v globokih preobrazbah v strukturi in nadgradnji teh dežel in nujno vodijo k nastajanju neodvisnih narodov in narodnih držav. Zgodovinski podatki o teh deželah potrjujejo znanstveno tezo, po kateri pomeni težnja ljudstev, da se oblikujejo v narode in imajo lastno narodno življenje, zgodovinsko zakonitost. Narod ima še naprej pomembno vlogo v boju proti imperialistični, kolonialistični in neokolonialistični politiki, za odpravljanje starih neenakopravnih odnosov in za vzpostavljanje odnosov med državami na novih načelih enakosti in enakih pravic ter se bori za konstruktivno sodelovanje na podlagi idealov narodne in družbene svobode.

Kapitalistična struktura potreb, dežele v razvoju in socializem

Povzetek. Referat obravnava kapitalistično strukturo potreb tako, kakor jih je teoretično razumel Marx, raziskuje pa tudi implikacije, ki jih ima njegovo delo na svetovno gospodarstvo. V ospredju je določanje koncepta in determinant »stvarnih potreb« delavcev in obravnavanje kapitalizma iz zornega kota protislovij med potrebami delavcev in potrebami kapitala.

Kar zadeva svetovno gospodarstvo, obravnava referat najprej razmerje med potrebami delavcev v razvitih kapitalističnih deželah (kakršna je Kanada) in potrebo mednarodnega kapitala, pri tem pa opozarja na nekatere posebnosti, do kakršnih prihaja v sedanji konjunkturi mednarodnega kapitala. Nadalje obravnavamo potrebe različnih razredov v okviru nerazvitih kapitalističnih dežel (in njihovo razmerje do mednarodnega kapitala). Hkrati s tem obravnavamo implikacije tega na boj za socializem. In nazadnje se zastavlja vprašanje obstoječih potreb in njihovega razvoja v socialističnih deželah oziroma implikacij, ki jih imajo na boj za socializem drugod.¹

Kapitalistična struktura potreb

V svoji nedavni raziskavi Marxove teorije o potrebah definira Agnes Heller kapitalistično strukturo potreb kot sistem potreb, specifičen za kapitalistično družbo, kot proizvod kapitala in organski del kapitalistične družbene formacije (Heller, *The Theory of Need in Marx*, New York 1976, str. 96). To, da se je Hellerjeva osredotočila na pomen vprašanja potreb v Marxovi teoriji, je seveda odločilnega pomena. Ravno potrebe človeških bitij (te jih določajo) jih namreč silijo, da *delajo*, da spremenjajo svet okrog sebe. Zato sta potreba in praksa neločljivo povezani.

¹ Zaradi obilice gradiva s cavtatskega srečanja objavljamo prevod prispevka M. A. Lebowitza v nekoliko skrajšani obliki. V prevodu sta opušteni poglavji »Razviti kapitalizem« in »Socializem« — op. ur.

Raziskava kapitalistične strukture potreb v Marxovem delu — s čimer se Hellerjeva ukvarja — pa vsebuje tudi resne pomanjkljivosti. Predvsem Hellerjeva reducira kapitalistično strukturo potreb na »potrebo po posedovanju«, ki jo kažejo delavci in drugi. Odtujeno delo ustvarja pri delavcih željo, da bi posedovali uporabne vrednosti, parola »Trošiti, trošiti! To je alfa in omega!« pa je osrednja značilnost kapitalističnega sistema potreb.

Toda to, kar Marx opisuje kot kapitalistično strukturo potreb, je znatno več kakor želja po posedovanju uporabnih vrednosti; mnogo pomembnejša značilnost je *neka druga potreba*, ki jo vsebuje kapitalistična struktura potreb, namreč potreba kapitala po presežni vrednosti, potreba kapitala po rasti. (Nesposobnost Hellerjeve, da bi to vprašanje spoznala kot del kapitalistične strukture potreb, je poglavitni vzrok njenega zametljanja razlik med kapitalizmom in socializmom.)

Največji del Marxovega obravnavanja kapitalizma pa se ne nanaša na potrebo delavcev po posedovanju uporabnih vrednosti, marveč na *omejevanje* te potrebe zaradi hkratnega obstoja potreb kapitala. Zato se delavčeve potrebe po uporabnih vrednostih ne morejo uresničiti, ker proizvodnja uporabnih vrednosti v kapitalizmu omejuje proizvodnjo presežne vrednosti. V kapitalizmu prihaja do zastoja produkcije »v trenutku, ki ga določata produkcija in uresničevanje profita«, ne pa v skladu z »zahtevami družbeno razvitih človeških bitij« (Marx, *Kapital*, Vol. III, poglavje 15, Moskva, 1959, str. 253).

Če kapitalistično strukturo potreb pravilno razumemo, bomo videli, da zajema potrebe kapitala in potrebe delavcev, pa tudi njihove medsebojne odnose. (Kot takšna odraža kapitalistične odnose produkcije v sferi potreb.) Obe vrsti potreb sta del sistema potreb v okviru kapitalizma, ta sistem pa je v odnosu interakcije s »sistemom dela« (delitev dela). Mesto, ki ga zavzemata obe vrsti potreb, je mogoče spoznati, če obravnavamo, kako Marx preučuje potrebe delavcev v kapitalizmu.

*Marxovo obravnavanje potreb delavcev**

Ko Marx obravnava potrebe delavcev, je ugotovil tri nivoje potreb po blagu, ki imajo uporabno vrednost. To so 1. fiziološke potrebe, 2. »nujne potrebe« in 3. »stvarne družbene potrebe«. Te potrebe so razvrščene v vzpenjajoči se liniji tako glede na njihovo absolutno raven kakor tudi glede na njihovo relativno zapletenost.

Fiziološke potrebe so potrebe delavcev, reducirane na goli obstoj subjekta. Predstavljajo zahtevo po posebnih uporabnih vrednostih v določenem trenutku, ki so nujne za fizično reprodukcijo delavcev; kot takšne so najnižja meja potreb delavcev.

* To vprašanje je bolj kompleksno obdelano v mojem delu »Capitalist Structure of Needs and the Value of Labour-power« (v pripravi).

»Nujne potrebe« na drugi strani pa so tiste potrebe, ki postanejo nujne po navadi in običaju. To so potrebe po uporabnih vrednostih, ki »normalno« štejejo v potrošnjo delavcev; kot takšne se normalno, običajno uresničujejo.

»Stvarnih družbenih potreb« pa ni mogoče ugotoviti na podlagi obstoječih oblik potrošnje delavcev. Ta tretji nivo potreb je dejansko *skrit* (skriva se za tistim nivojem potreb, ki se kažejo na trgu). Stvarne družbene potrebe so potrebe delavcev po določenih uporabnih vrednostih (ugotovljene v določenem trenutku), ki *bi mogle biti* uresničene, če bi bile realne mezde višje (»če so sredstva za življenje cenejša ali če so mezde višje«); kot takšne predstavljajo *zgornjo* mejo potreb delavcev v danem času (prav tam, 10. poglavje, str. 185).

Narava človeških bitij v danem trenutku ustvarja prvi in tretji nivo potreb: prvi nivo je plod zahtev človeških bitij kot naravnih bitij, tretji pa je rezultat njihovih zahtev kot družbeno razvitih človeških bitij. V nasprotju s tem pa predstavlja drugi nivo — nujne potrebe — potrebe, ki jih delavci morejo normalno zadovoljevati. Ta nivo namreč odraža realno mezdo. Če se realne mezde znižujejo, se bo nivo nujnih potreb potemtakem približal fiziološkim potrebam. In obratno, če realne mezde rastejo, bodo delavci lahko pridobivali uporabne vrednosti ter zadovoljevali »luksuzne potrebe« — tiste potrebe, ki jih normalno ne zadovoljujejo; »luksuzne« potrebe postanejo nujne potrebe, kadar realne mezde rastejo.

Med stvarnimi družbenimi potrebami delavcev in njihovimi nujnimi potrebami je torej »prepad« — in to toliko večji, kolikor bolj delavci v danem trenutku ne morejo zadovoljiti svojih skupnih potreb po uporabnih vrednostih. Gre za stopnjo, koliko se delavcem kratijo, *onemogočajo* njihova prizadevanja, da bi uresnili svoje stvarne družbene potrebe. Kakor pa smo poprej povedali, je treba korenine tega omejevanja iskati v potrebi in moči kapitala.

Nivo nujnih potreb odraža v sebi torej moč in potrebe kapitala nasproti potrebam delavcev. Ta nivo je produkt moči vsakterega od teh bojevnikov — kapitala in mezdnega dela. Če potemtakem raste moč kapitala, vse drugo pa ostane nespremenjeno, bo prepad med nujnimi in stvarnimi družbenimi potrebami vse globlji. Drugače povedano, »stopnja osiromašenja« — razmerje med neuresničenimi in uresničenimi potrebami — bo čedalje večja.

Stopnja osiromašenja resda ni odvisna samo od relativne moči kapitala in mezdnega dela v procesu njunega določanja nivoja nujnih potreb. Sama rast in razvoj kapitala kažeta tendenco, da se povečajo stvarne družbene potrebe delavcev. Širjenje odtujene produkcije v razmerah kapitalističnih odnosov ustvarja čedalje večjo potrebo po posedovanju uporabnih vrednosti. Kombiniranje prizadevanj kapitala, da bi ustvarjal nove potrebe in tako uresničil presežno vrednost, in zagotavljanje naraščajoče potrošnje za kapitaliste ustvarja razen tega nove potrebe delavcev (Lebo-

witz, 1978). Zato v sklopu kapitalizma nenehno nastajajo nove »luksuzne« potrebe, čeprav lahko »luksuzne« potrebe zaradi rasti realne mezde postanejo tudi nujne potrebe. Celo kadar realne mezde rastejo, se lahko nove družbene potrebe hitreje povečajo, s tem pa se pogloblja prepad med uresničenimi in neuresničenimi potrebami.

Nenehno ustvarjanje novih družbenih potreb kuje potemtakem nove člene v zlati verigi, ki veže delavce za kapital; to je izrazitejši proces kakor pa rast realnih mezd, ki omogočajo delavcem, da zadovoljujejo svoje potrebe (in skladno s tem skrajšujejo svoj delovni dan ali varčujejo, da bi se iztrgali iz krempljev mezdnega dela). To tudi je, kakor je opazil že Marx, temelj »sedanje moči kapitala«. (Prav tam, str. 442.)

Toda rast tega tretjega nivoja potreb, izvora sedanje moči kapitala, je protisloven fenomen. Odgovor organiziranega delavstva na to je namreč zahteva po večjih mezdah. Obstoječo raven mezd je razumeti kot oviro za zadovoljevanje potreb, kot oviro, ki jo je treba kvantitativno preseči. Zato je boj zoper siromašenje boj proti eksploataciji, kakršen se kaže v območju potreb. Kolikor bolj so delavci sposobni izbojevati višje mezde, toliko večja je tendenca po zniževanju presežne vrednosti. Potrebe delavcev se uresničujejo na račun potreb kapitala.

Seveda pa boj za višje mezde sam po sebi ne odpravlja meja mezdne razmerja, ne odpravlja ovir na poti pri uresničevanju delavčevih potreb, kar je specifično za kapital. Toda v obrambi svojih pravic na večje zadovoljevanje svojih potreb pridejo delavci v odkrito opozicijo do kapitala. »Sklicevanje na njihovo pravico pa je samo eno izmed sredstev, da pridejo do svojega jaza, da postanejo revolucionarna, enotna masa« (Marx-Engels, *The German Ideology, Collected Works*, Vol. 5, New York, 1976, str. 323).

Revolucionarnega potenciala delavcev zato ne moremo ocenjevati na podlagi absolutnega nivoja potreb, ki so jih zadovoljili (njihove nujne potrebe), marveč edino na podlagi *prepada* med stvarnimi družbenimi potrebami (te ostanejo skrite) in realno mezdo. V tem smislu je revolucionarna zavest zavest o tem, da za zadovoljevanje potreb delavcev ni ovira kvantitativna raven mezd, marveč je ovira sam obstoj potreb delavcev. To je zavest delavskega razreda o tem, da je ta ovira inherentna kapitalističnim produkcijskim odnosom, da stvarno oviro predstavlja kapital sam.

Potrebe v svetovnem sistemu

Marxovo teoretično obravnavanje potreb je potekalo v kontekstu preučevanja koncepta kapitala. Ni se razširilo na raven svetovnega sistema (čeprav je bilo to del Marxove prvotne zamisli). Marx niti ni mogel razpolagati z rezultati prakse, ki se je razvijala po nastanku njegovega dela, vendar je takšno vrsto informacij Marx vedno imel za nujen predmet raziskovanja. Obravnavanje, ki ga navajamo v nadaljevanju, je torej

le poskus, da bi Marxove koncepte potreb spoznali v kontekstu svetovnega sistema, zlasti v formacijah razvitega kapitalizma, nerazvitega kapitalizma in socializma.

Dežele v razvoju

Kadar gre za nerazvite dežele, je eno najpomembnejših vprašanj problem prenašanja potreb, nastalih v razvitih kapitalističnih deželah (te potrebe so rastle v skladu z razvojem produkcijskih sil v teh deželah). Dežele v razvoju obstajajo v svetovnem sistemu, ki mu dominira mednarodni kapital, značilno za to dominacijo pa je tudi prenašanje potreb, ki jih ustvarja kapital. To vlogo je zgodovinsko odigral sam proces menjave, nadalje pa se je krepila z nenehnimi prizadevanji kapitala, da osvaja nova tržišča in širi področje za uresničevanje presežne vrednosti.

S tem je povsem določno nakazano, kako prihaja do »odvisnosti«: da bi se zadovoljile te potrebe po uporabnih vrednostih drugih, postaja nujno, da se »vsaj del proizvodov, namenjenih menjavi, proizvaja v mednarodnih razsežnostih« (Marx, *Capital*, Vol. I, Vintage Books, str. 182). Blago se mora proizvoditi za razvite kapitalistične dežele, katerih moč je ravno v obsegu in naravi potreb po njihovih proizvodih: »Te (vaša potreba, vaša želja itd.) so zveza, zaradi katere ste odvisni od mene, kar vas postavlja v položaj odvisnosti od mojega proizvoda« (Marx, »Comments on James Mill«, *Collected Works*, Vol. 3, New York, 1975, str. 225).

Rastoče potrebe, ki nastajajo v razvitih kapitalističnih deželah in ki se prenašajo v dežele v razvoju, potemtakem povečujejo zahteve po blagovni menjavi, relativna vrednost blaga, ki se proizvaja v nerazvitih deželah, pa postaja predmet negotovosti.

Če hočemo raziskovati razmerje med kapitalistično strukturo potreb in strukturo v nerazvitih deželah, ne moremo ostati na ravni določene dežele, marveč moramo obravnavati *razrede* v njej. Ob upoštevanju velikih razlik, ki so med nerazvitimi deželami, bomo skušali to razmerje spoznati na ravni splošnega. Naša obravnava se potemtakem ne nanaša na določeno deželo v razvoju in je po svoji naravi bolj logična kakor kronološka.

Najprej si oglejmo to, kar pogosto označujejo »priviligirani razred« v nerazvitih deželah — zlasti zemljiške lastnike, posojilodajalce, trgovce s kapitalom in njim podobne. Menimo, da potrebe te skupine, dejanske družbene potrebe, določa narava potreb, ustvarjenih v razvitih kapitalističnih deželah. Zato teh razredov ne bomo opisovali kot »kapitalistične«. Celo kadar se soočajo z mezdnim delom — bodisi neposredno ali pa s kmeti, ki prejemajo samo prikrito mezdo v obliki cen njihovega blaga — jih ne bomo opisovali kot kapitaliste, ker je njihov cilj potrošnja presežnih proizvodov, ne pa akumuliranje kapitala; poosebljajo uživanje v bogastvu, ne pa funkcijo kapitala — »akumuliranje zadovoljstev, ne pa za-

dovoljstvo akumuliranja» (Marx, *Theories of Surplus Value*, I. Moscow, str. 2747).

Te razrede opisujemo torej kot »fevdalne«, prevladujoče produkcijske odnose pa kot fevdalne odnose ali, še bolj splošno, kot predkapitalistične odnose. Da bi zaokrožili kapitalistični produkcijski odnos, moramo obravnavati *obe* strani odnosa; sam obstoj meznega dela na eni strani ni dovolj, da bi postal odnos kapitalističen, in to vse dotlej, dokler je cilj *druge* strani »luksuzna potrošnja«. (Marx je v *Grundrisse* opozarjal, da celo tam, kjer fevdalec izvaja menjavo proizvodov meznega dela, prihaja do menjave zgolj zaradi luksuzne potrošnje; takšna menjava je »v osnovi samo prikrito kupovanje odtujenega dela za neposredno potrošnjo ali kot uporabne vrednosti« (Marx, »Commentss on James Mill«, *Collected Vorks*, Vol. 3, New York, 1975, str. 469).

V tem smislu lahko že samo prenašanje »luksuznih potreb« iz kapitalističnega centra vpliva na odnose proizvodnje v periferiji, in to tako, da usmerja glavno pozornost vladajočih razredov na potrošnjo, ne pa na akumulacijo; vse dotlej, dokler so privilegirane skupine bolj naravnane na potrošnjo, ni delovanja, lastnega tistim, ki poosebljajo kapital, zato pa je tendenca po ohranitvi, krepitvi *in* ustvarjanju predkapitalističnih odnosov. Blagovna proizvodnja in menjava se pojavita samo zato, da bi zadovoljili luksuzne potrebe; odvisnost v tem smislu ustvarja fevdalne odnose.

Ti fevdalni razredi morejo zadovoljevati svoje potrebe v obsegu, ki je odvisen, prvič, od obsega presežnega proizvoda v okviru predkapitalističnih produkcijskih odnosov, in drugič, od menjalne vrednosti blaga, ki se prodaja in kupuje. V zadnjem primeru stojijo ti razredi nasproti mednarodnemu kapitalu in zato čutijo močan vpliv monopolne moči in neenake menjave, ki je v prid razvitim kapitalističnim deželam. V prvem primeru pa se ti razredi, na splošno vzeto, soočajo le s kmeti.

Nenehno ustvarjanje novih družbenih potreb (ki ustrezajo proizvajanju novih potreb v razvitem kapitalizmu) in nesposobnost zadovoljevanja teh potreb ustvarjata pri fevdalnih razredih prepad med uresničenimi in neuresničenimi potrebami. Dodatne dohodke trošijo, namesto da bi varčevali. Ti razredi postajajo siromašni, čeprav niso eksploatirani. V prizadevanju, da bi uresničili svoje potrebe, pa fevdalni razredi nenehno pritisakajo na kmete in jih silijo, da povečujejo presežni proizvod; skušajo kvantitativno povečavati fevdalni odnos (tako da si podrejšajo čedalje več kmetov) in v okviru obstoječega načina proizvodnje kar največ izvleči od kmeta.

Kar zadeva kmete nasploh, so njihove potrebe v precejšnjem delu tradicionalne in kulturne; to so potrebe v zvezi z njihovo skupnostjo. Vendar so nove potrebe, ki so jih prinesli od zunaj, postale sestavni del njihovega sistema potreb in so zgodovinsko pripeljale na primer do proizvodnje tržnih presežkov, da bi te potrebe lahko uresničili. Stvarne družbene potrebe so pokazale tendenco rasti hkrati s kontaktom, ki se nave-

zuje s kapitalistično menjavo; to je bilo v skladu s tendenco kapitala, da preseže sleherno »tradicionalno, omejeno, samozadostno in zakoreninjeno zadovoljevanje sedanjih potreb, da preseže stari način življenja« (prav tam, str. 410).

Ni pa nujno, da bi bile te nove družbene potrebe v vsakem trenutku kvantitativno dosežene. Tako lahko obdobja visokih cen tržnih presežkov pripeljejo do redukcije proizvodnje za trg (in obratno, do nizkih cen) — kar opisujejo buržoazni ekonomisti kot »iracionalno« reagiranje. (»Racionalno« reagiranje bi bilo, če bi cene in potrebe hkrati rastle; tedaj se zdi, da je proizvodnja v skladu s cenami, ker je povečanje potreb kakor vedno skrito.) Skratka, tam, kjer so kmetje mogli uresničiti svoje potrebe, takšne, kakršne so v danem trenutku obstajale, so reagirali tako, da so zmanjševali dolžino in intenzivnost svojega delovnega dne.

Toda obenem z nenehno blagovno menjavo kažejo te nove družbene potrebe kmetov tendenco po širjenju. Hkrati je njihova sposobnost, da bi zadovoljili te potrebe (raven njihovih nujnih potreb), odvisna od relativnih cen blaga kakor tudi od obsega fiksnih dajatev (davek, obresti, rente itd.), za katere so zavezani. Zato pripelje vse večji pritisk fevdalnih razredov, da bi uresničili svoje potrebe, do tendence približevanja nujnih potreb kmetov ravni fizioloških potreb. Kmetje postajajo revnejši, *obseg* tega siromašenja pa je tudi sam skrit. Toda stopnja siromašenja je večja od stopnje eksploatacije kmetov, kajti njihove družbene potrebe ustrezajo višji stopnji razvoja produkcijskih sil.

V takem položaju čutijo kmetje potrebo po *zemlji*, potrebo, da to osnovno sredstvo za proizvodnjo kombinirajo z delom družinskih članov. Če tega ni, se družinsko delo intenzivneje uporablja (kjer je to možno) v kmetijskih ali nekmetijskih dejavnostih, ki proizvajajo nadomestke za blago, po katerem je povpraševanje. Iz potreb po fiziološkem ohranjanju življenja se pojavi na eni strani tendenca po izčrpanju zemljišča, na drugi strani pa se dogaja, da družinski člani odhajajo v mesta, kjer se lahko uspešneje preživijo, ko z mezdnim delom hkrati zadovoljujejo tudi potrebe kmečkega gospodarstva. Kombinacija potreb fevdalnih razredov in kmetov ustvarja torej razred proletarcev in polproletarcev.

Stvarne družbene potrebe mezdnih delavcev v mestih so v začetku enake tradicionalnim in zgodovinskim potrebam kmetov. Obstaja pa tendenca, da te potrebe precej naraščajo vzporedno s podaljšanjem časa, ki ga delavci prebijejo v urbanih središčih. Zato povečanje mezd ne more pripeljati do tega, da bi se skrajšal čas, ki ga prebijejo zunaj vasi (to bi se zgodilo, če bi bile potrebe stalne). Kolikor daljše je bivanje v mestih, toliko večja je dejansko razlika glede na raven potreb kmetov (čeprav člani kmečkih družin, nastanjeni v mestih, prenašajo nove potrebe med kmete). Te razlike bodo še izrazitejše v drugi in tretji generaciji mestnega prebivalstva.

Hkrati z nenehnim večanjem stvarnih družbenih potreb mezdnih delavcev — kar je posledica odtujene proizvodnje, pa tudi prenašanja po-

treb iz razvitega kapitalizma (neposredno in s posredovanjem domačih fevdalnih razredov) — bo njihova raven nučnih potreb izpostavljena zavidnemu vplivu relativne moči kapitala in dela v nerazvitih deželah. Nenehen dotok kmetov iz vaških območij — na to smo že opozorili — bo kljub povečanju družbenih potreb — zadrževal povečanje ravni mezd. Stopnja siromašenja je visoka — in še narašča.

Prav obstoj mezdnih delavcev s skromnimi nučnimi potrebami (te so tudi same rezultat ekstenzivnega priliva delovne sile z vasi in skromnih zgodovinskih potreb kmetov, za katere je »minimum potreb in ohranitev življenja . . . edini objekt in cilj . . . menjave s kapitalom«) je v skladu s potrebo mednarodnega kapitala po nizki lastni ceni (prav tam, str. 285). Primerno temu se je mednarodni kapital utrdil v nerazvitih deželah zato, da za potrebe razvitih kapitalističnih dežel proizvaja posebej zaželeno uporabno vrednost po nizki lastni ceni. (Ta proces se v razmerah konkurence pojavlja kot iskanje individualnih kapitalov po nižjih lastnih cenah oziroma po preseženem profitu — diferencialni renti.) Ob kratkem, mednarodni kapital se seli v ta območja, ker so v določenih sektorjih možnosti za uresničevanje višje stopnje eksploatacije — zlasti v sektorjih, odvisnih od naravnih pogojev proizvodnje, v katerih »brezplačne usluge narave« v kombinaciji z živim delom večajo produktivnost dela. Toda celo tedaj, ko je tu produktivnost nižja kakor v razvitih kapitalističnih deželah — se nizka realna mezda v nerazvitih deželah pojavi kot sredstvo, s katerim kapital uresničuje svojo potrebo po rasti.

Zato je mednarodni kapital v takih razmerah odvisen od obstoja fevdalnih produkcijskih odnosov, ki ustvarjajo stalen priliv cenene mezdne delovne sile. Kapital (še) ne proizvaja tega priliva, te rezervne armade. To vlogo opravljajo potrebe fevdalnih razredov in kmetov: te v kontekstu kapitalističnega svetovnega sistema ustvarjajo delovno silo, ki je potrebna kapitalu v nerazvitih deželah. Zato čedalje večje ločevanje delovne sile od produkcijskih sredstev ni rezultat *akcije* kapitala na področjih, kjer prevladujejo predkapitalistični odnosi.

V takih razmerah prihaja hkrati do tega, da se potrebe mednarodnega kapitala in fevdalnih razredov v nerazvitih deželah ujemajo in ne ujemajo. Na primer, njihove potrebe se ne ujemajo v neposrednem smislu s cenami blaga, ki se izmenjuje. (Prav tisto »izsesavanje«, ki znižuje, kakor smo že prej opozorili, stopnjo siromašenja delavcev v razvitem kapitalizmu, zmanjšuje možnost fevdalnih razredov, da bi uresničevali svoje potrebe, in tako povečuje njihovo siromašenje.) Kadar se presežni proizvod teže pridobiva, lahko fevdalni razredi najdejo rešitev problema svojega siromašenja v povečanju cen blaga; v tem lahko vidijo smiselno »novega mednarodnega ekonomskega reda«, ki jim bo omogočil, da bodo bolje uresničevali svoje potrebe. (Seveda se pogoj za uresničevanje njihovih *lastnih* potreb izraža kot pogoj za uresničevanje potreb njihovih dežel.) V tem primeru se fevdalni razredi neposredno upirajo mednarodnemu kapitalu (ni pa nujno, da bi bilo to upiranje bistvenega pomena).

Po drugi strani pa se potrebe mednarodnega kapitala in fevdalnih razredov glede ohranjanja predkapitalističnih odnosov proizvodnje ujemajo. Obe strani sta zainteresirani, da so kmetje osiromašeni — fevdalni razredi zaradi svojih potreb po presežnem proizvodu, mednarodni kapital pa zato, ker revni kmetje zagotavljajo kontinuiran priliv novih delavcev v mesta (pa tudi zaradi tega, ker zmanjšuje kmečko povpraševanje po delovno intenzivnih urbanih proizvodih in tako povečuje nezaposlenost). V takšnem položaju se torej mednarodni kapital opira na fevdalne razrede (in jim daje politično in vojaško podporo), da bi zagotovili stabilnost v nerazvitih deželah. In kakor je opazil že Bettelheim, je posledica tega »specifična kombinacija notranjih proizvodnih odnosov in proizvodnih, političnih in ideloških odnosov v svetovnem obsegu. Ta kombinacija ustvarja tisto, kar imenujemo 'blokiranje' produkcijskih sil v deželah pod dominacijo« (Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, Monthly Review Press, New York, 1972, str. 290.)

Seveda je tu povsem upravičeno govoriti o »blokiranju« produkcijskih sil: fevdalni razredi niso sposobni akumulirati in tudi ne spreminjati načina proizvodnje. Mednarodni kapital pa proizvaja blago za razvita kapitalistična tržišča in v skladu s tem poteka akumulacija tega kapitala zunaj nerazvitih dežel. Vendar to »blokiranje« produkcijskih sil samo po sebi ne ustvarja take »prisile«, ki bi težila k premagovanju obstoječega stanja. Zategadelj je treba obdelati razmerje med produkcijskimi silami in potrebami, med produkcijskimi odnosi in potrebami. Tu je odločilnega pomena dejstvo, da potrebe fevdalnih razredov in mednarodnega kapitala preprečujejo uresničevanje potreb kmetov in delavcev. A potrebe teh zadnjih razredov rastejo v tem svetovnem sistemu — rastejo nad ravniyo produkcijskih sil v nerazvitih deželah — vtem ko obstoječi produkcijski odnosi uresničevanje njihovih potreb onemogočajo. Skratka, čedalje večje siromašenje delavcev in kmetov je proizvod kombinacije notranjih in svetovnih produkcijskih odnosov.

Odzivanje na čedalje večje siromašenje delavcev in kmetov dobiva v nerazvitih deželah razne oblike: na vasi se kaže v močnejšem individualnem boju za ohranitev življenja (in podaljševanju delovnega dneva), v boju za zemljo in v uporih proti fevdalnim produkcijskim odnosom. Podobno temu se bije individualni boj za ohranitev življenja in za uresničevanje najosnovnejših potreb tudi v mestih. Tu pa se pojavi nov element: mezdni delavci se neposredno spopadajo z mednarodnim kapitalom. Že sama rast te skupine omogoča njihovo združevanje v sindikalnih organizacijah, prek katerih si skušajo zagotoviti višje mezde, da bi uresničili svoje čedalje večje družbene potrebe; — te potrebe namreč presegaajo potrebe novih migrantov z vasi, ki še niso vključeni v omenjene organizacije. Zato tudi skušajo »kršiti« »zakon« ponudbe in povpraševanja po delovni sili.

Ta del delavskega razreda se sklicuje na »pravico«, da v večji meri zadovoljuje svoje potrebe, ter skuša razvijati zavest o sebi kot razredu. S svojimi boji tako na ekonomskem kakor na političnem torišču naj bi »prebujal« tudi druge elemente v vrstah delavskega razreda in kmetov. Potrebe mednarodnega kapitala po ceneni delovni sili (in po stabilnosti) se v tem kvalitativno spremenjenem položaju ne zadovoljujejo več samo s tem, da so fevdalni produkcijski odnosi zasnovani le na ekonomskem torišču. Namesto tega postaneta vojna in policijska država — absolutistična država — pogoj za uresničevanje potreb mednarodnega kapitala.

Fevdalni razredi imajo v absolutistični državi³ veliko podporo, da ohranijo predkapitalistične produkcijske odnose. Čeprav se ta država pojavlja kot rezultat posebnih interesov mednarodnega kapitala, ustreza tako fevdalnim razredom kakor tudi mednarodnemu kapitalu.

V sedanjí konjunkturi mednarodnega kapitala se znatno večja potreba po absolutistični državi. Težnja k nižji lastni ceni pomeni iskanje cenejših in dodatnih surovin pa tudi poskus, da bi se zmanjšale zahteve mezdni delavcev v proizvodnji teh surovin. (»Nova industrijska strategija« Kanade zajema ukrepe, ki podpirajo tak razvoj in hkrati spodbujajo uvajanje industrijskih faktorij.) Vrh tega čuti mednarodni kapital potrebo po prestrojevanju, da bi znižal lastno ceno; ta potreba pelje k temu, da začnajo v svetovnem obsegu uvajati industrijske izpostave, ki znižujejo lastno ceno. Zato je slišati zahteve, naj se ustvarijo izvozne platforme, svobodne trgovinske cone, naj se uvedejo davčne olajšave, slišati je zahteve po ceneni delovni sili in po stabilnosti v nerazvitih deželah (ali vsaj v nekaterih izmed njih). Če upoštevamo vse to, bomo lahko razumeli, da so interesi mednarodnega kapitala v skladu z zahtevami »novega mednarodnega ekonomskega reda«, s katerimi se zahteva, da naj se industrijski obrati premestijo iz centra v nerazvite dežele in se znižajo carine, ki jih plačujejo proizvajalci industrijskega blaga. Res je — kakor zatrjuje Samir Amin — da premeščanje takšnih industrijskih obratov ne bo kvalitativno spremenilo razmerja v sedanjí »zunanji orientaciji« med deželami periferije in deželami centra. Pomembno pa je poudariti, da kvantitativno povečanje takšnih obratov (in spremljajoča rast proletariata, ki se upira mednarodnemu kapitalu) v nerazvitih deželah res spodbuja nastanek absolutistične države (Amin, »Self-reliance and the New International Economic Order«, *Monthly Review*, vol. 29, No. 3. July/August 1977).

V deželah, kakor so Filipini, ali v deželah Latinske Amerike lahko v najbolj razgoličeni (fašistični) obliki spoznamo absolutistično državo in njen odnos do potreb mednarodnega kapitala. V teh deželah je prišlo do določene stopnje avtonomnega kapitalističnega razvoja, ki temelji na substituciji uvoza (in na obstoju nacionalnega kapitala in relativno visokih

³ Takšno vlogo absolutistične države je imela seveda kolonialna država, ki je uporabljala silo in ukrepe, kakor je uvedba davka na prebivalca in rekrutiranje delovne sile. Z vsemi temi ukrepi je prišla do potrebne delovne sile.

mezd). Potreba po prestrukturiranju mednarodnega kapitala in prehod od poslovanja v okviru ene tovarne (ki je za zaščitnim zidom carinskih tarif) na poslovanje v svetovnem obsegu v teh deželah strahovito pritiskata in prizadevata hude udarce življenjskemu standardu delavcev. V tem smislu sta absolutistična država (in strahote, ki jo spremljajo) v nerazvitih deželah kakor tudi sedanja ofenziva proti delavcem v razvitem kapitalizmu dve plati iste medalje; v njih se razkrivajo potrebe mednarodnega kapitala. Dejansko so prav te manifestacije v nerazvitih deželah tisti vidiki mednarodnega kapitala, ki jih morajo delavci v razvitem kapitalizmu spoznati, če želimo, da bodo dobili celovito predstavo o mednarodnem kapitalu.

V sedANJI konjunkturi mednarodnega kapitala se torej potrebe delavcev in kmetov neposredno spoprijemajo z mednarodnim kapitalom in absolutistično državo. V boju za svoje »pravice« se delavci in kmetje neposredno spopadajo z državo, ki je branik tistih produkcijskih odnosov, katerih obstoj jim onemogoča zadovoljevanje njihovih potreb v mestu in na vasi. Ta boj proti skupnemu sovražniku pa lahko pri delavcih in kmetih ustvari zavest o njihovem »jazu«, spoznanje, da so revolucionarna, enotna množica. Skladno s tem je boj delavcev in kmetov za uresničenje njihovih potreb revolucionarno demokratični boj, v katerem absolutistično državo zamenjajo z državo, ki lahko omogoči zadovoljevanje njihovih potreb. V bistvu je to socialistični boj za spremembo produkcijskih odnosov v mestu in na vasi. Eksplicitno to postane, ko dozori zavest, da so ovire za uresničevanje njihovih potreb *inherentne* tistim produkcijskim odnosom, na katerih temelji absolutistična država in ki jih ta podpira.

Ne smemo pa *misлити*, da ni možno izpeljati kakršnekoli spremembe produkcijskega odnosa in da je »blokiranje« produkcijskih sil v nerazvitih deželah nesprejemljiva danost, drugače povedano, ne smemo misliti, da obstaja posebna vrsta kapitalizma — periferni kapitalizem — v katerem bi bil kapitalistični razvoj nemogoč.

Sam obstoj absolutistične države (in birokratsko-političnih elit, ki so v njenem središču) deluje kot gibalo rasti in širjenja kapitalističnih odnosov. Zaradi določene stopnje relativne avtonomije *kateragakoli* izmed odnosov, na katerih temeljijo, lahko »modernizirajoče elite« v okviru absolutistične države postanejo v določenih okoliščinah v tej družbi sila, ki poganja razvoj produkcijskih sil (v tej zvezi se pojavlja »odvisen«, državno orientiran kapitalizem). V tem smislu lahko podpora zahtevam, da se uvede nov mednarodni ekonomski red, obravnavamo kot sredstvo za višjo raven ekonomske dejavnosti v deželi, vendar tudi za sredstvo zviševanja državnih dohodkov in širših posegov države v ekonomsko življenje. Takšen potek stvari je v skladu s potrebami sil, na katerih država sloni.

Vendar naraščajoča vloga absolutistične države in pa razmah kapitala v nerazvitih državah lahko pripeljeta tudi do takih razmer, ko sprejemajo ukrepe za odpravljanje predkapitalističnih odnosov. Tak razvoj je toliko

verjetnejši v tistih primerih, ko postajajo fevdalni proizvodni odnosi, ki so bili dotlej pogoj rasti mednarodnega kapitala, postopno njegova *ovira*; npr. v primerih, ko postajajo visoke cene hrane vse večji problem. Tedaj se pojavi absolutistična država v vlogi varuha rasti kapitala; sicer pa navsezadnje ta država »ni nič drugega, kakor izvrševalec ekonomskih nujnosti v nacionalnih razmerah« (Engels Danielsonu, 8. junija 1892.)

Razvoj agrarne reforme, »zelene revolucije«, in spodbujanje velikih kmetov na vasi morejo biti potemtakem sredstva za premagovanje ovir, na katere zadeva v takšnem položaju kapital. Proces spreminjanja produkcijskih odnosov na vasi pa se na primer lahko začne tudi zaradi selitve kapitala v območja proizvodnje hrane in tržnih presežkov (zlasti če se v okviru novega mednarodnega ekonomskega reda povečajo cene), da bi dosegel kar največji profit: »V določenem stadiju se bo kapital sam selil v proizvodnjo tistih uporabnih vrednosti, ki so mu potrebne. To se zgodi zato, da zmanjša lastno ceno te proizvodnje, in zato, da se dokoplje do diferencialne rente zaradi konkurenčne proizvodnje, ki jo razvija vzporedno s proizvodnjo malih proizvajalcev na nižji tehnični stopnji razvoja« (Barbara Bradby, »Equal Exchange and the Imperialism of Trade«, *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, October 1975, str. 8).

V takšnem položaju je rast produkcijskih sil, ki jo spremlja napredovanje kapitalističnih odnosov, samo *ena* stran; druga stran, ki pa je za obravnavano vprašanje potreb delavcev in kmetov mnogo bolj pomembna, pa sta kriza in dislokacija, do katerih prihaja v okviru predkapitalističnih odnosov. Zaradi delovanja kapitala pride do ločitve delovne sile od produkcijskih sredstev, do uničenja vaške skupnosti in do velikih selitev razlaščenih množic v mesta, in to v večjih razsežnostih kakor kdaj prej. V takih razmerah, ko kapital ustvarja svojo rezervno armado, ki daleč presega njegove potrebe, ne smemo izključiti niti možnosti »genocida (v tej ali drugi obliki) ljudstev sedanjega tretjega sveta, ki bi postala popolnoma nekoristna in celo nevarna za reprodukcijo kapitalističnega sistema« (Samir Amin, »Toward a Structural Crisis of World Capitalism«, *Socialist Revolution*, No. 23, Aprila 1975, str. 25).

Ta perspektiva rasti produkcijskih sil je torej hkrati perspektiva, da se silno poveča siromašenje delavcev in kmetov pa perspektiva razvoja, ki potencialno lahko okrepi boj za uresničevanje njihovih pravic. Seveda spoznanje, da kapitalistični razvoj *ni* sredstvo za uresničevanje potreb delavcev in kmetov, nujno spreminja ta boj v socialistični boj.

Prepletanje potreb v svetovnem sistemu

Oglejmo si naposled prepletanje in prenašanje potreb v okviru svetovnega sistema kakor tudi njihov odnos do socialističnega boja. Na posledico prenašanja potreb in razvitega kapitalizma v nerazvite dežele in na njihove implikacije smo že opozorili. Toda prenašanje potreb se ne omejuje samo na ta primer.

Potrebe se namreč lahko prenašajo tudi iz razvitega kapitalizma v socialistične dežele (zlasti tam, kjer se pojavlja močnejša težnja po posedovanju). Zaradi tega utegne priti do zahtev po čim hitrejšem razvoju produkcijskih sil (kar lahko zmanjša sposobnost za uresničevanje neposrednih in nujnih potreb) ali po proizvodnji blaga, po katerem je največje povpraševanje v razvitem kapitalizmu. Logična posledica v takem primeru je lahko, da se priteguje mednarodni kapital, ki mu je z določenimi omejitvami zaupana proizvodnja predvsem za tržišča v razvitem kapitalizmu. Toda takšen razvoj (ki je sicer v skladu s potrebami mednarodnega kapitala v tej konjunkturi) slabi sposobnost delavcev v razvitem kapitalizmu, da bi si ustvarili celovito podobo o mednarodnem kapitalu in socializmu.

Zaradi vsega tega dobi v kontekstu svetovnega sistema nov pomen razvijanje takšnih produkcijskih odnosov, ki zmanjšujejo željo po posedovanju. Podobno lahko odigra pomembno vlogo razvijanje takšnih produkcijskih odnosov v socializmu, ki vplivajo na porajanje novih potreb delavcev v razvitem kapitalizmu — potrebe po lastnem odločanju in samoupravljanju, potrebe, ki jih v kapitalizmu dušijo in onemogočajo, da bi delavec (kot individuum) pobegnil iz statusa meznega delavca. Z drugimi besedami povedano, s pojavom »modela«, ki zadovoljuje latentne potrebe v okviru kapitalizma, je mogoče popolneje dojeti, v kolikšni meri je kapital ovira za uresničevanje potreb delavcev v razvitem kapitalizmu.

In naposled je pomembno povedati, da lahko potrebe družb, ki se porajajo iz nerazvitega kapitalizma — in v katerih je velikanski prepad med stvarnimi družbenimi potrebami in ravniyo produkcijskih sil — odigrajo pomembno vlogo pri graditvi novih produkcijskih odnosov. Kadar je proizvodnja zavestno naravnana k zadovoljevanju nujnih potreb drugih, nehajo biti te potrebe izvor moči, postanejo pa sredstvo naše afirmacije kot družbenih, humanih bitij, ki jih ne vklepajo produkcijski odnosi, ki zavirajo človeški razvoj (Marx, »Comments on James Mill«, *Collected Works*, Vol. 3, New York, str. 227—228). Potemtakem zavestni akti mednarodne solidarnosti na ravni narodov ne prispevajo le k temu, da ti lahko uresničujejo svoje potrebe, marveč pomikajo težišče s posedovanja kot cilja proizvodne dejavnosti k drugačnim vrednotam. V tem smislu so ti akti bistven del razvoja socializma kot svetovnega procesa.

ŠTEFAN ŠOŠ

Posebne pravice narodnosti in samoupravljanje

*(Razmišljanje o eni izmed institucij afirmacije narodnosti
kot subjekta socialističnega samoupravljanja)*

Uvod

Samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo pripadnikov narodnosti¹ ne sodi v okvir tistih institucij političnega sistema socialistične samoupravne družbe, ki jim je znanstvena misel posvečala kakšno posebno pozornost. Razlogov, zakaj je tako, je vsekakor več, kot jih moremo v tem trenutku identificirati. Vsekakor pa bi se morali, če bi hoteli razkrivati te razloge do te mere, da bi zadostili pričakovanjem znanstvene radovednosti, kar precej potruditi. Res pa je, da zgolj tako imenovani »domnevni razlogi« kot npr.: številčna majhnost samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo pripadnikov narodnosti (v celi Jugoslaviji imamo samo pet samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo narodnosti)² in funkcionalna omejenost na neko določeno ozemlje ne morejo zadoščati in tudi niso resno opravičilo, temveč lahko samo pokažejo na enostransko razumevanje vloge, ki je te skupnosti nimajo samo v okviru neke sfere družbenega življenja delovnih ljudi in občanov — pripadnikov narodnosti, temveč tudi v okviru političnega sistema in samoupravljanja kot celostnega družbenega odnosa.

V pričajučem prispevku se omejujemo na prikaz nekaterih nesprejemljivih tolmačenj ustanovnih določil o vlogi samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo ter na identificiranje nekaterih problemov, do katerih je prišlo pri delu teh skupnosti v prvem »mandatnem obdobju« tako v njih samih kot tudi v njihovih odnosih oziroma v njihovem sodelovanju z ustreznimi³ občinskimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi in z zbori občinske skupščine.

¹ V nadaljevanju teksta: samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo.

² Navedeni podatek bo izzvenel veliko manj »katastrofalno«, če povemo, da ustanovitev samoupravnih interesnih skupnosti te vrste predvideva samo Ustava SR Slovenije.

³ Termin »ustrezne«, ki si ga sposojamo iz ustave SR Slovenije (glej zadnji stavek 251. člena) razčlenjujemo v nadaljevanju teksta.

Kljub temu, da je vloga samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo normativno nedvomno opredeljena v ustavi SR Slovenije, v statutih občin, v katerih so takšne samoupravne interesne skupnosti ustanovili, in v samih samoupravnih sporazumih o ustanovitvi samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo, pa nekateri posamezniki pojmujejo njihovo vlogo v dokajšnji meri še vedno enostransko.

»Paleta« enostranskih pogledov, oziroma opiranje le na nekatere posamezne elemente ustavne opredelitve, sega od tako imenovane »samoupravne funkcionalne avtarkičnosti« samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo, pa vse tja do mnenja, da naj bi bila zgolj nekakšen organizacijski instrument pripadnikov narodnosti; pri tem pa takšna pojmovanja seveda prezrejo »samo« to, da uresničitev specifičnih interesov pripadnikov narodnosti izpeljujejo iz omejevanja temeljne samoupravne »komponente« samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo na raven posredništva in paternalizma. Kljub nekaterim specifičnostim je mogoče temeljna izhodišča takšnih pojmovanj postaviti na skupni imenovalec. Skupna značilnost teh stališč je v tem, da umetno ločujejo neločljivo povezane in prepletene funkcije samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo, katere bistvo je v dialektičnem uresničevanju razrednega in nacionalnega. Drugače rečeno, takšna stališča sprejemajo samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo le na ravni instrumenta uresničevanja formalne enakopravnosti narodnosti,⁴ kar pomeni, da njene funkcije ne zaznavajo v njeni dialektični hkratnosti⁵ tako instrumenta samoupravljanja delovnih ljudi kot tudi instrumenta enakopravnosti narodnosti na specifičnem področju interesov delovnih ljudi — pripadnikov narodnosti, ki izvirajo iz njihove etnične specifičnosti in se potemtakem ne morejo uresničiti »samo v tistih odnosih in oblikah, ki jih predvideva ustava za vse delovne ljudi in občane«.⁶

Potemtakem gre za razumevanje, ki uresničevanje specifičnih interesov pripadnikov narodnosti (razvijanje narodnostne kulture, vzgoje in izobraževanja v materinem jeziku, narodnostnega tiska in drugih sredstev obveščanja, založništva ter stikov z matičnim narodom zaradi kulturnega in jezikovnega razvoja) gradijo mimo edino možnega temelja za

⁴ V zvezi z obravnavanjem vprašanja uresničevanja enakopravnosti narodnosti, velja opozoriti na kompleksnost urejenosti vprašanja uresničevanja enakopravnosti narodnosti v Jugoslaviji. Obravnavanje tega vprašanja v sklopu problematike samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo predstavlja samo enega izmed aspektov njegovega uresničevanja.

⁵ Naj s tem navedkom osvetlimo odnos med razrednim in nacionalnim: »... ne smemo pozabiti tudi tega, da nacionalno in razredno ne nastopata vedno v 'čisti' obliki; treba je vedeti, da se ti dve kategoriji uporabljata v idealnem-tipskem pomenu, medtem ko v stvarnem življenju nikdar nekaj ne obstaja povsem ločeno od drugega, še posebno ne od sorodne kategorije: tako se razredno nikdar ne pojavlja tako, da bi popolnoma izključilo nacionalni moment, a velja tudi nasprotno, namreč, da niti nacionalno, če ga pravilno opazujemo, ne more nikdar povsem zaobiti ali imeti nevtralen odnos do momenta razrednosti...«: Rudi Rizman, »Teorija problematike odnosa klasnog i nacionalnog«, »Udruženi rad i međunacionalni odnosi«, str. 400.

⁶ Iz gradiva »Samoupravne narodnostne skupnosti« (skupna komisija vseh zborov za ustavna vprašanja pri Skupščini SR Slovenije).

njihovo dejansko uresničevanje, namreč mimo uresničevanja samoupravnih odnosov. To pa je temeljni pogoj, da presežemo zgolj formalno vlogo samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo. Kljub temu, da le redki tako razumejo funkcijo samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo in da takšna stališča ostajajo na ravni individualne zavesti — kar pa seveda še ne pomeni, da jih med vzroki za nekatere pomanjkljivosti, ki so prisotne v praktičnem uresničevanju ustavno opredeljene vloge samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo, lahko popolnoma prezremo — velja poiskati morebitne vire za razmišljanje te vrste. Njegov izvir kaže iskati predvsem na dveh ravneh:

1. na ravni normativnih opredelitev;
2. v okvirih praktičnega delovanja samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo.

1. Rekli smo že, da je vloga samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo normativno jasno in natančno opredeljena.

Naša trditev temelji na vsebini⁷ 251. člena ustave SR Slovenije (ki sodi v okvir podpoglavja z naslovom »Posebne pravice italijanske oziroma madžarske narodnosti in njunih pripadnikov«); ta člen pravi: »Za razvijanje svoje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku, narodnostnega tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva in razvijanje stikov z matičnim narodom zaradi kulturnega in jezikovnega razvoja lahko pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti ustanovijo v občinah, kjer ti narodnosti živita, samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo. S statutom občine in s samoupravnimi akti samoupravnih interesnih skupnosti se določijo zadeve s teh področij, o katerih te skupnosti odločajo enakopravno s pristojnim zborom občinske skupščine oziroma z ustreznimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi.«⁸

Odločitev, da poiščemo morebitne vire za enostranska pojmovanja vloge samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo na normativni ravni — narekuje, da ob 251. členu ustave SR Slovenije postavimo vprašanje: ali ta člen omogoča takšno razumevanje — in če ga res omogoča, na podlagi česa ga omogoča.

Brez dvoma bi lahko v sklopu omenjene opredelitve za edini tako imenovani morebitni vir identificirali samo terminološko razliko (ki jo bo brez težav opazil že vsak površen bralec ustave) med označitvijo subjektov ustanavljanja samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo in označitvijo teh subjektov pri drugih samoupravnih interesnih skupnostih. Konkretnije rečeno, pri samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo je za subjekte ustanavljanja uporabljen termin »pri-

⁷ Ker sta opredelitev samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo v statutih občin (Lendava, Murska Sobota, Izola, Koper, Piran) in samoupravni sporazum o ustanovitvi samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo izpeljana iz ustavne opredelitve, se bomo omejili samo na 251. člen ustave SRS.

⁸ Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb 1974, str. 330.

padniki narodnosti« pri subjektih ustanavljanja vseh drugih samoupravnih interesnih skupnosti pa je v ustavi uporabljen termin »delovni ljudje«. S tem v zvezi se postavlja vprašanje, ali to zares omogoča enostransko sklepanje o funkciji samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo?

Takšno sklepanje lahko izhaja iz formalnega opazovanja terminoloških razlik, nikakor pa ne iz nejasnosti opredelitev ustavnih določil. Osnovni problem je torej v tem, da nekateri ne dojamejo temelja, iz katerega oz. na podlagi katerega pripadniki narodnosti ustanavljajo samoupravno interesno skupnost za prosveto in kulturo; prav zato pa seveda potem tudi ne morejo razumeti njene vloge.

51. člen⁹ ustave SFRJ kot tudi 53. člen¹⁰ ustave SR Slovenije za subjekte ustanavljanja samoupravne interesne skupnosti jasno opredeljujeta delovne ljudi. Že odtod potemtakem jasno izhaja, da je tudi samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo kot takšno mogoče ustanoviti samo iz tega naslova, torej naslova delovnih ljudi.

Uporaba termina »narodnost« pri označevanju subjektov ustanavljanja samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo torej nikakor ne pomeni spremembe subjektov ustanavljanja, temveč opredeljuje specifičnosti interesov subjektov ustanavljanja (delovnih ljudi — pripadnikov narodnosti) v okviru samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo. Ne gre torej za nikakršno redukcijo subjektov ustanavljanja na drugo raven ali za zoževanje samoupravnih pravic in dolžnosti.

Narobe, gre za nadaljnjo samoupravno afirmacijo pripadnikov narodnosti kot delovnih ljudi na področju tistih specifičnih interesov, ki izvirajo iz njihove etnične posebnosti.¹¹

Če torej gledamo na funkcijo samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo z vidika dialektične prežetosti uresničevanja interesov, moramo torej upoštevati to, da delovni ljudje kot pripadniki narodnosti v samoupravni interesni skupnosti za prosveto in kulturo ne uresničujejo samo specifičnih narodnostnih interesov, temveč tudi svoje pravice kot delovni ljudje, ki tudi na tem specifičnem področju interesov (specifičnih narodnostnih) presegajo odtujenosti od tistega dela presež-

⁹ 51. člen Ustave SFRJ (Uvodne besede prvega odstavka): »samoupravne interesne skupnosti ustanavljajo delovni ljudje neposredno ali prek svojih samoupravnih organizacij in skupnosti...«

¹⁰ Besedilo 51. člena Zvezne ustave je identično z besedilom 53. člena ustave SR Slovenije.

¹¹ S tem v zvezi povzemamo del obrazložitve ustavne definicije samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo po že omenjenem gradivu »Samoupravne narodnostne skupnosti«.

V gradivu je rečeno, da poleg vseh pravic in dolžnosti, ki so imanentne tako pripadnikom italijanske in madžarske narodnosti kot tudi drugim delovnim ljudem in občanom SR Slovenije in ki jih uresničujejo skupno v samoupravnih odnosih v okolju, v katerem živijo, ostaja še posebno področje pravic in odnosov, od katerih uresničitve je odvisna ohranitev narodnostnega značaja, dejanska enakopravnost in razvoj narodnosti, ki pa se ne morejo uresničiti zgolj v tistih samoupravnih odnosih in oblikah, ki jih predvideva ustava za vse delovne ljudi in občane. In nadalje: pripadniki narodnosti morajo imeti možnost, da v organizirani obliki in brez kakršnegakoli posredništva izrazijo svoje avtentične interese in da hkrati tudi sami postanejo aktivni subjekti uresničevanja svojih specifičnih pravic in interesov.

nega dela, ki ga skupno z drugimi delovnimi ljudmi (pripadniki naroda) namenjajo za zadovoljevanje takšnih potreb oziroma za uresničevanje specifičnih interesov. Ali drugače rečeno, gre za hkratnost in medsebojno določenost uresničevanja interesov — seveda na nekem določenem področju.

Samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo torej ne kaže gledati in razumevati samo z vidika (ozkega) narodnostnega interesa, temveč tudi in predvsem s stališča (širšega) družbenega samoupravnega interesa — kot vzvod za podružbljanje politike tudi v tej sferi. O podružbljanju politike kot celostnem procesu namreč ne moremo govoriti, dokler na nekem določenem področju družbenega življenja obstaja posredovanje države. Bistvo te samoupravne interesne skupnosti moramo torej videti v funkciji preseganja posredništva, v medsebojno neodvisnem, dialektičnem uresničevanju nacionalnega in razrednega, v zmožnosti obvladovanja, uresničevanja narodnostnega interesa kot kateregakoli drugega družbenega interesa, potrebe, zakaj narodnostni interes ne obstaja abstraktno zunaj družbe, saj je v vsem svojem bistvu prežet z družbenim.

2. Samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo šele letos vstopajo v svoje drugo mandatno obdobje. Potemtakem je tako dosežene uspehe kot tudi nekatere težave in pomanjkljivosti v okviru njihovega delovanja nujno opazovati ter reševati v luči njihove nedavne ustanovitve.

V kolikšni meri pa samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo dejansko v praksi uresničujejo svojo normativno opredeljeno funkcijo, oziroma v kolikšni meri v praksi prispevajo k preseganju enostranskega razumevanja svoje vloge, bomo najlažje preverili, če opredelimo nekatere probleme in pomanjkljivosti, do katerih je prišlo v okviru njihovega delovanja v minulem mandatnem obdobju.

a) Predstavitev in ocena uspešnosti delovanja samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo gotovo ne more temeljiti zgolj na »merjenju« takšnih doseženih rezultatov, kot so na primer: število organiziranih gledaliških predstav, kulturnih prireditev, sodelovanje na določenem številu sestankov itn., zakaj doseženi rezultati so lahko v veliki meri nastali na osnovi »starega« načina dela. In ne samo to. Takšno analiziranje uspešnosti dela samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo glede uresničevanja njene ustavno opredeljene vloge v praksi nika- kor ne more zajeti bistva njene dejavnosti kot samoupravne interesne skupnosti in potemtakem tudi ne more dati resnejših rezultatov. Ugotavljanje uspešnosti njenega delovanja narekuje potemtakem med drugim takó ugotavljanje aktivnosti delegacij — delegatske baze kot tudi ugotavljanje samega načina njihovega »vključevanja« v delo samoupravne interesne skupnosti — česar pa seveda nikakor ne kaže razumeti kot ugotavljanje pravilnosti poteka procesov proceduralne narave, temveč kot ugotavljanje razvitosti enega izmed pogojev za uresničevanje ustavno opredeljene vloge samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo v praksi.

Čeprav podatki, ki smo jih zbrali na terenu¹² v pogovorih, razen ugotovitve o dokaj uspešnem delu delegacij KS¹³ ne dovoljujejo nikakršnih splošno veljavnih ugotovitev (značilnih za vse SIS za prosveto in kulturo), ne bo odveč omeniti identificirane pomanjkljivosti, ki jo velja izpostaviti zaradi njene pomembnosti za uspešno delo SIS za prosveto in kulturo. Nekateri zbrani podatki namreč kažejo na to, da so bili odnosi med vodstvi nekaterih SIS in delegatsko bazo pomanjkljivi, kar se je kazalo predvsem v tem, da delovna baza ni bila vedno najboljše seznanjena z nadaljnjo »usodo« predlogov odločitev, kar je delegatom mnogokrat vsiljevalo občutek, da so zasedali zgolj formalno in odveč.¹⁴

V kolikšni meri potemtakem samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo prevzema zgolj vlogo »mesta« za artikulacijo interesov, sodi gotovo v okvir tistih vprašanj, na katere bi lahko odgovorili le na podlagi poglobljene analize delovanja samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo v praksi. Pri obravnavanju aktivnosti delegacij samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo pa seveda nikakor ne smemo spregledati nekaterih specifičnosti samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo. Ta skupnost nameč »pokriva« več interesnih področij, kot na primer: kulturo, vzgojo in izobraževanje v lastnem jeziku, narodnostni tisk, sredstva javnega obveščanja, stiki z matičnim narodom. Glede na ta interesna področja jo potemtakem lahko označimo za »večfunkcionalno« samoupravno interesno skupnost. Gre torej za njeno določeno posebnost in izjemnost v primerjavi z drugimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi, ki bi jih v tem smislu lahko označili za »enofunkcionalne«. Jasno je, da omenjena posebnost v neki meri otežkoča delo delegatov. Kljub temu da so samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo te »težave« pri svojem dosedanjem delu dokaj uspešno presegale z ustanavljanjem komisij za posamezna interesna področja, pa to seveda še ne pomeni, da so s tem odpravile tudi vprašanje pomanjkanja kvalificiranosti delegatov, vprašanje, ki ga moramo vendarle nujno povezati vsaj z nekaterimi težavami in pomanjkljivostmi pri delu

¹² Avtor prispevka je obiskal dvojezična območja občin Lendava, M. Sobota (5., 6., 7., VI. 1978), Koper, Izola in Piran (12., 13., 14. VI. 1978). Pri pogovorih, ki so v večji ali manjši meri obsegali kompleks vprašanj, ki jih obravnavam v drugem delu prispevka, so sodelovali predstavniki prejšnjih oziroma sedanjih vodstev SIS za prosveto in kulturo, predstavniki tako imenovanih ustreznih občinskih SIS in predstavnik Skupnosti Italijanov iz Kopra. Naše ugotovitve je razumeti v skladu z naravo ustne informacije.

¹³ »Delegacije skupnosti se oblikujejo v krajevnih skupnostih oziroma delih krajevnih skupnosti, ki v smislu določil statuta spadajo k narodnostno mešanemu območju občine Lendava.

Organizacije združenega dela in druge delovne skupnosti, ki so izvajalke programa skupnosti izvolijo svoje delegate.

Temeljne delegacije volijo v krajevni skupnosti pripadniki madžarske narodnosti, ki imajo volilno pravico; v organizacijah združenega dela in drugih delovnih skupnostih izvajalkah programa pa najvišji organ samoupravljanja.« (4. člen Samoupravnega sporazuma o ustanovitvi SIS za prosveto in kulturo pripadnikov madžarske narodnosti v občini Lendava.)

¹⁴ »Ugotovitve« povzemamo po »Oceni dosedanjega dela samoupravne interesne skupnosti narodnosti« (V madžarščini: »Értékelés a nemzetiségi érdekösségek eddigi munkájáról«. — Népujság. 16. 3. 1978 — priloga str. 7 — Uradne objave.

samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo v minulem mandatnem obdobju. Ena izmed teh pomanjkljivosti je bila, da so izvršni odbori »odžirali« kompetence skupščinam samoupravne interesne skupnosti. Seveda pomanjkanje kvalificiranih delegatov nikakor ni edini razlog omenjene deviacije.

Pri obravnavanju aktivnosti delegacij skupščine samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo ne kaže spregledati tudi vprašanja aktivnosti delegacij izvajalcev.¹⁵ Glede na to, da je njihova vloga v dokajšnji meri konsultativna, je njihova prisotnost oziroma sodelovanje eden izmed pogojev za uspešno delo skupščine oziroma delegacij uporabnikov. S tem v zvezi velja opozoriti, da smo ugotovili, da se delegacije nekaterih izvajalcev ne odzivajo na delo skupščine samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo.¹⁶

Čeprav nam tako podatki, ki so nam na razpolago, kot tudi sam prijem pri obravnavi problematike ne omogočajo bolj celostne analize aktivnosti delegatske baze oziroma delegacij samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo in potemtakem tudi ne moremo priti do zadosti utemeljenih sklepov, pa lahko na podlagi ugotovljenih problemov¹⁷ obravnavo tega sklopa vprašanj končamo z ugotovitvijo, da so navedene slabosti samo še eden izmed virov za oblikovanje enostranskih razumevanj o tem, da naj bi bila SIS za prosveto in kulturo le nekakšen organizacijski instrument paternalistične narave.

b) Samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo je pri svojem delu neposredno funkcionalno povezana z ustreznimi¹⁸ občinskimi¹⁹ samoupravnimi interesnimi skupnostmi. Ker bi izolirano opazovanje in obravnavanje dela samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo lahko nudilo samo pomanjkljivo sliko, je nujno, da njeno delovanje vsaj delno osvetlimo tudi v teh njenih razmerjih. Kot prvi korak k temu navajamo člena iz samoupravnega sporazuma o ustanovitvi samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo,²⁰ ki opredeljujeta način njenega sodelovanja z ustreznimi občinskimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi.

¹⁵ Skupščina samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo, ki je sicer enozborna, vključuje tudi delegacije izvajalcev.

¹⁶ Na neodvisnost delegatov izvajalcev iz vrst vzgojno izobraževalnih organizacij so nas opozorili v samoupravni interesni skupnosti za prosveto in kulturo v občini Lendava.

¹⁷ Pri tem smo navedli samo vzroke »interne« narave. Vzroke tako imenovane »externe« narave bomo posredno predstavili v nadaljevanju.

¹⁸ Samoupravna interesna skupnost za izobraževanje, samoupravna interesna kulturna skupnost otroškega varstva — v nadaljevanju teksta: ustrezne samoupravne interesne skupnosti.

¹⁹ Izraz »občinske« (samoupravne interesne skupnosti) je v tekstu uporabljen predvsem zato, da bi bralcu omogočili lažje razlikovanje med obravnavanimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi — kot tudi zaradi splošne rabe tega termina za označevanje določenih vrst samoupravnih interesnih skupnosti. Na dvojezičnem območju uporabljajo v vsakdanjem pogovoru za označevanje občinskih samoupravnih interesnih skupnosti izraz »splošne«; ta izraz je po svoje tudi pravilnejši, saj ne daje občutka izločenosti tako imenovanih specifičnih interesov pripadnikov narodnosti iz okvira institucij tovrstnega (SIS) interesnega organiziranja v občini.

»Skupnost deluje na podlagi večletnega in letnega programa dela. O programu dela skupnosti ter njegovem izvrševanju razpravlja skupnost z ustrezno samoupravno interesno skupnostjo za področje izobraževanja, kulture in otroškega varstva v občini na skupni seji skupščin obeh skupnosti. Ko je doseženo soglasje o programu skupnosti, ta postane integralni del programa ustrezne samoupravne interesne skupnosti.«

»Skupščina skupnosti nastopa enakopravno v vseh zadevah, ki pomenijo uresničevanje programa dela in poseben interes pripadnikov madžarske narodnosti, s skupščinami samoupravne interesne skupnosti za področje izobraževanja, kulture in otroškega varstva v občini. Brez uskladitve stališč med skupščino skupnosti in v prvem odstavku navedenimi skupščinami samoupravnih interesnih skupnosti, v teh skupnostih ni mogoče sprejeti nobene odločitve, ki zadeva posebni interes pripadnikov madžarske narodnosti.«

Uspešno sodelovanje med samoupravno interesno skupnostjo za prosveto in kulturo in ustreznimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi je potemtakem eden izmed temeljnih pogojev za preseganje izoliranosti samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo — oziroma je nujen pogoj, ki omogoča celostno uresničevanje samoupravne funkcije samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo. Prav na tem življenjsko pomembnem področju uveljavljanja samoupravnih odnosov pa lahko za minulo mandatno obdobje ugotovimo dokaj pomanjkljivo vzpostavljene samoupravne odnose.

Razlogov za to je gotovo več, v tem spisu pa se bomo omejili samo na tiste, ki so normativne narave. Pregled nekaterih²¹ samoupravnih aktov občinskih samoupravnih interesnih skupnosti za izobraževanje kaže, da so njihova določila glede sodelovanja s samoupravnimi interesnimi skupnostmi za kulturo in prosveto dokaj nerazdelana. Tako je na primer v 17. členu Statuta občinske izobraževalne skupnosti Lendava zapisano: »Pri delu skupščine sodeluje in enakopravno odloča Samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo madžarske narodnosti kadar se obravnavajo vprašanja iz *področja* (podčrtal Š. Š.) dvojezičnega šolstva in otroškega varstva.«²²

Vprašanje, ki se postavlja v zvezi s formulacijo omenjenega člena, ki pa ga ne načenjamo zgolj zaradi njegove formulacije, ampak bolj zaradi njegove vsebinske opredelitve, je, kako razumeti takšno opredelitev oziroma na katera »vprašanja iz področja dvojezičnega šolstva« se navezuje »sodelovanje in enakopravno odločanje samoupravne interesne skup-

²⁰ Samoupravni sporazum o ustanovitvi samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo pripadnikov madžarske narodnosti v občini Lendava (20. in 23. člen).

²¹ Samoupravni sporazum o ustanovitvi občinske izobraževalne skupnosti Koper. Statut občinske izobraževalne skupnosti Lendava.

Samoupravni sporazum o ustanovitvi občinske izobraževalne skupnosti Lendava.

²² Statut je potrdila skupščina občine Lendava dne 17. 11. 1975.

nosti za prosveto in kulturo». ²³ Gre torej za očitno nejasnost ali, drugače rečeno, za sodelovanje pri nedoločenih vprašanjih na določenem področju. Tako okvirno opredeljeno področje brez konkretnejše vsebinske razmejitve glede tega, o katerih konkretnih vprašanjih dvojezičnega šolstva in otroškega varstva obe skupnosti skupaj razpravljata, se sporazumevata in odločata, dopušča bolj ali manj subjektivno presojo o tem, kdaj naj se v reševanje nekaterih problemov vključi tudi SIS za kulturo in prosveto in kdaj ne. Poleg omenjene nejasnosti pa tudi ne smemo prezeti izredno jasnih zakonskih določil, s katerimi so urejena vprašanja na področju vzgoje in izobraževanja. Gre torej za nasprotna primera normativne ureditve »nekega« vprašanja, ki vsak po svoje »omejujeta« delovanje samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo na področju vzgoje in izobraževanja in vsiljujeta občutek, da je njeno delo v okviru ustavno določenih interesnih področij v praksi »omejeno« samo na določena področja.

Obstoj takšnih vprašanj, kakršna so na primer: kadrovsko vprašanje pedagoških delavcev, sodelovanje pri oblikovanju nekaterih predmetnikov in štipendijska politika, ki so v neposrednem interesu (tudi) pripadnikov narodnosti — pa očitno ne govori v prid tistim razmišljanjem, ki neopredeljenost vprašanj sodelovanja v določilih nekaterih samoupravnih aktov skušajo opravičevati z zakonsko regulativo in dorečenostjo na področju vzgoje in izobraževanja. Prvi korak pri premagovanju ugotovljenih pomanjkljivosti bi bil potemtakem predvsem v tem, da bi natančneje razdelali določila samoupravnih aktov.

V okviru obravnavane problematike omenimo še vprašanje, ki sicer neposredno ne sodi v sklop problematike sodelovanja med samoupravno interesno skupnostjo za prosveto in kulturo in občinsko izobraževalno skupnostjo. Gre za vprašanje vloge in dela strokovnih služb s področja vzgoje in izobraževanja ali natančneje rečeno, zavodov za šolstvo. Tega vprašanja se lotevamo iz dveh bistvenih razlogov. Prvič, zaradi vpliva dela zavodov za šolstvo na področju dvojezičnega šolstva oziroma šolstva v jeziku narodnosti; in drugič, zato ker samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo (gledano z vidika normativne opredeljenosti oz. določenosti), nima nikakršne možnosti, da bi vplivala na delo zavodov za šolstvo. Ker se natančno zavedamo takšnega stanja, bi ob razmišljanjih, usmerjenih k preseganju nekaterih pomanjkljivosti v sklopu obravnavanih vprašanj, kazalo razmisliti tudi o možni konsultativni vlogi samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo pri delu zavodov za šolstvo.

Izpostavljanje nekaterih pomanjkljivosti v okviru sodelovanja med samoupravnimi interesnimi skupnostmi za prosveto in kulturo in občinskimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi za vzgojo in izobraževanje

²³ Hkrati velja omeniti, da tudi samoupravni sporazum o ustanovitvi samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo tega vprašanja natančneje ne opredeljuje.

pa seveda nikakor ne pomeni, da so bile pomanjkljivosti samo na tej relaciji, oziroma samo med omenjenimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi. Tudi med občinskimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi za kulturo (občine) in samoupravnimi interesnimi skupnostmi za prosveto in kulturo sodelovanje ni bilo vedno in povsod v mejah predvidenega in pričakovanega. Resda so nekaterim pomankljivostim botrovale tudi težave objektivne narave kot npr. pomanjkanje profesionalno zaposlenih tajnikov samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo. Pa vendar, ali lahko zgolj od premostitve kadrovskega vprašanja pričakujemo kaj več — ali pa bomo morda morali posvetiti nekoliko več pozornosti tudi delu ustreznih občinskih samoupravnih interesnih skupnosti?

c) Vprašanje afirmacije skupščine samoupravne interesne skupnosti v funkciji četrtega zbora v okviru skupščine družbeno-politične skupnosti (občine²⁴) ni samo eden izmed bistvenih pogojev za celostno uresničevanje ustavno opredeljene vloge samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo, ampak tudi eden izmed pogojev za uresničevanje celostnosti političnega sistema. Samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo namreč enakopravno z ustreznimi zbori občinske skupščine obravnava in odloča o tehle vprašanjih: o razvoju dvojezičnega šolstva oziroma šolstva v jeziku narodnosti o načrtovanju kulturnega razvoja v občini (posebno na narodnostno mešanem območju), o ustanavljanju kulturnih in vzgojno-varstvenih ustanov na narodnostno mešanem območju, o razvijanju narodnostnega tiska, radia in založništva ter drugih sredstev javnega obveščanja in stikov z matičnim narodom.²⁵ Skupščina samoupravne interesne skupnosti za prosveto in njeno delovanje v funkciji četrtega zbora pa moramo vendarle vsekakor razumeti v smislu specifičnih, določenih okoliščin.

Kljub pozitivni oceni o delu skupščin samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo kot četrtilih zborov (v vseh petih slovenskih občinah, v katerih so ustanovili samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo) vendarle ne kaže prezreti tudi nekaterih pomanjkljivosti, ki so jim v neki določeni meri botrovale tudi težave začetniške narave. Sem gotovo sodi pomanjkljivo izdelovanje delovnega gradiva v jeziku narodnosti za skupne seje zborov občinske skupščine. Kot vzrok za to so na terenu največkrat omenjali pomanjkljivo kadrovske zasedbe prevajalcev na občinskih skupščinah. Prav tako bi veljalo v zvezi z nadaljnjim delom omeniti, da za dejansko enakopravno odločanje skupščine samoupravne interesne skupnosti kot četrtega zbora ni dovolj samo natančna opredelitev področij²⁶ sodelovanja in enakopravnega odločanja,

²⁴ Mislimo na občine, v katerih so takšne SIS ustanovili.

²⁵ Opredelitve področij enakopravnega obravnavanja in odločanja so povzeti po: 111. členu statuta občine Murska Sobota, *Vestnik* (Uradne objave), 21. 3. 1974 in po 228. členu statuta občine Piran, *Primorske novice*, 26. 5. 1978 — Uradne objave.

²⁶ Opozoriti velja, da nekatere opredelitve področja sodelovanja in enakopravnega odločanja niso natančneje razdelane oziroma razmejene, kot na primer: stiki z matičnim narodom.

ampak tudi vsaj relativno izenačeno razmerje strokovne moči. Potemtakem bo pri nadaljnjem delu nujno potrebno posvetiti nekoliko več pozornosti tudi medsebojnemu sodelovanju, dogovarjanju in informiranju v fazah priprave na obravnavanje predmeta skupnega in enakopravnega odločanja.

Ob koncu pa še to: ob tem, da so v prvem mandatnem obdobju dela samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo včasih tudi bolj nepotrebno kot nujno sklicevali »četrti zbor«, velja vsekakor omeniti, da niso vedno in povsod izkoristili vseh možnosti za uveljavljanje skupščine SIS za prosveto in kulturo v funkciji zbora skupščine družbenopolitične skupnosti (občine) na statutarno predvidenih področjih enakopravnega sodelovanja in odločanja. Nekatere pomanjkljivosti, navedene v pričujočem tekstu, gotovo govorijo v prid tej trditvi.

Sklep

Ob sklepu predstavitve nekaterih pomanjkljivosti na področju praktičnega uresničevanja ustavno opredeljene vloge samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo lahko torej ugotovimo, da je za uspešnost njenega nadaljnjega dela nujno, da ne presežemo samo nekatere omenjene pomanjkljivosti v okviru njenega dela, temveč tudi nekatere pomanjkljivosti, do katerih je prihajalo pri delu ustreznih občinskih samoupravnih interesnih skupnosti kot tudi pri delu skupščin družbenopolitičnih skupnosti (občin). Samo na ta način bo namreč lahko samoupravna interesna skupnost za prosveto in kulturo presegla občasne trenutke »samozadostnega samoupravljanja« in storila korak več ne samo k dejanskemu zagotavljanju in uresničevanju enakopravnosti narodnosti, ampak tudi k stvarnemu bolj celostnemu razvijanju samoupravnih odnosov.

Na koncu smo dolžni bralca pričujočega prispevka obvestiti, da zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov nismo mogli (vsaj) osvetliti dveh pomembnih elementov delovanja SIS za prosveto in kulturo — usklajevanja njenega programa dela z ustreznimi občinskimi SIS (kar sploh ni proceduralne narave, kot se mogoče kaže površnemu opazovalcu) in njenega financiranja; takšna osvetlitev bi omogočila, da si ne ustvarimo bolj celostne podobe samo o nekaterih še domnevno navzočih pomanjkljivostih, temveč tudi o nekaterih tako imenovanih morebitnih »virih« enostranskih razumevanj o funkciji SIS za prosveto in kulturo, ki izvirajo iz prakse. Potemtakem lahko upamo, da bodo bodisi določene pomanjkljivosti tega teksta, bodisi nekateri v njem odprti oziroma nakazani problemi prispevali k nadaljnjemu raziskovanju problematike samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo.

Obravnavane samoupravne interesne skupnosti so bile dosedaj deležne najmanjše pozornosti prav na področju znanstveno raziskovalnega

dela. Lahko celo rečemo, da so bila dosedanja prizadevanja v raziskovanju vloge, položaja in dela samoupravnih interesnih skupnosti za prosveto in kulturo v obratnem sorazmerju s številnimi pomembnimi uspehi, ki so jih te samoupravne interesne skupnosti dosegle pri svojem dosedanjem delu. Predstavitev njihovega dosedanjega dela tudi z vidika obstoječih pomanjkljivosti pa je samo dokaz več njihove vitalnosti.

JANEZ JEROVŠEK

Številčno razmerje med vodilnimi in nevodilnimi

(v delovnih organizacijah)

Pri presoji, ali imamo pri nas veliko ali malo vodilnih, oziroma vodstvenih oseb, moramo izhajati iz določenih teoretičnih izhodišč in empiričnih primerjav.

Teoretska izhodišča na osnovi katerih lahko presojamo ustreznost števila vodilnih oseb so: 1. stopnja delitve dela in temu ustrezajoča stopnja diferenciacije in profesionalizacije, 2. stopnja razvoja tehnologije, 3. samoupravni sistem s svojo organizacijo dela, 4. interesi in moč vseh tistih, ki pospešujejo ali zavirajo večjo organizacijsko diferenciacijo.

Določeni podatki nam namreč kažejo, da število vodilnih pri nas raste. Sistematično in tekoče pa nimamo zbranih podatkov o številu vseh vodilnih.

Število vodilnih določa obseg kontrole, to je, koliko podrejenih ima vsak nadrejeni. Čim večje je število vodilnih, tem manjši je obseg kontrole. Ali z drugimi besedami: vsak nadrejeni ima v tem primeru majhno število podrejenih.

Obseg kontrole pa določa obliko in stopnjo hierarhičnosti organizacije. Čimveč vodilnih ima delovna organizacija, tembolj izrazito hierarhijo ima in tem večje je število hierarhičnih stopenj. Število vodilnih ni edini pokazatelj hierarhičnosti organizacije, je pa zelo pomemben in edini pokazatelj števila hierarhičnih stopenj.

Danes je vprašanje o obsegu kontrole še vedno aktualno in bo aktualno dokler bo obstajalo vodenje in z njim nadrejenost in podrejenost. Tudi za samoupravno organizacijo vprašanje obsega kontrole ni izgubilo svojega pomena. Tudi če se bo bistveno spremenila ali revolucionirala celotna organizacija proizvodnega procesa, bo naloga kontrole še vedno ostala. S tem pa bo potrebno vedno znova odgovarjati na vprašanje: 1. kdo naj kontrolira, 2. koliko naj jih kontrolira, 3. kako in s kakšnimi sredstvi naj kontrolira.

Empirične analize, ki so jih izvedli drugod, so pokazale, da praksa bolj ali manj sledi priporočilom klasičnih organizacijskih ved o obsegu kontrole.

Analiza¹, ki je zajela sto velikih podjetij v ZDA je pokazala, da imajo najvišji vodilni povprečno 9 podrejenih, vendar število variira od 1 do 24. V srednje velikih podjetjih imajo najvišji vodilni povprečno 6 podrejenih, vendar število variira od 1 do 17. Številne druge raziskave so pokazale, da število podrejenih, ki jih imajo najvišji vodilni, variira od 5 do 8.

Novejša organizacijska veda — posebno tista, ki poudarja pomen participacije — je mnenja, da je problematika obsega kontrole v klasični organizacijski vedi zmotno postavljena.² Kontrola mora potekati v delovni skupini predvsem med samimi delavci, ne pa v toliki meri na relaciji vodja — skupina. Vendar praksa v veliki meri sledi klasični organizacijski teoriji, ki proces kontrole vidi pretežno na relaciji vodja — delovna skupina.

Celotna organizacijska zgradba birokratskega modela organizacije, v kateri je upravičenost, zakonitost avtoritete postavljena v vrh, in se le s tega vrha delegira navzdol, je skladna s procesom kontrole, ki poteka na relaciji vodje — delovna skupina. Če je ustroj organizacije birokratski, potem je proces kontrole, ki naj bi potekal na relaciji delavec — delavec, povsem nezdržljiv s to birokratsko strukturo. Ker je takšna kontrola (tj. delavec — delavec) nekonsistentna s strukturo, jo je možno uveljaviti le v neformalni obliki.

Šele organizacija, v kateri so vir oblasti in avtoritete vsi zaposleni, omogoča izpeljavo procesa kontrole na relaciji delavec — delavec, ne pa več toliko na relaciji vodja — podrejeni. To pa pomeni, da je v samoupravnih organizacijah proces kontrole, ki poteka na relaciji delavec — delavec, konsistenten z njeno strukturo. Izvedba takega procesa kontrole pa je organizacijsko in tudi tehnološko zelo zahtevna, ker je ni možno izvesti osamljeno od drugih organizacijskih dimenzij (vodenja, komuniciranja, odločanja).

Obstaja verjetno zveza med obsegom in količino kontrole: tj. čim manjše je število podrejenih, ki jih nadzoruje nadrejeni, tembolj intenzivna je kontrola. Ta zveza je možna, ni pa nujna, ker je količina kontrole določena tudi s tehnologijo, heterogenostjo naloge, izobrazbo, izkustvom in podobno.

Če je tehnologija enostavna in rutinska, je količina osebne kontrole znatno manjša: nadomešča jo impersonalna, mehanična kontrola.

Čimveč znanja in izkustva ima posameznik o delu, ki ga opravlja, tem manj ga je potrebno nadzorovati. Posamezniku, ki delo obvlada, ni treba dosti pomagati, niti ni potrebno neprestano pregledovati rezultate njegovega dela.

¹ Robert House, Hohn Miner, *Merging Management and Behavioral Theory: The Interaction between Span of Control and Group Size*, *Administrative Science Quarterly*, September 1969, str. 451.

² Rensis Likert: *New Patterns of Management*, McGraw-Hill 1961.

To pa ne pomeni, da visoko profesionalizirano delo ne sme biti pod kontrolo. To samo pomeni, da tesna, natančna in intenzivna kontrola pri visoko profesionalnem delu ni potrebna. Nasprotno: celo škodljiva je, ker demotivira posameznika.

V dveh večjih delovnih organizacijah smo v letu 1974 zbrali podatke o številčnem razmerju med vodilnimi in nevodilnimi.³

Skupine vodilnih	Število podrejenih, ki jih imajo vodilni		
	Delovna organizacija	Delovna organizacija	Skupno povprečje
	A	B	
Najvišji vodilni	5	7	6
Srednje vodilni	7	10	8
Nižje vodilni	27	37	32
Vodilni v administraciji	13	20	16
Skupno povprečje	12	19	13

Gornji podatki nam kažejo povprečje, vendar razmerja znotraj proučevanih delovnih organizacij zelo variirajo. Tako imajo nižje vodilni v organizaciji B po posameznih oddelkih, oziroma tehnoloških enotah, zelo različno število podrejenih in se to razmerje giblje med 20 in 50.

Variabilnost je večja na nižjih kot pa na višjih nivojih. Tako imajo v organizaciji A najvišji vodilni najmanj 4 podrejene, največ pa 8.

Ce gornje podatke primerjamo s priporočili, ki jih je dala klasična organizacijska veda o številčnem razmerju med vodilnimi in podrejenimi in s prakso v drugih državah, potem lahko ugotovimo, da je številčno razmerje med nadrejenimi in podrejenimi v proučevanih delovnih organizacijah — in verjetno tudi v vseh drugih organizacijah v Sloveniji — približno takšno kot v drugih državah.

Število podrejenih, ki jih imajo najvišji vodilni v podjetjih v drugih državah, se v večini primerov giblje med 5 in 8, takšno pa je razmerje tudi v naših delovnih organizacijah. Število podrejenih, ki jih imajo nižje vodilni v podjetjih v drugih državah se giblje okoli 30, takšno pa je tudi razmerje v naših delovnih organizacijah.

Od leta 1974 dalje pa število vodilnih v delovnih organizacijah absolutno in relativno raste, čeprav nimamo zanesljivih podatkov o stopnji rasti. Moramo pa si zastaviti vprašanje, kateri so tisti dejavniki, ki vplivajo na rast števila vodilnih, in kakšne ekonomske in socialne posledice ima takšna rast, ki spreminja razmerje med vodilnimi in nevodilnimi tako, da se zmanjšuje obseg kontrole, oziroma, da na enega vodilnega prihaja vedno manjše število podrejenih.

³ Janez Jerovšek, Kontrola med delovnim procesom FSPN, 1976.

Čeprav je bil osnovni namen klasične organizacijske teorije in prakse pri povečevanju števila nadrejenih v tem, da se zagotovi učinkovita kontrola, to danes iz strukturalnih in tehnoloških razlogov ni več možno. Prvič je v samoupravnih organizacijah izvajanje kontrole, ki temelji na prisili, zelo težavno, če že ne nemogoče. Uspešna kontrola je možna preko ustrezne motivacije. Drugič, direktorji in razni vodilni zelo težko kontrolirajo strokovnjake, to je vse tiste, ki veliko znajo.

Raziskava, ki smo jo izvedli pred nekaj leti in v kateri smo iskali zvezo med obsegom kontrole in učinkovitostjo, nam ni nudila nobene statistično pomembne zveze. Z drugimi besedami: tiste delovne organizacije in delovne skupine v katerih je imel nadrejeni manjše število podrejenih, niso bile bolj učinkovitejše od tistih, kjer so imeli nadrejeni večje število podrejenih. Omenjena odsotnost iskane zveze nam daje pravico sklepati, da z relativnim večanjem vodilnih oseb delovne organizacije ne bodo postale bolj učinkovite.

Čeprav nam raziskava, ki smo jo izvedli, ni odkrila zveze med obsegom kontrole (tj. koliko podrejenih pride na enega nadrejenega) in učinkovitostjo, in čeprav v razvitih kapitalističnih državah v industrijskih organizacijah varira obseg kontrole od 1 do 24 (tj. v nekaterih podjetjih pride na enega direktorja 1 podrejeni, v drugih podjetjih pa 24), je položaj direktorja za učinkovitost delovne organizacije nujno potreben. Kitajska je edina dežela, ki je v sodobnem času, tj. v času svoje kulturne revolucije, ukinila položaj direktorja. Po ekonomskem neuspehu kulturne revolucije pa so položaj direktorja začeli zopet vzpostavljati.

Odrpno pa je vprašanje, koliko direktorjev in vodilnih je z vidika učinkovitosti potrebno. Ker struktura organizacije s svojim sistemom odločanja, obsegom kontrole in z načinom izvajanja nalog (ni zgolj tehnološko določena, temveč je tudi socialno in kulturno) vrednostno determinirana, pomeni, da je številčno razmerje med podrejenimi in nadrejenimi stvar organizacije in volje ljudi. Samo če bi bilo število vodilnih delavcev zgolj tehnološko determinirano, potem človeška volja tukaj ne bi imela kaj početi.

Skozi vso zgodovino je proces proizvodnje potekal na osnovi stalne in vedno večje delitve dela. Večjo produktivnost in večjo učinkovitost je možno doseči z vedno večjo delitvijo dela.

Proces nadaljne delitve dela pa povzroča večjo organizacijsko in profesionalno diferenciacijo. S tem v zvezi zastavljamo naslednje vprašanje: ali večja organizacijska in profesionalna diferenciacija zahteva tudi vedno več vodilnih kadrov?

Predno odgovorimo na to vprašanje, pogledjmo, v kakšni smeri deluje tehnologija, ki se razvija zaradi vedno nove delitve dela. Raziskave kažejo, da deluje tehnologija v dveh divergentnih smereh: 1. na eni strani z drobljenjem delovnih operacij, delo rutinizira in povsem poenostavi. Posamezni delavec opravlja le nekaj delovnih operacij, ki se jih nauči v nekaj dneh, ali celo nekaj urah. Pri takih poenostavljenih in rutiniziranih

opravih osebna kontrola ni več potrebna, ker večji del kontrolnih funkcij prevzame stroj. Zato pri takih rutinskih delovnih opravih pride v razvitih industrijskih družbah na 50 ali celo 100 delavcev en sam nadrejeni, oziroma vodja.

Osební posegi pri takem tehnološko rutiniziranem delovnem procesu so redki in omejeni bolj na zastoje. Zato raziskave ugotavljajo, da je tudi konfliktov manj, ker vlogo človeka v veliki meri prevzema stroj in standardizirana procedura, ki je tehnično določena.

Druga smer delovanja tehnologije poteka v smeri vedno večje tehnične in organizacijske kompleksnosti, ki zato zahteva visoko profesionalizirano delo. To delo ni rutinizirano, temveč ga opravljajo lahko samo visoko šolani kadri, ki se za posamezna delovna opravila specializirajo. V tem primeru postajajo direktorji in razni vodje vedno bolj odvisni od raznih specialistov, ki jih izredno težko kontrolirajo.

V prvem primeru deluje tehnologija tako, da delo poenostavlja in omogoča lažje merjenje rezultatov dela in lažje izvajanje discipline pri delu, v drugem primeru pa je delo tako visoko profesionalizirano, da je delovni proces težko neposredno in striktno kontrolirati. Zato večina raziskav ugotavlja, da je najtežje kontrolirati visoko profesionalizirane in specializirane strokovnjake, kajti nadrejeni jih sploh ne morejo uspešno kontrolirati, kolikor sami niso visoko specializirani za isto področje dela.

Kaj nam gornje divergentno delovanje tehnologije glede števila vodilnih pove: 1. kolikor je delo tehnološko zelo rutinizirano, potem pride lahko na 50 ali celo 100 delavcev en sam vodja; in 2. v kolikor tehnologija zahteva visoko specializirane strokovnjake, jih je težko kontrolirati, njihovo delo ni nič bolj učinkovito, če pride en vodja na 5 strokovnjakov, ali en vodja na 15 strokovnjakov. Lahko se zgodi, da veliko število vodij, oziroma nadrejenih, bolj demotivacijsko delujejo, ker vzpostavljajo izrazitejšo hierarhično organizacijo. Vse raziskave namreč dokazujejo, da je večja stopnja hierarhičnosti tem manj učinkovita, čim bolj profesionalizirano je delo. Iz tega sledi, da službe, ki so po svoji naravi dela raziskovalno-analitične (kot so razvojno-raziskovalni oddelki in oddelki za marketing), ne potrebujejo veliko število raznih stalnih vodij. Veliko število vodij ustvarja hierarhično organizacijo, ki ima veliko število nivojev. Čimvečje pa je število nivojev, tem zahtevnejša je koordinacija med temi nivoji. Koordinacija v delovni organizaciji je zgolj sredstvo za doseg cilja, tj. čimvečje učinkovitosti. Če pa je raznih vodij zelo veliko, nastane veliko nivojev, koordinacija pa postane zelo zahtevna. V tem primeru se izgublja veliko časa za koordiniranje, ki ni tehnološko determinirano, ustvarja pa se tudi zapleten komunikacijski sistem, v katerem je odgovornost težko določiti. Tako je težko ugotoviti, kdo nosi zasluge za uspehe in kdo je kriv za neuspehe in razne spodrsjlaje.

Večina avtorjev navaja kot poglavitni vzrok za stalni proces delitve dela večjo učinkovitost, oziroma višjo produktivnost dela. Delovna orga-

nizacija pridobi na tržišču prednostni položaj, ali pa ga obdrži, če delo deli in razdobi tako, da isti proizvod izdela ceneje in v krajšem času.

Vendar so tudi — med marksisti in nemarksisti — številni avtorji, ki temu utemeljevanju delitve dela oporekajo in to iz različnih stališč. Tako npr. znani marksist Andre Gorz trdi,⁴ da »neskončna delitev delovnih nalog ni posledica neke tehnologije, ki se je razvila na podlagi svojih lastnih zakonov, ki so neodvisni od političnega in družbenega konteksta. Delitev dela je posledica tehnologije, ki je bila koncipirana kot orožje v razrednem boju.« Zato Gorz meni, da bi nastale popolnoma drugačne oblike organizacije dela, če ne bi bil cilj proizvodnje dobiček in s tem povezano izkoriščanje in hierarhična kontrola nad delavci. »Vsi tisti, ki skrbijo za nemoten potek proizvodnje pod plaščem svojih tehničnih kompetenc, dejansko delujejo, da bi ohranili hierarhično delitev dela in kapitalistične proizvodne odnose.«⁵

Tudi drugi zahodni marksistični avtorji dokaj podrobno in analitično dokazujejo, da je delitev dela v prvi vrsti družbeno, ne pa toliko tehnološko determinirana.⁶

S tem, da je kontrola pojmovana kot posebna in ločena funkcija utrjuje to hierarhično organizacijo in onemogoča delavcem, da bi sami kontrolirali pogoje in metode proizvodnje. Čim izrazitejša je po mnenju teh avtorjev kontrolna funkcija, tem bolj represivna je organizacija, tem manj je inventivnosti in kreativnosti. Zato je kapitalistično podjetje s svojo instrumentalno vlogo hierarhije doseglo točko, ko ne more več dosegati večje učinkovitosti z obstoječo strukturo in sistemom vodenja, ki izhaja iz hierarhije. Gorz in nekateri drugi zahodni marksisti vidijo realni izhod v takoimenovanem pristopu obogatitve dela (job enrichment), ki obstoji v tem, da daje delavcu odgovornost za regulacije, pripravo, vzdrževanje in kontrolo nad procesom proizvodnje. Številne vodilne funkcije se s tem zmanjšajo, ali pa povsem odpravijo. Tisti vodilni, ki imajo za svoje delo najmanj tehničnega znanja, in so zato najbolj nagnjeni k represiji, so najprej ogroženi z novo organizacijo.

Omenjeni marksistični pisci trdijo, »da so delitev dela in oblike vodenja, ki predstavljajo današnjo kapitalistično organizacijo proizvodnje, postali zastareli v smislu same logike kapitalistične racionalnosti«.⁷

V Angliji obstoja sociološka šola, ki zastopa tehnološki indeterminizem. Bistvo te šole je v tem, da na osnovi empiričnih raziskav dokazujejo, da je znotraj iste tehnologije možno delo na različne načine opravljati, da so možni različni načini odločanja, različni načini kontrole, da je torej številčno razmerje med podrejenimi in nadrejenimi lahko različno,

⁴ Andre Gorz: »Technologie, Techniker und Klassenkampf«, v knjigi: Andre Gorz (Hrsg.) *Schule und Fabrik, Internationale Marxistische Diskussionen* 30, Marva Verlag str. 27—31.

⁵ Isti vir, str. 35—36.

⁶ Glej o tem: The Division of Labor, edited by Andre Gorz, The Harvester Press, 1976.

⁷ Dominique Pignon, Jean Querzole: »Dictatorship and Democracy in Production«, v knjigi *Division of Labor* (ed. by Gorz) 1976, str. 89.

da je tehnologija dosegla že tisto stopnjo fleksibilnosti, ko njena moč kot determinante v organizacijski strukturiranosti ni več dominantna. Na osnovi tehnološkega indeterminizma potekajo razni poskusi o participaciji delavcev, pa tudi zelo izrazite organizacijske spremembe, npr. ukinitve tekočega traku v tovarni Volvo.

Naš sistem samoupravljanja temelji bolj na tehnološkem indeterminizmu. Če bi tehnologija v celoti determinirala organizacijo dela, potem bi bil v delovnih organizacijah samo en vzorec odločanja, kar pa naša praksa zanika.

Če tukaj navajamo primere, ki govorijo v prid tehnološkega indeterminizma, s tem ne zanikamo dejstva, da so sredstva za proizvodnjo — če gledamo zgodovinsko — le tista poglavitna sila, ki postavljajo okvire za organizacijo dela. Marx pravi, »da je vsaka teh raznih oblik delitve dela postala osnova posebne družbene organizacije«. ⁸ Vendar Marx govori tukaj o delitvi dela v patriarhalnem režimu, v režimu kast, v fevdalnem in cehovskem režimu, torej v okviru daljše zgodovinske dimenzije, ne pa krajšega časovnega preseka.

Če pa daljši zgodovinski okvir odmislimo, potem lahko delovno organizacijo obravnavamo z vidika tehnološkega indeterminizma. Zato pri Marxu najdemo take trditve, ki govorijo v prid tehnološkega determinizma, kot trditve, ki govorijo v prid tehnološkega indeterminizma (odvisno od tega skozi katero časovno dimenzijo obravnava tehnologijo).

Edvard Kardelj pravi, da »kot marksisti dobro vemo, da niso stroji, tehnika in tehnologija — pa tudi ne izvoz in uvoz kapitala sam po sebi — tisti činitelj, ki zaslužnjujejo človeka in delavski razred, temveč so to razredni odnosi, tj. družbeno-ekonomski pogoji v katerih se vrši izvoz odnosno uvoz kapitala«. ⁹

Ena od osnovnih premis marksizma je ukinitve delitve dela, oziroma ukinitve delitve dela na fizično in umsko. Sam razvoj sredstev za proizvodnjo in tehnologije, ne bo avtomatično pripeljal do te ukinitve. Organizacija, ki bo ukinjala prepad med fizičnim in umskim delom bo to izvajala na osnovi socialne, ne pa same tehnološke determinacije. Ukinitve tekočega traku v tovarni Volvo ni bila izvedena zaradi zahtev tehnologije, naš samoupravni sistem pa nam tudi ni narekovala tehnologija.

Če torej skušamo iskati zvezo med tehnologijo in številom vodilnih oseb, potem ne bomo našli v tehnologiji zanesljive opore niti za nizko, niti za visoko številčno razmerje med vodilnimi in podrejenimi. Razen ko gre za izredno rutinizirane in standardizirane delovne procese, pri katerih ni potrebno veliko število vodij, bomo glede tehnologije kot eksplanatorne spremenljivke ostali praznih rok.

Kaj pa potem določa številčno razmerje med vodilnimi in podrejenimi?

⁸ Karl Marx: *Beda filozofije*, Izbrana dela II, CZ, 1971, str. 502.

⁹ Edvard Kardelj: *Radniška klasa, samoupravljanje i naučno-tehnički progres*. Institut za političke študije, Fakulteta političkih nauk, Beograd 1969, str. 101—102.

Samoupravljanje in zakon o združenem delu ne stimulirata veliko število raznih vodij, ker so njihove temeljne postavke antihierarhične.

Ostane nam še ena razlaga, za katero pri nas nimamo empiričnih opor v raziskavah in jo moramo obravnavati hipotetično. To razlago lahko vežemo na Gorza, pa tudi na nekatere druge predstavnike novejšje organizacijske teorije.¹⁰

Gre za to, da proces diferenciacije znotraj delovne organizacije ni določen samo z delitvijo dela in s prilagajanjem organizacije na zahteve okolja, temveč z določenimi interesi in s porazdelitvijo moči znotraj delovne organizacije. Znano je, da se mlade delovne organizacije lažje delovno in funkcionalno diferencirajo in hitreje prilagajajo na spremembe v okolju kot starejše delovne organizacije. Organizacijske vede razlagajo to s tem, da so interesi raznih skupin v starih delovnih organizacijah »močnejše«¹⁰ zainvestirani in drugače strukturirani, zato je težje izvajati spremembe.

Raziskave kažejo, da je diferenciacija, ki jo zahteva delitev dela, določena tudi z interesi. V primeru, da diferenciacija določenim skupinam ali posameznikom povečuje moč, jo podpirajo, če pa njihovo moč zmanjšuje ali ogroža njihove interese, potem ji nasprotujejo. Na osnovi te trditve poteka delitev dela, organizacijska diferenciacija in vodenje preko določenih interesov in spleta moči. To pomeni, da z interesi lažje kot s tehnološkim imperativom razlagamo organizacijske strukture in številčno razmerje med vodilnimi in podrejenimi.

Na to razmerje vpliva cela vrsta manj pomembnih činiteljev, ki pa so vezani za interese. Do visokega dohodka je pri nas dokaj težko priti samo z znanjem ali določeno ekspertizo. Znanje mora biti povezano z vodilnostjo položaja. Kako, na katerem nivoju in v kakšni obliki se izražajo razni interesi, ki ustvarjajo zahteve po vodilnih položajih, je povsem nejasno. To je tudi težko ugotoviti, ker je interese najtežje empirično proučevati.

Obstoja pa tudi možnost, da z interesi kot eksplanatorno sprememljivo ne bomo razložili številčnega odnosa med vodilnimi in nevodilnimi, ker so prisotni neki drugi dejavniki, ki jih tukaj nismo upoštevali in zanje niti ne vemo.

Pri tem se zavedamo, da vodja v samoupravni delovni organizaciji nima iste vloge in moči kot vodja v kapitalističnem podjetju, vendar ohranjajo celo vrsto klasičnih vlog pri razdeljevanju delovnih nalog in njihovem usklajevanju, ki mu dajejo precej moči, čeprav ta moč ni v celoti legitimna. Je pa tolikšna, da mnogi podrejeni fluktuirajo, ne zaradi osebnih dohodkov, temveč zaradi svojih neposredno predpostavljenih, ki imajo le toliko negativne moči, da nekomu naredijo življenje in delo zelo grenko, če to hočejo.

¹⁰ Dietrich Rueschemeyer: »Structural Differentiation, Efficiency and Powers«, *American Journal of Sociology* 1977, No. 1, str. 1–26.

Pri nas smo klasično pojmovano vodenje pri strateških in vseh pomembnih odločitvah ukinili, oziroma smo ga prenesli na samoupravne organe. Vodenje v neposrednem delovnem procesu, pri razdeljevanju in načinu izvedbe delovnih nalog, pri usklajevanju delovnih nalog pa je ostalo v glavnem neizpremenjeno. Prav na tem nivoju, tj. na neposrednem delovnem mestu, na relacijah, ki zadevajo neposredno nadrejenega in podrejenega, potekajo v nekaterih industrijsko razvitih kapitalističnih državah pomembne spremembe. Tehnologija je namreč dosegla že tisto stopnjo razvoja in fleksibilnosti, da z njenim nadaljnjim izpopolnjevanjem ni mogoče doseči pričakovanih in načrtovanih rezultatov, če socialni sistem delovne organizacije ostane nespremenjen. Zato so v številnih industrijsko razvitih kapitalističnih državah — posebno pa v Švedski in Norveški — začeli uvajati določene organizacijske spremembe, ki zadevajo organiziranje proizvodnega procesa in delovnih nalog. Gre za soudeležbo v odločanju, za določanje tempa dela, kontrole kvalitete, za usklajevanje med posameznimi fazami dela in relativno avtonomnimi delovnimi skupinami, za možnost izbire neposredno nadrejenega vodje in podobno. Bistvo teh sprememb v organiziranju in izvedbi delovnih nalog je v tem, da se funkcije neposredno nadrejenega vodje postopoma prenašajo na same delavce, da se prerogative vodenja zmanjšujejo in posamezni vodstveni položaji ukinejo. S tem se zmanjša arbitrarnost, ki je vedno povezana z vodenjem, posebno če neposredno nadrejeni vodja nima zadostnih strokovnih in človeških kvalit, zmanjšuje se število hierarhičnih nivojev, povečuje se samostojnost posameznika in delovnih skupin in s tem zvišuje motivacija. Zanimivo je, da so podjetja, ki so uvajala te spremembe, dosegla izredne ekonomske rezultate. Pomembno so povečala proizvodnjo in produktivnost in zmanjšala absentizem, fluktuacijo, izmečke in podobno,¹¹ hkrati pa so povečala dohodke delavcev. Čeprav vse te spremembe potekajo v okviru kapitalističnih proizvodnih odnosov, s ciljem, da se poveča profit, da se pridobi ali ohrani prednostni položaj na tržišču, da se ohrani konkurenčna sposobnost, so spremembe vendar zanimive in pomembne. Iz teh organizacijskih sprememb je možno videti, da je večjo učinkovitost možno doseči s spremembo socialnega sistema, z drugačno organizacijo razdeljevanja in izvedbe delovnih nalog, z zmanjšanjem funkcij neposredno nadrejenih vodij, s postopnim ukinjanjem, ne pa večanjem vodstvenih položajev.

Zakon o združenem delu postavlja osnovna načela o organizaciji dela na neposrednem delovnem mestu, način razdeljevanja in izvedbo delovnih nalog, ter njihovo konkretizacijo pa prepušča delovnim organizacijam. Zgleda pa, da delovne organizacije v tem pogledu ostajajo pri klasičnih organizacijskih načelih. Očitno je, da se število raznih vodij relativno ne zmanjšuje. Obseg kontrole se ne zmanjšuje, temveč povečuje. V samo-

¹¹ Glej o tem: List Klein: »New Forms of Work Organization«, Cambridge University Press, 1976.

upravni organizaciji pa gre zato, da se najdejo takšne organizacijske rešitve, da bo posameznik motiviran za delo, ne pa pretirano, z neustreznimi kontrolnimi mehanizmi siljen v delo.

Ce se število vodij v naših delovnih organizacijah ne zmanjšuje, potem pa je ena od možnih razlag v tem, da je naša tehnologija na tistih stopnjah razvoja, v okviru katerih je v *neposrednem delovnem procesu* možna le klasična organizacija. Res je, da tehnologija v tem večji meri določa organizacijo delovnega procesa in delovnih nalog, čim manj je razvita. Naša tehnologija sicer zaostaja za tehnologijo industrijsko razvitih držav, vendar ne moremo reči, da smo tehnološko zaostala družba. Okoli 75 odstotkov naše tehnologije se nahaja na četrti in peti tehnološki stopnji, od enajstih možnih. Razpolagamo tudi z najsodobnejšo tehnologijo, čeprav ne prevladuje.

Ce tehnologija odločujoče determinira organizacijo dela v neposrednem proizvodnem procesu, pri načinu izvajanja delovnih nalog, potem bi morale imeti delovne organizacije različno organizacijo dela glede na dejstvo, da se nahajajo na različnih stopnjah tehnološkega razvoja in da so nekatere panoge tehnološko bolj razvite od drugih.

Ce teh razlik v organizacijah dela ni — in domnevamo, da jih ni — si s tehnologijo kot eksplanatorno spremenljivko ne moremo dosti pomagati.

To je problematika, ki jo bo potrebno spremljati in empirično proučevati. Zakon o združenem delu je predstavljal za delovne organizacije veliko spremembo. Za uvajanje velikih sprememb je potreben čas. Sedaj ko so bistvene spremembe, ki izhajajo iz Zakona o združenem delu izvedene, oziroma so v fazi izvajanja, je nastopil čas, da delovne organizacije posvetijo večjo pozornost vprašanjem, ki so — vsaj tako izgleda — bolj obrobne pomena. Eno takih vprašanj je številčno razmerje med nadrejenimi in podrejenimi in način izvedbe in organiziranja delovnih nalog. Od tega, kako se bo to vprašanje reševalo, bo odvisna motivacija delavcev in učinkovitost delovnih organizacij.

S tem, da smo obravnavali številčno razmerje med vodilnimi in podrejenimi na neposrednem delovnem mestu, smo zadeli na problem kontrole v procesu dela. Temu vidiku kontrole doslej nismo posvečali zadostne pozornosti, ni pa nepomemben, saj delavec pretežni del delovnega časa preživi na neposrednem delovnem mestu.

Trdili smo, da samoupravljanje implicira horizontalno kontrolo (tj. relacija delavec — delavec) in ne daje tolikšnega poudarka hierarhični kontroli.

Ker smo obravnavali številčno razmerje med podrejenimi in neposredno nadrejenimi, smo se morali v organizacijskem pogledu spustiti na najnižjo raven, tj. v delovne skupine, v sam delovni proces. S tem smo celotni kompleks kontrole zelo zožili. Zanimarili smo način izvajanja

kontrole in prav v načinu izvajanja kontrole se samoupravna organizacija pomembno razlikuje od nesamoupravne.

Če vzamemo število kompetenc, ki jih ima neposredni vodja v nekem podjetju na zahodu, ali v nekem podjetju administrativnega socializma, bomo ugotovili, da ima tam znatno večje število kompetenc in s tem tudi večjo moč. Čim več kompetenc ima vodja in čim večja je njegova moč, tem bolj je kontrola avtorska in tem bolj nosi v sebi nevarnost arbitrarnega odločanja.

V vzhodnonemški organizacijski literaturi je dan izreden poudarek hierarhičnemu vodenju in kontroli, ki je vezana na hierarhijo. Iz tako zastavljene organizacijske premise, je visoko učinkovitost možno doseči samo pod pogojem, če je v vodenju hierarhični princip kontrole dosledno izveden.

V samoupravljanju ne gre več za hierarhično kontrolo. Prenašanje vodilnih funkcij na delavce omogoča demokratično izvajanje kontrole.

Tej vsebinski spremembi v načinu izvajanja kontrole tukaj nismo posvetili zadostne pozornosti, ker zahteva to obsežnejšo in samostojno obravnavo. Primerjalne raziskave o načinu izvajanja kontrole s podjetji v drugih državah bi pokazale, da je pri nas izvršen pomemben premik k demokratičnemu izvajanju kontrole.

Bistvene spremembe v načinu izvajanja kontrole pa zadevajo vse strateške odločitve, kot so odločitve o investicijah, delitvi dohodka in podobno. Te dimenzije kontrole tukaj nismo obravnavali, ker je v naši literaturi znatno bolj upoštevana kot tista ozka kontrola na neposrednem delovnem mestu.

Vsebinsko se kontrola izvaja s sistemom negativnih in pozitivnih sankcij (kazni in nagrade). Določene parcialne empirične študije nam kažejo, da imajo delovne organizacije pri nas dokaj uravnotežen sistem kazni in nagrad. To pomeni, da pri načinu izvajanja kontrole niso kaznovaleno orientirane. To je skladno s priporočili motivacijske teorije, ki trdi, da delavca močnejše delovno motiviramo z nagradami kot s kaznimi. Značilno za vsebinski mehanizem kontrole je to, da je celotna količina nagrad in kazni relativno majhna. Praktično to pomeni, da delavci niso za slabo delo ali majhno količino dela izpostavljeni pogostim negativnim sankcijam, niti niso za dobro delo ali veliko količino dela vedno nagrajeni.

Grede zaznave o količini in pogostosti nagrad pa so nastale med vodilnimi delavci in delavci v neposredni proizvodnji pomembne razlike. Najvišji vodilni, strokovnjaki in delavci v neposredni proizvodnji so za sebe mnenja, da so za kvalitetno delo in veliko količino dela premalo, oziroma le včasih nagrajeni, eden o drugemu pa mislijo drugače: delavci v neposredni proizvodnji menijo, da so najvišji vodilni in strokovnjaki v večini primerov ali vedno nagrajeni za kvalitetno delo in veliko količino dela, najvišji vodilni pa so za delavce v neposredni proizvodnji mnenja, da so v večini primerov nagrajeni.

Tukaj se ne moremo spuščati v iskanje razlogov za razlike v zaznavi; omenimo naj v literaturi najbolj pogosto naveden razlog za razlike v zaznavah, tj. socialnoekonomski položaj in položaj v delitvi dela.

Najpomembnejše spremembe, ki jih bo samoupravljanje vnašalo v mehanizem kontrole na delovnem mestu, bodo zadevale način izvajanja kontrole in v količino in tempo prenašanja vodilnih funkcij na delavce. V tem okviru pa bo še vedno pomembno, kakšno bo številčno razmerje med vodilnimi in neposredno podrejenimi.

MIHA RIBARIČ

Adolf Bibič: Politična znanost, ideologija, politika*

Razpravljati o knjigi profesorja Bibiča pomeni hkrati razpravljati tudi o aktualnih problemih politične znanosti, ideologije in politike. S tem je že povedano, da avtor v izboru objavljenih tekstov obravnava aktualna vprašanja teorije in prakse današnjega dne pa tudi perspektivni razvoj družbenih odnosov. Problemi odnosa med družbo in državo, civilno družbo in politično državo, med ekonomijo in politiko, med razredom in državo, med delavcem in gospodarjem, med delom in lastnino, med delom in politiko so med osrednjimi v obravnavanem delu.

Vse to problematiko lahko strnemo tudi na drug skupen imenovalac, namreč na problem udeležbe človeka pri urejanju družbenih zadev, pri odločanju o pogojih in rezultatih svojega dela, na problem vpliva človeka pri delu, v temeljni celoti njegovega dela, na urejanje družbenih zadev na širših ravneh, pa tudi na področju politične oblasti v ožjem smislu, to je v sferi državnih organov. Še konkretnije rečeno, gre za problematiko čedalje večje udeležbe človeka na temelju njegovega dela pri urejanju vseh zadev v družbi in s tem za proces spreminjanja države, za proces odmiranja države. Z drugimi bese-

dami ali pa z drugega vidika, gre za problem demokracije ne kot abstraktne politične kategorije, za katero se skriva monopol privatne lastnine ali pa državne lastnine, ampak demokracije kot dejanske udeležbe človeka na temelju njegovega dela pri urejanju vseh zadev tako v njegovem delovnem okolju, kot na vseh družbenih ravneh v celotni družbi in državi.

Avtorjeva misel je izrazito družbeno-politično angažirana. Avtor povezuje dosedanje dosežke marksistične teorije in napredne človeške misli sploh s prakso uresničevanja socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji, s prakso samoupravnega socializma. Značilnost in posebna vrednost avtorjevega prijema je po mojem v zelo posrečenem povezovanju teorije, perspektive, usmerjenosti v uresničitev zgodovinskih interesov delavskega razreda in človeštva s stanjem in sedanji stvarnostjo, ne da bi pri tem padel niti v doktrinarsko odtujenost od žive prakse niti da bi poistil cilje z doseženim, željeno z uresničenim ali pa da bi se pragmatistično sprijaznil z dejanskostjo kot edino možnim. Avtorjeva misel je ustvarjalno kritična tako v odnosu do politične znanosti same kot do širše družbene in politične stvarnosti. Nezadovoljstvo z doseženim pa hkrati jasno opredeljevanje smeri za stalno revolucioniranje odnosov in spoznanj — vse to je pri avtorjevi misli nenehno pričujoče.

Ne morem si kaj, da ne bi posebej opozoril na avtorjevo misel, da je politika »vedno nekaj, za kar se zavzemamo, kar skušamo uresničiti«. Politika kot cilj, politika kot program nas vedno zavezuje k temu, da ugotavljamo, koliko, v kakšni meri se ta cilj in ta program tudi praktično uresničuje. Če pa imamo pred očmi politiko v naši samoupravni socialistični jugoslovanski družbi, potem je gotovo aktualen tudi ta vidik politike, ki bi mu lahko rekli

* Razprava na tiskovni konferenci, ki jo je priredila sekcija za teoretična vprašanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja pri Marksističnem centru CK ZKS 19. 10. 1978.

njena učinkovitost. Večji so cilji politike, večje so delovne naloge, zlasti če upoštevamo temeljno značilnost politike pri nas, namreč njeno depolitiziranje v smislu preseganja odtujene politike, večji so problemi pri praktičnem doseganju teh smotrov. Politika, katere nosilec je delavski razred sam, pri nas delovni človek v vsej svoji samoupravni organiziranosti vključno z družbenopolitičnim dejavnikom in vsemi subjektivnimi silami, neprestano spodbuja in zahteva ne samo dejavnost vsakega njegovega subjekta v vseh prepletenih oblikah družbene totalitete, ampak hkrati spodbuja in zahteva, da ugotavljamo, kako daleč smo prišli na tej poti in kje so ovire.

Dejanska vsebina politike v samoupravni socialistični družbi je nedvomno uresničevanje potreb in interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, to pa pomeni uresničevanje njihovih potreb in interesov tako z vidika posameznega subjekta, ožjih skupnosti kot širših skupnosti in celotne družbe in to ob upoštevanju bistvenega elementa, na katerega avtor stalno opozarja, da je treba povezovati kratkoročne, neposredne, vsakdanje cilje z dolgoročnimi, zgodovinskimi cilji, z osvoboditvijo delavskega razreda, z njegovo odpravo kot razreda, z ekonomsko osvoboditvijo dela, z osvoboditvijo človeštva.

Med osrednjimi vprašanji avtorjevega dela je problematika interesov. Bistvo avtorjevega pristopa k tej problematiki je v tem, da ne opredeljuje socialistične politike samo kot stalno sintetiziranje neposrednih in zgodovinskih interesov delavskega razreda in človeka, ampak postavlja kot subjekt te politike, kot subjekt realizacije in sinteze vseh teh interesov samoupravno organizirane delavce, delovne ljudi in občane v procesu dela in vsakdanjega življenja in njihove družbenopolitične organiziranosti, ki je zagotovljena in izražena v subjektivnih silah družbe. Skoraj simbolično je, da se avtor s problematiko interesov širše ukvarja tako v prvem prispevku knjige, ki je pred nami, kot v zadnjem prispevku, ki ima značilen naslov »Samoupravni pluralizem in subjektivni faktor«. Ne morem si kaj, da ne bi k temu provokativnemu naslovu dejal, da ni

samoupravnega pluralizma brez subjektivnega faktorja in da je dialektika odnosa med samoupravnim in političnim elementom eden temeljnih, če že ne kar osrednjih, problemov družbe in države v prehodnem obdobju.

Čas mi ne dopušča, da bi se dotaknil vseh bistvenih elementov, ki jih avtor razčlenjuje v zvezi s problematiko interesov. Vseeno pa bi opozoril na vidik, na katerega opozarja avtor, namreč, da se v dinamiki realnih družbenih interesov posameznikov in družbenih skupin uveljavljajo »specifično-legitimni« včasih pa tudi nelegitimni interesi. Zastavljeno ni torej samo vprašanje odnosa oziroma integracije ožjih in širših interesov, ampak tudi vprašanje samoupravne oziroma nesamoupravne narave interesov. Drugače povedano, odprto je vprašanje meril za družbeno vrednotenje različnih, včasih tudi med seboj izključujočih se interesov oziroma vprašanje odnosa različnih interesov do skupnih oziroma splošnih interesov. Drugače povedano, odpira se vprašanje, koliko se v posameznih interesih poleg samoupravnih elementov kažejo tudi nesamoupravni elementi, elementi skupinske lastnine, skupinskega egoizma oziroma koliko se na strani skupnega oziroma splošnega interesa pojavljajo elementi političnega monopola, odtujenih centrov ekonomske ali politične moči. Zato ni naključje, da avtor, zvest kontinuiteti svoje misli pri obravnavi pluralizma samoupravnih interesov, kategorično navaja, da je osnovno vprašanje, za kakšen pluralizem gre, da ne gre za pluralizem na sploh, ampak za pluralizem v samoupravni družbi, za samoupravni pluralizem, ki se jasno razlikuje tako od političnega pluralizma v mnogostrankarski ali enopartijski različici in se tudi razlikuje od liberalističnega interesnega pluralizma. Samoupravni pluralizem za pisca pa tudi za mene torej pomeni samoupravljanje, bogastvo samoupravnih subjektov, to je izražanje in uresničevanje interesov samoupravno organiziranega delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v organski povezavi z vlogo subjektivnega dejavnika kot dejavnika sinteze.

Zgolj kot ilustracijo vrste teoretično in praktično pomembnih avtorjevih mi-

sli naj na koncu svojega razmišljanja navedem, da avtor opozarja na potrebo, da zlasti organizirane vodilne socialistične sile specifično razčlenijo svoje naloge v situaciji, »ko se morajo namesto nasproti državi v prvi vrsti obračati k delegatskemu sistemu in delegatskim skupščinam, skozi katere se najbolj neposredno izraža interesni pluralizem 'baze'«.

Svoje razmišljanje bi sklenil z mislijo, da delo z obravnavo politike kot praktične dejavnosti človeka na temelju njegovega dela in v vsej njegovi samoupravni in družbenopolitični organiziranosti pomembno prispeva k teoriji in praksi problematike demokracije v socializmu, odmiranju države in osvobajanju človeka.

FRITZ SITTE: *Krizno žarišče Panama, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978, str. 251.*

Knjiga, ki je izšla v zbirki »Neuvrščeni«, obravnava na izviren in objektivni način probleme Latinske Amerike, čeprav sta v ospredju avtorjevega zanimanja predvsem Panama in Kuba. Čeprav je danes problem Paname kot kriznega žarišča zaradi podpisa sporazuma med ZDA in republiko Panamo za marsikoga že zgodovina, pa nas avtor (ki je knjigo napisal pred tremi leti) s svojo poglobljeno analizo in dobrim poznavanjem razmer v tem delu sveta prepričuje o zmotnosti takšnih gledanj. Kljub kritični oceni današnjega položaja in razvoja v Latinski Ameriki, ki gre po mnenju avtorja katastrofi nasproti, pa avtor v napovedovanju prihodnosti zavrača vsakršen pesimizem in poudarja pomen lastnih sil in aktivnosti vsake države v tem delu sveta — in še posebej moč njihove povezanosti in skupne akcije. Knjigi, ki je napisana v tekočem in zanimivem slogu, so dodani še osnovni podatki o nekaterih državah in tekst pogodbe o panamskem prekopu.

Nastanek i razvitak srpske nacije, Marksistički centar CK SK Srbije, Beograd 1978, str. 283.

Zbornik, ki ga prikazujemo, vsebuje referate in diskusije z znanstvenega posvetovanja na isto temo, ki je bilo aprila letošnjega leta v Beogradu. Posvetovanje ni bilo organizirano z namenom, da poda prikaz ali skico zgodovine nastanka in razvoja srbskega naroda, ampak da na določen način prispeva k marksistični revalorizaciji naše zgodovinske tradicije in h kritičnemu konfrontiranju s poenostavitvami in mistifikacijami v raziskovanju razvoja srbskega naroda.

Uvodni referati, ki so bili predstavljeni na posvetovanju, so z različnih vidikov analizirali temo posvetovanja. Posebno poudarjeni so bili naslednji pristopi: politično zgodovinski (Miroslav Đorđević), sociološki (Radomir Lukić), etnološki (Petar Vlahović), etnopsihološki (Prvoslav Plavšić), vloga pravoslavne cerkve v razvoju srbskega naroda (Mirko Mirković) in pristop, ki je ekspliciral predvsem zvezo med književnim jezikom in konstituiranjem naroda (Slavko Vukomanović). Zanimiv in s stališča konkretnosti še posebno relevanten je bil prispevek Dušana Breznika o »Demografskih proučevanjih narodov in narodnosti«, v katerem je še posebno izpostavil nekatere metodološke in analitične probleme.

Drugi del zbornika prinaša razprave in diskusije na posvetovanju. Tudi v tem delu je še posebno izražena zahteva po interdisciplinarnem pristopu k proučevanju tega problema in po intenzivnejšem proučevanju in izgraditvi sodobnega, marksističnega teoretično-metodološkega instrumentarija.

Dr. VLADO PULJIZ: *Eksodus poljoprivrednika, biblioteka Sociologije sela, Zagreb 1977, str. 173.*

To relevantno in vedno aktualno študijo, ki obravnava problem deagrarizacije v naši družbi, je avtor razdelil v tri dele. V prvem delu je usmeril pozornost predvsem na problem družbene delitve dela in socialne diferenciacije vaškega prebivalstva pri naših narodih v predindustrijski dobi. V tem sklopu obravnava vprašanja tradicionalnih vaških družbenih in ekonomskih organizacij, faktorje socialno-ekonomske deagrarizacije vasi, razvoj kmečkih gospodarstev in problem razslojevanja in ločevanja od zemlje pri kmečkem prebivalstvu.

V drugem poglavju avtor nadaljuje s prikazom procesa deagrarizacije v po-vojnem obdobju. Po orisu položaja kmetijstva v gospodarskem razvoju in družbenih procesov, ki so za kmetijstvo v tem obdobju posebej značilni, izpostavi avtor dejavnike, ki še posebno vplivajo na deagrarizacijo prebivalstva: same pogoje kmetijske proizvodnje, dohodek kmetov, družbenopolitični položaj kmečkenga prebivalstva, zaposlovanje pri nas in v tujini in zadovoljstvo in nezadovoljstvo kmetov. V tem delu so obdelana še naslednja področja: obseg deagrarizacije, glavne oblike tega procesa (glede na način zapuščanja kmetijske sfere, glede na prostorsko mobilnost, glede na stopnjo oddvajanja od kmetijstva...) in končno tudi posledice deagrarizacije (prostorske, demografske, socialne posledice in posledice deagrarizacije glede na agrarno strukturo).

Tretji del je avtor namenil razmišljanjem o deagrarizaciji in prihodnosti vasi. Knjiga je pisana na osnovi bogatega empiričnega materiala in avtorjevih dolgoletnih raziskovalnih izkušenj. Obravnava proces, katerega kompleksnost in družbeno vlogo še vedno poznamo preveč površno, zato bo delo zanimivo za najširši krog bralcev.

Dr. LJUBO BAVCON in dr. ALENKA ŠELIH: Kazensko pravo (splošni del), časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1978, str. 412.

Knjiga je sad dolgoletnega snovanja in naporov obeh avtorjev, da napišeta učbenik za splošni del kazenskega prava. Učbenik je zasnovan tako, da je uporaben za študij predmeta in za delo praktikov na tem področju. Glede na proces uveljavljanja nove jugoslovanske kazenske zakonodaje je učbenik relativno nov, predvsem s stališča novega kazenskega zakona SFRJ in kazenskega zakona SR Slovenije.

Avtorja sta celoten kompleks kazenskega prava razdelila v pet delov: kriminaliteta in kazensko pravo, kazenski zakon in kazenska zakonodaja, kaznivo dejanje in kazenska odgovornost, kazen-

ske sankcije, mladoletniško kazensko pravo. Prve tri dele je napisal dr. Ljubo Bavcon, zadnja dva pa dr. Alenka Šelih.

Delo je prvi učbenik o tem področju in v takšnem vsebinskem obsegu v SRS. Posebno zanimiva sta s tega vidika prvi in peti del. V prvem delu dr. Bavcon kompleksno in poglobljeno razgrinja osnovne pojme kazenskega prava, podaja kratek pregled razvoja in temeljnih teoretičnih usmeritev na tem področju in kompleksen pregled zgodovine kazenskega prava narodov Jugoslavije. V razpravljanju o teh vprašanjih avtor izhaja iz tesne povezanosti problema kriminalitete in kazenskega prava z drugimi družbenimi pojavi in tako tudi z različnimi disciplinami družboslovja (sociologijo, socialno antropologijo, politologijo, moralo...). V petem delu je dr. Alenka Šelih obdelala mladoletniško kazensko pravo. Problematiko je razdelila v tri poglavja: mladoletniško prestopništvo in njegovo kazensko pravno obravnavanje, vzgojni ukrepi in kazen mladoletniškega zapora, mlajši polnoletni nosilci kaznivih dejanj.

PAVAO BRAJŠA: Splošna psihodinamika samoupravnega vedenja, Delavska enotnost, Ljubljana 1978, str. 243.

Knjiga, ki jo prikazujemo, obravnava nadvse pomemben in glede na razvoj in dileme samoupravljanja v naši družbi zelo aktualen problem. Naj zapišemo, da bo knjiga nedvomno zanimivo in produktivno branje tako za strokovnjake na tem in na sorodnih področjih, pa tudi za vsakogar, ki ga ta problematika zanima in se s posameznimi vprašanji srečuje v svoji delovni in življenjski praksi. Avtorjeva pozornost v tem delu velja osebnim, subjektivnim aspektom samoupravnega vedenja naših ljudi. Avtor izhaja iz načela, ki ga želimo uresničiti v naši družbi, da je namreč samoupravljanje celovit, integralen proces in odnos do življenja, tako v zasebni kot v javni sferi. Prav zato poudarja dialektično povezanost zasebnega in javnega, družinskega in družbenega, domačega in tovarniškega.

Knjiga je razdeljena v pet poglavij. V prvem poglavju avtor pojasni, kaj je psihodinamika samoupravnega vedenja in se med različnimi vprašanji dotakne tudi odnosa med srečo in samoupravnim vedenjem. V drugem poglavju obravnava avtor vprašanje psihodinamike samoupravne osebnosti. To poglavje zaključuje avtor s psihodinamično definicijo samoupravne in nesamoupravne osebnosti. Tretje in četrto poglavje avtor namenja psihodinamiki samoupravnih odnosov med ljudmi in samoupravnemu vedenju v skupini. Naj omenimo neka-tera vprašanja: temeljne značilnosti samoupravnih odnosov med ljudmi (pri-

znavanje različnosti, omogočanje individualizacije, priznavanje konfliktov, odsotnost mistifikacije, recipročnost odnosov . . .), nesamoupravne značilnosti množice in mase, samoupravne značilnosti skupine. V petem poglavju avtor namenja svoj interes obravnavi strokovnega spremljanja in pospeševanja samoupravnega vedenja.

Knjiga je pomembna osvežitev in dopolnilo naše literature o samoupravljanju in bi prav zaradi tega morala vzbuditi pozornost čim večjega števila bralcev — pa naj so to strokovnjaki na tem področju ali pa ne.

Socijalizam (Beograd)

št. 9/1978

Studije in članki: MOMIR STOJKOVIĆ: Družbeni temelji nastanka, razvoja in afirmacije neuvrščenosti v mednarodnih odnosih; IVAN CVITKOVIĆ: Kritika teološkega odnosa do nacije in socialistične skupnosti; MILIVOJE VUJACIĆ: Vzroki nizke akumulativne in reproduktivne sposobnosti gospodarstva; DRAGUTIN V. MARSENIĆ: Determinante in opredelitive prihodnjega družbeno-ekonomskega razvoja; *Prispevki:* ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: »Smeri združevanja«; TOMISLAV OSMANLI: Neorealizem in kinestetično; BOGO LJUB ILIJEV: Internacionalni značaj narodnoosvobodilnega gibanja Jugoslavije; *Pogledi:* OBRAD PEJANOVIĆ: Kritika pozitivističnega marksizma; BLAŽENKA DESPOT: K subjektu samoupravljanja; *Prikazi.*

Gledišča (Zagreb)

št. 7—8/1978

Diskusija: Koncept in zgodovinska praksa diktature proletariata: IVO PAIĆ: Čemu razgovor o razredni diktaturi proletariata; VELJKO CVJETIČANIN: Nekatera vprašanja in vidiki diktature proletariata; VUČINA VASOVIĆ: Diktatura proletariata in država; ŽARKO PUHOVSKI: Proizvodna avtoriteta diktature proletariata; LASLO SEKELJ: Zgodovinsko-teoretska geneza pojma diktature proletariata; BALJŠA ŠPADJER in SONJA LIHT: Prispevka k diskusiji; VOJISLAV STANOVČIĆ: Razvoj in različne razlage ideje o diktaturi proletariata; SLOBODAN INIĆ: Družbena oblast delavskega razreda; DJURO KOVAČEVIĆ: Samodejavnost razreda in socialistična revolucija; MILOJE PETROVIĆ: Je diktatura prole-

tariata meščanski pojem; RADMILA NAKARADA in ČEDOMIR ŠTRBAC: Prispevka k diskusiji; *Raziskovanja:* BORA KUZMANOVIĆ: Motivacija za udeležbo na delovnih akcijah; SREČKO MIHAILOVIĆ: Mladinske delovne akcije — kanal socialne gibljivosti; BOŽIDAR JAKŠIĆ: Marksizem in problem človekovega okolja; *Prevod:* ADAM SCHAF: O nasilni in mirni revoluciji; *Pogledi in prikazi:*

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 2/1978

Tema: nerazvitost in odvisnost: RIKARD ŠTAJNER: O teorijah zaostajanja v ekonomskem razvoju in o novi mednarodni gospodarski ureditvi; WOLFGANG SCHOELLER: Zaostajanje v razvoju in neenaka menjava na svetovnem trgu; SAMIR AMIN: Nekaj razmišljanj o samostojnem razvoju, kolektivni samostojnosti in novi mednarodni gospodarski ureditvi; SERGE LATOUCHE: Transferi presežne vrednosti in neenaka menjava; CELSO FURTADO: Nova svetovna ekonomska ureditev; M. P.: Alarm in nestrpnost v deželah tretjega sveta; FERNANDO ANRIQUE CARDOSO: Zunaj zahodnega modela; PAUL BALTA: »Skupina 77« precizira svojo strategijo do Združenih držav in Evrope; CHRISTIAN GOUX: Kapitalistično načrtovanje med multinacionalnimi družbami in tretjim svetom; ENRIQUE V. INGLESIAS: Stil razvoja za Latinsko Ameriko; GAMANI COREA: Za radikalno revizijo gospodarjenja s surovinami; LEITE LOPES: Ko postane znanost sredstvo dominacije; FAWZI MANSOUR: Novi sindikat dežel tretjega sveta; SAMIR AMIN: Ponovno preskušanje mednarodne ureditve; *Ekonomska tema:* BODAN STEFÁNSKI: Prikaz nacionalizacij tujega kapitala v deželah v razvoju.

Politička misao (Zagreb)
št. 3/1978

Tema številke: izkustva delegatskega sistema: DUŠAN BILANDŽIĆ: Problemi uresničevanja delegatskega sistema: Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema (strnjen prikaz rezultatov raziskovanja — pripravil Ivan Šiber); IVAN ŠIBER: Nekaj pripomb k proučevanju delegatskega sistema; NEDELJKO RENDULIĆ: Ali je stopnja samofinanciranja razširjene reprodukcije kazalec razvoja samoupravljanja; MIROSLAV VUJEVIĆ: Prednosti nestalnega delegata; ZDRAVKO TOMAC: Kako naprej razvijati samoupravljanje in delegatski sistem; MILAN MIŠKOVIĆ: Stalno izpopolnjevanje vsebine samoupravnega in delegatskega odločanja; INGE PERKO-ŠEPAROVIĆ: Razvoj in struktura odločanja v delegatskem sistemu; BOŠTJAN MARKIĆ: Artikulacija in integracija interesov v delegatskem sistemu; MIŠO PIŠTALO: Družbenopolitični odnosi v komuni; ŠTEFICA DERAK-ANTOLJAK: Spremembe v političnem ponašanju ameriških volilcev in upadanje identifikacije s strankami; IVAN IVEKOVIĆ: Ustanovitev partije dela (prvi kongres narodnega gibanja za osvoboditev Angole MPLA); MAJO SORIĆ: Razgovor s predstavniki narodno-osvobodilnih gibanj Afrike; *Iz zgodovine in teorije politične misli, Prikazi in recenzije.*

Naše teme (Zagreb)
št. 9/1978

Tema številke: Književnost in revolucija: PREDRAG MATVEJEVIĆ: Utopija in poetika levičarske književnosti; JEAN-MICHEL PALMIER: Aktualnost dopisovanja Brecht-Lukács o vprašanju realizma; STEFAN MORAWSKI: Revolucija in avantgarda pred in po letu 1917; JAN WIERZBICKI: Revolucionarno opredeljevanje in vprašanje umetniškega izbora; ABDELAZIZ KACEM: Sodobno arabsko pesništvo: revolucija in evolucija; COSTA ANDRADE: Revolucija kot kulturno dejanje; PETER CHOTJEWITZ:

Zakaj zamolčujemo Krležo in Cesarca?; SVETA LUKIĆ: Mesto Miroslava Krleže v progresivni svetovni književnosti med obema vojnama; VICE ZANINOVIC: August Cesarec v medvojnem in povojnem obdobju; IMRE BORY: Pristop k proučevanju značaja revolucionarnosti Miroslava Krleže; ZORICA STIPETIĆ: Revolucionarnost Augusta Cesarca; DRAŠKO REDŽEP: V zori naših rdečih dni; TARAS KERMAUNER: Antilegenda o državni roki; VASILJE KALEZIĆ: Krleža in naši nadrealisti; MILAN ĐURČINOV: Estetsko vizionarstvo in trajen vpliv neke Krležine uvodne besede; VLADO MAĐAREVIĆ: August Cesarec in mladi napredni pisci; ZVANE ČRNJA: Nekaj tez o Krležini poeziji; ANDREI A. LILIN: Pet vitraž za Miroslava Krležo; ALEKSANDAR FLAKER: Krležina moskovska pomlad; NIKOLA MILOŠEVIĆ: Miroslav Krleža — levičarski Dostojevski; NATALIJA VAGAPOVA: Revolucionarna dramatika Miroslava Krleže in nekateri problemi njenega uprizarjanja v sodobnem teatru; ŠIME VUČETIĆ: Krležovo *Au sssus de la melle* MUHSIN RIZVIĆ: Krleža in Bosna; *Prikazi knjig.*

Socijalizam (Beograd)
št. 10/1978

Tematska številka: Socializem in dežele v razvoju: WOLFGANG ABENDROTH: Petnajst tez o problemu: socializem in dežele v razvoju; LELIO BASSO: Nekapitalistična pot v socializem v deželah v razvoju; JACK WODDIS: Štirje ključni problemi; OSCAR WAISS: Poti socializma v Latinski Ameriki; K. A. ČEHUTOV: Socialistične države in preobrazba mednarodnih ekonomskih odnosov; SAMIR AMIN: Razredna struktura sodobnega kapitalizma; PAUL JOSEPH: Reforma in kontrarevolucija: Združene države in mednarodno gospodarstvo; C. H. HERMANSSON: Mala imperialistična država in tretji svet; MISHAEL A. LEBOWITZ: Kapitalistična struktura potreb, dežele v razvoju in socializem; HORACE GATIEN: Sistem fokonolo-

na; PABLO GONZALES CASANOVA: Etične manjšine v Latinski Ameriki: iz kolonialne nerazvitosti v socializem; SALAH GARMADI: Različne politične in družbene sile in nove naloge naprednih sil v Tunisu; G. P. PARTHASARATHI: Povezanost miru in miroljubne koeksistence, svobode in enakosti, neodvisnega razvoja in socializma; *Prikazi*.

Opredeljenja (Sarajevo) št. 5/1978

VII. kongres ZK BiH: BRANKO MIKULIĆ: ZK BiH v boju za socialistični samoupravni razvoj (uvodni referat); *Okrogla miza na temo Marksizem in njegovi nosilci*: MILOŠ NIKOLIĆ: Ak-

tualni tokovi znotraj marksizma in socializem kot svetovni proces; SLAVOJ ŽIŽEK: Aktualizacija marksizma; MITAR MILJANOVIĆ: Marksizem med lastnim uresničevanjem in političnim orodjem — tj. med revolucijo in politiko kot sposobnostjo vladanja; ATILA SAM: Trije pristopi k marksizmu v sodobnem svetu; *Osvetlitve*: NIKOLA BABIĆ: Kontinuiteta marksističnega pristopa k nacionalnemu vprašanju v KPJ — ZKJ pod Titovim vodstvom; ENVER ALIBEGOVIĆ: Zgodovinsko-teoretski koncept delegatskega sistema kot bistvene značilnosti socialistične samoupravne demokracije; *Izkustva*: ADAM NINKOVIĆ: Mesto in vloga humanističnega izobraževanja v reformi vzgoje in izobraževanja; *Prikazi*.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

II. FILOZOFIJA

ALTHUSER Louis: Je li jednostavno biti marksist u filozofiji? Naše teme, 1977, št. 11, str. 2531—2558.

HRIBAR Tine: Resnica o resnici. (Znanosti in stvar sama V). Problemi, Lj., 1978, št. 1/4(177—180), str. 265—290.

ŽIZEK Slavoj: Uvod v stalinsko hermenevtiko. Problemi, Lj., 1978, št. 1/4(177—180), str. 181—197.

III. SOCIOLOGIJA

ADORNO Th. W.: Žargon autentičnosti. O nemačkoj ideologiji. (Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutscher Ideologie.) Prev. Davor Rodin. Beograd, Nolit 1978. 210 str. (Biblioteka Sazveždja, 64) — sig. 10.690-64.

BERNSTEIN Basil B.: Jezik in socializacija. Pitanja, Zgb., 1978, št. 1/2, str. 47—51.

BRITOVSEK Marijan: Leninova vizija socializma in porajanje Stalinovega kulta osebnosti. Problemi, Lj., 1978, št. 1/4(177—180), str. 113—172.

DOLAR Mladen: O nekaterih vprašanih in protislovjih v marksističnih analizah fašizma. Problemi, Lj., št. 1/4, str. 49—111.

DUVIGNAUD Jean: Sociologija pozorišta. (Kolektivne senke). (Les ombres collectives). (Sociologie du théâtre). Prev. Branko i Jelena Jelić. Predgovor: Mirjana Miočinović. Beograd, BIGZ 1978. XXVIII+826 str. (Misao i dileme) — sig. II/14.630.

GADIMER Hans-G.-Hörmann-Eggers.: Učenje i razumijevanje govora. Društvo i jezik na prijelomu. (Sprechlernen und Rerstehen: Gesellschaft und Sprache. Prev. T. Strmač.) Zagreb, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu 1977. 63 str. (Biblioteka, 21) — sig. II/14.155-21.

JAKHEL Rudi: Neke teze o pojmu »socialistički grad«. Pitanja, Zgb, 1978, št. 3, str. 53—57.

LEFEBVRE Henri: Pravo na grad. (Le droit a la ville. Prijevod: N. Lončar-Butić.) Zagreb, Urbanistički zavod grada Zagreba 1976. 136 str. (Prijevodi, 4) — sig. IV/2696-4.

MOCNIK Rasto: Problemi stalinizma. Problemi, Lj., 1978, št. 1/4(177—180), str. 173 do 180.

RABAN Jonathan: Grad kao melodrama. Pitanja, Zgb, 1978, št. 3, str. 47—55.

SEFERAGIĆ Dušica: Stan — vrhunska vrijednost u socializmu. Pitanja, Zgb, št. 3, str. 45—47.

SOHN-RETHEL Alfred: Intelektualni i manualni rad. Socializam u svetu, Beograd, 1978, št. 9, str. 18—39.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

DIVJA Milan: Vzgoja mladine za razumevanje med narodi. Ljubljana, DZS 1978. 407 str. — sig. II/14.627.

FILIPIC Lojze: Gledališče, kultura, družba. (Izbor esejev, člankov, kritik, zapisov in izjav) 1949—1975. Izbral, uredil in napisal opombe: Bojan Stih. Ljubljana, MGL 1978. 503 str. (Knjižnica Mestnega gledališča, 75) — sig. I/1597-75.

KIRN Andrej: Veseolje, življenje, civilizacija. Delo, Lj., 4. 11. 1978.

FRANKOVIĆ Dragutin: Bistvene oznake socialistične idejnosti in političnosti pouka. (Prevod Franček Šafar). Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1978. 187 str. (Novi vidiki, 17) — sig. 13.491-1978/17.

GRAH Stane: Publicistično delo Miška Kranjca. Murska Sobota, Pomurska založba, Ljubljana, MK 1978. 98 str. — sig. 14.131.

JACOB François: Logika živog. (La logique du vivant. Prev. D. Marucić-Pavolović.) Beograd, Nolit 1978. 358 str. (Biblioteka Sazveždja, 63) — sig. 10.690-63.

JERMAN Frane: Različne koncepcije prevajanja. Naši razgledi, Lj., 27. 10. 1978, št. 20.

KERMAUNER Taras: Radikalnost in zavrtost — slovenski kulturni arhetip. Prispevek k teoriji slovenske dramatike in kulture. Analiza igrokazov Josipa Stritarja. Ljubljana, DZS 1975. 221 str. — sig. 14.110.

KRANJC Ana: Uresničevanje zakona o visokem šolstvu. 1,2. Delo, Lj., 21. in 28. 10. 1978.

MAJER Boris: Trdo, kritično, nedogmatično, predsodkov osvobojeno iskanje. Delo, Lj., 4. 11. 1978.

MARJANOVIČ Ljubica — Ludvik Horvat: Zakaj se otroci igrajo ... Naši razgledi, Lj., 27. 10. 1978, št. 20.

—: NAUKA kao ideologija. Tema broja. Marksizam u svetu, Beograd, 1976, št. 6.

PASTUVIČ Nikola: Obrazovni ciklus. Opča metodika obrazovanja zaposlenih. Zagreb, Andragoški centar Zagreb 1978. 300 str. (Obrazovanje odraslih, 27) — sig. II/14.214-27.

PIRJEVEC DUŠAN: Uvod u pitanje o naučnom istraživanju umjetnosti. Izraz, Sarajevo 1977, št. 10, str. 1290—1301.

PIRJEVEC Dušan: Vprašanje o poeziji, vprašanje naroda. Maribor, Obzorja 1978. 139 str. (Znamenja, 56) — sig. I/2523-56.

ROJC Emil: Reforma je spopadanje novega s preživelim. Delo, Lj., 4. 11. 1978.

TURKOVIČ Hrvoje: Od redukcionizma do metodološkega interdisciplinarizma. Pitanja, Zagreb, 1978, št. 1/2, str. 35—38.

VOLFAND Jože: Odmevi. Kultura v samoupravni družbi. Ljubljana, MK 1978. 135 str. — sig. II/14.617.

ZUROVAC Mirko: Umjetnost i egzistencija. Vrijednost i granice Sartrove estetike. Beograd, Mladost 1978, 386 str. (Velika edicija »Ideja«, 14) — sig. II/12.972-14.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BIBIČ Adolf: Diktatura proletarijata i pluralizam samoupravnih interesa. Socijalizam u svetu, Bgd, 1978, št. 6, str. 46—49.

JOVANOV Neca: Štrajk in samoupravna družba. Naši razgledi, Lj., 27. 10. 1978, št. 20.

PRIBIČEVIĆ Branko: Evrokomunizem — karakteristike, problemi i mogućnosti. Socijalizam u svetu, Bgd, 1978, št. 7, str. 117 do 137.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

HAFNER Vinko: Sindikati se bodo odločneje kot doslej usmerili na reševanje vseh življenjskih interesov delavcev in se s tem ustrezno organizirali. ... 9. kongres ZS Slovenije. Delo, 26. 10. 1978.

KRIVOKAPIČ Vljako: Kadar ima delo več časti kot oblasti. Komunist, Lj., 10. 11. 1978, št. 46

MARINC Andrej: Uveljavljanje sistema družbenega planiranja. 1-4. Delo, Lj., 7—10. 11. 1978.

—: MLADINSKI dnevnik. Izd. Zveza socialistične mladine Slovenije. (Zbral in uredil: Vili Pšeničny). Ljubljana, MK 1978. 487 str. + pril. ilustr. — sig. 14.129.

NADJ Kosta: Našo revolucijo označujeta nenehno potrjevanje ter stalna ustvarjalnost ... 8. kongres ZZB Jugoslavije. Delo, Lj., 18. 10. 1978.

—: OSNUTEK resolucije o politiki izvajanja družbenega plana SRS za obdobje 1976 do 1978 v letu 1979. Delo, Lj., 24. 10. 1978-pos. pril.

POPIT France: Delavski sindikati naj bi močnejše aktivirali celoten delavski razred, vsakega človeka. ... 9. kongres ZS Slovenije. Delo, Lj., 26. 10. 1978.

PRETNAR Stojan: Vloga in mesto inovacij. 3,4. Delo, Lj., 21 in 28. 10. 1978.

—: RESOLUCIJA o politiki izvajanja družbenega plana SR Slovenije za obdobje od leta 1976 do 1988 v letu 1978. Ljubljana, Uradni list 1978. (Uradni list SRS, št. 24, 1977. — sig. IV/2671.

RIBIČIČ Ciril: Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji s posebnim ozirom na delovanje izvršilne funkcije. Ljubljana, Pravna fakulteta-Univerzum 1978. 303 str. — sig. II/14.626.

—: STALIŠČA skupščine SRS o pravnem položaju verskih skupnosti. Delo, Lj., 19. 10. 1978.

STROHSACK Boris: Orgovornost in postopek za kršitve delovnih obveznosti. Ljubljana, Center za samoupravno normativno dejavnost — Univerzum 1976. 194 str. (Priročniki, 16) — sig. II/13.565-16.

STROBL Majda: Neposredna demokratija namesto predstavniške demokratije. Socijalizem u svetu, Bgd, 1978, št. 8, str. 157—158.

SETINC Franc: Klerikalizem in sektaštvo. Delo, Lj., 21. 10. 1978. Naša obramba, Lj., nov. 1978.

SETINC Marjan: Temeljna organizacija združenega dela v delovanju delegatskega sistema. — & Dragica Kšela. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS 1978. 113 str. (Javno mnenje, 67) — sig. III/2517-67.

TITO: Nikoli nisem mislil, da mora brema revolucije nositi ena generacija. . . . 8. kongres ZZB Jugoslavije. Delo, Lj., 18. 10. 1978.

—: ZBIRKA volilnih zakonov. (Izd. Rep. konferenca SZDL Slov. — Rep. volilna komisija, . . et al.) Ljubljana, Uradni list SRS 1978. 39 str. — sig. IV/2698.

ZNIDARSIČ Ivica: O nastanku in razvoju mednarodne organizacije rdečega križa. Rdeči križ pri nas. — Maks Klanšek: Zaščita vojnih žrtev po ženevskih konvencijah. Vloga rdečega križa v ljudski obrambi. Ljubljana, Rrepubliški odbor Rdečega križa Slovenije 1976. 155 str. ilustr. — sig. II/14.479.

—: ZVEZA KOMUNISTOV SLOVENIJE. MESTNA KOFERENCA LJUBLJANA. Statutarni sklep o položaju delovanju in organiziranosti mestne organizacije ZK v Ljubljani. Komunist, Lj., 110. 11. 1978, št. 46.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

PUHARIČ Krešo: Rešitve, ki ustrezajo temeljem naših družbenoekonomskih odnosov. Družbenoekonomski pomen in vloga uvažanja novih tehničnih in znanstvenih dosežkov v proizvodnjo. Komunist, Lj., 3. 11. 1978, 45.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

HRIBAR Spomenka: Moralne predstave in obnašanje (ne) religiozne mladine. 3. d. Ljubljana, FSPN-Center za proučevanje religije in cerkve 1974. 172 str. — sig. IV/2687-3.

KURTOVIĆ Todor: Cerkev in religija u socijalističkom društvu. (Izbor D. Bartolović i F. Cengle). Beograd, Rad 1978. VIII+386 str. — sig. 14.124.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

MILOVIĆ Jevto: Petar II. Petrović-Njegoš v svojem času in prostoru. (Prev. Melita Rakočević-Petrić in Milan Rakočević). Ljubljana, DZS 1978. 237 str. — sig. 14.104.

PRUNK Janko: Zgodovinska iztočnica. 60-letnica ustanovitve države SHS. Naši razgledi, Lj., 27. 10. 1978, št. 20.

—: SPOMINSKI dom na Kenžcu. (Avtorji: A. Aškerc, et al.) Ljubljana, Komunist 1978. brez pag. ilustr. (Spomeniki revolucionarnega delavskega gibanja Slovenije, 3) — sig. I/2870-3.

—: SUTJESKA — dolina heroja. Ljubljana, Partizanska knjiga 1978. 369 str. ilustr. — sig. IV/2710.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

BOHRING Güther: Technik im Kampf der Weltanschauungen. Ein Beitrag zur Auseinandersetzung der marxistisch-leninistischen Philosophie mit der bürgerlichen »Philosophie der Technik«. Berlin, VEB Wissenschaften Verlag der Wissenschaften 1976. 226 str. — sig. II/14.619.

—: Der HAUPTINHALT unserer Epoche. Zum Inhalt unserer Epoche und zu den Hauptströmungen des weltrevolutionären Prozesses. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Hans Beyer. 2. unv. Aufl. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1973. 123 str. (Probleme des wissenschaftlichen Kommunismus, 3) — sig. 14.122-3.

—: LEBENDIGER Marxismus. Rundfunkvorträge. Hrsg. von I. Knoch und O. Finger. Berlin VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1972. 2 Bde. — sig. 14.123-1,2.

—: UČENIE K. Marksa, F. Engelsa, V. I. Lenina o socialističeskom gosudarstve i prave. Istorija razvitija i sovremennost. Moskva, Nauka 1978. 430 str. (cir.) — sig. 14.108.

II. FILOZOFIJA

ERPENBECK John & Herbert Hörz: Philosophie contra Naturwissenschaft? Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1977. 159 str. (Weltanschauung heute, 16) — sig. 14.121-16.

POZNER A. R.: Istiny i paradoksy. (Očerk logiko-filosofskih problem fiziki mikromira). Moskva, Izd-vo političeskoj literatury 1977. 254 str. (cir.) — sig. I/2924.

III. SOCIOLOGIJA

—: ADVANCES in the study of societal multilingualism. Ed. by Joshua A. Fishman. The Hague, Mouton 1978. XIII+842 str. Contributions to the sociology of language, 9) — sig. II/13.646-9.

BUSCH Marie-Charlotte: La sociologie du temps libre. Problemes et perspectives. Contributions a une définition du champ d'étude. Paris-La Haye, Mouton 1975. XV+410 str. (Interaction, 2) — sig. II/14.608-2.

—: ENVIROENNEMENT et qualité de la vie. Préface de M. Edouard Bonnefouse. Paris, Guy le Prat 1975. 250 str. (Bibliothèque de l'environnement) — sig. 14.126.

GALTUNG Johan: Human settlements. A theory, some strategies and some proposals. Oslo, The Univ. of Oslo 1975. 30 str. (World indicators programm, no. 6, papers 19) — sig. IV/2691-6/19.

KOSOLAPOV V. V. & V. A. Lisičkin: Kritika buržuažnih koncepcij buduščego. Protiv buržuažnoj ideologii. Moskva, Mysl' 1978. 164 str. (cir.) E sig. 14.134.

NISBET Robert A.: The sociological tradition. Reprint. London, Heinemann 1976. XII+349 str. (Open university set book) — sig. II/14.623.

NISBET Robert: Twilight of authority. London, Heinemann 1976. VII+278 str. — sig. 14.130.

POLESZYNSKI Dag: Ecology, energy and resources. Some problems of indicator formation. Oslo, Univ. of Oslo 1975. 28 str. (World indicators programm, no. 8, papers 25) — sig. IV/2691-8/25.

—: SOVETSKIJ voennyj inžener. Sociologičeskij očerk. Moskva, Voennoe izd-vo ministerstva oborny SSSR 1977. 197 str. (cir.) — sig. 14.133.

—: TOWARD a system of human resources indicator for less developed countries. A selection of papers prepared for a UNESCO research project. Ed. by Zygmunt Gostowski. (Warszawa), Ossolineum (1977.) 257 str. — sig. II/14.579.

—: ŽENA A RODINA V SOCIALISTICKEJ SPLOČNOSTI. Konferencia, 1975, Bratislava. Zbornik referatov z vedeckej konferencie... Bratislava, Ustredny vybor Slovenskeho zvezu žien 1975. 283 str. — sig. 14.111.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

—: BACKGROUND to modern science. Ed. by J. Needham and W. Pagel. Reprint edition. New York, Arno press 1975. XII+243 str. (History, philosophy and sociology of science) — sig. 14.114.

BAKER John Randal: The Freedom of Science. Reprint ed. New York, Arno press 1975. 154+120 str. (History, philosophy and sociology of science) — sig. 14.115.

CAZENEUVE Jean: Bonheur et civilisation. Paris, Gallimard 1966. 248 str. (Collection idées, 117) — sig. I/2184-117.

DOZORCEV V. A. Zakonodatel'stvo i naučno-tehničeskij progress. Moskva, Juridičeskaja literatura 1978. 189 str. (cir.) — sig. 14.106.

FEDOROV E. K.: Die Wechselwirkung zwischen Natur und Gesellschaft. E. K. Fjodorow. (Vzaimodejstvie obščestva i prirody. Prev. von Max Kühn.) Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1974. 117 str. (Taschenbuchreihe Unser Weltbild, 70) — sig. 6328-70.

FRITSCH Heinz: Der wissenschaftliche Arbeitsprozess. Von —. und G. Stier. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1978. 337 str. — sig. II/14.620.

GÖSSLER Klaus & Martina Thom: Die materielle Determiniertheit der Erkenntnis. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1976. 166 str. (Studien zur Erkenntnistheorie) — sig. II/14.621.

HÖRZ Herbert: Mensch contra Materie. Standpunkte des dialektischen Materialismus zur Bedeutung naturwissenschaftlicher Erkenntnisse für den Menschen. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1976. 201 str. (Weltanschauung heute, 10) — sig. 14.121-10.

—: JAZYKOVAJA nominacija. (vidy naime-novaniy) AN SSSR, Institut jazykoznanija. Moskva, Nauka 1977. 356 str. (cir.) — sig. 14.109.

KARPOVIČ V. N.: Terminy v strukture teorij. (:logičeskiy analiz). Novosibirsk, Nauka 1978. 126 str. (cir.) — sig. 14.132.

KRÖBER Günther: Sozialismus und Wissen-schaft. (Gedanken zu ihrer Einheit. Von .— und Hubert Laitko. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1972. 109 str. (Taschenbuchreihe Unser Weltbild, 61) — sig. 6238-61.

—: METODOLOGIJA istoričeskogo poznanija i buržuaznaja nauka. Red. R. G. Biktanov. Kazan', Izd-vo Kazanskogo un-ta 1977. 175 str. (cir.) — sig. 14.107.

PETROV J. A.: Metodologičeskie voprosy analiza naučnogo poznanija. Moskva, Vysšaja škola 1977. 233. str. (cir.) — sig. II/14.591.

SCHMNDT Herbert: Das Sozialinformati-ons-system der Bundesrepublik Deutschland. Sozialinnovation durch Informationsteschologie. Eutin, ADL-Verlga 1977. 144 str. (Computer in der Gesellschaft, 1) — sig. II/14.609-1.

—: STRUKTUR und Prozess. Hrsg. von Karl Friedrich Wessel. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1977. 372 str. — sig. II/14.618.

—: WISSENSCHAFT und Gesellschaft. Ant-worten des historischen Materialismus auf neue Fragen von Wissenschaft und Technik. (Auswahl aus dem sowjetischen Zeit-schriften »Voprosy filosofii und »Filosof-skie nauki«. Überstetzt von Max Kühn . . . et al.) Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1975. 130 str. (Weltan-schauung heute, 5) — sig. 14.121-5.

—: Der WISSENSCHAFTLICHE Kommunis-mus — Bestandteil des Marxismus-Leninis-mus. Einführung in den Gegestand und die Geschichte des wissenschaftlichen Kommunismus. Von e. Autorenkollektiv

. . . 3. unv. Aufl. Belrin, VEB Deuts her Verlag der Wissenschaften 1973. 129 str. (Probleme des wissenschaftlichen Kommunismus, 1) — sig. 14.121-1.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

—: Die POLITISCHE Organisation der sozia-listischen Gesellschaft. Von einem Auto-renkollektiv 2. unv. Aufl. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1973. 109 str. (Probleme des wissenschaft-lichen Kommunismus, 5) — sig. 14.121-5.

SOHN-RETHEL Alfred: Ökonomie und Klas-senstruktur des deutschen Faschismus. Aufzeichnungen und Analysen. Hrsg. und eingeleitet von Johannes Agnoli, . . . et al. 2. Aufl. Frankfurt) M., Suhrkap 1975. 209 str. (Edition Suhrkamp, 630) — sig. I/2270-630.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: ARBEITERKLASSE, Partei, Bündnispol-itik. Von einem Autorenkollektiv 2. unv. Aufl. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1976. 101 str. (Probleme des wissenschaftlicher Kommunismus, 7) sig. 14.121-7.

—: Die PROLETARISCHEN Revolution-Be-dingungen und Perspektiven. Von einem Autorenkollektiv 3. unv. Aufl. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1973. 109 str. (Probleme des Wissenschaft-lichen Kommunismus, 2) — sig. 14.121-2.

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

SÖDER Günter: Ökonomie, Politik, Wirt-schaftspolitik. Weltanschaulich-philosophi-sche Aspekte des Verhältnisses von Politik und Wirtschaft im Sozialismus. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1977. 116 str. (Weltanschauung heute, 17) — sig. 14.121-17.

VIII. SREDSTVA MNOŽICNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

KATZ Elihu: Broadcasting in the Third World. Promise and performance. (by) .— and G. Wedell, with M. Pilsworth and Dov Shinar. London-Basingstoke, Macmillan 1978. XVI+305 str. — II/14.615.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- : IDENTITY and religion. International, cross-cultural approaches. Ed. by Hans Mol. London-Beverly Hills, Sage Publ. 1978. 246 str. (Sage studies in international sociology, 16.) — sig. II/14.243-16.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE —
PRIROČNIKI — ENCIKLOPEDIJE

- : MATEMATIČESKAJA enciklopedija. Glav. redak. I. M. Vinogradov. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1977 — Tom 1. — sig. Č IV/2709.

UDC 711.4(497.12)(-2)

MLINAR, dr. Zdravko: Local Community and Town-Planning

Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15, No. 11—12, p. 1281—1298

The hitherto discussions on local communities have been all too much restricted to its normative institutional frames, while their more complex content and the dialectic explanation of their developmental perspectives lagged behind. The role of the local community depends on the interaction of the objective spatio-social changes and the directing role of the subjective factor and not at last the spatial and town planning. Although the concept of neighbourhood (macro 'quarters') has been established in the Yugoslav town-planning, the basic values realized in the creating of local communities have not been, so far sufficiently considered. This concerns above all spatial organization which should motivate the re-integration of the role of the producer and consumer (the linking of residence and working environment) the integration of producers and managers and the humanization of human relations in general. The socio-political goals should be translated into adequate spatial and town-planning solutions. Some concrete proposals in this direction are given by the author.

UDC 327.001.1(-77):330.001.1(-77)

VRATUŠA, dr. Anton, The Principles and Goals of the Policy of Self-Reliance

Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15, No. 11—12, p. 1321—1337

In the first part of the article are presented the essential characteristics of the quantitative relations of social forces and the most characteristic tendencies of the development of the world of to-day; within this frame the author is giving an analysis of the principles and goals of the policy of self-reliance formed in the postwar international relations (anticolonial and national liberation revolutions, struggle for a democratic transformation of the world, socialism as a worldwide process) and in the internal ripening of the political and economic emancipation of a multitude of hitherto dependent nations which are uniting in the movement of non-alignment. The policy of self-reliance is based on the principles which were verified by the history of the struggle of mankind for freedom and progress: each social and political movement has to rely above all on its own forces and capacities. However this is not a policy of autarky, self-isolation and sectarianism. The primary orientation of such a policy is the optimum engagement of all available material and human resources in society, while the second one is cooperation among all democratic forces and movements in the world. In the last part of the article the author offers a revolutionary application of such a policy to the case of Yugoslavia in the period embracing the collapse of the SHS kingdom, occupation and national liberation war, the post-war creation of self-management socialist society and the struggle with hegemonistic pressures on new Yugoslavia. The constant sources of power and firmness of the international position of to-day's Yugoslavia are: further development of the socialist selfmanagement system and the policy of brotherhood and unity in the multinational community as well as Yugoslavia's active participation in international affairs based on the principles of the policy of non-alignment. This is a direct expression of the policy of self-reliance.

UDK 711.4(497.12)(-2)

MLINAR, dr. Zdravko: Krajevna skupnost in urbanistično planiranje
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 11—12, str. 1281—1298

Dosedanje razprave o krajevni skupnosti so se preveč omejevale na njene normativno institucionalne okvire, v ozadju pa je ostajala njena kompleksna vsebina in dialektična razlaga njene razvojne perspektive. Vloga krajevne skupnosti je odvisna od medsebojne pogojenosti objektivnih prostorsko-druženih sprememb in usmerjevalne vloge subjektivnega faktorja, vključno s prostorskim in urbanističnim planiranjem. V jugoslovanskem urbanizmu se je sicer uveljavil koncept soseske (mikro-rajona), vendar s tem še niso bile jasno upoštewane temeljne vrednote, ki jih uresničujemo z izgrajevanjem krajevne skupnosti. Gre za prostorsko organizacijo, ki naj bi spodbujala k re-integraciji vloge proizvajalca in potrošnika (zbliževanje bivalnega in delovnega okolja), integracijo proizvajalcev in upravljalcev in sploh humanizacijo medčloveških odnosov. Druženopolitične cilje je treba prevesti v ustrezne prostorsko-urbanistične rešitve. V tej smeri so podani nekateri konkretni predlogi.

UDK 327.001.1(-77):330.001.1(-77)

VRATUSA, dr. Anton: Načela in cilji politike opiranja na lastne sile
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 11—12, str. 1321—1337

V prvem delu poda avtor poglobljene značilnosti kvantitativnih odnosov družbenih sil in najznačilnejših tendenc razvoja v sodobnem svetu; v ta okvir je vpeta njegova analiza načel in ciljev politike opiranja na lastne sile, kakor se je izoblikovala v povojnih mednarodnih odnosih (antikolonialne in nacionalno-osvobodilne revolucije, boj za demokratično preobrazbo sveta, socializem kot svetovni proces) — in v notranjem zorenju politične in ekonomske emancipacije množice dotlej odvisnih narodov, ki se stinjuje v gibanju neuvrščenih. Politika opiranja na lastne sile temelji na načelih, ki jih je potrdila zgodovna boja človeštva za svobodo in napredek: namreč, da se mora sleherno socialno in politično gibanje opirati predvsem na lastne sile in sposobnosti. To pa ni politika avtarkije, samoizolacije in sektaštva. Prva usmeritev take politike je optimalno angažiranje vseh razpoložljivih materialnih in človeških virov v družbi, druga pa sodelovanje z vsemi demokratičnimi silami in gibanji v svetu. V zadnjem delu prikaže avtor revolucionarno aplikacijo take politike na primeru Jugoslavije v času zloma kraljevine SHS, okupacije in narodnoosvobodilnega boja, povojne graditve samoupravne socialistične družbe in boja s hegemonističnimi pritiski na novo Jugoslavijo. Stalna vira moči in trdnosti mednarodnega položaja sodobne Jugoslavije pa sta: nadaljni razvoj samoupravnega socialističnega sistema in politika bratstva in enotnosti v večnarodni skupnosti ter aktivna udeležba Jugoslavije v mednarodnih dogajanjih na principih politike neuvrščenosti. Eno in drugo predstavlja neposredni izraz politike naslanjanja na lastne sile.

Spoštovani naročniki, bralci in sodelavci

Ob zadnjem zvezku letošnjega petnajstega letnika (ki je za revijo, njene sodelavce in bralce majhen jubilej), vam želimo v novem letu obilo delovnih uspehov in osebnega zadovoljstva; hkrati upamo, da bo vaše sodelovanje z revijo prav tako plodno, kot je bilo doslej

Uredništvo in uprava revije
»Teorija in praksa«

